

CAPACities 2

UPRAVLJANJE OBMOČIJ S KULTURNO DEDIŠČINO

CAPACities 2
UPRAVLJANJE
OBMOČIJ S KULTURNO
DEDIŠČINO

CAPACities 2

**UPRAVLJANJE
OBMOČIJ S KULTURNO
DEDIŠČINO**

Uredila:

**Janez Nared
Nika Razpotnik Visković**

LJUBLJANA 2014

CAPACities 2

UPRAVLJANJE OBMOČIJ S KULTURNO DEDIŠČINO

Janez Nared, Nika Razpotnik Viskovič

© 2014, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU

Urednika: Janez Nared, Nika Razpotnik Viskovič

Recenzenti: David Bole, Mateja Breg Valjavec, Bojan Erhartič, Matej Gabrovec, Matjaž Geršič, Maruša Goluža, Nina Juvan, Janez Nared, Nika Razpotnik Viskovič, Peter Repolusk, Daniela Ribeiro, Mateja Šmid Hribar, Maja Topole

Izdajatelj: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU

Za izdajatelja: Drago Perko

Fotografija na naslovnici knjige: Bojan Erhartič

Fotografija na naslovnici poglavij: Bojan Erhartič

Oblikovanje naslovnice: Jerneja Fridl

Založnik: Založba ZRC

Za založnika: Oto Luthar

Glavni urednik: Aleš Pogačnik

Prelom: SYNCOMP d. o. o., Ljubljana

Tisk: Present, d. o. o.

Naklada: 400 izvodov

Monografija je nastala v okviru projekta CHERPLAN (Enhancement of Cultural Heritage through Environmental Planning and Management), ki ga je prek Programa transnacionalnega sodelovanja za območje Jugovzhodne Evrope sofinanciral Evropski regionalno razvojni sklad.

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>
prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610503583>

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

911.37:719:005(082)

UPRAVLJANJE območij s kulturno dediščino / uredila Janez Nared,
Nika Razpotnik Viskovič. – Ljubljana : Založba ZRC, 2014. – (Knjižna
zbirka Capacities, ISSN 2232-2477 ; 2)

ISBN 978-961-254-708-0

1. Nared, Janez
274484224

V spomin Bojanu Erhartiču.

VSEBINA

<i>dr. Janez Nared</i> Trajnostno upravljanje območij s kulturno dediščino	11
<i>mag. Mateja Šmid Hribar</i> Tipologija dediščine	17
<i>dr. Bojan Erhartič</i> Ohranjanje kulturne dediščine	27
<i>dr. Bojan Erhartič</i> Vloga Unesca pri ohranjanju kulturne dediščine	35
<i>Maruša Goluža, dr. Bojan Erhartič</i> Smernice Unesca za ohranjanje kulturne dediščine	43
Sandra Nicolics, mag. Laurent Richard, Helmut Jung, dr. Reinhard Perfler Okoljsko načrtovanje za upravljanje kulturne dediščine – celostni pristop k načrtovanju območij s kulturno dediščino	51
<i>Nina Juvan, dr. Matija Zorn</i> Vloga in varstvo kulturne pokrajine	59
<i>dr. Nika Razpotnik Visković</i> Revitalizacija območij kulturne dediščine s poudarkom na starih mestnih jedrih	77
<i>dr. Maja Topole</i> Obnavljanje zgodovinskih zgradb in središč	85
<i>Daniela Dvornik Perhavec</i> Obnova zgodovinskih objektov z vidika gradbenih projektov in sistemov	93
<i>Peter Repolusk</i> Javno-zasebno partnerstvo pri zaščiti kulturne dediščine	105
<i>mag. Mateja Šmid Hribar, Lucija Lapuh</i> Razvojni potenciali kulturne dediščine	113
<i>Lucija Lapuh</i> Vloga socialnega podjetništva pri revitalizaciji kulturne dediščine	121
<i>dr. Janez Nared, Matjaž Geršič</i> Kulturna dediščina kot podlaga za ustvarjanje blagovnih znamk	127
<i>Maruša Goluža, Matjaž Geršič</i> Trženje kulturne dediščine	137

<i>dr. David Bole</i>	
Razvoj odgovornega turizma na podeželju s pomočjo lokalne kulture in kulturne dediščine	145
<i>dr. Matej Gabrovec</i>	
Trajnostni promet in kulturna dediščina	153
<i>dr. Mateja Breg Valjavec</i>	
Geoinformacijska podpora evidentiranju, varovanju in upravljanju nepremične kulturne dediščine	159
<i>mag. Daniela Ribeiro</i>	
Upravljanje čezmejne in meddržavne kulturne dediščine	171
<i>dr. Matija Zorn, dr. Blaž Komac</i>	
Naravne nesreče in kulturna dediščina	179
<i>dr. Janez Nared</i>	
Spremljanje in vrednotenje pri upravljanju kulturne dediščine	201

TRAJNOSTNO UPRAVLJANJE OBMOČIJ S KULTURNO DEDIŠČINO

dr. Janez Nared

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
janez.nared@zrc-sazu.si

UDK: 91:719:005

IZVLEČEK

Trajnostno upravljanje območij s kulturno dediščino

Uvodno poglavje v knjigo *Upravljanje območij s kulturno dediščino* osvetljuje vsebino knjige ter predstavi participativno planiranje kot sestavino, ki jo številni avtorji poglavij prepoznajo kot ključen moment zagotavljanja trajnostnega razvoja in učinkovitega upravljanja območij s kulturno dediščino.

KLJUČNE BESEDE

geografija, regionalni razvoj, upravljanje območij, kulturna dediščina

ABSTRACT

Sustainable management of cultural heritage sites

The introductory chapter in the book *Upravljanje območij s kulturno dediščino* (Management of Cultural Heritage Sites) describes the content of the volume and presents participatory planning as an element that many of the chapter authors have recognized as a key factor in ensuring sustainable development and effective management of cultural heritage sites.

KEYWORDS

geography, regional development, management of sites, cultural heritage

1 Uvod

Kultura, kulturne vrednote in kulturna dediščina so pomembni spodbujevalci razvoja. Kulturno dediščino je ob zagotavljanju okoljske in kulturne trajnosti mogoče uporabljati na različne načine ter s tem prispevati h kakovosti življenja v posamezni skupnosti; pri tem je treba paziti, da ukrepi ne zmanjšujejo izjemnih univerzalnih vrednot zaščitene spomenika, njegove pristnosti in celovitosti. Ni dovolj, da posamezno kulturno dediščino zaščitimo, to je preprečimo njen propad, temveč je bistvenega pomena, da zaščititi dodamo izobraževalno, vzgojno, identifikacijsko, turistično ter razvojno komponento.

Izobraževalna vloga kulturne dediščine je v posredovanju informacij o življenju v preteklosti, o tehnikah in vzorcih delovanja, o pomembnih spoznanjih in dosežkih.

Vzgojna sestavina izhaja iz vrednostnega sistema, ki je posamezen element kulturne dediščine prepoznal kot pomemben nosilec tradicije določenega območja ter s tem oblikuje vrednostni sistem posamezne družbe.

Pomembna kulturna dediščina lahko tudi bistveno pripomore k poistovetenju prebivalcev z območjem, na katerem živijo, s tradicijo in vrednotami, ki jih tam živeča družba goji, ob dobri prepoznavnosti pa je lahko tudi pomemben identifikator kraja (na primer idrijska čipka).

Zelo pomembno je tudi posredovanje prepoznanih vrednot zainteresirani javnosti. S tem se izobraževalni in vzgojni vlogi pridruži njen gospodarski potencial, ki se lahko odraža v povečanih turističnih tokovih ter multiplikacijskih učinkih, ki jih le-ta prinaša, velika priložnost pa se nakazuje tudi v trženju celotnega območja, pri čemer lahko govorimo o tržnih pokrajinah (*brandsapes*). Vendar pa je treba biti pri trženju kulturne dediščine pazljiv, zlasti v primerih, ko obremenitve (na primer število obiskovalcev, povečan promet) presegajo nosilno zmogljivost ali ogrozijo pristnost in celovitost območja ali spomenika (Ringbeck 2008).

Kot take so kulturne vrednote pomembna sestavina regionalnega razvoja, njihovo varovanje in razvoj pa morata biti tesno povezana z načrtovanjem in razvojem celotnega območja. Upoštevanje priporočil konvencije (Convention ... 1972) naj bo dediščina vključena v življenje skupnosti, želimo v prispevku in nadalje v celotni knjigi prikazati posamezna področja upravljanja s kulturno dediščino ter na ta način pripomoči k trajnostnemu razvoju območij s kulturno dediščino.

2 Projekt CHERPLAN

Knjiga je eden od rezultatov projekta CHERPLAN (*Enhancement of Cultural Heritage through Environmental Planning and Management*), ki ga je sofinanciral Program transnacionalnega sodelovanja v Jugovzhodni Evropi. Projekt CHERPLAN je namenjen razvoju in uporabi okolju prijaznih pristopov ter novih tehnik v načrtovanju in upravljanju z zgodovinskimi urbanimi in ruralnimi naselji v Jugovzhodni Evropi po priporočilih Konvencije o kulturni dediščini (Convention ... 1972). Projekt je v svojem izhodišču namenjen vzpostavitvi modela upravljanja območij z bogato kulturno dediščino, pri čemer je temeljni poudarek na okoljski infrastrukturi in okoljskemu načrtovanju.

Običajno se na tovrstnih območjih pojavlja navzkrižje interesov med sistemom zaščite kulturne dediščine, ki lokalnemu okolju postavlja določene omejitve, ter potrebo lokalnega okolja po razvoju in modernizaciji. Zato je končni cilj projekta sistematična obdelava temeljnih segmentov upravljanja tovrstnih območij ter priprava modela upravljanja. Hkrati so se partnerji posvetili uravnoteženju med ohranjanjem kulturne dediščine in družbeno-ekonomskim razvojem z namenom zagotoviti trajnost, zaščito kulturne identitete in izboljšavo življenjskega okolja.

3 Upravljanje območij kulturne dediščine

UNESCO (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation*; v nadaljevanju bo skladno s slovenskim pravopisom kratica uporabljena kot lastno ime, torej Unesco) v svojih dokumentih (glej

Convention ... 1972 in Operational Guidelines ... 2013) opredeljuje, da mora imeti kulturna dediščina, sprejeta na Seznam svetovne dediščine, ustrezen načrt upravljanja, ki na celovit način določa cilje in ukrepe varovanja, ohranjanja, rabe in razvoja zaščitenih spomenikov ali območij. Pri tem ne moremo mimo prostorskega, gospodarskega in socialnega konteksta kulturne dediščine, zaradi česar mora načrt upravljanja poleg varovanja zagotavljati tudi cilje in ukrepe, pomembne za razvoj celotnega območja in skupnosti (Ringbeck 2008) ter usklajenost s planskimi in razvojnimi dokumenti območja (Nared, Erhartič in Razpotnik Visković 2013).

Kot ugotavlja skupina, odgovorna za vzpostavitev modela okoljskega načrtovanja (Nicolics in sodelavci 2014), celovito načrtovanje območij s kulturno dediščino združuje družbene, kulturne, gospodarske, prometne in okoljske vidike ter spodbuja aktivno vključevanje različnih, tudi nasprotujočih si interesnih skupin v voden participativni proces.

Da bi upravljavce tovrstnih območij čim bolje opremili s koristnimi informacijami, osvetljujemo v nadaljevanju knjige različne teme, pomembne z vidika upravljanja kulturne dediščine, in sicer: tipizacijo kulturne dediščine, vlogo Unesca in njegove smernice pri varovanju kulturne dediščine ter teoretske poglede na ohranjanje kulturne dediščine.

Sledi planerski del, kjer predstavljamo okoljsko načrtovanje na območjih s kulturno dediščino, vlogo in varstvo kulturne pokrajine, revitalizacijo starih mestnih jeder, obnovo zgodovinskih stavb in središč.

Sledijo prispevki o javno zasebnem partnerstvu, razvojnih potencialih kulturne dediščine, vlogi socialnega podjetništva pri obnovi območij kulturne dediščine, o rabi kulturne dediščine na področju blagovnih znamk, trženju kulturne dediščine ter o s kulturo in kulturno dediščino povezanemu odgovornem turizmu v podeželskih območjih.

Nadaljujemo s trajnostnimi prometnimi rešitvami, geoinformacijsko podporo kulturni dediščini, upravljanjem transnacionalnih območij kulturne dediščine, sklenemo pa s predstavitevijo problematike naravnih nesreč na območjih s kulturno dediščino ter z opisom spremljanja in vrednotenja kulturne dediščine.

Skupno številnim omenjenim prispevkom je spoznanje, da je za učinkovito upravljanje z območji kulturne dediščine odločilno vključevanje deležnikov in še zlasti tam živečih prebivalcev. V tako imenovanem participativnem pristopu so vrednote in ideje prebivalcev upoštewane in uporabljene kot osnova za vključitev okoljskih vidikov v konvencionalen način upravljanja kulturne dediščine (Nicolics in sodelavci 2014).

3.1 Participativni proces

S participativnim pristopom želimo preseči parcialne interese posameznih regionalnih akterjev ter prispevati k sodelovanju, partnerstvu in skupnemu upravljanju. Reševanje nastalih težav je tako lažje, zlasti zaradi dodatnih informacij, komunikacije in usklajevanja. Bolj se lahko osredotočimo na socialni kapital območja ter na vključevanje družbenih institucij in kulturnih prvin v vsakodnevno življenje. Zato je zaželena čim širša vključenost javnosti, pri čemer pa mora biti predpogoj dosledno vključevanje v procesu zbranih pobud v planerske odločitve.

Z uspešnim izvajanjem participativnega procesa je možno doseči veliko ciljev (Razpotnik Visković, Urbanc in Nared 2009, 69): uskladiti razlike v individualnih pogledih, oblikovati rešitve, sprejemljive za vse družbene skupine, preprečiti nasprotujočo si konkurenco, zagotoviti udeležbo in zainteresiranost lokalnih akterjev, njihovo identifikacijo z odločitvami, ki zadevajo njihovo bivanjsko okolje, krepiti njihovo ustvarjalnost in prepoznavnost. Vključevanje pogledov javnosti v načrtovanje daje načrtovalcem večjo legitimnost (Hage, Leroy in Petersen 2009) in omogoča opolnomočenje prebivalcev, spodbuja oblikovanje vizije in možnost zagovarjanja sprejetih rešitev (Reed 2008; Ricketts 2008; Pacione 2014). Informira in vključuje lahko različne družbene skupine, pogloblja medsebojno razumevanje, odkriva in vključuje nove ideje in rešitve, ki sicer ne bi bile upoštewane, ter s tem planiranju in odločanju podaja vedenje o potrebah in interesih posamezne skupnosti (Sayce in sodelavci 2013). Participativni proces

krepi regionalno identiteto in promovira primerjalne prednosti regije, temelječe na lokalnem znanju in povezanosti na regionalni ravni. Zato je treba mnenja ljudi upoštevati in jih prikazati kot del posebnosti regije (Meyer 1999; Garofoli in Musyck 2001; Geoghegan, Renard in Brown 2004; Abels 2007; Zumaglini in sodelavci 2008).

Participacija ima tudi slabosti, pri čemer sta v ospredju njeno trajanje in dejstvo, da je razmeroma draga. Prav tako so pogosto skupine z manjšim znanjem in veščinami za sodelovanje izključene iz procesa. Težava je tudi, če participativni proces ni jasno opredeljen in če je le ta neformalen, saj sprejeti sklepi niso obvezujoči (Abels 2007; Halttunen, Juustila in Nuojua 2010; Sayce in sodelavci 2013; Pacione 2014).

Omenjene posebnosti participativnega procesa so še zlasti vidne v območjih s kulturno dediščino, kjer varstveni režimi dodatno zapletajo iskanje najustrežnejših planerskih rešitev, zato je poznavanje zakonitosti participativnega planiranja in njihovo dosledno izvajanje ključnega pomena za uspešno upravljanje tovrstnih območij.

4 Sklep

Če želimo zares celovito in sistematično pristopiti k upravljanju območij s kulturno dediščino, je treba upoštevati širok nabor dejavnikov, ki vplivajo na razvoj teh območij. Dejavnike in trende bomo pravočasno prepoznali le, če bomo problematiko varovanja kulturne dediščine dobro poznali. Upamo, da bo k temu pripomogla tudi pričujoča knjiga, katera pa ni namenjena le območjem z dediščino, vpi-sano na Seznam svetovne dediščine, temveč vsem območjem, ki prepoznavajo razvojne potencialne lastne kulturne dediščine.

5 Viri in literatura

- Abels, G. 2007: Citizen Involvement in Public Policy-making: Does it Improve Democratic Legitimacy and Accountability? The Case of pTA. *Interdisciplinary Information Sciences* 13-1. Sendai.
- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, 1972.
- Garofoli, G., Musyck, B. 2001: Innovation policies for SMEs in Europe: Towards an interactive model? *Regional studies* 35-9. Cambridge.
- Geoghegan, T., Renard, Y., Brown, N. A. 2004: *Guidelines for Participatory Planning: A Manual for Caribbean Natural Resource Managers and Planners*. Caribbean Natural Resources Institute. Port of Spain.
- Hage, M., Leroy, P., Petersen, A. C. 2010: Stakeholder participation in environmental knowledge production. *Futures* 42. London.
- Halttunen, V., Juustila, A., Nuojua, J. 2010: Technologies to support communication between citizens and designers in participatory urban planning process. *Digital Tools in Participatory Planning*. Espoo.
- Meyer, J. A. 1999: *Regionalmarketing: Grundlagen, Konzepte, Anwendung*. München.
- Nared, J., Erhartič, B., Razpotnik Visković, N. 2013: Including development topics in a cultural heritage management plan: Mercury heritage in Idrija. *Acta geographica Slovenica* 53-2. Ljubljana. DOI: 10.3986/AGS53404
- Nicolics, S., Richard, L., Jung, H., Perfler, R. 2014: Okoljsko načrtovanje za upravljanje kulturne dediščine – celostni pristop k načrtovanju območij s kulturno dediščino. *Upravljanje območij s kulturno dediščino*. Ljubljana.
- Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. 2013. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/en/guidelines/> (24. 4. 2013).

- Pacione, M. 2014: The power of public participation in local planning in Scotland: the case of conflict over residential development in the metropolitan green belt. *GeoJournal* 79. Dordrecht.
- Razpotnik Visković, N., Urbanc, M., Nared, J. 2009: Prostorska in razvojna vprašanja Alp. *Georitem* 12. Ljubljana.
- Reed, M. S. 2008: Stakeholder participation for environmental management: A literature review. *Biological Conservation* 141. Barking.
- Ricketts, A. 2008: Participation in place-making: Enhancing the wellbeing of marginalised communities in Aotearoa/New Zealand. Medmrežje: <http://www.chranz.co.nz/pdfs/a-ricketts-participation-in-place-making.pdf> (1. 3. 2014).
- Ringbeck, B. 2008: Management Plans for World Heritage Sites. A Practical Guide. Bonn.
- Sayce, K., Shuman, K., Connor, D., Reisewitz, A., Pope, E., Miller-Henson, M., Poncelet, E., Monié, D., Owens, B. 2013: Beyond traditional stakeholder engagement: Public participation roles in California's statewide marine protected area planning process. *Ocean & Coastal Management* 74. New York.
- Zumaglini, M., Nared, J., Alfarè, L., Razpotnik, N., Urbanc, M. 2008: Participation process in regional development: DIAMONT's perspective. *Arbeitshefte/Quaderni* 52. Bolzano/Bozen.

TIPOLOGIJA DEDIŠČINE

mag. Mateja Šmid Hribar

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
mateja.smid@zrc-sazu.si

UDK: 719

IZVLEČEK

Tipologija dediščine

Predmet prispevka je predstavitev tipologije dediščine in premislek o njej. Tipologijo razumemo kot postopek razvrščanja stvari v določene tipe, zaradi česar je jasno, da je tipologij dediščine lahko več. Glavni razlog njihovega nastanka je potreba po organizaciji znanja, sistematizaciji, upravljanju in pregledovanju zbirke podatkov. S spreminjanjem koncepta varstva dediščine se je spreminjal njen predmet, to pa se odraža tudi v tipologiji, ki ne bo nikoli dokončna, temveč vedno odsev določene družbe v določenem času. Z razvojem informacijsko-komunikacijskih tehnologij je tipologija postala pomembna tudi za sistematično predstavitev dediščine na spletu, saj omogoča povezljivost podobnih enot dediščine med seboj.

KLJUČNE BESEDE

tipologija, dediščina, kultura, narava, nesnovna dediščina, digitalna dediščina, Unesco

ABSTARCT

The typology of heritage

This article presents a typology of heritage and reflects on it. A typology is understood as a process of categorizing things into specific types, which makes it clear that there can be several kinds of heritage typologies. The main reason typologies are created is the need to organize knowledge and to systemize, manage, and review data. Changes in the concept of heritage protection have also changed its subject, and this is also reflected in the typology, which will never be final, but will always reflect a particular society at a particular time. With the development of information-communication technologies, typology has also become important for systematic presentation of heritage on the web because this makes it possible to connect similar heritage units with one another.

KEY WORDS

typology, heritage, culture, nature, intangible heritage, digital heritage, UNESCO

1 Uvod

Dediščina so različne stvari okrog nas. Te so lahko snovne, nesnovne, lahko so del narave ali pa so plod človekovega dela in ustvarjalnosti. S pospešenim razvojem novih tehnologij in digitalnih medijev se vzpostavlja povsem nova oblika – digitalna dediščina. To niso le digitalizirane stvari, kot na primer skenirana knjiga ali razglednica, temveč tudi tako imenovana »izvirno digitalna dediščina« (*born digital*). To je gradivo, ki je že v začetku nastalo v digitalni obliki, na primer digitalna fotografija, posnetek, 3D simulacija, digitalni grafit in podobno (medmrežje 1). Kot izhaja že iz imena, je dediščina tisto, kar smo podedovali od prednikov in naj bi prenesli, zapustili, pa tudi ustvarili za prihodnje rodove. Slovar slovenskega knjižnega jezika dediščino med drugim tolmači kot tisto: »... kar je prevzeto iz preteklosti ...« (medmrežje 2). Z njo se danes ukvarjajo številne strokovne in znanstvene institucije.

V prispevku bomo osvetlili tipe dediščine in pojasnili, kaj vse je lahko dediščina, ne bomo pa se ukvarjali s preučevanjem kriterijev in meril, kdaj omenjene stvari postanejo dediščina. Tipologijo razumemo kot postopek razvrščanja stvari v določene tipe. Isti postopek, torej sistematično razvrščanje, je značilen tudi za kategorizacijo (razvrščanje v kategorije) in klasifikacijo (razvrščanje v razrede). Bistvo vseh treh postopkov je sistematično določanje tipov/kategorij/razredov, pri čemur razvrstitev poteka glede na lastnosti in značilnosti posameznih stvari. S tem razvrstimo nepregledno množico stvari v urejen sistem, s pomočjo katerega lahko posamezne stvari med seboj primerjamo, preučujemo njihove podobnosti ter raznolikosti in podobno. Iz povedanega je jasno, da je tipologij lahko več, odvisno od lastnosti in značilnosti, ki nas zanimajo.

2 Kratek oris razvoja koncepta dediščine

Pojem dediščine po izvoru spada med mlajše pojme, prvič je prišel v uporabo z Evropsko konvencijo o varstvu arheološke dediščine leta 1969 (Petrič 2000). Seveda pa so prizadevanja za njeno varstvo pod različnimi imeni poznali že mnogo prej (Šmid Hribar in Ledinek Lozej 2013). Prvi institucionalizirani zametki varstva, ki segajo v 19. stoletje, dediščino že delijo na kulturne spomenike in naravne znamenitosti (Anko 1988). Kulturni spomeniki, ki predstavljajo pomemben gradnik kolektivnega spomina, so bili povezani s procesi narodovega ozaveščanja, identitete in tradicije. Po drugi strani so naravne znamenitosti vzniknile iz naravovarstvene misli, da je treba ohranjati naravo, in nam razkrivajo naravno okolje, v katerem živimo. Ideja o mednarodnem varstvu spomenikov se je porodila po prvi, še bolj pa se je okrepila po drugi svetovni vojni, v kateri je bilo načrtno uničenih veliko kulturnih spomenikov (Petrič 2000, 14). Poleg spomenikov se je v prvih mednarodnih instrumentih omenjalo tudi kulturne dobrine, saj se je sprva varstvo navezovalo bolj na kulturno premoženje (Petrič 2000). Sčasoma se je začel oblikovati koncept svetovne dediščine, pri čemur so termin »dediščina« izbrali, ker še ni bil uporabljen v nobenem kontekstu (Rudolf 2006). Leta 1972 je bila v Parizu sprejeta Unescova Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine, imenovana tudi Pariška konvencija (Zakon o ratifikaciji ... 1974). Unesco (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) je Organizacija združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo, ki v mednarodnih konvencijah, priporočilih in deklaracijah opredeljuje smernice za ohranjanje svetovne kulturne in naravne dediščine (medmrežje 3). Nadgradnjo zgoraj omenjene konvencije predstavlja leta 2003 sprejeta Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine, ki jo je Slovenija ratificirala januarja 2008 (Zakon o ratifikaciji ... 2008). Od leta 2003 je v veljavi tudi Unescova Listina o varovanju digitalne dediščine (medmrežje 1).

3 Tipologije dediščine v mednarodnem prostoru

Na vprašanje kaj je dediščina, je težko preprosto in enoznačno odgovoriti. Temu primerno je tudi težko podati enostavno in splošno sprejeto tipologijo. Ker je kultura in njena fizična manifestacija od

države do države različna, po Prottovi ni možno podati univerzalne definicije kulturne dediščine (Prott 1996, 299–300). Praktično je kulturna dediščina lahko karkoli, kar je naredil ali spremenil človek (Merryman 1989, 341). Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine podaja ohlapno definicijo. Kulturna dediščina je opredeljena v 1. členu, ki omenja naslednje tri kategorije: spomenike, skupine stavb in znamenite kraje, ki so delo človeških rok ali kombiniranega dela človeških rok in narave. Kategorije naravne dediščine so našteje v 2. členu: naravni spomeniki, geološke in geografske tvorbe ter znameniti kraji narave (Zakon o ratifikaciji ... 1974). Poleg kulturne in naravne dediščine Unesco pozna tudi mešano dediščino, v katero spadajo tiste enote, ki delno ali v celoti ustrezajo definicijama kulturne in naravne dediščine v 1. in 2. členu prej omenjene konvencije (Operational Guidelines ... 2012, 13 in 14).

Zaradi izrazite razširitve pojma kulturne dediščine v zadnjih desetletjih ter dodatno prostorske, časovne in tematske neuskkljenosti enot na Unescovem Seznamu svetovne dediščine, je leta 2004 Mednarodni svet za spomenike in območja ICOMOS (*International Council on Monuments and Sites*) pripravil obsežno študijo, v kateri so med drugim podali tipološki okvir dediščine, predstavljen v preglednici 1 (*The World Heritage ... 2004*). ICOMOS-ova tipologija kulturne dediščine ponuja pregled Unescove nepremične kulturne dediščine skozi tipe vzpostavljene v tipologiji, vendar pa le-ta ni univerzalna oziroma splošno uporabljena v posameznih nacionalnih zakonodajah.

Preglednica 1: Tipologija Unescove nepremične kulturne dediščine (prevedeno in prirejeno po The World Heritage ... 2004).

	spomeniki	skupine stavb	kraji
arheološka dediščina	posamezni spomenik vključno z nasipi, kmetijami, vilami, templji in drugimi javnimi zgradbami, okopi itd., ki niso v uporabi oziroma niso zasedena	naselja (mesta, vasi), okopi itd., ki niso v uporabi oziroma niso zasedena	nasipi, gomilna grobišča, jamska bivališča, okopi, pokopališča, poti itd., ki niso v uporabi oziroma niso zasedena
skalne umetnine			jame, skalna zavetišča, odprti prostori in primerljivi kraji s slikami, gravurami, rezbarijami in podobno
kraji s fosilnimi ostanki hominidov			posamezni kraji in pokrajine z okostji in/ali viri o navzočnosti zgodnjih hominidov
zgodovinske stvabe in kompleksi	posamezni spomeniki, kompleksi spomenikov, umetniška dela		
urbana in ruralna naselja / Zgodovinska mesta in vasi		mesta, mestna središča, vasi in druga bivališča skupnosti	
ljudsko stavbarstvo	tradicionalno uveljavljeni stavbni tipi, pri katerih so uporabljeni tradicionalni načini gradnje in veščine	skupine tradicionalno uveljavljenih stavbnih tipov	kulturna pokrajina s podeželskimi naselji

	spomeniki	skupine stavb	kraji
verski objekti	stavbe in strukture povezane z verskimi ali duhovnimi vrednotami kot npr. cerkve, samostani, svetišča, kapelice, mošeje, sinagoge, templji in podobno	zgodovinska naselja ali mesta, povezana z vero ali duhovnostjo: sveta mesta in podobno	kraji povezani z vero ali duhovnostjo: svetišča, »svete pokrajine« ali pokrajine »s svetimi značilnostmi«
kmečki, industrijski in tehnološki objekti	tovarne, mostovi, sistemi gospodarjenja z vodo (jezovi, namakanje in podobno)	kmečka naselja, industrijska naselja	zemljiški sistemi, vinogradi, kmetijske pokrajine; sistemi gospodarjenja z vodo (jezovi, namakanje in podobno); rudniki, rudarske pokrajine, kanali, železnice in podobno
vojaški objekti	gradovi, utrdbe, trdnjave in podobno	trdnjave, mestna obramba, obrambni sistemi in podobno	obrambni sistemi
kulturne pokrajine, parki in vrtovi	vtovi, povezani s spomeniki		jasno določene, namensko oblikovane in ustvarjene pokrajine; pokrajine, ki so se razvile organsko (reliktno ali fosilne pokrajine; pokrajine s kontinuiteto); »asociativne« kulturne pokrajine
kulturne poti			romarske, trgovske poti, ceste, kanali, železnice in podobno
grobni spomeniki in kraji	gomilna grobišča, nagrobniki, mavzoleji, grobovi, spominske grobnice, pokopališča in podobno		večja območja ali kulturne pokrajine z gomilnimi grobišči, nagrobniki, mavzoleji, grobovi, spominske grobnice, pokopališča in podobno
simbolni objekti in spomeniki	spomeniki, razglašeni ali vpisani zaradi povezave z verovanji, posamezniki ali dogodki	naselja ali mesta povezana z verovanji, posamezniki ali dogodki	pokrajine ali večja območja z verovanji, posamezniki ali dogodki
sodobna dediščina	stavbe, umetniška dela, industrijski objekti (od poznega 19. stoletja)	mesta, urbana ali ruralna območja od poznega 19. stoletja	kulturne pokrajine in podobno od poznega 19. stoletja

V ICOMOS-ovi študiji so obravnavali kulturno in mešano dediščino, upoštevali pa so tako imenovan večkategorialni pristop, kar pomeni, da so posamezno enoto lahko pripisali različnim kategorijam/tipom; v povprečju je bila ena enota pripisana trem kategorijam (The World Heritage ... 2004). Na podlagi predlagane tipologije so ugotovili, da po številu enot znotraj Unescove dediščine nesorazmerno izstopajo arhitekturni objekti, zgodovinska mesta, verski in arheološki objekti, medtem ko je zelo malo enot s področja kulturnih poti, krajev s fosilnimi ostanki hominidov in – presenetljivo – sodobne dediščine. Unescovo nepremično kulturno dediščino so dodatno analizirali še s pomočjo kronološko-regionalne ter tematske tipologije, ki se delno prekriva s tipologijo dediščine (The World Heritage ... 2004, Annex 2 in Annex 3).

ICOMOS-ova tipologija pa ne obravnava nesnovne kulturne dediščine, ki je v 2. členu Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine (Zakon o ratifikaciji ... 2008) opredeljena kot »... *prakse, predstavitve, izrazi, znanja, veščine in z njimi povezana orodja, predmeti, izdelki in kulturni prostori, ki jih skupnosti, skupine in včasih tudi posamezniki prepoznava kot del svoje kulturne dediščine* ...«. Unesco navaja naslednje glavne kategorije oziroma področja nesnovne dediščine (medmrežje 4):

- ustna izročila in izrazi, vključno z jezikom kot nosilcem nesnovne kulturne dediščine,
- uprizoritvene umetnosti,
- družbene prakse, rituali in praznovanja,
- znanje in prakse o naravi in svetu,
- tradicionalne obrtne veščine.

Tudi pri naravni dediščini ne obstaja univerzalna tipologija. IUCN – Svetovna zveza za ohranitev narave (*International Union for Conservation of Nature and Natural Resources*), ki je skupaj z ICOMOS-om sodelovala pri pripravi Konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine leta 1972 in kate-re poslanstvo je vplivati na ohranitev narave, je razvila kategorizacijo zavarovanih območij, ki pa dediščino kategorizira z vidika upravljanja (Skoberne 2004). V veliki večini se ta kategorizacija prekriva z Unescovo naravno dediščino (Dudley 2008). IUCN razlikuje šest kategorij zavarovanih območij (medmrežje 5):

- I – strogi naravni rezervat/naravno območje,
- II – narodni park,
- III – naravni spomenik,
- IV – zavarovani habitati rastlinskih in živalskih vrst,
- V – zavarovana krajina in
- VI – zavarovana območja naravnih virov.

Od leta 2003 je med Unescovo svetovno kulturno dediščino vključena tudi digitalna dediščina. V 1. členu Unescove Listine o varovanju digitalne dediščine (medmrežje 1) so znotraj digitalne dediščine naslednje kategorije: besedila, baze podatkov, negibne in gibljive slike, zvok, grafika, programsko opremo in spletne strani. Pri tem poseben poudarek velja izvorno digitalnemu gradivu, torej gradivu, ki ne obstaja v drugi fizični obliki.

4 Tipologije dediščine v slovenskem prostoru

V Sloveniji so podrobnejše zvrsti in tipi posameznih vrst dediščine trenutno opredeljeni v Pravilniku o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (2010) in v Uredbi o vrsteh naravnih vrednot (2002, 2003). Skladno z Zakonom o knjižničarstvu (2001) in Zakonom o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivov (2006) med premično kulturno dediščino uvrščamo še knjižnično in arhivsko gradivo, ki pa ga zgoraj omenjen pravilnik ne navaja.

V 1. členu Zakona o varstvu kulturne dediščine (2008) najdemo naslednjo abstraktno definicijo kulturne dediščine: »*Dediščina so dobrine, podedovane iz preteklosti, ki jih Slovenke in Slovenci, pripadnice in pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti in romske skupnosti, ter drugi državljanke in državljani Republike Slovenije opredeljujejo kot odsev in izraz svojih vrednot, identitet, verskih in drugih prepričanj, znanj in tradicij.*« V nadaljevanju tega člena je omenjeno še, da se dediščina deli na mate-

rialno in živo dediščino, materialna pa dalje na premično in nepremično dediščino. Podrobnejša tipologija kulturne dediščine je navedena v Pravilniku o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (2010). Ohlapna in abstraktna je tudi definicija naravnih vrednot, opredeljena v 4. členu Zakona o ohranjanju narave (2004), kjer najprej celotno naravno dediščino zamenjajo s terminom »naravna vrednota«, potem pa nadaljujejo: »Naravna vrednota je poleg redkega, dragocenege ali znamenitega naravnega pojava tudi drug vredni pojav, sestavina oziroma del žive ali nežive narave, naravno območje ali del naravnega območja, ekosistem, krajina ali oblikovana narava.« Pregled osnovnih tipov dediščine v Sloveniji je podan v preglednici 2.

Preglednica 2: Osnovna delitev dediščine v Sloveniji po vrstah in zvrsteh.

dediščina			
naravna	kulturna		
	nepremična	premična	nesnovna/živa
Uredba o zvrsteh naravnih vrednot (2002, 2003)	Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (2010)	Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (2010)	Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (2010)
<ul style="list-style-type: none"> • površinska geomorfološka, • podzemeljska geomorfološka, • geološka, • hidrološka, • botanična, • zoološka, • ekosistemska, • drevesna, • oblikovana, • krajinska, • mineral, • fosil. 	<ul style="list-style-type: none"> • arheološka najdišča, • stavbe, • parki in vrtovi, • stavbe s parki ali z vrtovi, • spominski objekti in kraji, • drugi objekti in naprave, • naselja in njihovi deli, • kulturna krajina, • ostalo. 	<ul style="list-style-type: none"> • orožje, • orodje, • stavbna oprema, • bivalna oprema, • oblačila in osebni predmeti, • prometna in transportna sredstva, • predmeti za igro in prosti čas, • umetniški predmeti, • predmeti uporabne umetnosti, • obredni predmeti, • predmeti komunikacije, • grbi, zastave, nagrade, • sredstva za trgovino in bančništvo, • predmeti za prikaze in ponazoritve, • stroji in naprave, • predmeti izobraževanja, znanosti in tehnike, • geološki predmeti, • botanični predmeti, • zoološki predmeti, • človeški ostanki, • glasbila, • drugi predmeti zgodovinskega pomena. 	<ul style="list-style-type: none"> • ustno izročilo in ljudsko slovstvo, • uprizoritve in predstavitve, • šege in navade, • znanja o naravi in okolju, • gospodarska znanja in veščine, • ostalo.

Posamezne strokovne in znanstvene institucije so razvile posebne interne tipologije tematik, ki se delno prekrivajo s podrobnejšimi tipologijami dediščine (na primer Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU etnološko sistematično in podobno).

5 Poskus opredelitve tipologije dediščine za jugovzhodno Evropo

V okviru projekta DEDI – Digitalna enciklopedija naravne in kulturne dediščine smo v začetku leta 2010 pripravili združeno podrobno tipologijo dediščine v Sloveniji (Šmid Hribar in Vladušič 2011). Izhajali smo iz Zakona o varstvu kulturne dediščine (2008), Pravilnika o določitvi zvrsti predmetov kulturne dediščine (2000), Identifikacijskega obrazca predmeta kulturne dediščine (2009), Zakona o ohranjanju narave (2004), Uredbe o vrsteh naravnih vrednot (2002, 2003) ter Izsledkov CRP Registra nesnovne kulturne dediščine (2007–2008) Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Prvo različico tipologije so leta 2010 s svojim znanjem iz specifičnih znanstvenih področij pomembno dopolnili številni znanstveniki in strokovnjaki (Poročilo o taksonomiji ... 2010). Tipologijo DEDI smo za večino držav iz jugovzhodne Evrope s pomočjo tujih partnerjev nadgradili v okviru projekta SY_CULTour (Šmid Hribar in sodelavci 2012). Zadnja različica tipologije dediščine obsega vsaj dva, ponekod pa štiri, pet, celo sedem nivojev (vrsta-zvrst-tip1-tip2-tip3 in tako naprej).

S tipologijo dediščine smo 1) razčlenili dediščino glede na tipe kot izhajajo iz zakonodajnih aktov ter 2) ustvarili hierarhično povezavo med različnimi tipi – od bolj do manj abstraktnih tipov dediščine, ki slednjic vodijo do stvari, s katerimi se srečujemo v vsakdanjem življenju in govorijo same zase (na primer grad, hiša, čebeljak, jama ...). Taka tipologija je v pomoč pri prepoznavanju dediščine kot del vsakodnevnega življenja, vendar pa ni dokončna, saj opredeljevanje dediščine ni nikdar zaključen proces, temveč se z razvojem družbe spreminja in dopolnjuje, čemur sledi tudi tipologija (Šmid Hribar in sodelavci 2010).

6 Diskusija

Iz predstavljenih tipologij je razvidno, da se delitev dediščine ni končala pri vrstah (kulturna, naravna, digitalna), temveč se je zaradi potreb po organizaciji znanja, sistematizaciji, upravljanju in pregledovanju zbirke podatkov delila naprej (na primer kulturna na nepremično, premično, po novem pa še na nesnovno). Avtorici prispevka univerzalno sprejeta tipologija dediščine, ki bi se podrobneje delila na zvrsti in tipe ni znana, najbrž pa tudi ni smiselna. Posamezne države so v desetletjih po sprejetju Konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (Zakon o ratifikaciji ... 1974) v svojih zakonodajah oblikovale svoje lastne tipologije dediščine. Poleg tega je bila delitev dediščine tako pri nas kot v tujini potrebna tudi z administrativnega vidika, saj so skrb za posamezne vrste dediščine prevzele različne institucije. Tako je leta 1994 ob delitvi Zavoda RS za varstvo naravne in kulturne dediščine na dve ločeni enoti varstvo narave prevzel upravni organ za varstvo narave na Ministrstvu za okolje in prostor, z Zakonom o ohranjanju narave (2004) pa je bil ustanovljen Zavod RS za varstvo narave, ki je začel formalno delovati januarja 2002 (Šmid Hribar 2011).

V zadnjem času je tipologija izjemno pomembna tudi za sistematično predstavitev dediščine na spletu, saj omogoča povezljivost podobnih objektov med seboj, obenem pa ponuja nabor standardnih ključnih besed, ki jih lahko uporabljajo tako vpisovalci pri vnosu v sistem kot tudi uporabniki pri poizvedovanju in pregledovanju dediščine na spletu (Šmid Hribar in sodelavci 2010). Collier in sodelavci (2012, 217), ki tipologijo opredeljujejo kot urejen sistem tipov, navajajo, da gre pri tem za dobro vzpostavljeno analitično orodje v družbenih znanostih, ključno za formiranje konceptov in kategorij. Ker tipologije ponujajo nov pogled, znatno pripomorejo pri zbiranju podatkov in utrjujejo hierarhične povezave med koncepti (Collier in sodelavci 2012).

Takšne potrebe so narekovale razvoj tipologij dediščin kot jih poznamo danes. Kot že omenjeno, Unesco v okviru kulturne dediščine poleg klasične tipologije pozna še kronološko-regionalno ter tematsko kategorizacijo dediščine (The World Heritage ... 2004). Glede na ozadja različnih disciplin Rudolfova (2006, 33) izpostavlja tri akademske pristope k oblikovanju tipologije dediščine:

- pozitivistični, ki se osredotoča na sledi preteklosti in je v uporabi predvsem v aheologiji, arhitekturi in preostali materialni dediščini;
- konstruktivistični, ki dediščino razume kot dinamičen proces socialne interakcije, prepoznan predvsem pri nesnovni dediščini ter
- semiološki pristop, ki dediščino prepozna kot simbol, znak in referenco razumevanja.

Strinjamo se z ICOMOS-om, ki izpostavlja, da je zaradi razdrobljenosti in velike raznolikosti kulturno dediščino precej težje klasificirati kot naravno in da ima vsaka tipologija svoje prednosti, a tudi slabosti (The World Heritage ... 2004, 44). Slabost tipologije je delitev in razvrščanje sicer celovitih stvari, prednost pa v tem, da spodbuja podrobnejšo in posodobljeno inventarizacijo dediščine, saj strokovnjake ter predlagatelje novih enot opozarja na zelo raznolike vidike dediščine, na katere morda do zdaj niso bili pozorni. Želja Unesca je, da bi bil Seznam svetovne dediščine čim bolj reprezentativen, uravnotežen in verodostojen, zato še posebej spodbujajo vpis tistih enot, ki so trenutno slabo zastopane (Operational Guidelines ... 2012, 16). Po drugi strani se Rudolfova (2006) sprašuje kakšne koristi nam v resnici prinaša »predalčkanje« dediščine. To še posebej pride do izraza pri razlikovanju snovne in nesnovne kulturne dediščine, kjer gre po mnenju Rudolfove za preučevanje dveh strani istega kovanca. Ne dosti manj boleče je tudi strogo razlikovanje med kulturno in naravno dediščino, še posebno pri stvareh, ki so prvenstveno rezultat prepletanja naravnih danosti in človekove ustvarjalnosti, na primer kulturne pokrajine, vrtovi, drevesa, drevoredi in podobno. Stroga in nasilna delitev tovrstnih enot otežuje preglednost in upravljanje dediščine, zato smo v sklopu predstavitve dediščine na portalu DEDI predlagali, da se za tovrstno dediščino, podobno kot pri Unescu, ki pozna »mešano dediščino« (Operational Guidelines ... 2012), uvede nova kategorija imenovana »dvopomenska dediščina« (Navodilo za pripravo ... 2010).

7 Sklep

S spreminjanjem koncepta varstva dediščine se je spreminjal njen predmet, to pa se kaže tudi v tipologiji, ki ne bo nikoli dokončna, temveč vedno odsev določene družbe v določenem času. Tipologija ni cilj, temveč orodje, ki nam omogoča sistematičen pogled na sicer celovito dediščino. Od prvih zametkov varstva, ki so se osredotočali predvsem na varstvo stavb in spomenikov, smo v zadnjem desetletju prišli do spoznanja o nujnosti varstva nesnovne dediščine.

Dediščina ni enkrat za vselej dana, temveč se skozi nenehna premišljevanja in diskurz neprestano obnavlja in poustvarja. Doslej je inventarizacija dediščine potekala predvsem v okviru strokovnih služb. S pomočjo predlagane podrobnejše in konkretnejše tipologije bodo pri dopolnjevanju inventarizacije lahko boljše prispevale lokalne skupnosti in posamezniki, ki se bodo v procesu prepoznavanja in zbiranja svoje dediščine z le-to bolje seznanili in identificirali, hkrati pa bodo ozavestili tudi kontekst, v katerem se določena dediščina pojavlja. Takšna refleksija o dediščini bo v znatno pomoč pri izgradnji identitete, krepitvi socialne kohezije, upravljanju in gospodarjenju s prostorom, pa tudi pri bodoči promociji lokalnih skupnosti.

Nenazadnje je tipologija podlaga učinkovitemu vrednotenju, ki se lahko začne šele potem, ko imamo pred sabo zbrane najrazličnejše primerke, kar omogoča njihove medsebojne primerjave. V resnici je šele takrat možno postaviti konkretna merila, s pomočjo katerih bomo prepoznali najvrednejšo dediščino, a to že presega namen tega prispevka.

8 Viri in literatura

- Anko, B. 1988: Varstvo naravne in kulturne dediščine v gozdarski teoriji. Varstvo naravne in kulturne dediščine v gozdu in gozdarstvu. Ljubljana.
- Collier, D., La Porte, J., Seawright, J. 2012: Putting typologies to work: Concept formation, Measurement and Analytic rigour. Political Research Quarterly 65. Salt Lake City.
- Dudley, N. (ur.) 2008: Guidelines for Applying Protected Area Management Categories. Gland, Switzerland. Medmrežje: <http://data.iucn.org/dbtw-wpd/edocs/paps-016.pdf> (11. 4. 2013).
- Identifikacijski obrazec predmeta kulturne dediščine. 2009. Medmrežje: http://slovenia.icom.museum/fileadmin/user_upload/dokumenti/publikacije/identifikacijski_obrazec.pdf (11. 4. 2013).
- Izsledki CRP Registra nesovne kulturne dediščine (2007–2008) Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Elaborat, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Ljubljana.
- Medmrežje 1: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17721&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (2. 7. 2013).
- Medmrežje 2: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (2. 7. 2013).
- Medmrežje 3: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=23772&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html__ (2. 7. 2013).
- Medmrežje 4: <http://www.nesovnadediscina.si/sl/unesco> (2. 7. 2013).
- Medmrežje5: <http://www.arso.gov.si/narava/zavarovana%20obmo%20C4%8Dja/kategorije%20IUCN/> (2. 7. 2013).
- Merryman, J. H. 1989: The public interest in cultural property. California Law Review 77-2. Berkley.
- Navodilo za pripravo vsebin za Digitalno enciklopedijo naravne in kulturne dediščine na Slovenskem. 2010. Elaborat, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana.
- Operational Guidelines for the Implementation of the World heritage Convention. 2012. Unesco. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/archive/opguide12-en.pdf> (4. 4. 2013).
- Petrič, M. 2000: Mednarodno pravno varstvo kulturne dediščine. Vestnik 17. Ljubljana.
- Poročilo o taksonomiji objektov v DEDI II. 2010. Elaborat, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana.
- Pravilnik o določitvi zvrsti predmetov kulturne dediščine. Uradni list RS 73/2000. Ljubljana.
- Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah. Uradni list RS 102/2010. Ljubljana.
- Prott, L. V. 1996: The International Legal Protection of the Cultural Heritage, Prinzipien des Kulturgutschutzes, Berlin.
- Rudolff, B. 2006: 'Intangible' and 'tangible' heritage. Medmrežje: http://d-nb.info/1000727173/34__page=1&zoom=121,0,848 (26. 3. 2013).
- Skoberne, P. 2004: Pregled mednarodnih organizacij in predpisov s področja varstva narave 2004. Ljubljana.
- Šmid Hribar M., Torkar G., Horvat B., Vladušič D. 2010: Pomen digitalne enciklopedije DEDI pri ohranjanju in soustvarjanju slovenske dediščine. Etnolog 20. Ljubljana.
- Šmid Hribar M., Vladušič D. 2011: Digital Encyclopedia Of Slovenian Natural And Cultural Heritage – DEDI. Proceedings of the EU Chic Workshop 2. Medmrežje: <http://eu-chic.eu/images/uploads/Deliverable%206.5%20-%20FINAL.pdf> (26. 3. 2013).
- Šmid Hribar, M. 2011: Kulturni vidiki drevesne dediščine. Glasnik Slovenskega Etnološkega društva 51-1/2. Ljubljana.
- Šmid Hribar, M., Ledinek Lozej, Š. 2013: The role of identifying and managing cultural values in rural development. Acta Geografica Slovenica 53-2. Ljubljana.
- Šmid Hribar, M., Ledinek Lozej, Š., Nared, J., Trenkova, L. 2012: Joint survey of cultural values: synergy of culture and tourism: utilisation of cultural potentials in less favoured rural regions. Ljubljana.
- The World Heritage List: Filling the Gaps – an Action Plan for the Future. 2004. ICOMOS. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-590-1.pdf> (26. 3. 2013).

Uredba o zvrsteh naravnih vrednot. Uradni list RS 52/2002, 67/2003. Ljubljana.

Zakon o knjižničarstvu. Uradni list RS 87/2001. Ljubljana.

Zakon o ohranjanju narave. Uradni list RS 96/2004, 61/2006, 63/2007, 32/2008, 8/2010. Ljubljana.

Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine. Uradni list RS-MP 1/2008. Ljubljana.

Zakon o ratifikaciji Konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine. Uradni list SFRJ 56/1974. Ljubljana.

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. Uradni list RS 30/2006. Ljubljana.

Zakon o varstvu kulturne dediščine. Uradni list RS 16/2008, 123/2008, 8/2011, 30/2011. Ljubljana.

OHRANJANJE KULTURNE DEDIŠČINE

dr. Bojan Erhartič

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika

UDK: 91:719

IZVLEČEK

Ohranjanje kulturne dediščine

Prispevek obravnava teoretična izhodišča ohranjanja kulturne dediščine. Ta so zlasti v zadnjih desetletjih doživela korenite spremembe, saj sodobno pojmovanje vedno bolj presega točkovno obravnavo dediščine z upoštevanjem večjih prostorskih celot in širših vrednot kulturnega okolja z najrazličnejšimi vsebinami in pomeni. Pri celostnem ohranjanju kulturne dediščine je pomembno predvsem to, kako ohranjamo bistvene vrednote dediščine in hkrati prispevamo k oživitvi in dolgoročni uporabi dediščine ter posredno k utrditvi socialnih vezi v območjih dediščine, h trajnostnemu gospodarskemu razvoju in k atraktivnejšemu življenjskemu in delovnemu okolju.

KLJUČNE BESEDE

geografija, kulturna dediščina, ohranjanje kulturne dediščine, varstvo kulturne dediščine, celostno ohranjanje kulturne dediščine

ABSTRACT

Cultural heritage conservation

This article discusses the theoretical premises of cultural heritage conservation. These have undergone radical changes especially in recent decades because contemporary understanding is increasingly moving beyond examining individual cases of heritage by taking into account larger spatial wholes and broader values of the cultural environment with the most diverse content and significance. In comprehensive cultural heritage conservation, it is especially important how essential heritage values are preserved while also contributing to the revival and long-term use of heritage – and indirectly to strengthening social bonds in heritage areas, to sustainable economic development, and to a more attractive living and working environment.

KEY WORDS

geography, cultural heritage, cultural heritage preservation, protection of cultural heritage, integrated cultural heritage preservation

1 Uvod

Kulturna dediščina so »viri in dokazi človeške zgodovine in kulture, ne glede na njihov izvor, razvoj in ohranjenost (snovna, materialna dediščina), ter s tem povezane kulturne dobrine (nesnovna, nematerialna dediščina)« (medmrežje 1). Zaradi njihove kulturne, znanstvene in splošno človeške vrednosti je ohranjanje kulturne dediščine v splošnem javnem interesu.

Leta 2013 smo obeleževali stoletnico organiziranega varstva kulturne dediščine v Sloveniji. Pred sto leti je namreč svojo službo deželnega konservatorja za Kranjsko nastopil dr. France Stelè, takrat še v okviru decentralizacije dunajske Centralne komisije za varstvo spomenikov, ki je bila ustanovljena že leta 1850 (Pirkovič 2013; Zupan 2013). »Z imenovanjem Stelèta za stalno nameščenega konservatorja s sedežem v Ljubljani je bila ustvarjena trdna osnova za razvoj varstva dediščine v smeri, kot jo poznajo vse kulturno razvite države« (Pirkovič 2013). Stelètovo praktično delovanje je slonelo na pridobivanju podatkov o dediščini na terenu, na objavljanju teh spoznanj in na, danes bi rekli, popularizaciji varstva. Njegova vizija se je postopoma uresničevala šele v naslednjih desetletjih, zlasti pa po letu 1960, ko je nastala mreža regionalnih zavodov za varstvo, danes združenih v Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (Pirkovič 2013; Zupan 2013).

Ne glede na razvoj organizirane varstvene službe, je skrb za ohranjanje in varovanje kulturne dediščine v vseh okoliščinah skrb vsakogar izmed nas, saj predstavlja kulturna dediščina nenadomestljivo vrednoto (medmrežje 2).

V prispevku navajamo osnove ohranjanja kulturne dediščine, ki izhajajo zlasti iz nekaterih pravnih aktov ter definicij in pojasnil Ministrstva za kulturo ter Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

2 Zvrsti kulturne dediščine

Skrb za varstvo obsega vse zvrsti dediščine. Zakon o varstvu kulturne dediščine iz leta 2008 definira nepremično, premično in živo (nesnovno) kulturno dediščino (Zakon ... 2008, 1. člen). Med zvrsti ne sodi arhivsko in knjižnično gradivo, ki se po strokovnih merilih in mednarodnih priporočilih šteje za pisno dediščino.

Področje **nepremične kulturne dediščine** obsega posamezne stavbe ali skupine stavb, naselbinska območja, zlasti stara mestna in vaška jedra, arheološka najdišča, oblikovano naravo in kulturno krajino (medmrežje 3). Podrobneje stavbno dediščino razvrščamo na (medmrežje 1):

- stavbe (enote): vse stavbe ali deli stavb, ki imajo izrazit zgodovinski, arheološki, umetniški, znanstveni, družbeni ali tehniški pomen;
- skupine stavb: enovite skupine mestnih ali podeželskih stavb, ki imajo izrazit zgodovinski, umetniški, znanstveni, družbeni ali tehniški pomen in so medsebojno dovolj povezane, da predstavljajo celoto (sestavljajo prostorsko določljive enote);
- območja: skupne stvaritve človeka in narave, torej površine, ki so delno pozidane, dovolj prepoznavne in enovite, da so prostorsko določljive, in ki imajo poseben zgodovinski, arheološki, umetniški, znanstveni, družbeni ali tehniški pomen.

Dediščinska kulturna krajina so »posebna, razločljiva območja zemeljskega površja, kot jih zaznavajo ljudje in katerih značilnosti in prostorske ureditve so plod delovanja in medsebojnega vplivanja naravnih in človeških dejavnikov. Širši pomen predstavljata izraza integralna dediščina in območja nacionalne prepoznavnosti. Integralno dediščino oblikujejo enote človekovega okolja ali narave, kjer se prepletajo prvine naravne in kulturne dediščine in katerih vrednost povečuje dejstvo, da sta obe zvrsti dediščine gensko, funkcionalno oziroma vsebinsko povezani in odvisni druga od druge« (medmrežje 1). Območja nacionalne prepoznavnosti so »območja, ki vključujejo prepoznavne in reprezentativne dele slovenske krajine« (medmrežje 1). Zanje je značilna velika gostota kulturne dediščine in številne medsebojne povezave. Kot pomemben del identitete naroda, ki se izraža v prostorskih obeležjih in njihovih povezavah, tvo-

rijo prepoznavno skladno in harmonično kulturno krajino. »Ohranjen način tradicionalnega gospodarjenja je blizu sodobnim konceptom urejanja prostora, ki poudarjajo sonaravno gospodarjenje in varstvo virov s ciljem zagotavljanja trajne vitalnosti prostora v vseh njegovih pomenih« (medmrežje 1).

Premična kulturna dediščina so »posamezni predmeti ali skupine predmetov, nastali kot rezultat ustvarjalnosti človeka in njegovih različnih dejavnosti, družbenega razvoja in dogajanj, značilnih za posamezna obdobja. Premična kulturna dediščina, ki jo hranijo muzeji, arhivi in knjižnice, je z zakonom razglašena za kulturni spomenik« (medmrežje 4).

Zakon o varstvu kulturne dediščine (2008) je med ključnimi novostmi definiral tudi živo dediščino, pri čemer je povzel Unescovo Konvencijo o varstvu nesnovne kulturne dediščine, ki je leta 2008 začela veljati tudi za Slovenijo. **Živa dediščina** so nesnovne dobrine, kot so prakse, predstavitve, izrazi, znanja, veščine, šege in navade, prepričanja in vrednote, in z njimi povezani premičnine in kulturni prostori (kjer se ta dediščina predstavlja ali izraža) kot jih zaznavajo in uresničujejo ljudje, ki so povezani z ustvarjanjem, uporabo, razumevanjem in njenim posredovanjem sedanjim in prihodnjim rodovom (medmrežje 1; medmrežje 5; medmrežje 6; Zakon ... 2008).

3 Ohranjanje kulturne dediščine

Osnovna načela ohranjanja dediščine so zapisana v Ustavi Republike Slovenije (1991). V 5. členu je zapisano, da je glavna vloga države »skrbeti za ohranjanje naravnega bogastva in kulturne dediščine ter ustvarjanje možnosti za skladen civilizacijski in kulturni razvoj Slovenije«. 73. člen Ustave določa okvirne obveznosti varovanja naravne in kulturne dediščine: »Vsakdo je dolžan v skladu z zakonom varovati naravne znamenitosti in redkosti ter kulturne spomenike. Država in lokalne skupnosti skrbijo za ohranjanje naravne in kulturne dediščine«.

Za vsa dela v zvezi s kulturno dediščino se do konca 20. stoletja uporablja pojem varstvo kulturne dediščine ali konservatorstvo. Ob uradnem prevajanju mednarodnih predpisov s področja dediščine so bili v zadnjem času natančneje opredeljeni posamezni pojmi glede na obseg in vsebino nalog (medmrežje 7; Pirkovič 2012; Zakon ... 2008):

- **Ohranjanje** (*conservation*) je najširši pojem. Združuje vse vrste politik, strategij, zakonskih, upravnih in tehničnih ukrepov ter dejavnosti, povezane z dediščino. Zakon o varstvu kulturne dediščine pojma ohranjanje ne razlaga posebej.
- **Varstvo** (*protection*) je podrejen pojem in pomeni dejavnost, ki jo izvajajo posebej za to ustanovljeni organi in organizacije na ravni države; obsega torej predvsem zakonske mehanizme, upravno in strokovno dejavnost.
- **Zaščita** (*preservation*) pomeni konkretne ukrepe in delovanje, katerih namen je preprečevanje neželjenih sprememb in slabšanja stanja dediščine.
- **Konservatorstvo** je stroka, ki sodi na področji kulture in deloma varstva narave in ki si prizadeva ohranjati stvari posebnega pomena (kulturno dediščino) in jih vključevati v sodobno življenje. V ožjem pomenu je konservatorstvo poklic, ki deluje proti propadanju dediščine in skrbi za izboljšanje njenega fizičnega stanja.

V mednarodnih dokumentih s področja varstva dediščine in v nacionalnih, predvsem evropskih ureditvah, je v zadnjih desetletjih prišlo do sprememb v pristopu k predmetu varstva in v razumevanju, zakaj in kako je treba dediščino ohranjati. Medtem ko je bilo prej varstvo usmerjeno na posamične objekte in skupine objektov z izrazitimi lastnostmi dediščine in s simbolnimi vrednostmi s stališča narodne identitete, se je potem pozornost strokovnjakov usmerila tudi na varovanje objektov z manj izrazitimi dediščinskimi vrednotami, v zadnjem obdobju pa predvsem na večja območja. Pri stavbni dediščini je bilo prej glavno delo varstvenikov ohranjanje fizičnih struktur (konserviranje) in njihovo obnavljanje (restavriranje), sedaj pa je pomembno predvsem to, kako ohranjamo bistvene vrednote dediščine in hkrati prispevamo k oživitvi in dolgoročni uporabi dediščine ter posredno k utrditvi socialnih vezi

v območjih dediščine in h trajnostnemu razvoju v teh območjih (Pirkovič 2012). Listina iz Burre (The Burra Charter 1999; Oven 2007) na primer v zvezi s pojmom ohranjanja navaja: »Ohranjanje lahko v različnih okoliščinah obsega postopke: ohranjanje in ponovno vzpostavljane rabe, ohranitev povezav in pomenov, vzdrževanje, konserviranje, restavriranje, rekonstrukcijo, prilagoditev in interpretacijo in običajno obsega kombinacijo več postopkov« (Oven 2007, 10).

Ključna razlika med tradicionalnim in sodobnim varstvom dediščine je torej v razumevanju, komu varstvo služi. Tradicionalni pogled temelji zlasti na prepričanju, da je cilj varstva fizična zaščita posamičnih kulturnih spomenikov pred propadanjem in pred spremembami, ki jih prinašata čas in sodobni način življenja (medmrežje 8). Sodobno pojmovanje pa vedno bolj presega točkovno obravnavo dediščine z upoštevanjem večjih prostorskih celot in širših vrednot kulturnega okolja z vsemi preučevanimi vsebinami in najrazličnejšimi pomeni. Opredelimo ga lahko kot »dinamično usmerjanje sprememb« (Pirkovič 2012, 5) in to z namenom zmanjševanja obsega slabih posledic. V razvojnih procesih je treba namreč uporabo naravnih, kulturnih in družbenih virov skrbno usmerjati zato, da preprečimo zanemarjanje, propadanje, pretirano izrabo ali uničenje. Sodobni pristop tako presega zaščito posameznih stavb in predmetov ter deluje povezovalno, z nadgrajevanjem dela temeljnih strok: arheologije, arhitekture, etnologije, geografije, krajinske arhitekture, zgodovine in umetnostne zgodovine (medmrežje 8).

4 Merila za vrednotenje kulturne dediščine in varstveni režimi

Splošna merila za vrednotenje in izbor enot kulturne dediščine so pristnost (neponarejenost, izvirnost), ogroženost (ne toliko v pomenu fizične ogroženosti, temveč kot izginjanje), ohranjenost kot poklon oziroma dopolnilo pristnosti, redkost kot poseben vidik izjemnosti in starost kot eno najstarejših spomeniškovarstvenih meril (medmrežje 9).

Vpis posamezne enote dediščine v Register nepremične kulturne dediščine nima še nikakršnih pravnih posledic, saj je registrirana dediščina, ki nima statusa spomenika, varovana le posredno. Varstvo registrirane dediščine se izvaja le prek usmerjanja posegov vanjo, saj veljavni varstveni zakon ne predvideva aktivnih ukrepov varstva registrirane dediščine. Drugače je pri kulturnih spomenikih, kjer so na podlagi strokovnih varstvenih režimov opredeljeni ukrepi varstva, sofinanciranje obnove, pravica lastnika do finančnega nadomestila in podobno. Zakon daje lastnikom dediščine le pravico do brezplačnega svetovanja, ki ga izvaja Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (Koželj 2010, 15). Hkrati omogoča strokovno usmerjanje posegov in nadzor nad njihovim izvajanjem (Zakon ... 2008).

Registrirana nepremična dediščina se lahko zaradi svojega izjemnega pomena za državo ali posebnega pomena za pokrajino ali občino na podlagi predloga Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije razglasi za kulturni spomenik (medmrežje 1; Koželj 2010, 14). »Kulturni spomeniki lokalnega pomena so območja ali objekti, ki imajo izjemno kulturno vrednost, predstavljajo vrhunske dosežke ustvarjalnosti oziroma ključne ali redko ohranjene dokumente nekega razvojnega obdobja na lokalnem nivoju. Kulturni spomeniki državnega pomena so najpomembnejši spomeniki v Sloveniji in imajo nacionalni pomen, z aktom o razglasitvi pa dobijo status spomenikov državnega pomena« (medmrežje 2).

Varstveni režimi so »najpomembnejši instrument varstva dediščine. Z njimi so določena merila za posege v kulturno dediščino ter pogoji rabe, obseg posegov, potrebnih za novo rabo oziroma za sodoben način življenja, ter dopustne prilagoditve novim standardom in tehnologijam« (medmrežje 2). Varstveni režim za kulturno dediščino se nanaša na tiste lastnosti, zaradi katerih je posamezna enota kulturne dediščine ovrednotena kot dediščina in vpisana v Register nepremične kulturne dediščine ter predvsem na redno vzdrževanje v skladu z navodili varstvene službe (Jeglič in sodelavci 2008).

Kulturne spomenike lokalnega pomena varuje strog varstveni režim, kulturne spomenike državnega pomena pa najstrožji varstveni režim, ki se nanaša na lastnosti, zaradi katerih je enota dediščine razglašena za kulturni spomenik (medmrežje 2). Splošni varstveni režim za spomenike opredeljuje red-

no vzdrževanje, varovanje originalne namembnosti, za katero so bili zgrajeni, oziroma novo funkcijo, ki bo ekonomsko opravičevala prenovo in bo hkrati upoštevala načelo zvestobe arhitektonskemu in zgodovinskemu značaju stavbe, opredeljuje dopustne spremembe zaradi prilagoditve novim predpisom in podobno. Podrobni varstveni režim za vsak posamezni kulturni spomenik je opredeljen v aktu o razglasitvi (Jeglič in sodelavci 2008; medmrežje 2).

5 Celostno ohranjanje kulturne dediščine

Država in lokalne skupnosti zagotavljajo varstvo kulturne dediščine z ustreznimi mehanizmi, predvsem z javno službo varstva dediščine. Koncept varstva dediščine ne obsega le ukrepov za fizično ohranitev dediščine, ampak je javna korist na področju varstva dediščine širša in zajema celostno ohranjanje dediščine (Oven 2007; Koželj 2010).

Zasnova temelji na konceptu, da se pastem, ki pretijo dediščini, lahko izognemo le z načrtno obnovo celotnih območij, predvsem starih mestnih in vaških jeder, in s pravočasnim vključevanjem teh nalog v prostorsko načrtovanje. Osnovna izhodišča celostnega varstva je že leta 1975 opredelila Evropska listina stavbne dediščine (Amsterdamska listina, The Declaration of Amsterdam 1975), v pravnem smislu pa ga je utrdila Konvencija o varstvu stavbne dediščine Evrope (Convention ... 1985), ki je bila sprejeta leta 1985 v Granadi in jo je leta 1993 podpisala tudi Slovenija. Amsterdamska listina opredeljuje celostno ohranjanje kot vrsto ukrepov, katerih cilj je zagotoviti dediščini nadaljnji obstoj, jo vzdrževati kot del človekovega ali naravnega okolja in jo uporabljati in prilagajati potrebam družbe. Ti ukrepi se uresničujejo v razvojnem načrtovanju in ukrepih države in lokalnih skupnosti na način, da se kulturno dediščino ob upoštevanju in spoštovanju njene posebne narave in družbenega pomena vključi v trajnostni razvoj (Splošne smernice ... 2013). Dokument posebej poudarja zahtevo po seznanjanju javnosti s cilji in nalogami celostnega ohranjanja in po vključevanju čim širšega kroga ljudi v postopke odločanja (The Declaration of Amsterdam 1975; medmrežje 6; medmrežje 10; Pirkovič 2012, 6–9).

Ključnih poudarkih iz Amsterdamske listine so (Pirkovič 2012, 6):

- Celostno ohranjanje ni točkovno in omejeno na posamezne spomenike, temveč vključuje manj pomembno dediščino in prostorski kontekst, območja kot posebno kategorijo in vplivna območja kot varovalni pas okrog spomenikov.
- Območja varujemo tudi, če v njih ni posebej izstopajočih posamičnih elementov, pomembno je, da ima dediščinske vrednote območje kot tako.
- Dediščina ima duhovno, kulturno, družbeno in ekonomsko vrednost ter pomembno vzgojno vlogo.
- Struktura dediščinskih območij (zgodovinskih mestnih središč in območij) podpira socialno uravnoteženost.
- Celostno ohranjanje prispeva k zmanjševanju ogroženosti dediščine. Zanj so značilni ne le občutljivi postopki obnavljanja in pravilna izbira rabe, temveč tudi socialni čut, ki pri obnovi upošteva potrebe vseh prebivalcev, in pa dejstvo, da sta ohranjanje in prostorsko načrtovanje med seboj usklajena. Celostno ohranjanje v dediščinskih območjih tudi ne izključuje novih gradenj, ki sledijo zahtevam sodobne arhitekture, če nove gradnje upoštevajo zahteve obstoječega prostorskega konteksta glede razmerij stavbe do okolice in med stavbnimi deli, oblikovanja, velikosti, merila in upoštevanja tradicionalnih gradiv.
- Celostno ohranjanje podpirajo zakonski, upravni, finančni (slednje pomeni, da naj bodo podpore za ohranjanje dediščine vsaj tako ugodne kot podpore novim gradnjam) in tehnični ukrepi, ki so potrebni na dveh ravneh: zagotavljanje zadostnega števila strokovnjakov in specializiranega podjetništva ter skrb za njihovo šolanje in usposabljanje – vključno s skrbjo za tradicionalne obrti in druga znanja.
- Celostno ohranjanje je v javno korist in presega zasebne interese posameznih lastnikov.

Pri posameznih objektih in skupinah objektov so ukrepi celostnega ohranjanja predvsem ukrepi, ki omogočajo fizično ohranitev njihovih strukturnih delov, restavratorska in druga dela, ki izboljšujejo njihovo stanje in prepoznavnost.

Pri območjih dediščine so ukrepi celostnega ohranjanja namenjeni (Pirkovič 2012, 7):

- oživljanju starih struktur,
- zagotavljanju njihove primerne rabe (pri čemer je primerna tista raba, ki se sicer lahko razlikuje od prvotne, vendar je skladna z njenim dostojanstvom in značajem celote),
- prenovi, kjer je treba dediščinske strukture prenoviti in jih prilagoditi sodobnim potrebam, hkrati pa skrbno ohranjati njihove dediščinske vrednote.

6 Sklep

Ohranjanje dediščine so ukrepi in dejanja, ki vodijo k zavarovanju, ohranjanju in skupnemu uživanju dediščine. Država in lokalne skupnosti zagotavljajo pravno varstvo, omogočajo izvajanje posameznih delov varstvene dejavnosti, kot na primer razporejanje proračunskih sredstev, zagotavljajo ustrezno vključevanje varstva v razvojne, prostorske, planske in izvedbene načrte ter spodbujajo dostop javnosti do dediščine (medmrežje 7). Ohranjanje dediščine je tako sestavni del prostorskega načrtovanja na globalni, regionalni in lokalni ravni. Da bi zagotovili njeno trajno ohranjanje, je treba dediščino vključiti v sodobno življenje, jo nameniti sodobni rabi (jo oživljati) in prilagajati potrebam sodobnega časa (jo prenavljati) (Pirkovič 2012, 7). Zato je treba razširiti pojmovanje varstva od tistega, ki je namenjeno le izbranim spomenikom in ga dopolniti s celovito politiko ohranjanja dediščinskih območij, predvsem mestnih predelov in tradicionalnih vasi.

Pri tem je ključen ustrezen prostorski razvoj. Ta mora s svojimi prostorskimi rešitvami omogočati trajnostno rabo kulturne dediščine na način in v obsegu, ki dolgoročno ne povzroča degradacije kulturne dediščine ali celo izgube njenih dediščinskih lastnosti, ki se morajo ohranjati za sedanje in bodoče generacije. Kulturna dediščina je neobnovljiv vir, ki za svoj obstoj potrebuje aktivno (upo)rabo, vendar le do določenih meja (Splošne smernice ... 2013).

Pri prostorskem načrtovanju je treba kulturno dediščino obravnavati ne kot omejitve, temveč kot dejavnik kakovosti prostora ter kot vir blaginje in priložnosti za razvoj. Kulturna dediščina s svojo raznovrstnostjo in kakovostjo predstavlja pomemben socialni, ekonomski, vzgojni in identifikacijski potencial, katerega mora lokalna skupnost izkoristiti za doseg prostorsko uravnoteženega razvoja (Splošne smernice ... 2013).

Načelo celostnega varstva dediščine med drugim pravi, da je »*prihodnost dediščine v njeni uporabi. Uporaba dediščine prispeva k njenemu ohranjanju, ohranjanje dediščine pa tako prispeva tudi h gospodarskemu razvoju in k atraktivnejšemu življenjskemu in delovnemu okolju*« (medmrežje 2). Uporaba dediščine je torej tudi z varstvenega vidika zaželena, vendar le v primeru, da prilagoditev novi uporabi upošteva načelo zvestobe njenemu zgodovinskemu in arhitektonskemu značaju.

Celostno ohranjanje dediščine pomeni pravzaprav smiselno porazdelitev nalog ohranjanja dediščine na različne državne organe in lokalne skupnosti ter sodelovanje med njimi. Lastniki dediščine in drugi zainteresirani (društva, združenja, nevladne organizacije) morajo biti pomemben in enakopraven soudeleženec pri sprejemanju odločitev na vseh ravneh odločanja (The Declaration of Amsterdam 1975; Convention ... 1985). Ohranjanje dediščine torej zadeva predvsem državljane. Uspešno je le, če se celotna skupnost zaveda pomena dediščine, se z njo istoveti, se čuti zanjo odgovorna in razume, da je dediščina pomemben del okolja, saj določa njegovo kakovost. Stalen obstoj dediščine se zagotovi le tako, da dediščina postane pomemben del grajenega ali naravnega okolja, da je dediščina »v aktivni uporabi in s tem v korist družbi« (Pirkovič 2012, 9).

7 Viri in literatura

- Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe. 1985. Medmrežje: <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/121.htm> (28. 3. 2013).
- Jeglič, M., Kovačec Naglič, K., Mlakar, B., Pirkovič, J., Štih, H., Zakrajšek, J. 2008: Priročnik pravnih režimov varstva, ki jih je treba upoštevati pri prostorskem načrtovanju in posegih v prostor v območjih kulturne dediščine. Medmrežje: http://giskd2s.situla.org/evrdd/P_09_04_03.htm (28. 3. 2013).
- Koželj, Z. 2010: Politika varstva kulturne dediščine v Sloveniji. Medmrežje: http://www.zvkds.si/media/pages/documents/Herein2_slo_2010_Kozelj.pdf (12. 3. 2013).
- Medmrežje 1: <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/varstvo-kulturne-dediscine/o-kulturni-dediscini/kaj-je-kulturna-dediscina/> (12. 3. 2013).
- Medmrežje 2: <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/nasveti-za-lastnike/kulturna-dediscina/> (1. 7. 2013).
- Medmrežje 3: http://www.arhiv.mk.gov.si/si/delovna_podrocja/kulturna_dediscina/ (13. 3. 2013).
- Medmrežje 4: http://www.arhiv.mk.gov.si/si/delovna_podrocja/kulturna_dediscina/premicna_kulturna_dediscina/ (1. 7. 2013).
- Medmrežje 5: http://www.arhiv.mk.gov.si/si/delovna_podrocja/kulturna_dediscina/ziva_dediscina/ (1. 7. 2013).
- Medmrežje 6: http://www.mizks.gov.si/si/storitve/kultura/razvidi_evidence_in_registri/register_zive_kulturne_dediscine/ (13. 3. 2013).
- Medmrežje 7: <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/varstvo-kulturne-dediscine/o-kulturni-dediscini/ohranjanje-kulturne-dediscine/> (1. 7. 2013).
- Medmrežje 8: <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/varstvo-kulturne-dediscine/o-kulturni-dediscini/pomeni-varstva-kulturne-dediscine/> (1. 7. 2013).
- Medmrežje 9: <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/nasveti-za-lastnike/kulturna-dediscina/merila-za-vrednotenje-kulturne-dediscine/> (1. 7. 2013).
- Medmrežje 10: http://www.ljubljanskobarje.si/uploads/datoteke/strokovne_izhodisca_kulturna_dediscina.pdf (25. 3. 2013).
- Oven, M. 2007: Prevod listine iz Burre. Medmrežje: http://www.arhiv.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/dediscina/metodologija-konservatorski_nacr/02_Burra.pdf (26. 3. 2013).
- Pirkovič, J. 2012: Arheološko konservatorstvo in varstvo nepremične kulturne dediščine. Medmrežje: <http://arheologija.ff.uni-lj.si/studij/gradivo/konservatorstvo/ArheologijaZaJavnost.pdf> (15. 3. 2013).
- Pirkovič, J. 2013: Ob stoletnici. Medmrežje: <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/sto-let-v-dobro-dediscine/ob-stoletnici/> (12. 3. 2013).
- Splošne smernice za načrtovanje občinskega prostorskega načrta za področje varstva nepremične kulturne dediščine. 2013: Medmrežje: http://www.mizks.gov.si/fileadmin/mizks.gov.si/pageuploads/Kulturna_dediscina/NEPREMICNA/ProstorKD/splosne_smernice_KD_za_OPN_2013-01-28.pdf (13. 3. 2013).
- The Burra Charter. 1999. Medmrežje: <http://australia.icomos.org/publications/charters/> (29. 3. 2013).
- The Declaration of Amsterdam. 1975. Medmrežje: <http://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/169-the-declaration-of-amsterdam> (28. 3. 2013).
- Ustava Republike Slovenije. Uradni list RS 33/1991. Ljubljana.
- Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1). Uradni list RS 7/1999, 110/2002, 126/2003, 63/2007, 16/2008. Ljubljana.
- Zupan, G. 2013: Sto nemirnih let kulturne dediščine v šestih državah – Slovenija. Medmrežje: http://www.zvkds.si/media/medialibrary/2013/03/Leto_2013_GZ_esej_2.pdf (28. 3. 2013).

VLOGA UNESCA PRI OHRANJANJU KULTURNE DEDIŠČINE

dr. Bojan Erhartič

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika

UDK: 91:719(100)

719:001:061.1(100)

IZVLEČEK

Vloga Unesca pri ohranjanju kulturne dediščine

Prispevek obravnava vlogo Unesca, Organizacije združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo, najpomembnejše med mednarodnimi vladnimi organizacijami na področju varstva kulturne dediščine. Unesco spodbuja države k podpisu Konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine ter predlaganju znamenitosti, ki bi jih lahko uvrstili na Seznam svetovne dediščine. S Seznamom pomaga promovirati naravno in kulturno dediščino v svetu ter spodbuja ljudi k njenem ohranjanju. Treba je poudariti, da obveznosti varovanja in ohranjanja dediščine prevzemajo države, podpisnice Konvencije, Unesco pa le nadzoruje njihovo izvajanje.

KLJUČNE BESEDE

geografija, kulturna dediščina, ohranjanje kulturne dediščine, varstvo kulturne dediščine, Unesco, svetovna dediščina

ABSTRACT

The role of UNESCO in cultural heritage preservation

This article examines the role of UNESCO (the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), the most important international government organization involved in cultural heritage protection. UNESCO encourages countries to sign the Convention Concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage and to nominate sites for inclusion on the World Heritage Site list. The list helps promote natural and cultural heritage in the world, and it encourages people to preserve it. It must be emphasized that the responsibility to protect and preserve heritage is assumed by the signatory countries to the convention and that UNESCO only supervises their implementation.

KEY WORDS

geography, cultural heritage, cultural heritage conservation, protection of cultural heritage, UNESCO, world heritage

1 Uvod

Kulturna dediščina je rezultat človekove dejavnosti in ustvarjalnosti ter družbenega razvoja in dogajanja v različnih zgodovinskih obdobjih (Leskovec 2013). Njeno ohranjanje, uporabo in trajno uživanje v vsakdanjem življenju štejemo ne samo za ustavno (Ustava Republike Slovenije 1991, 73. člen) in zakonsko, ampak predvsem civilizacijsko obvezo (Strategija za varstvo ... 2007).

Ohranjanje in spoštovanje kulturne dediščine je zaveza tako posameznika kot naroda oziroma države in celo mednarodne skupnosti; izjemni primeri dediščine niso le stvar naroda, ampak vsega človeštva. Zato se je na področju varstva dediščine vzpostavil mednarodni sistem opredeljevanja dediščine, njegove vrednotenja in ohranjanja, pa tudi sodelovanja in pomoči, s katero države, strokovne organizacije in javnost dobivajo podporo pri svojih prizadevanjih za varstvo in ohranitev vsega tistega, kar pojmujemo kot dediščina (Petrič 2000, 5 in 25). Prav na področju varstva kulturne dediščine je zaradi uresničevanja skupnih interesov varovanja dediščine na globalni ravni pomembno delovanje mednarodnih organizacij. Slednjih je veliko. V prispevku navajamo zlasti Unesco, ki ima na mednarodnem parketu izjemno vlogo pri ohranjanju naravne in kulturne dediščine.

2 Unesco

Med mednarodnimi vladnimi organizacijami je na področju varstva kulturne dediščine najpomembnejša Organizacija združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo. Specializirano organizacijo oziroma agencijo v okviru Organizacije združenih narodov (OZN), ustanovljeno leta 1945 (medmrežje 1), pri nas poimenujemo z izvorno kratico Unesco (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*).

Glavni cilj organizacije, naveden v prvem členu njene ustave, je prispevati k miru in varnosti s sodelovanjem držav na področjih izobraževanja, znanosti in kulture z namenom poglobiti splošno spoštovanje pravičnosti, zakona prava ter človekovih pravic in osnovnih svoboščin (medmrežje 1). V ustanovni listini Unesca je zapisano tudi, da bo organizacija pomagala pri ohranjanju, naraščanju in širjenju znanja, tako da bo skrbela za ohranitev in varstvo dediščine vsega sveta in bo v ta namen priporočila zainteresiranim narodom, naj sprejmejo potrebne mednarodne konvencije (Petrič 2000, 25).

V Unesco je včlanjenih 190 držav (medmrežje 2). Slovenija je članica od leta 1992. Sedež organizacije je v Parizu, prek 50 pisarn ter več inštitutov in centrov pa ima organizacija tudi po svetu, med njimi od leta 1980 tudi Mednarodni center za kemijske študije v Ljubljani. Unesco sledi svojim ciljem skozi pet programskih sektorjev, ki zajemajo področja izobraževanja, naravoslovja, družboslovja in humanistike, kulture ter komunikacije in informiranja. Projekti, ki jih podpira in sponzorira Unesco, vključujejo programe za povečevanje pismenosti, tehnične programe, programe za usposabljanje učiteljev, mednarodne znanstvene programe, regionalne in kulturnozgodovinske projekte, promocijo neodvisnih medijev in svobode tiska, promocijo kulturne raznolikosti ter sporazume o mednarodnem sodelovanju za zavarovanje svetovne kulturne in naravne dediščine ter varovanje človekovih pravic (medmrežje 1; medmrežje 3). Unesco kot globalna organizacija s področja kulture, izobraževanja in znanosti uveljavlja koordiniran pristop k varovanju kulturne dediščine in naravnih vrednot, ki temelji na številnih mednarodnih predpisih in pogodbah.

Ker med drugo svetovno vojno ni bilo uničenih le veliko izjemnih kulturnih spomenikov, znamenitih starih mestnih jeder, temveč ponekod skoraj celotna pomembna kulturna dediščina območja (Petrič 2000), je razumljivo, da je bila prva listina, ki jo je pripravil Unesco, Konvencija o varstvu kulturnih dobrin v primeru oboroženega spopada, imenovana tudi Haaška konvencija (medmrežje 4). Tej je zaradi preprečevanja nedovoljenega prenosa kulturne dediščine leta 1970 sledila Konvencija o ukrepih za prepoved in preprečevanje nedovoljenega uvoza in izvoza kulturnih dobrin ter prenosa lastninske pravice na njih (medmrežje 5), kar naj bi preprečilo divja izkopavanja in trgo-

vino na črno. Pomembno je dejstvo, da konvencija temelji na osnovni ideji o nujnosti mednarodnega sodelovanja.

Najpomembnejši instrument je leta 1972 sprejeta Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (Convention ... 1972; medmrežje 2), ki obravnava kulturne in naravne elemente dediščine v medsebojni povezavi in odvisnosti ter vpliv človeka na njihov obstoj in rabo. Posebna Konvencija o varstvu nesnovne kulturne dediščine (2003) obravnava varstvo nesnovne dediščine (Soršak 2011; medmrežje 6). Zaradi posebnosti posameznih vrsti dediščine pa je Unesco razvil tudi druge programe in aktivnosti, s katerimi spodbuja in ureja njihovo prepoznavanje, varovanje in razvijanje (Strategija za varstvo ... 2007).

3 Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine

Konvencija je nastala kot rezultat skupne skrbi in odgovornosti za ohranitev kulturne in naravne dediščine, ki imata izjemno vrednost za človeštvo. Zamisel o posebnem dokumentu, ki bi zavaroval nekatere kulturne spomenike izjemnega pomena, se je pojavila po prvi svetovni vojni, v kateri je prišlo do velike škode tudi na kulturni dediščini, ponovila pa se je med drugo svetovno vojno. Vse bolj se je uveljavljalo spoznanje, da med vojno ni šlo le za izgube posameznih narodov in držav, temveč so bile za vselej izgubljene dobrine, pomembne za vse človeštvo (Petrič 2000).

Korenine sodobnega sodelovanja segajo v Egipt v konec petdesetih let dvajsetega stoletja. Z razglasitvijo neodvisnosti je imela sodobna egiptovska država velike načrte z gradnjo močnega gospodarstva. Del projekta modernizacije države je bila tudi gradnja Asuanskega jezua, za katerim je nastalo Naserjevo jezero, ki je poplavelo dolino Nila s številnimi arheološkimi ostalinami. Prvo neposredno mednarodno akcijo v tej smeri predstavlja reševanje dveh izjemno pomembnih svetišč egiptovske civilizacije (Abu Simbel in Philae), ko so se države vsega sveta priključile zahtevnemu projektu prestavitve templjev na varno (Jogan 2008, 79–80; medmrežje 7; medmrežje 8).

Akcija ni bila le eden največjih mednarodnih konservatorskih projektov, bila je tudi projekt, ki je prispeval h krepitvi zavedanja potrebe po oblikovanju mednarodnega dokumenta za varstvo kulturnih spomenikov, katerih ohranitev je pomembna za zgodovino celotnega človeštva in ne le za državo, v kateri se spomenik nahaja.

Unesco je kmalu zatem skupaj z leta 1965 ustanovljenim ICOMOS-om (*International Council on Monuments and Sites*), Mednarodnim svetom za spomenike in spomeniška območja oziroma mednarodno zvezo strokovnjakov s področja ohranjanja kulturne dediščine, dal pobudo za sprejetje konvencije o varstvu svetovne kulturne dediščine. Pobudi se je kmalu pridružila ideja, da je treba zaščititi tudi naravno dediščino. Spisana je bila Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (Convention ... 1972), ki jo je Generalna konferenca Unesca sprejela jeseni leta 1972, veljati pa je začela leta 1976 (medmrežje 2; medmrežje 9; medmrežje 10).

V konvenciji sta navedeni definiciji kulturne in naravne dediščine, medtem ko mešana dediščina izpolnjuje pogoje tako za naravno kot za kulturno dediščino. S kulturno dediščino so v konvenciji mišljeni (Convention ... 1972, 1. člen):

- spomeniki: dela arhitekture, monumentalna kiparska ali slikarska dela, elementi ali strukture arheološke narave, napisi, bivalne jame in skupine elementov, ki imajo z zgodovinskega, umetnostnega ali znanstvenega vidika izjemno splošno vrednost;
- skupina stavb: skupine samostojnih ali povezanih zgradb, ki pomenijo po svoji arhitekturi, enotnosti ali ujemanju z okoljem z zgodovinskega, umetnostnega ali znanstvenega vidika izjemno splošno vrednost;
- znameniti kraji: dela človeških rok ali kombinirana dela človeških rok in narave, kakor tudi predeli z arheološkimi najdišči vred, ki so z zgodovinskega, estetskega, etnološkega ali antropološkega vidika izjemnega splošnega pomena.

Pri opredelitvi kulturne dediščine Unesca je treba upoštevati tudi novejši dokumente, zlasti že omejeno Konvencijo o varstvu nesovne kulturne dediščine ter Operativne smernice za implementacijo Konvencije o svetovni dediščini (Operational guidelines ... 2012), v katerih je podrobno opredeljena tudi kulturna pokrajina.

Ko govorimo o »Unescu« imamo običajno v mislih Seznam svetovne dediščine, na katerega so vpisani naravni in kulturni spomeniki, katerih vrednote presegajo lokalni in nacionalni okvir in so izjemnega pomena za celotno človeštvo. Prvi vpisi na Seznam so iz leta 1978, danes pa je na njem kar 981 enot. Večina vpisov se nanaša na kulturno dediščino (759), precej manj je naravno (193) in mešano dediščino (29) (medmrežje 2). Glede na splošni družbeni in politični okvir tedanjega časa je razumljivo, da je bilo v prvih desetletjih največ vpisov iz evropskih držav in Severne Amerike, še danes jih je skupaj več kot polovica. Zaradi te izrazite geografske neuravnoveženosti, pa tudi zaradi vse večje ekonomske in politične moči držav nekdanjega tretjega sveta (nekdanje kolonije, vzpon azijskih gospodarstev, z nafte bogate arabske dežele) je zadnja leta opazen porast vpisov iz slednjih. V strahu pred inflacijo vpisov in s tem pred razvrednotenjem celotnega Seznama pa so tudi merila, ki jih postavlja Center za svetovno dediščino, vse bolj zahtevna. Zadnja leta imajo, vsaj kar zadeva evropske nominacije, veliko več možnosti za vpis serijske in mednarodne nominacije. Z eno takšnih je Slovenija leta 2011 uspela vpisati kolišča pri Igu (Prazgodovinska kolišča okoli Alp), leta 2012 pa v sodelovanju s Španijo tudi Idrijo (Dediščina živega srebra, Almadén in Idrija) (medmrežje 7).

Unesco spodbuja države, da podpišejo Konvencijo o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine ter da predlagajo lokalne znamenitosti, ki bi jih lahko uvrstili na Seznam Unescove svetovne dediščine. Unesco pomaga s Seznamom promovirati naravno in kulturno dediščino v svetu ter obenem spodbuja ljudi k njenemu ohranjanju. Potrebno je poudariti, da obveznosti varovanja in ohranjanja dediščine prevzemajo države, Unesco pa le nadzoruje izvajanje teh obveznosti (medmrežje 11).

Za učinkovitejše izvajanje Konvencije o svetovni kulturni in naravni dediščini je Unesco leta 1992 ustanovil Center za svetovno dediščino (*World Heritage Center*). Gre za samostojno telo, ki ima naslednje naloge (medmrežje 12):

- pomagati pogodbenicam pri izvajanju konvencije z administrativnimi in tehničnimi nasveti,
- pomagati pri načrtovanju in izvedbi projektov za ohranitev,
- nadzirati stanje ohranitve krajev in območij, vpisanih na Seznam,
- hitro reagirati na nujne situacije v ogroženih krajih v primeru oboroženih spopadov in naravnih nesreč ter zagotavljati najširšo promocijo na področju naravne in kulturne dediščine.

Center sodeluje z drugimi organizacijami, ki se ukvarjajo z vprašanji ohranitve dediščine, tako v okviru Unesca z oddelkom za kulturno dediščino pri sektorju za kulturo in drugimi mednarodnimi organizacijami (Kuralt 2012).

Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine je pravno zavezujoča mednarodna pogodba, vendar vsebuje le splošne obveznosti. V 5. členu konvencije je navedeno, da mora država podpisnica sprejeti splošno politiko, ki je usmerjena tako, da dobi kulturna in naravna dediščina pomen v določeni skupnosti in da se varstvo te dediščine vključi v programe splošnega planiranja (Convention ... 1972). Določitev konkretnih pravic in obveznosti je prepuščena nacionalnim zakonodajam.

V nasprotju s široko razširjenim mnenjem pa Unesco oziroma vpis na Seznam svetovne dediščine sama po sebi ne zagotavlja ne posebne zaščite ne s tem povezanega financiranja. Za pravni, finančni, organizacijski in politični okvir za varstvo kulturne in naravne dediščine in izpolnjevanje mednarodnih obveznosti, ki izhajajo iz konvencij(e), je v celoti odgovorna država. Unesco torej ne prevzema vloge glavnega varuha oziroma »upravitelja« spomenikov, ki se uvrstijo na Seznam. Prvenstveno odgovornost za ohranjanje dediščine ima država, v kateri je spomenik. Tudi zato je oblikovan tako imenovani Seznam ogrožene svetovne dediščine, na katerega Unescovi strokovni sodelavci uvrstijo tiste spomenike, katerih obstoj je ogrožen bodisi zaradi slabe skrbi države bodisi zaradi naravnih nesreč ali pa zaradi kakšnih drugih dejavnikov. Uvrstitev spomenika na Seznam ogrožene svetovne dediščine je tako opozorilo državi, naj poskrbi za svojo izbrano dediščino (medmrežje 2; medmrežje 9).

Vpis na Seznam torej pomeni, da mora država s pravnimi, finančnimi, kadrovskimi, strokovnimi in organizacijskimi mehanizmi zagotoviti, da bo spomenik v bodoče, dolgoročno, ohranil tiste atribute, zaradi katerih je bil na Seznam vpisan.

4 Operativne smernice za implementacijo Konvencije o svetovni dediščini

Izvajanje Konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine urejajo Operativne smernice za implementacijo Konvencije o svetovni dediščini (*The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), ki jih pripravlja Center za svetovno dediščino. Operativne smernice so dokument, ki se redno posodablja, zadnje julija 2012 (*Operational Guidelines ... 2012*). V smernicah so natančno navedeni napotki in postopek vpisa na Seznam svetovne dediščine, merila izjemne univerzalne vrednosti, druga merila ... Iz dokumenta je razvidno, da se pojmovanje dediščine stalno spreminja in postaja vedno bolj celovito (Oven Stanič 2010a; Kuralt 2012).

Ena od ključnih posebnosti Unescove zasnove svetovne dediščine je univerzalnost te dediščine in njen pomen za celotno človeštvo, saj mora kulturni spomenik za vpis na Seznam izkazovati izjemne univerzalne vrednosti (*outstanding universal value*), vključno s celovitostjo (*integrity*) in pristnostjo (*authenticity*) ter izpolnjevati vsaj enega od naslednjih meril (*Operational guidelines ... 2012, 77. člen*):

- spomenik predstavlja mojstrovino človeških ustvarjalnih genijev,
- kaže pomembno izmenjavo človeških vrednot v času znotraj kulturnega območja, na področju arhitekture ali tehnologije, spomeniških umetnosti, načrtovanja mest ali krajinskega načrtovanja,
- je edinstven dokaz kulturne obstoječe ali izumrle tradicije ali civilizacije,
- je izreden primer tipa zgradb ali arhitekturne ali tehnološke zbirke ali pa krajine, ki prikazuje pomembno stopnjo v človeški zgodovini,
- je izreden primer tradicionalnih človeških naselij ali rabe tal, ki je značilna za določeno kulturo, še posebej, če je ta postala ranljiva zaradi vplivov ali nepovratnih sprememb,
- je neposredno ali jasno povezana z dogodki ali živimi tradicijami, z zamislivi ali prepričanji, z umetniškimi in literarnimi deli izrednega svetovnega pomena.

Izjemna univerzalna vrednost predstavlja po Operativnih smernicah za implementacijo Konvencije o svetovni dediščini »tako izjemni kulturni in/ali naravni pomen, da seže preko državnih meja, zato je splošnega pomena za sedanje ter prihodnje generacije vsega človeštva« (*Operational guidelines ... 2012, 49. člen*). Selektivna narava konvencije je opisana v 52. členu smernic, kjer je navedeno, da konvencija »ni namenjena zagotavljanju varovanja vseh lokalitet izjemnega pomena ali vrednosti, ampak le izbranemu seznamu najbolj izjemnih lokalitet na mednarodni ravni«. 78. člen Operativnih smernic določa, da mora objekt/območje za priznanje izjemne univerzalne vrednosti ustrezati tudi kriterijem celovitosti in pristnosti ter temeljiti na zmožnosti države, da zagotovi dolgoročno ohranjanje območja. Dosje predloga za vpis mora zato vključevati tudi načrt upravljanja (Dingwall, Weighell in Badman 2005), kar pomeni, da država pogodbenica določi vse mehanizme, ki omogočajo ohranjanje enote, kjer je ključni mehanizem konkretni načrt upravljanja (Kuralt 2012). Poleg tega mora načrt predvidevati dolgoročno upravljanje ne le potencialnega spomenika, pač pa tudi njegovega okolja, da se že vnaprej prepreči možnost škodljivih sprememb na celotnem območju spomenika (Oven Stanič 2010b).

5 Sklep

Pri izpolnjevanju mednarodnih zahtev pri varstvu kulturne dediščine je glede na stanje v slovenskem prostoru v splošnem mogoče ugotoviti, da razmere niso ugodne in da se zahteve

iz mednarodnih dokumentov ne izpolnjujejo dovolj (medmrežje 13). Kljub temu je treba poudariti, da so na zakonski ravni možnosti za njihovo uresničevanje zagotovljene. Tako prostorska zakonodaja

zagotavlja vključevanje kulturne dediščine v vse stopnje načrtovanja posegov v prostor, kar je dobra podlaga za uresničevanje varstvenih ciljev. Med pomembnimi razlogi za slabo uresničevanje zakonskih zahtev v praksi sta gotovo zapletenost naše zakonodaje ter posledična dolgotrajnost postopkov, pogosto nespametno umeščanje posameznih posegov v prostor in zastarel pogled deležnikov in pristojnih služb na ohranjanje dediščine.

Podobno kot na področju varstva narave se tudi na področju varstva kulturne dediščine zadnja leta vse bolj uveljavljata doktrini celostnega ohranjanja in aktivnega upravljanja z zavarovanim spomenikom. Vse bolj je namreč jasno, da le zakonska, pravna zaščita ne more zagotoviti, da se bo tako imenovana izjemna univerzalna vrednost, ključni kriterij za vpis na Seznam svetovne dediščine, tudi ohranila. Pomemben pri tem modelu upravljanja je participativni pristop – upravljanje, ki poteka v stalnem sodelovanju, medsebojni komunikaciji in usklajevanju z lokalnimi skupnostmi na eni ter stroko in politiko na drugi strani (Nared, Erhartič in Razpotnik Visković 2013). Kulturno ali naravno dediščino lahko dolgoročno in učinkovito varuje samo ustrezno (politično, finančno in strokovno) podprto lokalno okolje, lokalne skupnosti, prebivalci in upravljalci (medmrežje 7).

Slovenija se zaveda mednarodnega pomena nekaterih delov svoje kulturne dediščine in naravnih vrednot, saj se je z ratifikacijo različnih mednarodnih instrumentov Unesca zavezala prepoznavati, varovati in posredovati dediščinske vrednote skladno z določili teh instrumentov (Strategija za varstvo ... 2007).

Uvrščanje objektov, krajev in območij na mednarodne sezname ni cilj sam po sebi, temveč je spodbuda in pripomoček za uspešnejše izvajanje ukrepov, ki jih opredeljuje nacionalna zakonodaja; je sestavni del celovitih prizadevanj za ohranjanje, varovanje in trajnostno rabo dediščine in vrednot (Strategija za varstvo ... 2007).

6 Viri in literatura

- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. 1972. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf> (27. 1. 2014).
- Dingwall, P., Weighell, T., Badman, T. 2005: Geological World Heritage: a Global Framework. A Contribution to the Global Theme Study of World Heritage Natural Sites. Medmrežje: http://www.unep-wcmc.org/world-heritage-thematic-studies_519.html (22. 4. 2013).
- Jogan, S. 2008: Pravno varstvo dediščine: ogrožanje in uničevanje kulturne in naravne dediščine ter pravni vidiki njenega varstva. Koper.
- Kuralt, S. 2012: Vrednotenje naravne dediščine svetovnega pomena na primeru Dovžanove soteske. Magistrsko delo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani. Ljubljana.
- Leskovec, I. 2013: Kakovostni prenos znanja razvija sodobno ustvarjalnost. Medmrežje: <http://www.npk.si/?subpageid=124> (8. 5. 2013).
- Medmrežje 1: <http://www.unesco.si/unesco.html> (24. 4. 2013).
- Medmrežje 2: <http://whc.unesco.org/en/list> (24. 4. 2014).
- Medmrežje 3: <http://unesco-mladi.si/aktualno/unesco/> (25. 4. 2013).
- Medmrežje 4: http://www.zvkds.si/media/pages/documents/konvencija_o_varstvu_kdvpos.pdf (25. 4. 2013).
- Medmrežje 5: http://www.arhiv.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/podrocja/prostor/pdf/crp/dediscina_2.pdf (24. 4. 2013).
- Medmrežje 6: <http://www.nesovnadediscina.si/unesco> (29. 4. 2013).
- Medmrežje 7: <http://www.ljubljanskobarje.si/aktualne-novice/40-let-konvencije-o-varstvu-kulturne-in-naravne-dediscine> (24. 4. 2013).
- Medmrežje 8: http://en.wikipedia.org/wiki/Abu_Simbel_temples (8. 5. 2013).
- Medmrežje 9: <http://www.rtv slo.si/kultura/zgodbe/spomeniki-svetovne-kulturne-dediscine/291> (25. 4. 2013).

- Medmrežje 10: <http://www.icomos.org/en/> (6. 5. 2013).
- Medmrežje 11: <http://sl.wikipedia.org/wiki/Unesco> (6. 5. 2013).
- Medmrežje 12: <http://whc.unesco.org/en/world-heritage-centre/> (6. 5. 2013)
- Medmrežje 13: http://www.arhiv.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/podrocja/prostor/pdf/prostor_slo2020/4_6_dokument.pdf (29. 4. 2013).
- Nared, J., Erhartič, B., Razpotnik Visković, N. 2013: Vključevanje razvojnih vsebin v načrt upravljanja kulturne dediščine: primer Dediščine živega srebra v Idriji. Acta geographica Slovenica 53-2. Ljubljana.
- Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. 2012. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/en/guidelines/> (24. 4. 2013).
- Oven Stanič, M. 2010a: Kozolec – značilnost slovenske kulturne krajine. Kulturna krajina s kozolcem v luči definicij kulturnih krajin svetovne dediščine UNESCO. Medmrežje: http://www.uirs.si/Portals/default/predavanja/100211_UI%20predavanje%20_%20Maja%20Oven%20Stanic%20-%20Kozolec_znacilnost%20slovenske%20kulturne%20krajine.pdf (29. 4. 2013)
- Oven Stanič M. 2010b: Več svetovne dediščine tudi v Sloveniji? Delo (6. 5. 2010). Medmrežje: <http://www.delo.si/clanek/105592> (8. 5. 2013).
- Petrič, M. 2000: Mednarodno pravno varstvo kulturne dediščine. Vestnik 17. Ljubljana.
- Soršak, A. 2011: Unescova Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine na primeru metliškega obredja. Magistrsko delo, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani. Ljubljana.
- Strategija za varstvo kulturne dediščine in naravnih vrednot v Republiki Sloveniji v skladu z mednarodnimi pravnimi instrumenti in aktivnostmi. 2007. Medmrežje: http://www.google.si/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=11&ved=0CCcQFjAAOAO&url=http%3A%2F%2Fwww.vlada.si%2Ffileadmin%2Fdokumenti%2Fcns%2Fdoci%2F080103210535F_152v1_10.doc&ei=4tOKUejVN8PPhAeNjoHYBQ&usq=AFQjCNG2bbTxP9hRzwiDhNRVaH6NEUWUqg&sig2=DOYZCTXdR5sVeRd8CxVkJGw (5. 5. 2013).
- Ustava Republike Slovenije. Uradni list RS 33/1991. Ljubljana.

SMERNICE UNESCA ZA OHRANJANJE KULTURNE DEDIŠČINE

Maruša Goluža, dr. Bojan Erhartič

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
marusa.goluza@zrc-sazu.si

UDK: 91:719
001:061.1(100):719

IZVLEČEK

Smernice Unesca za ohranjanje kulturne dediščine

UNESCO, Organizacija združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo, ter ICOMOS, Mednarodni svet za spomenike in spomeniška območja, ki nastopa kot eden izmed svetovalnih organov za Unesco, opredeljujeta smernice za ohranjanje kulturne in naravne dediščine v različnih vrstah listin. V prispevku so predstavljeni najpomembnejši dokumenti s področja ohranjanja kulturne dediščine: Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine, Operativne smernice za implementacijo Konvencije o svetovni dediščini, priporočila Unesca, ter nekateri dokumenti ICOMOS-a, zlasti Beneška in Washingtonska listina.

KLJUČNE BESEDE

geografija, kulturna dediščina, ohranjanje kulturne dediščine, varstvo kulturne dediščine, Unesco, smernice

ABSTRACT

UNESCO guidelines for cultural heritage protection

UNESCO, the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, and ICOMOS, the International Council on Monuments and Sites, which operates as one of the advisory bodies for UNESCO, define the guidelines for cultural and natural heritage protection in various types of documents. This article presents the most important documents on cultural heritage protection: the Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, the Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, UNESCO recommendations, and certain ICOMOS documents, especially the Venice Charter and Washington Charter.

KEY WORDS

geography, cultural heritage, cultural heritage conservation, protection of cultural heritage, UNESCO, guidelines

1 Uvod

Organizacija združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo, pri nas običajno poimenošana z izvorno kratico UNESCO (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*), opredeljuje smernice za ohranjanje kulturne in naravne dediščine v različnih vrstah dokumentov, kot so mednarodne konvencije, priporočila in deklaracije. Mednarodne **konvencije** so za države pravno zavezujoče, ko jih ratificirajo. V primeru, da države le podpišejo ali pristopijo h konvenciji, le-ta za njih ni zavezujoča v pravnem smislu, vseeno pa velja moralna obveza, da upoštevajo njeno vsebino (Skoberne 2004). **Priporočila** so instrument, s katerimi Generalna konferenca Unesca na mednarodni ravni oblikuje načela in pravila glede različnih vprašanj. Poleg tega so v priporočilih tudi »tehnični« nasveti, s katerimi ukrepi naj jih države uresničijo. **Deklaracije** so posebna oblika uradnega dokumenta, ki ga organizacija izda v izrednih primerih, ko se denimo opredeli glede splošnih načel na pomembnejših področjih, kot so na primer človekove pravice (medmrežje 1).

Pod pokroviteljstvom organizacije Unesco je bil ustanovljen Mednarodni svet za spomenike in spomeniška območja kot nepolitično in nedržavno združenje ICOMOS (*International Council on Monuments and Sites*). Osnovna funkcija združenja strokovnjakov s področja kulturne dediščine na mednarodni ravni, kjer nastopa kot eden izmed svetovalnih organov za Unesco, je vrednotenje in priprava nominacij za kulturno, naravno ter integralno svetovno dediščino (medmrežje 2). ICOMOS sodeluje z nacionalnimi in mednarodnimi ustanovami ter deluje na področju sprejemanja in nadgradnje mednarodnih listin s področja varovanja kulturne dediščine (*International Charters ... 2004*).

Listin, pod katerimi je podpisan bodisi Unesco bodisi ICOMOS, je veliko, v prispevku navajamo zgolj najpomembnejše, ki opredeljujejo ključne smernice za ohranjanje kulturne dediščine.

2 Svetovna dediščina in Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine

Eden prvih in za kulturno dediščino najpomembnejših mednarodnih dokumentov je Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine iz leta 1972 (medmrežje 3). S konvencijo, ki jo je do septembra 2012 ratificiralo 190 držav (medmrežje 4), je bil uveden tudi vsem dobro znani Seznam svetovne dediščine (medmrežje 5). Iste leta je bil izdan tudi prvi dokument Operativne smernice za implementacijo Konvencije o svetovni dediščini, ki vsebuje priporočila glede priprave dokumentacije in postopka za vpis na Seznam svetovne dediščine, glede izvajanja nadzora in pravil poročanja o stanju dediščine ter nekatera druga navodila, povezana z izvajanjem konvencije (*Operational ... 2013*). Ker se pogledi na kulturno dediščino in na njeno ohranjanje neprestano spreminjajo, se spreminjajo tudi Operativne smernice. Zadnji dokument, ki vključuje nove koncepte, znanje, izkušnje in poglede na svetovno dediščino, je iz leta 2013.

Na Seznam svetovne dediščine se lahko uvrsti le dediščina z izjemno univerzalno vrednostjo (*outstanding universal value*), vključno s celovitostjo (*integrity*) in pristnostjo (*authenticity*). Izjemna univerzalna vrednost namreč predstavlja po Operativnih smernicah za implementacijo Konvencije o svetovni dediščini »tako izjemni kulturni in/ali naravni pomen, da seže preko državnih meja, zato je splošnega pomena za sedanje ter prihodnje generacije vsega človeštva« (*Operational ... 2013*, 49. člen). Vpis dediščine na Seznam hkrati z večjo prepoznavnostjo državam prinese tudi obvezo oziroma odgovornost, da bodo z njo ustrezno ravnale. Unesco od držav pričakuje, da redno spremljajo stanje dediščine, ga vzdržujejo in, če je mogoče, celo izboljšajo. Kljub članstvu v Unescu, ratifikaciji Konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine ali vpisu na Seznam svetovne dediščine, je varovanje kulturne dediščine v celoti prepuščeno državam samim. Le-te morajo ustvarjati razmere, ki bodo omogočale dolgoročno ohranjanje kulturne dediščine. Poskrbeti morajo za vzpostavitev in izvajanje učinkovite zako-

nodaje, ustanovitev ustreznih institucij, ki bodo bdele nad kulturno dediščino ter poskrbeti za učinkovito upravljanje območij s kulturno dediščino. Unesco opozarja, da morajo pri ohranjanju kulturne dediščine sodelovati vse administrativne ravni, od državne do krajevne, lokalno prebivalstvo ter vsi ostali deležniki (Operational ... 2013).

3 Operativne smernice za implementacijo Konvencije o svetovni dediščini

Operativne smernice za implementacijo Konvencije o svetovni dediščini so namenjene spodbujanju držav pri implementaciji Konvencije. Smernice lahko v grobem razdelimo na štiri tematske sklope:

- vpis na Seznam svetovne dediščine,
- varovanje kulturne dediščine in konservatorstvo,
- mednarodna pomoč iz sklada za svetovno dediščino in
- spodbujanje podpore Konvenciji.

Prvi korak, ki ga morajo države narediti na poti do vpisa dediščine na Seznam svetovne dediščine, je oblikovanje Poskusnega seznama (*Tentative List*). Države tako ob sodelovanju različnih deležnikov določijo kulturno dediščino, za katero menijo, da je primerna za vpis na Seznam. Unesco na osnovi Poskusnega seznama, meril, opredeljenih v Operativnih smernicah, in ustrezne dokumentacije enkrat letno odloča, katera dediščina bo vpisana na uradni Seznam svetovne dediščine (Operational ... 2013).

Dobro poznavanje kulturne dediščine je odločilno za vse nadaljnje varstvene in druge ukrepe. Unesco poleg preučitve stanja poudarja tudi nujnost študij, s katerimi ugotovljamo, koliko obiskovalcev območje dediščine lahko sprejme in kakšna vrsta rabe objektov dediščine je sprejemljiva, da ne bi prišlo do nepopravljivih poškodb ali izgube univerzalne vrednosti dediščine. Šele na podlagi tovrstnih analiz lahko država vzpostavi ustrezen varstveni režim in predpiše omejitve. Zahteva Unesca za območja s kulturno dediščino, ki so vpisana na Seznam svetovne dediščine, je tudi izdelava upravljalvskega načrta, v katerem je določeno, kako bo izjemna univerzalna vrednost dediščine ohranjena. Poseben poudarek Unesco daje participativnemu pristopu in načelu trajnosti (Operational ... 2013).

Po vpisu na Seznam morajo države Unesco poročati o kakršnih koli predvidenih posegih v dediščino (v primeru restavratorskih del, novih konstrukcij in podobno), ki lahko ogrozijo njeno izjemno univerzalno vrednost. Države morajo Unesco o svojih namerah obvestiti še pred pripravo projektne dokumentacije in pred sprejemom odločitev, katerih kasneje ni moč preklicati. Unesco sodeluje pri iskanju najustreznejše rešitve in tako pripomore k ustreznemu varovanju dediščine. V primeru ogroženosti kulturne dediščine Unesco sam izvede kontrolo (*Reactive Monitoring*) in se glede na stanje odloči, ali so potrebni le določeni ukrepi, s katerimi se dediščino še lahko ohrani ter jo začasno uvrsti na Seznam ogrožene svetovne dediščine (*List of World Heritage in Danger*), ali pa jo v skrajnih primerih tudi izloči iz Seznama svetovne dediščine (Operational ... 2013).

V primerih, ko država sama ne zmore zagotoviti dovolj sredstev za konzervatorska dela in upravljanje s kulturno dediščino, ki je že vpisana na Seznam svetovne dediščine, ali pa je kandidatka za vpis, Unesco pomaga z mednarodno pomočjo iz posebnega sklada. Sklad za takšne primere je bil ustanovljen s Konvencijo iz leta 1972, vzdržujejo pa ga obvezni in prostovoljni prispevki držav podpisnic Konvencije. Prednost za pridobitev mednarodne pomoči ima dediščina, ki je vpisana na Seznam ogrožene svetovne dediščine (Operational ... 2013).

Z ratifikacijo morajo države poskrbeti tudi za vzpostavitev ustreznih razmer, ki omogočajo uredničenje določil Konvencije. Unescovi cilji določajo, da morajo države (Operational ... 2013):

- okrepiti vlogo institucij in raziskovalne dejavnosti na področju varovanja kulturne dediščine,
- okrepiti vlogo kulturne dediščine v življenju skupnosti, na območju katere je dediščina,
- širiti znanje in dvigati zavest o pomenu kulturne dediščine in
- v varovanje kulturne dediščine vključevati čim širši krog deležnikov.

4 Priporočila Unesca

Priporočila Unesca, ki za države članice niso pravno zavezujoča, pa vendar se od njih pričakuje, da jim sledijo, za področje ohranjanja kulturne dediščine navajajo zlasti dva dokumenta: priporočila glede varovanja kulturne in naravne dediščine iz leta 1972 (*Recommendation concerning the Protection, at National Level, of the Cultural and Natural Heritage*), ki obravnavajo dediščino bolj splošno (medmrežje 6) in priporočila glede zgodovinskih mestnih pokrajin iz leta 2011 (*Recommendation on the Historic Urban Landscape, including a glossary of definitions*), ki se ukvarja predvsem z dediščino v mestih (medmrežje 7). Vsebino obeh dokumentov lahko strnemo v naslednje skupine priporočil (medmrežje 6; medmrežje 7):

• **Izobrazba in tehnični ukrepi**

Države morajo zagotoviti razvoj in izobrazbo kadrom, ki se bodo ukvarjali z varovanjem kulturne dediščine ter spodbujati sodelovanje z različnimi strokami (arhitektura, prostorsko načrtovanje...). Pomemben je tudi razvoj tehnik, s katerimi je moč zagotoviti dolgoročno zaščito pristnosti kulturne dediščine. Unesco zagovarja redno vzdrževanje, ki je praviloma cenejše od večjih popravil, ki bi jih morale države izvesti, če bi pustile dediščino, da propada. Z različnimi ukrepi morajo države zaščititi dediščino tudi pred različnimi zunanjimi vplivi, kot so na primer tresljaji zaradi prometa (prilagoditev prometne politike na območjih s kulturno dediščino).

• **Administrativni ukrepi**

Osnova za uspešno upravljanje območij s kulturno dediščino je dobro poznavanje le-te. Države morajo imeti popoln pregled nad dediščino ter tistimi objekti, ki so neločljivo povezani z njo. Poskrbeti morajo za redno posodabljanje podatkov, zaželeno pa je tudi uporaba geografskih informacijskih sistemov. Načrt za zaščito, varovanje, predstavitev in oživitvev objektov kulturne dediščine in njene okolice mora biti del kratkoročnih in dolgoročnih urbanističnih ali državnih prostorskih načrtov. Država se mora v teh dokumentih opredeliti tudi do tega, katere stavbe je treba varovati, pod kakšnimi pogoji in objektom, ki ne služijo več svojemu namenu, najti novo, ustreznjšo rabo. Unesco priporoča tudi ustanovitev sve-tovalnega telesa, ki bi nevladne organizacije in lastnike na območjih s kulturno dediščino usmerjalo pri rabi tega območja.

• **Pravni ukrepi**

Država mora zagotavljati ustrezen pravni okvir, ki bo podpiral ohranjanje kulturne dediščine, na primer prepoved novogradenj, rušenj, prenov in vseh sprememb v neposredni bližini zavarovanega območja, ki bi slabo vplivali na izgled dediščine, omejitve glede oglasnih sporočil, infrastrukture za različne nape-ljave in podobno. Ti ukrepi se morajo izvajati ne glede na spremembe lastništva. Države morajo predvideti tudi kazni za primere neupoštevanja predpisov.

• **Finančni ukrepi**

Država in krajevne oblasti morajo zagotoviti tako sredstva za vzdrževanje in varovanje kulturne dedišči-ne kot tudi za podporo inovativnim projektom, ki spodbujajo razvoj kulturne dediščine na tradicionalen, a ekonomsko upravičen način. Unesco podpira tudi vključevanje zasebnih vlagateljev v razvojne in varstvene projekte.

• **Mednarodno sodelovanje**

Organizacija spodbuja države k medsebojnemu sodelovanju, izmenjavi izkušenj in informacij ter k so-delovanju pri skupnih projektih na področju ohranjanja kulturne dediščine.

5 Listine ICOMOS-a

Temeljna načela ohranjanja in obnove dediščine so bila prvič določena z Atensko listino že leta 1931 (Atenska listina ... 2003), a se je sčasoma pojavila potreba po poglobitvi in razširitvi teh načel, njihovega namena in učinkovitosti. Leta 1964 je na teh temeljih nastala **Mednarodna listina o ohra-**

njanju in obnovi spomenikov in spomeniških območij – Beneška listina (2003). Smernice, ki se nanašajo zlasti na ohranjanje kulturne dediščine, lahko strnemo v naslednje poudarke:

- Redno in neprekinjeno vzdrževanje spomenikov je ključnega pomena za njihovo ohranitev.
- Spomenike je razmeroma lažje ohranjati, če se neprekinjeno uporabljajo v družbeno koristne name-
ne. Takšna uporaba je zaželena, ne sme pa prizadeti konstrukcije ali dekoracije stavbe.
- Ohranjanje spomenika vključuje tudi ohranitev njegove okolice. Če je bilo tradicionalno okolje ohranjeno, ga moramo varovati tudi v prihodnje. Prepovedane so vsakršne novogradnje, rušenja ali prezidave, ki bi utegnile spremeniti razmerja oblik, snovi in barv.
- Spomenik je neločljiv del zgodovine, o kateri priča, in okolice, v kateri stoji. Zato premeščanje spome-
nika kot celote ali njegovih posameznih delov ni dovoljeno. Izjema so primeri, ko edino takšno ravnanje omogoča ohranjanje spomenika.
- Restavriranje mora temeljiti na spoštovanju izvirnega materiala in avtentičnih dokumentov in ne na domnevah.
- Vsakršna dopolnila, ki bi se izkazala iz estetskih ali tehničnih razlogov za nujno potrebna, se morajo ločiti od arhitektonske kompozicije in biti označena.
- Spomeniškim območjem mora biti posvečena posebna skrb. Zavarovati je treba njihovo neokrnje-
nost in jih redno vzdrževati, ustrezno urediti in tako zagotoviti razmere za primerno predstavljanje njihove vrednosti.

**Mednarodna listina o ohranjanju zgodovinskih mest in urbanih območij – Washingtonska listi-
na** (2003), sprejeta leta 1987, obravnava naselbinska območja, natančneje mestna središča, mesta in zgodovinska središča ali četrti, skupaj z naravnim in grajenim okoljem. Z njo so bila določena načela, cilji in metode, ki so potrebni za zavarovanje zgodovinskih mest in naselbinskih območij. Listina želi uveljaviti tudi načelo skladnosti zasebnega in javnega življenja v mestnih območjih. Pod izrazom »*ohra-
njanje zgodovinskih mest in naselbinskih območij*« so mišljeni vsi tisti ukrepi, ki so nujni za zavarovanje, ohranjanje in obnovo mest in naselbinskih območij ter za njihov nadaljnji razvoj in skladno prilaga-
janje sodobnemu življenju (Mednarodna listina o ohranjanju zgodovinskih mest ... 2003).

Da bi bila čim bolj učinkovita, mora biti zaščita zgodovinskih mest in drugih zgodovinskih urba-
nih območij neločljiv del skladne politike gospodarskega in družbenega razvoja ter del urbanističnega in regionalnega načrtovanja na vseh ravneh.

Po listini je treba ohranjati zgodovinski značaj mesta ali naselbinskega območja ter vse tiste snov-
ne in nesnovne sestavine, ki ga določajo, predvsem:

- urbano zasnovno, ki jo določa parcelna mreža in splet ulic,
- odnose med stavbami in zelenimi površinami ter odprtim prostorom,
- notranjo in zunanjo podobo stavb, ki jo določajo velikost, razmerja, slog, konstrukcija, material, barva in dekoracija,
- odnose med mestom ali naselbinskim območjem in njegovo okolico, tako naravnim kot grajenim okoljem,
- vse različne dejavnosti, ki so jih mesta ali naselbinska območja pridobila skozi čas; vsako ogrožanje teh lastnosti bi ogrozilo avtentičnost zgodovinskih mest ali naselbinskih območij.

Osnovna načela Washingtonske listine lahko strnemo v naslednje točke oziroma smernice (Med-
narodna listina o ohranjanju zgodovinskih mest ... 2003):

- Programi ohranjanja predvsem in najbolj zadevajo prebivalce teh območij, zato je pri sprejemanju odločitev nujen participativni pristop.
- Konzervatorski programi morajo temeljiti na multidisciplinarnih študijah, ki vključujejo arheološke, zgodovinske, arhitekturne, tehnične, sociološke in gospodarske podatke. Programi morajo stremeti k usklajenemu odnosu med zgodovinskimi naselbinskimi območji in mestom kot celoto. Konser-
vatorski načrt mora določati, katere stavbe zaščititi, katere zaščititi pod določenimi pogoji in katere, v izjemnih okoliščinah, bi lahko pogrešali. Pomembno je, da konservatorski načrt podpirajo tudi pre-
bivalci zgodovinskega območja.

- Skrbno redno vzdrževanje je ključnega pomena za učinkovito ohranjanje zgodovinskih mest in naselbinskih območij.
- Nove dejavnosti in namembnosti bi morale dopolnjevati značaj zgodovinskega mesta ali naselbinskega območja. Preureditve teh območij za sodobno življenje zahtevajo pazljivo umeščanje ali izboljšanje javnih napeljav.
- Izboljšanje bivalnih pogojev mora biti osnovni cilj zavarovanja in obnove.
- Ko je gradnja nove ali preureditve stare stavbe neizogibna, moramo spoštovati že obstoječa prostorska razmerja med objekti in velikosti zemljišč. Vnašanja sodobnih oblik, ki so v sovzvočju z okolico, naj ne bi preprečevali, saj lahko taki dodatki območje obogatijo.
- Promet znotraj zgodovinskih mest ali naselbinskih območij mora biti primerno nadzorovan, parkirišča pa načrtovana tako, da ne škodijo dediščini ali bivalnemu okolju.
- Kadar regionalni ali urbanistični načrti predvidijo nove ceste, te ne smejo vstopati v zgodovinska mesta ali naselbinska območja, izboljšati pa morajo dostop do njih.
- Zgodovinska mesta moramo zavarovati pred naravnimi nesrečami in drugimi negativnimi vplivi, kot so onesnaževanje in tresljaji.
- Vsem prebivalcem, začenši z otroki v šolah, je treba zagotoviti splošne podatke o programih varovanja in obnove (konservatorskih programih), da bi jih ohrabрили in navdušili za sodelovanje. Prav tako morajo odgovorni spodbujati dejavnosti združenj za ohranjanje in zaščito dediščine ter zagotoviti sredstva za podporo restavratorskim in konservatorskim posegom.
- Za vse poklice, ki sodelujejo v dejavnostih obnove, je treba zagotoviti posebno usposabljanje.

Mednarodna listina o kulturnem turizmu (2003) iz leta 1999 obravnava turizem kot koristen dejavnik varstva in ohranjanja naravne in kulturne dediščine, ki lahko zajame gospodarske vsebine dediščine in jih izkoristi v prid ohranjanja tako, da zbere sredstva, izobrazí skupnost in vpliva na tržno politiko. Je tudi sestavni del mnogih državnih in regionalnih gospodarstev, saj je lahko pomemben dejavnik razvoja.

Če je turizem preveč množičen, ali pa sta turizem in razvoj, ki ga ta omogoča, slabo organizirana, lahko to povzroči trajne posledice na dediščini ter ogrozi njeno celovitost in temeljne značilnosti. Prav tako so lahko ogroženi ekološko ravnovesje, kultura in življenjski slog domačinov, s tem pa tudi doživetje, ki ga pričakuje obiskovalec (Mednarodna listina o kulturnem turizmu 2003).

Da bi dosegli trajnostno naravnano turistično dejavnost in okrepiли varovanje dediščinskih virov za prihodnje generacije, je treba k sodelovanju povabiti predstavnike krajevnih skupnosti, varstvenike, turistične delavce, lastnike, tiste, ki načrtujejo tržno politiko, kakor tudi vse, ki pripravljajo državne razvojne načrte in upravljajo spomeniška območja (Mednarodna listina o kulturnem turizmu 2003).

Mednarodna listina o ljudski stavbni dediščini (2003) iz leta 1999 je dopolnilo Beneški listini, saj so stvaritve ljudskega stavbarstva zaradi poenotenja kulture in globalnih družbenogospodarskih sprememb po vsem svetu zelo ogrožene).

Ohranjanje ljudske stavbne dediščine se mora izvajati z multidisciplinarnim pristopom. Zavedati se je treba, da se spremembam in napredku ni mogoče izogniti, vseeno pa moramo upoštevati uveljavljeno kulturno identiteto skupnosti. Pri sodobnih posegih v ljudsko in stavbno dediščino, skupine stavb in v naselja moramo spoštovati kulturna načela in tradicionalne značilnosti krajevnega prebivalstva. Ljudska stavbna dediščina se najpogosteje pojavlja v skupini zgradb in zaselkov, zato je najbolje, da jo kot celoto tudi vzdržujemo. Ljudska stavbna dediščina je bistven sestavni del kulturne pokrajine, zato je ta vzajemni odnos treba upoštevati tudi pri razvijanju konservatorskih pristopov (Mednarodna listina o ljudski stavbni dediščini 2003).

6 Sklep

Kulturna dediščina povečuje priložnosti za gospodarski razvoj, spodbuja socialno povezanost in prispeva k izboljšanju kakovosti življenjskega okolja v mestih. Zaradi naraščajočega števila svetovne-

ga prebivalstva in sodobnega načina življenja se pritiski na mestna središča povečujejo, zaradi česar pa je vse bolj ogrožena tudi kulturna dediščina. Unesco že v osnovi poudarja, da bi morale države varovanje kulturne dediščine vključiti v prostorske načrte na vseh administrativnih ravneh, vključitev kulturne dediščine v gospodarsko in družbeno okolje pa bi morala biti temelj regionalnega razvoja. Varovanje kulturne dediščine, kot protitež današnjemu načinu življenja in razvoju, naj bi sledilo širšemu konceptu trajnostnega razvoja in tako pripomoglo k večji kakovosti življenja v mestih. V izogib navzkrižju interesov Unesco velik pomen pripisuje tudi participativnemu pristopu, ključno pa je predvsem vključevanje krajevnih skupnosti v postopke sprejemanja odločitev (medmrežje 6; medmrežje 7).

7 Viri in literatura

- Atenska listina o ohranjanju in obnovi zgodovinskih spomenikov. Doktrina 1. Mednarodne listine ICOMOS. 2003. Združenje za ohranjanje spomenikov in spomeniških območij ICOMOS/SI, Ljubljana.
- International Charters for Conservation and restoration. 2004. Medmrežje: <http://www.international.icomos.org/charters/charters.pdf> (24. 5. 2013).
- Medmrežje 1: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=23772&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html__ (20. 5. 2013).
- Medmrežje 2: <http://www.icomos.si/index.php/novice/arhiv-novic/17-icomos> (22. 5. 2013).
- Medmrežje 3: <http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf> (26. 6. 2013).
- Medmrežje 4: <http://whc.unesco.org/en/statesparties/> (30. 5. 2013).
- Medmrežje 5: <http://whc.unesco.org/en/list> (17. 5. 2013).
- Medmrežje 6: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13087&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (20. 5. 2013).
- Medmrežje 7: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=48857&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (20. 5. 2013).
- Mednarodna listina o kulturnem turizmu. Doktrina 1. Mednarodne listine ICOMOS. 2003. Združenje za ohranjanje spomenikov in spomeniških območij ICOMOS/SI, Ljubljana.
- Mednarodna listina o ljudski stavbni dediščini. Doktrina 1. Mednarodne listine ICOMOS. 2003. Združenje za ohranjanje spomenikov in spomeniških območij ICOMOS/SI, Ljubljana.
- Mednarodna listina o ohranjanju in obnovi spomenikov in spomeniških območij – Beneška listina. Doktrina 1. Mednarodne listine ICOMOS. 2003. Združenje za ohranjanje spomenikov in spomeniških območij ICOMOS/SI, Ljubljana.
- Mednarodna listina o ohranjanju zgodovinskih mest in urbanih območij – Washingtonska listina. Doktrina 1. Mednarodne listine ICOMOS. 2003. Združenje za ohranjanje spomenikov in spomeniških območij ICOMOS/SI, Ljubljana.
- Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. 2013. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/archive/opguide13-en.pdf> (20. 1. 2014).
- Skoberne, P. 2004: Pregled mednarodnih organizacij in predpisov s področja varstva narave 2004. Ljubljana.

OKOLJSKO NAČRTOVANJE ZA UPRAVLJANJE KULTURNE DEDIŠČINE – CELOSTNI PRISTOP K NAČRTOVANJU OBMOČIJ S KULTURNO DEDIŠČINO

Sandra Nicolics, mag. Laurent Richard, Helmut Jung, dr. Reinhard Perfler

*Inštitut za oskrbo z vodo, Univerza za naravne vire in biotehniške znanosti na Dunaju
sandra.nicolics@boku.ac.at, laurent.richard@boku.ac.at, helmut.jung@boku.ac.at,
reinhard.perfler@boku.ac.at*

UDK: 719:005

IZVLEČEK

Okoljsko načrtovanje za upravljanje kulturne dediščine – celostni pristop k načrtovanju območij s kulturno dediščino

V pričujočem prispevku je predstavljen celovit, okoljski pristop k načrtovanju območij s kulturno dediščino. Cilj pristopa, ki je bil razvit v okviru transnacionalnega programa Jugovzhodna Evropa v projektu CHERPLAN (2011–2014), je spodbujanje družbeno, gospodarsko in ekološko bolj trajnostnega razvoja območij, z varovanjem in ohranjanjem tamkajšnje kulturne dediščine. Celovito načrtovanje združuje družbene, kulturne, gospodarske, prometne in okoljske vidike ter spodbuja aktivno vključevanje različnih, tudi nasprotujočih si interesnih skupin v voden participativni proces. V tako imenovanem participativnem pristopu so vrednote in ideje, prisotne v skupnostih, upoštevane in uporabljene kot osnova za vključitev okoljskih vidikov v konvencionalen način upravljanja kulturne dediščine.

KLJUČNE BESEDE

celovito načrtovanje, okoljsko načrtovanje, upravljanje kulturne dediščine, mehka sistemska metodologija

ABSTRACT

Environmental Planning for Cultural Heritage Management: An Integrated Planning Approach for Heritage Site Communities

This paper provides an overview of an integrated environmental planning approach for communities with cultural heritage sites. This approach, developed during the SEE CHERPLAN (2011–2014) project, seeks to foster social, economic, and ecological sustainable development of communities together with protecting and preserving their cultural heritage. Integrated planning does more than take into account social, cultural, economic, infrastructure, and environmental aspects. It also actively involves different, even contradicting, interest groups in a moderated process. In a participatory approach, the values and ideas present in the communities are systematized and used as a basis to integrate concerns of environmentalism and traditional cultural heritage management.

KEY WORDS

integral planning, environmental planning, cultural heritage management, soft system methodology

1 Uvod

V razpravah na temo varovanja kulturne dediščine je v zadnjem obdobju vse pogosteje izražena potreba po primernejšem načinu načrtovanja in upravljanja območij s kulturno dediščino. Posledice neustreznega načrtovanja in upravljanja so pogosto zelo resne. Ne le, da dediščina lahko utрпи nepopravljivo škodo, resno je ogrožen tudi družbeno-gospodarski razvoj območja. Množični turizem, nenadzorovani gradbeni posegi in neučinkovito vzdrževanje dediščine ne zmanjšujejo le njene vizualne kakovosti in privlačnosti, temveč povzročajo tudi slabšo kakovost bivanja prebivalcev, prenatrpanost javnih površin in visoke življenjske stroške zaradi neustrezne infrastrukture na območju dediščine. Številna območja s kulturno dediščino se soočajo z zmanjšano privlačnostjo naravnega in grajenega okolja, gospodarskim nazadovanjem in izseljevanjem. Vse to so razlogi, zakaj območja s kulturno dediščino potrebujejo načrtovalske pristope, ki upoštevajo edinstveno vrednost kulturne dediščine, izkoriščajo njene potencialne in jih obravnavajo kot priložnost za lokalno skupnost. Kulturna dediščina ustvarja vitalno življenjsko okolje za obiskovalce in prebivalce območja, zato jo moramo kot tako tudi obravnavati.

Razvoj območij s kulturno dediščino je bil pogosto omejen zaradi pretiranih varovalnih in konservatorskih interesov, neuravnotežene razporeditve moči, nezmožnosti reševanja sporov med oblastmi in vpletenimi deležniki zaradi nasprotujočih si interesov ter pomanjkanja transparentnosti in komunikacije. Eden od ciljev projekta CHERPLAN (Spodbujanje kulturne dediščine s pomočjo okoljskega planiranja in upravljanja) je bil zato razvoj načrtovalskih pristopov, s katerimi bo možno izboljšati ustaljene načine upravljanja in jih združiti s trajnostnimi vidiki razvoja območij s kulturno dediščino.

2 Metode

Glavna ideja pristopa, predstavljena v prispevku, je bila osnovana na podlagi številnih razprav med predstavniki in prebivalci Hallstatta, avstrijske vasi, ki leži v središču zaščitene kulturne pokrajine Hallstatt – Dachstein / Salzkammergut, vpisane na Unescov Seznam svetovne dediščine. Pristop temelji na sistematični in aktivni vključitvi čim večjega števila deležnikov v procese načrtovanja in upravljanja, na podlagi prepoznavanja celovitosti obstoječih razmer na območjih s kulturno dediščino. Pristop se tako precej razlikuje od sicer bolj pogostega načina načrtovanja, ki temelji izključno na sodelovanju omejenega števila vplivnejših deležnikov ali zunanjih načrtovalskih strokovnjakov. Pri razvoju tako imenovane mehke systemske metode je bil uporabljen sistematični, ciljno naravnani pristop, ki stremi k upoštevanju najrazličnejših vidikov, vrednot in interesov ter ne izključuje informacij, nujnih za razumevanje vsestranskosti razmer na območju. O tem pristopu je prvič pisal Checkland leta 1972, kasneje pa so ga nadalje razvijali in uporabljali na Lancasterski univerzi v Združenem kraljestvu. Uporabnost metode je zelo široka. Večinoma jo uporabljajo v poslovnem menedžmentu za reševanje problematičnih situacij v majhnih in velikih podjetjih, v javnem sektorju in privatnih organizacijah. Pregled široke uporabe mehke systemske metode je predstavljen v različnih delih, kot sta Checkland in Poulter (2006) ter Checkland (2000). Uporaba na področju sodelovanja skupnosti in upravljanja znanja je opisana v Crawford in Kelly (2005) ter Maqsood in sodelavci (2001). Ker so primeri uporabe metode pri upravljanju območij s kulturno dediščino redki in osredotočeni predvsem na konzervatorstvo (Hutchings in Casar 2006; Lisitzin 2005; Keene 1996), je bila ideja razširjena na kontekst razvoja celotnega območja. Za nov načrtovalski pristop, ki bi bil primeren za upravljanje območij s kulturno dediščino, so bile določene glavne vrstne metodologije in prilagojene za uporabo v multidisciplinarnih načrtovalskih orodjih in dokumentih. Vidiki, predvsem družbeno-gospodarski in okoljski, pridobljeni tekom vodene participativnega pristopa, ki ga predlaga mehka systemska metoda, morajo biti podprti tudi s tehničnimi in znanstvenimi dejstvi, da bi dosegli celovitejše načrtovanje, prilagojeno resničnim potrebam na območjih s kulturno dediščino. Uporaba multidisciplinarnih orodij mora omogočati vizualno predstavitev in razumevanje razmer na območjih tudi za laično javnost.

Unesco razumeva Upravljavski načrt kot osrednji načrtovalski instrument za varovanje, rabo, ohranjanje in uspešen razvoj območij s kulturno dediščino (Ringbeck 2008). Tudi v projektu CHERPLAN naj bi razvoj okoljskega upravljaljskega načrta predstavljal temelj načrtovalskega procesa, katerega cilji in ukrepi za razvoj območja in skupnosti morajo biti dostopni tako nosilcem odločanja kot vsej zainteresirani javnosti. Tako je bilo področje upravljaljskega načrta razširjeno z ožjega področja varovanja kulturne dediščine, restavratorstva in ohranjanja, na cilje in ukrepe, ki so nepogrešljivi za splošen razvoj območij s kulturno dediščino.

3 Koncept okoljskega načrtovanja

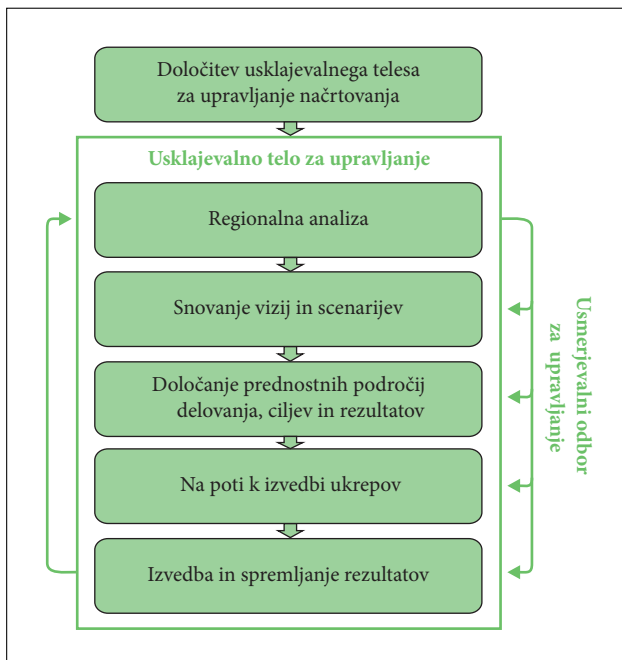
Cilj predlaganega koncepta načrtovanja je, da podpira območja s kulturno dediščino prek:

- sistematičnega reševanja ključnih izzivov, ki izvirajo iz nasprotujočih si ciljev različnih deležnikov in drugih akterjev s participativnimi metodami,
- oblikovanja idej za ukrepe, ki bodo omogočali razvoj območja in hkrati upoštevali zahteve na področju varovanja kulturne dediščine, sodobne urbane infrastrukture in storitev,
- oblikovanja in uporabe okoljskega upravljaljskega načrta kot temeljnega dokumenta za načrtovanje.

Predlagan je bil pristop načrtovanja v petih korakih, ki vodijo do implementacije in vrednotenja izbranih ukrepov. Slika 1 prikazuje vlogo dveh načrtovalskih organov v opisanem pristopu: usklajevalnega telesa za upravljanje okoljskega načrtovanja in usmerjevalnega odbora za upravljanje območij s kulturno dediščino.

- **Določitev usklajevalnega telesa za upravljanje okoljskega načrtovanja**

Začetni korak v načrtovanju je določitev oseb, ki bodo odgovorne za usklajevanje in potek okoljskega načrtovanja in upravljanja območij s kulturno dediščino. Usklajevalno telo bi moralo biti obvezno in imeti na razpolago dovolj sredstev in pristojnosti, da bi lahko izpolnjevalo obveznosti, ki zahtevajo jasno

Slika 1: Pregled korakov celovitega okoljskega načrtovanja, ki jih predlaga projekt CHERPLAN.

institucionalno in finančno vpetost načrtovalskega procesa. Učinkovito povezovanje vloge usklajevalnega telesa in njegovo vpetost v obstoječe institucije (na primer za načrtovanje na lokalni in regionalni ravni ter upravljanje kulturne dediščine) lahko zagotovimo z analizo veljavne zakonodaje in obstoječih načrtovalskih instrumentov. Pomembna sta tudi dobro poznavanje in kritična presoja prednosti in pomanjkljivosti obstoječih institucij. Usklajevalnemu telesu je treba zagotoviti tudi zadostne pristojnosti, jasno določiti način organizacije in zagotoviti zanesljive vire in mehanizme financiranja.

V projektu CHERPLAN smo predlagali sodelovanje usklajevalnega telesa za upravljanje okoljskega načrtovanja z usmerjevalnim odborom za upravljanje območij s kulturno dediščino, ki ga sestavljajo različne skupine deležnikov (kot so predstavniki skupnosti in nosilcev odločanja na različnih administrativnih ravneh) in ki skrbi za potek celotnega načrtovalskega procesa. Sodelovanje v usmerjevalnem odboru za upravljanje območij s kulturno dediščino je prostovoljno in se lahko spreminja glede na tematske sklope v procesu načrtovanja. Pomembno je, da je v odboru zagotovljena interdisciplinarnost in prisotnost nosilcev odločanja z različnih administrativnih ravni, saj le tako lahko dosežemo široko sprejetost in celovitost rešitev.

• Regionalni sistem in problemska analiza

Na tej stopnji načrtovalskega procesa čim bolj celovito opredelimo trenutno stanje kulturne dediščine in širšega območja, kar je temelj za nadaljnje oblikovanje razvojnih scenarijev. Poleg zbiranja osnovnih informacij o kulturni dediščini v tem koraku raziskujemo tudi, kako različni lokalni in regionalni deležniki dojemajo razmere na območju. Bistveno je sodelovanje tistih deležnikov, na katere bodo imeli pričakovani rezultati načrtovalskega procesa pozitiven ali morebiten negativen vpliv, ki želijo podpreti ali lahko ovirajo potek načrtovanja in tistih, ki lahko ponudijo informacije in znanje, pomembne za načrtovalski proces. Usklajevalno telo za upravljanje okoljskega načrtovanja mora določiti, kateri deležniki bodo vključeni v proces in povabiti k sodelovanju predstavnike, ki bodo odgovorni za svoj prispevek k načrtovanju. V začetni fazi je pomembno temeljito zbrati splošne informacije o kulturni dediščini, o naravnem in grajenem okolju na območju kulturne dediščine, o veljavni (dediščinski) zakonodaji in o zakonodajnem okviru in instrumentih za razvoj območja. Prav vpetost načrtovalskega procesa v obstoječ zakonodajni in institucionalni okvir je ključna za učinkovito izkoriščanje možnih poti in izogibanje podvajanju dela. Glede na cilje obravnavanega načrtovalskega pristopa je najbolj primerna povezava med lokalnimi, regionalnimi in državnimi razvojnimi instrumenti ter načrti, ki so največkrat tudi pravna podlaga za načrtovanje in razvoj.

Poleg teoretske obravnave območja, glavnih subjektov, struktur in stališč glede razmer na območju s kulturno dediščino moramo v sodelovanju z različnimi deležniki raziskati tudi trenutne procese ter prepoznane in kakršnekoli potencialne izzive. Najbolje je, da različni deležniki predstavijo svoja stališča na delavnicah, saj tako najlažje prepoznamo raznolikost in razsežnost problemov, s katerimi se le-ti soočajo. Take delavnice so dobra priložnost za opredelitev izzivov, s katerimi se mora soočiti območje in so zato dobro izhodišče za nadaljnje načrtovanje.

Da bi podprli dialog med deležniki in sistematizirali zbrane informacije, sta bila v projektu CHERPLAN razvita metodologija za strateško ocenjevanje območij s kulturno dediščino in spletni GIS portal z naslednjimi tematskimi področji: kulturna dediščina, energetska in ekološka gradnja, mobilnost, naravne in povzročene nesreče, trdni odpadki, prostorsko in okoljsko načrtovanje, turizem, ravnanje z odpadno in meteorno vodo ter oskrba z vodo.

Urejenim podatkovnim zbirkam sledi analiza informacij, ki je ključnega pomena za razumevanje različnih izzivov obravnavanega območja, lokalne kulture (prevladujočih norm in vrednot) ter politike (razporeditve in izvora moči), kar kasneje služi kot temelj za lokalnemu okolju prilagojene rešitve.

• Snovanje vizij in scenarijev

Na podlagi prepoznanih izzivov na območju s kulturno dediščino v tem koraku nastopi snovanje vizij in scenarijev razvoja. Poudarek je na vključenosti in partnerskem sodelovanju različnih deležnikov in interesnih skupin, njihovi prispevki pa morajo biti zbrani na organiziran in strukturiran način. Na tej stopnji načrtovanja je zelo dobrodošla uporaba participativnih metod, kot so Word Café, Charette ali

fokusne skupine. Kot podpora metodam uporabljamo tudi orodja, ki nam omogočajo dostop do informacij, pomembnih za načrtovanje (na primer konvencionalna načrtovalska orodja, GIS portali in podobno). Na tej podlagi oblikujemo različne razvojne možnosti in v okviru vsake od njih razmišljamo o najustreznejših korakih za uresničitev ter najprimernejših akterjih in odnosih med njimi. V projektu CHERPLAN so bile za snovanje razvojnih scenarijev predlagane sestavine mehke systemske metodologije, ki temeljijo na »Worldviews« and »Purposeful Activity Models«. Iskanje rešitev je precej odvisno od kompleksnosti izzivov, s katerimi se soočajo območja s kulturno dediščino, zelo pogosto pa zahteva tudi sodelovanje relevantnih strokovnjakov. Naloga sodelujočih deležnikov in članov usmerjevalnega odbora za upravljanje območij s kulturno dediščino je, da jasno določijo vsebinske usmeritve strokovnih raziskovanj, saj so le tako predlagane rešitve lahko resnično zasnovane glede na lokalne potrebe.

- **Razprava in določanje prednostnih področij delovanja, ciljev in rezultatov**

Ko so zasnovane različne razvojne možnosti, sledi strukturirana razprava, ki lahko pripomore k uspešnejšemu načrtovanju implementacije ukrepov. Udeleženci bi morali v razpravi obravnavati vplive različnih scenarijev in oceniti njihovo primernost, izvedljivost, učinkovitost in uspešnost. Ker imajo deležniki, vključeni v razpravo, največkrat zelo različne interese, v tem koraku lahko pride do sporov. Kljub temu bi se morala razprava v idealnih razmerah končati s soglasjem med različnimi stranmi, izbrana pa bi morala biti tista razvojna opcija, ki je sprejemljiva za vse udeležence. Glavna naloga usklajevalnega telesa za upravljanje okoljskega načrtovanja na tej stopnji je, da podpira in spodbuja ta proces in opredeli tiste rešitve, ki so dobro sprejete pri večini udeležencev razprave, oziroma deležnikov. Vključevanje zunanjih strokovnjakov v ta proces je dobrodošlo, saj tako dobimo bolj nepristranski vpogled v posledice, prednosti in slabosti posameznega razvojnega scenarija in enostavneje določimo prednostne ideje. Rezultat razprave je opredelitev delovnih področij upravljaljskega načrta za območje s kulturno dediščino. Vsako delovno področje bi moralo biti utemeljeno z obravnavanim izzivom, pričakovanimi rezultati oziroma vplivi predvidenih ukrepov, vključenostjo relevantnih deležnikov in predvidenimi viri financiranja.

- **Na poti k izvedbi ukrepov**

Po opredelitvi delovnih področij upravljaljskega načrta je na vrsti izvedba ukrepov, podprtih z ustreznimi aktivnostmi in poslovnim načrtovanjem. Načrtovanje aktivnosti vključuje natančno obravnavo delovnega načrta za izvedbo ukrepa in določanje vključenih institucij oziroma deležnikov, katerim so dodeljene posamezne zadolžitve. Za boljšo časovno preglednost izvedbe je priporočljivo narediti kratko-, srednje- in dolgoročne načrte aktivnosti. S poslovnim načrtovanjem so določeni finančni vidiki, kot so načrtovane naložbe, stroški delovanja in vzdrževanja ter zagotavljanje finančnih sredstev.

- **Izvedba in spremljanje rezultatov ukrepov**

Po izvedbi ukrepov bi moralo usklajevalno telo za upravljanje okoljskega načrtovanja pridobiti rezultate spremljanja pri ustanovah, odgovornih za vsako od delovnih področij ter jih predstaviti usmerjevalnemu odboru za upravljanje območij s kulturno dediščino in drugim relevantnim deležnikom. Informacije namreč omogočajo vrednotenje uspešnosti izvedbe, doseženih rezultatov oziroma učinkov ukrepov. Vrednotenje bi moralo vključevati tudi primerjavo dejanskih vplivov ukrepov s pričakovanimi, zastavljenimi v procesu participacije. Na podlagi rezultatov izvedenih ukrepov se načrtovalski konzorcij (usmerjevalni odbor za upravljanje območij s kulturno dediščino, deležniki in usklajevalno telo za upravljanje okoljskega načrtovanja) odloči glede nadaljnjih načrtovalskih in upravljaljskih korakov.

4 Razprava

Participativne pristope lahko uporabljamo za različne namene, z različnimi cilji in različnimi pravili igre. Medtem ko v določenih primerih deležniki v participativnem procesu dejansko ne sodelujejo, temveč le sprejemajo ukaze in zunanjim subjektom služijo kot vir informacij, se participativni procesi lahko uporabljajo tudi za prostovoljno vključevanje in sodelovanje med udeleženci, kar pomeni, da

deležniki delujejo samoiniciativno in tako sami usmerjajo proces načrtovanja (Pretty 1995). Sodobni načrtovalski koncept si prizadeva prav za doseg slednjega, vendar pa se rezultati glede na način izvedbe in doseženih rezultatov precej razlikujejo. Tako imenovano mehko sistemsko metodologijo smo uporabili le kot vodilo pri obravnavanju različnih stališč deležnikov v okviru načrtovalskega procesa v kompleksnih načrtovalskih okoljih. Metode in orodja, opisana na začetku prispevka, s katerimi želimo zadovoljiti potrebe na območjih s kulturno dediščino, lahko nadomestimo tudi z drugimi participativnimi pristopi, če le upoštevamo glavna, osnovna načela tega koncepta.

Pri participativnih metodah načrtovanja se moramo zavedati, da bolj ko bo proces spodbujal samoiniciativnost deležnikov, dlje časa in sredstev bomo porabili v celotnem procesu. Participacija zahteva tudi visoko raven zavezanosti deležnikov, oziroma udeležencev. Ti morajo jasno izraziti svojo pripravljenost za aktivno sodelovanje v procesu načrtovanja razvoja območja. To še posebej velja za člane usmerjevalnega odbora za upravljanje območij s kulturno dediščino. Skupina (ali posameznik) naj bi »prečistila« ideje, ki se pojavijo na delavnicah, zagotavljala sodelovanje sektorskih strokovnjakov in, če je treba, tudi zunanjo strokovno pomoč. Ko je na vrsti spoznavanje trenutnega stanja in oblikovanja potencialnih razvojnih scenarijev, so člani usmerjevalnega odbora za upravljanje območij s kulturno dediščino tisti, ki določijo ciljno, zeleno stanje in predvidijo možne posledice. Ker usmerjevalni odbor za upravljanje območij s kulturno dediščino združuje predstavnike različnih administrativnih ravni, je ta skupina ključnega pomena za zagotavljanje dostopa do relevantnih podatkov in informacij, pa tudi za podporo sodelovanju med deležniki, ki so odgovorni za implementacijo in monitoring. Vloga usmerjevalnega odbora je nepogrešljiva tudi pri ocenjevanju dolgoročnih učinkov posameznih ukrepov, zato je spodbujanje dolgoročnega in predanega sodelovanja deležnikov ključnega pomena v procesu načrtovanja. Nujno je tudi dobro razumevanje in spoštovanje vloge in nalog usklajevalnega telesa za upravljanje okoljskega načrtovanja. Slednji sicer ne definira problemov in primernih rešitev, vendar spodbuja dialog med deležniki pri reševanju trenutnih izzivov in ustvarja ugodne razmere za snovanje razvojnih idej in potencialnih rešitev za območja s kulturno dediščino. V vsakdanjih situacijah so te naloge pogosto zelo zahtevne, saj niso vedno vsi relevantni deležniki pripravljene na sodelovanje ali večjo transparentnost. Potreben je tudi dobro strukturiran, voden participativni proces, ki se uspešno odziva na morebitne izzive in je hkrati dovolj nepristranski glede odnosov med vključenimi deležniki. Zelo pomembne naloge usklajevalnega telesa za upravljanje okoljskega načrtovanja so tudi zbiranje in sistematizacija informacij (na primer določitev relevantnih deležnikov, odnosov v sistemu načrtovanja, priprava ključnih vprašanj, rezultati delavnic in podobno) ter oblikovanje formalnega okvira načrtovanja projekta oziroma dela. V resnici sta vpogled v dinamiko območja in vztrajanje pri sistematični strukturi dela, ki je potrebna za dobro analizo, lahko precej zahtevna. Zato je eden ključnih pogojev za uspeh to, da rezultate analiz delimo z vsemi relevantnimi oziroma vpletenimi deležniki.

Za zagotavljanje ustrezne finančne podpore celotnemu procesu je zelo pomembna vpetost procesa v obstoječe strukture, kot je opisano v tretjem poglavju. Zagotavljanje zadostnih sredstev je pomembno tudi za delovanje usklajevalnega telesa za upravljanje okoljskega načrtovanja in usmerjevalnega odbora za upravljanje območij s kulturno dediščino. Prav usmerjevalni odbor je tisti, ki lahko oceni, kje in koliko sredstev je na voljo, ne le za načrtovanje, pač pa tudi za izvedbo ukrepov. Pri vsem tem sta za uspeh zelo pomembna tudi učinkovita raba virov in usklajenost dela.

5 Viri in literatura

- Checkland, P. 2000: *Soft System Methodology: A Thirty Year Retrospective*. System Research and Behavioural Science 17-1. Chichester. DOI: 10.1002/1099-1743(200011)17:1+<::AID-SRES374>3.0.CO;2-O
- Checkland, P., Poulter, J. 2006: *Learning for Action: A Short Definitive Account of Soft Systems Methodology and its Use for Practitioners, Teachers and Students*. West Sussex.

- Crawford, P., Kelly, S. 2005: Monitoring and Evaluating Community Projects – Using Soft Systems Methodology to Define Requirements. International Conference on Engaging Communities. Medmrežje: <http://www.engagingcommunities2005.org/abstracts/Swete-Kelly-David-final.pdf> (24. 9. 2013).
- Hutchings, J., Cassar, M. 2006: A Soft System Framework for the Conservation Management of Material Cultural Heritage. Systemic Practice and Action Research 19-2. Dordrecht. DOI: 10.1007/s11213-006-9012-x
- Keene, S. 1996: Managing Conservation in Museums. Butterworth Heinmann in association with The National Museum of Science and Industry and Science Museum. Oxford.
- Lisitzin, K. 2005: Building Shared Perspectives in Heritage Management. City & Time 1-3. Medmrežje: <http://www.ceci-br.org/novo/revista/docs2005/CT-2005-21.pdf> (24. 9. 2013).
- Maqsood, T., Finegan, A. D., Walker, D. H. 2001: Five Case Studies Applying Soft System Methodology to Knowledge Management. Conference paper at CRC for Construction of Innovation. Australia.
- Pretty, J. 1995: Participatory Learning for Sustainable Agriculture. World Development 23-8. Oxford.
- Ringbeck, B. 2008: Management Plans for World Heritage Sites. A Practical Guide. German Commission for UNESCO. Bonn. Medmrežje: http://www.unesco.de/fileadmin/medien/Dokumente/Bibliothek/Management_Plan_for_World_Heritage_Sites.pdf (24. 9. 2013).

VLOGA IN VARSTVO KULTURNE POKRAJINE

Nina Juvan, dr. Matija Zorn

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
nina.juvan@zrc-sazu.si, matija.zorn@zrc-sazu.si

UDK: 911.53:719

IZVLEČEK

Vloga in varstvo kulturne pokrajine

Kulturne pokrajine so posledica dinamičnega ravnovesja med naravnimi in družbenimi dejavniki v pokrajini. Za obiskovalce kulturnih pokrajin sta pomembni njihova funkcijska in vizualna vloga, imajo pa tudi simbolno vrednost in prispevajo k lokalni, regionalni ali nacionalni identiteti. Za njihovo ohranitev je potrebno varstvo. Pri njihovem upravljanju ima trenutno turizem poglobitveno vlogo, a je za njihovo uspešno upravljanje pomembno sodelovanje vseh deležnikov v pokrajini.

KLJUČNE BESEDE

kulturna pokrajina, kulturna dediščina, naravna dediščina, trajnostni razvoj

ABSTRACT

The role and protection of cultural landscape

Cultural landscapes are the result of a dynamic balance between the natural and human factors in the landscape. For visitors, cultural landscapes are important for their functional and visual role, but they also have symbolic value because they contribute to local, regional, or national identity. Protection is necessary to preserve them. Tourism currently plays a major role in the management of cultural landscapes. However, for their successful management, the cooperation of all stakeholders is necessary.

KEY WORDS

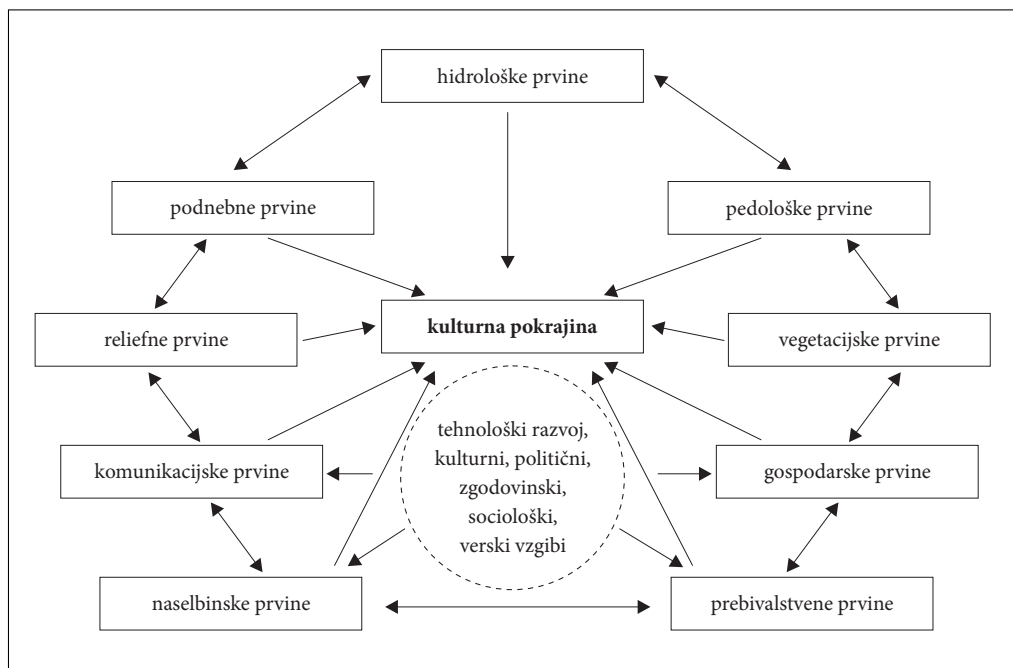
cultural landscape, cultural heritage, natural heritage, sustainable development

1 Uvod

»Koncept pokrajine že dolgo zavzema pomembno mesto v kulturni geografiji. V preteklosti je bila začrtana ostra ločnica med fizično (naravno) in kulturno pokrajino, čeprav je v resnici meja med njima precej zabrisana in o naravni pokrajini govorimo le še s pridržkom, saj je človek posegel v vse predele na Zemlji.« (Urbanc 2012, 200).

Koncept kulturne pokrajine se je pojavil sredi 19. stoletja pri nemških in francoskih geografih. V tridesetih letih 20. stoletja ga je promovirala družbenogeografska šola Berkeleyjske univerze pod vodstvom Carla Saurja (Fowler 2003, 18; Urbanc 2002, 22–23), ki je kulturno pokrajino razumel kot: »... *Kulturno pokrajino je iz naravne pokrajine oblikovala družbena skupina. Družba je povzročitelj, naravno okolje je sredstvo in kulturna pokrajina je rezultat...*« (Sauer 1925, povzeto po Urbanc 2011, 14). Medtem ko Sauer pri definiranju kulturne pokrajine obravnava naravno pokrajino kot pasiven koncept, so kasneje poleg človekovega začeli upoštevati tudi vpliv naravnih procesov na oblikovanje kulturne pokrajine: »*Kulturna pokrajina je konkreten in značilen rezultat medsebojnega vplivanja med dano človeško družbo, ki pooseblja določene kulturne prednosti in možnosti, ter določenih nizov naravnih okoliščin. Prav tako je tudi dediščina mnogih obdobj naravne evolucije in mnogih generacij človeškega prizadevanja.*« (Wagner in Mikesell 1962, povzeto po Fowler 2003, 22).

V 1. členu Konvencije o svetovni kulturni in naravni dediščini, ki je bila sprejeta leta 1972, je zapisano, da kulturno pokrajino predstavlja: »*součinkovanje narave in človeka*« (World Heritage Convention 1972, 2; Fowler 2003, 18). Izraz kulturna pokrajina obsega različne pojavne oblike med človekom in njegovim naravnim okoljem. Kulturne pokrajine so »... *prikaz evolucije človeške družbe in naseljevanja skozi čas, pod vplivom fizičnih omejitev in/ali priložnosti, pogojenih z naravnim okoljem, ter uspešnih socialnih, ekonomskih in kulturnih sil, tako zunanjih kot notranjih.*« (Report of the Expert Group ... 1992, 5).

Slika 1: Zgradba kulturne pokrajine (Urbanc 2002, 22).

Kulturna pokrajina vsebuje naravne in družbene vsebine, ki so medsebojno prepletene in soodvisne. »Je prostor, v katerem človek uresničuje pglavilne življenjske funkcije in ga tako preoblikuje. Preoblikuje v pokrajino, ki izraža različno stopnjo povezanosti družbe in naravnega okolja.« (Urbanc 2002, 24).

Lahko rečemo, da se kulturna pokrajina oblikuje med naravo in družbo, snovno in nesnovno dediščino, biotsko in kulturno raznovrstnostjo: »... predstavlja tesno prepleteno mrežo odnosov, bistva kulture in človekove identitete ...« (Rössler 2006, 334).

Človek je obkrožen s pokrajinami, ki so jih ljudje poselili in spreminjali skozi čas. To so kulturne pokrajine in so rezultat: »... človeških posegov v naravno okolje in predstavljajo dosedanje človeške aktivnosti, vrednote in nazore. Na ta način pravzaprav ne morejo predstavljati le fizičnih sprememb, ki jih povzročijo človeški posegi, temveč predstavljajo tudi sledi materialne kulture, ki je izražena v okolju, in se odraža v človeških odnosih z okoljem. Kulturne pokrajine so neizogiben in jasen del našega intelektualnega in kulturnega okolja.« (Taylor 2010, 3).

V Sloveniji kulturno pokrajino razumemo kot pokrajino, »... ki jo je skozi stoletja človeška družba ustvarjala s svojo dejavnostjo, pri čemer je postopoma preobrazala nekdanjo naravno pokrajino. ... Med kulturno pokrajino so vštete vse pokrajinske oblike, kjer je človek zapustil kakršnekoli sledi ...« (Kladnik 1999, 166) oziroma, kjer »... antropogene pokrajinske prvine prevladujejo nad naravnimi.« (Kladnik, Lovrenčak in Orožen Adamič 2005, 194).

V Strategiji prostorskega razvoja Slovenije je kulturna (po)krajina opredeljena kot (Odlok ... 2004) »... rezultat vzajemnih učinkov naravnih procesov in človekovega delovanja. Pri tem ločimo:

- kulturne krajine, ki jih je oblikoval in ustvaril človek zaradi estetskih razlogov,
- organsko nastale kulturne krajine, ki so izvorno nastale iz socialnih, ekonomskih, administrativnih in/ali religioznih razlogov,
- asociativne kulturne krajine, v katerih prevladujejo izrazite religiozne, umetniške ali kulturne povezave z naravnimi prvini.

Slika 2: Kulturna pokrajina kot promotorka turizma – oglas z Jeruzalemskimi goricami na ljubljanskem letališču.

V slovenski zakonodaji pa je definirana kot »... *nepremična dediščina, ki je odprta prostor z naravnimi in ustvarjenimi sestavinami, katerega strukturo, razvoj in uporabo pretežno določajo človekovi posegi in dejavnost.*« (Zakon o varstvu ... 2008).

Kulturna pokrajina pomembno vpliva na stopnjo kakovosti bivanja posameznika ali družbe. Ima pomembno vlogo na kulturnem, okoljskem, družbenem ter turističnem področju (slika 2), je ključni element biotske raznovrstnosti, naravnih vrednot in kulturne dediščine ter pomembno prispeva k izgradnji nacionalne identitete.

2 Sestavine in tipi kulturne pokrajine

Kulturno pokrajino predstavljajo različne naravne in družbene sestavine oziroma prvine pokrajine, odnosi med njimi, njihovo povezovanje, součinkovanje in prepletanje (Urbanc 2002). Med naravne prvine prištevamo reliefne (na primer nadmorska višina, naklon, ekspozicija, genetski in morfološki tipi reliefa), podnebne (na primer padavine, temperatura, sončno obsevanje, mikroklima), hidrološke, pedološke ter vegetacijske prvine, med družbene prvine pa gospodarske (na primer raba tal, poljska razdelitev, industrializacija), prebivalstvene, naselbinske (na primer tipi naselij, tipi hiš in gospodarskih poslopij) in komunikacijske prvine (na primer prometne poti) (Urbanc 2002).

Kulturne pokrajine lahko glede na njihove prvine in značilnosti uvrstimo v različne skupine. Poznamo več tipologij, ki temeljijo na različnih kriterijih in katerih cilj je določiti posamezne tipe kulturnih pokrajin po načelu podobnosti (Urbanc 2002).

Ker se človekove aktivnosti in pritiski družbe skozi čas spreminjajo, se s tem spreminjajo tudi značilnosti in vzorci kulturne pokrajine. Prav zaradi tega je priprava tipologije kulturnih pokrajin bolj zapletena v primerjavi s tipologijo naravnih pokrajin. Pri klasifikaciji je namreč treba upoštevati tako primarne (naravne), kot sekundarne (antropogene) pokrajinske prvine, saj vse vplivajo na izgled sedanjih kulturnih pokrajin (Lipský in Romportl 2007).

Unesco (Operational Guidelines ... 2012) na podlagi desetih kriterijev, pomembnih za varovanje kulturnih pokrajin, loči tri kategorije kulturnih pokrajin posebnih vrednosti:

- Kulturne pokrajine, ki jih je načrtno oblikoval in ustvaril človek (npr. Sintra na Portugalskem, Lednice-Valtice na Češkem). V to kategorijo uvrščamo vrtove in parke (slika 3), ki so bili ustvarjeni zaradi estetske funkcije in so pogosto povezani s stavbno dediščino.
  - Organsko nastale kulturne pokrajine, ki izvirajo iz socialnih, ekonomskih, administrativnih in/ali verskih razlogov in so trenutno podobo dobile pod vplivom naravnega okolja. Delimo jih na dve podkategoriji: fosilne pokrajine, katerih razvoj se je že končal, njihove sledi pa so še vedno dobro vidne (npr. arheološka najdišča) ter trajne pokrajine, ki ohranjajo aktivno vlogo v sodobni družbi in so tesno povezane s sodobnim načinom življenja, saj v njih še vedno potekajo razvojni procesi. Njihove sledi so pokazatelj zgodovinskega razvoja (npr. riževe terase v Aziji (slika 4), Hallstatt-Dachstein Salzkammergut v Avstriji).
  - Asociativne kulturne pokrajine, pri katerih so verske, umetniške in kulturne prvine povezane z naravnimi, materialne sledi pa so nepomembne ali pa jih sploh ni (npr. Nacionalni park Tongariro na Novi Zelandiji, Nacionalni park Uluru-Kata Tjuta v Avstraliji).
- Lucas (1992, povzeto po Muangyai 2008) kulturno pokrajino deli na štiri skupine:
- upravljana pokrajina, kot so na primer farme (slika 5),
  - obdelana pokrajina, kot je na primer prvobitno kmetijstvo ali v današnjem času ekološko kmetovanje,
  - predmestna pokrajina, kot so majhna in spalna naselja, trgovska središča na obrobju mest (slika 6), vinogradi, kmetijska in naravna območja,
  - urbana pokrajina, kot so gosto poseljena območja s parki, ki jih je človek načrtno ustvaril.

BOJAN ERHARTIČ

Slika 3: Vrtovi ob vhodu v Prepovedano mesto v Pekingu.

BOJAN ERHARTIČ

Slika 4: Vasica med riževimi terasami Longji (provinca Guangxi, južna Kitajska). Teraso zgrajeno v času dinastije Ming pred približno pol tisočletja se raztezajo na 500 višinskih metrih.

BOJAN ERHARTIC

Slika 5: Namakalno poljedelstvo v Velikih prerijah v ameriški zvezni državi Kolorado.

BOJAN ERHARTIC

Slika 6: Predmestna pokrajina Kamnika – spalno naselje z nakupovalnim središčem.

JOSEPH P. HUPY

Slika 7: »Vojna« kulturna pokrajina iz prve svetovne vojne v bližini Verduna v Franciji, ki je bila preoblikovana s topniškim obstreljevanjem (Zorn in Komac 2009).

BOJAN ERHARTIČ

Slika 8: Scotts Bluff National Monument v ameriški zvezni državi Nebraska, skozi katerega je vodila pot prvih belih naseljencev na zahod (proti Oregonu). Tu so po prek tisoč kilometrih ravnine od prečkanja Misisipija videli prve vzpetine Skalnega gorovja.

Služba za upravljanje z nacionalnimi parki Združenih držav Amerike (Page, Gilbert in Dolan 1998) loči med:

- zgodovinskimi znamenitostmi oz. pokrajinami pomembnimi zaradi povezav z zgodovinskimi dogodki (slika 7), aktivnostmi ali osebami,
- načrtovanimi zgodovinskimi pokrajinami, kot so umetniške stvaritve, za katere je značilna povezava s pomembnimi posamezniki, trendi, stili oziroma dogodki v zgodovini pokrajinske arhitekture,
- zgodovinskimi ljudskimi pokrajinami, ki odražajo ljudske vrednote skozi čas,
- etnografskimi pokrajinami, ki vsebujejo vrsto naravnih in kulturnih virov ter jih ljudje, ki so povezani z njimi, imajo za kulturno dediščino (slika 8).

Medtem ko so bile v Evropi na nacionalnih ravneh izdelane številne tipologije kulturnih pokrajin, pa se skupni evropski pristopi še vedno soočajo s številnimi težavami, saj ne obstaja enotna evropska tipologija.

Delovna skupina »Raziskovalnega programa evropskega prostorskega načrtovanja« 1998–1999, ki se je ukvarjala s kulturnimi dobrinami, je pripravila kazalnike za oblikovanje registra kulturnih pokrajin, da bi tako lažje razvijali sredstva za njihovo varstvo, upravljanje in načrtovanje (Anzuini in Strubelt 1998). Kazalniki naj bi služili dvema poglavitnima namenoma: ugotavljanju dejanskega stanja ter razvoju prihodnjih kulturnih pokrajin. Oblikovali so pet skupin kazalnikov (Anzuini in Strubelt 1998):

- fizičnogeografske značilnosti,
- družbenogeografske oziroma ekonomsko-funkcijske značilnosti,
- posebne kmetijske značilnosti,
- posebne zakonodajne mehanizme ter
- pomembne kulturne vrednote.

Na podlagi teh kazalnikov so pripravili osnutek tipologije kulturnih pokrajin v Evropi (slika 9). To bi lahko bil pomemben korak k izdelavi enotne baze kulturnih pokrajin na ravni Evropske unije. Vsako evropsko kulturno pokrajino bi tako lahko uvrstili v sistem enotne tipologije (Anzuini in Strubelt 1998).

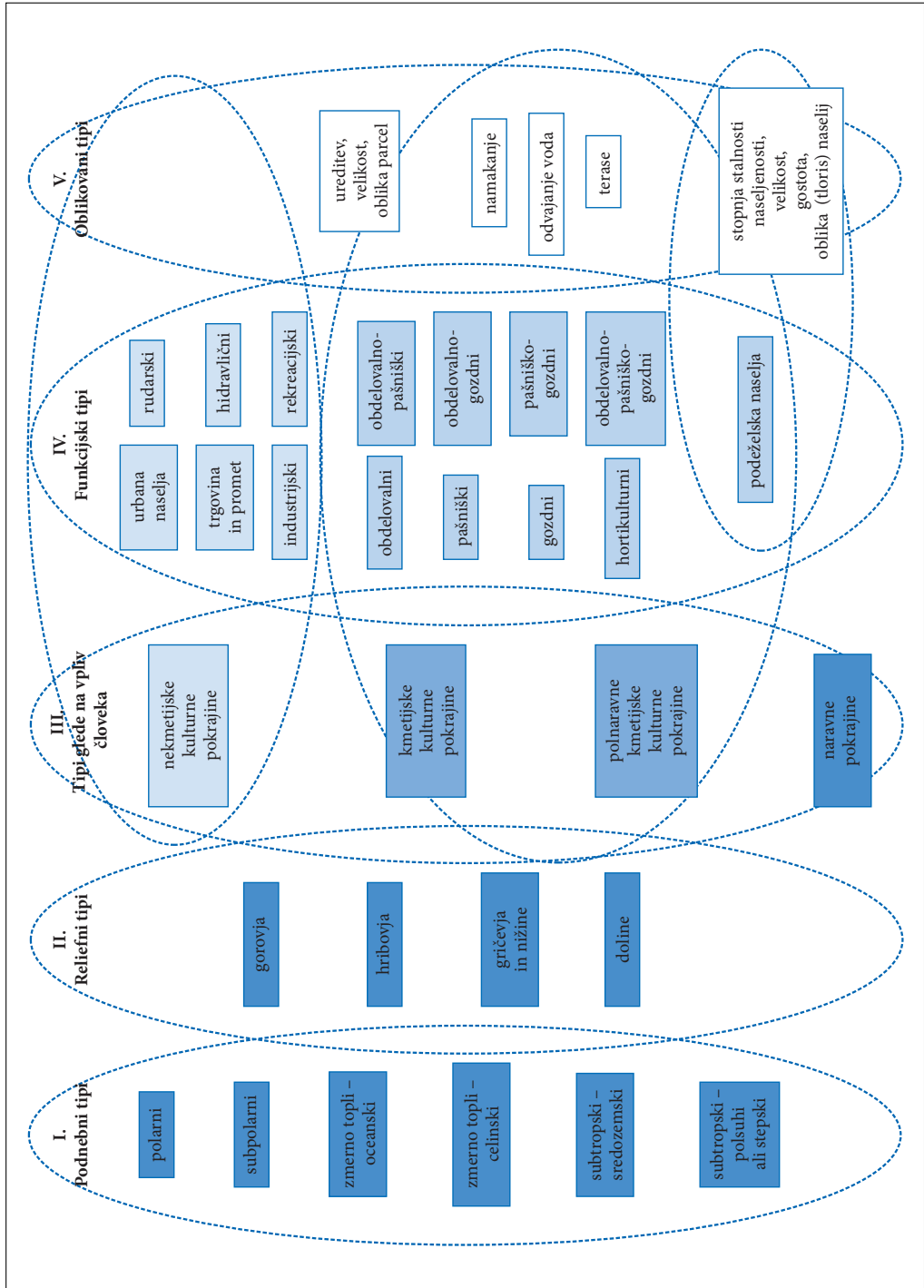
V slovenski literaturi je več primerov tipologij kulturnih pokrajin moč najti pri Urbančevi (2002), ki je podrobno tipizirala tudi slovenske podeželske kulturne pokrajine. Tipizacijo je pri nas izdelal tudi Anko (1982), ki glede na preoblikovanost loči: gozdno, gozdnato, agrarno in industrijsko-urbano kulturno pokrajino.

3 Pomen in varstvo kulturne pokrajine

Pokrajina se ves čas spreminja. Njene značilnosti so posledica dinamičnega ravnovesja med naravnimi in družbenimi dejavniki v pokrajini (Antrop 2005). Kadar govorimo o konceptu kulturne pokrajine moramo poleg estetike in fizičnega okolja v mislih imeti tudi »holizem«, ki obsega trajnostno, strukturno-funkcijsko in vizualno vlogo (Koreleski 2007). Za samo vrednotenje kulturnih pokrajin je pomembno, kako jih človek vidi oziroma doživlja. Kulturna pokrajina je namreč »ideološki koncept« (Cosgrove 1984, 1990, povzeto po Taylor 2012), katere oblika, preteklost in sedanjost je odvisna od sistematičnega vpliva političnih, verskih, ekonomskih in družbenih vrednot ter dejavnikov (Taylor 2012). Pokrajine so bile tako celovito spremenjene s človekovim delovanjem skozi daljše časovno obdobje, da je razlikovanje med kulturnim in naravnim pogosto brezpredmetno (Aplin 2007).

Na makro ravni poznamo pri upravljanju s kulturno pokrajino dva trenda: upravljanje pokrajin in morij na podlagi trajnostnega razvoja ter težnje, da bi se javnost in vlade začele zavedati pomembno-

Slika 9: Osnutek tipologije evropskih kulturnih pokrajin (prirejeno po Anzuini in Strubelt 1998, 104). ►

MATIJA ZORN

Slika 10: Lavaux ob Ženevskem jezeru – vinogradniške terase vpisane na Unescov Seznam svetovne kulturne dediščine.

BOJAN ERHARTIC

Slika 11: Planinsko pašništvo je del alpske identitete – Velika planina.

sti določenih kulturnih pokrajin – primer tega je vpis v Unescov Seznam svetovne kulturne dediščine (Lennon in Taylor 2012; slika 10). Trenutno je na Seznamu 981 znamenitosti, od tega je 759 kulturnih, 193 naravnih in 29 mešanih v 160 državah. 82 območij in 4 čezmejna območja so na Seznamu opredeljena kot kulturne pokrajine (medmrežje 1).

Za obiskovalce kulturnih pokrajin sta, poleg varstva kulturnih in naravnih spomenikov, pomembni njihova funkcijska in vizualna vloga. Na prehodu iz 20. v 21. stoletje je v ospredje stopila skrb za pokrajine v smislu kulturne dediščine. Veliko elementov v kulturni pokrajini ima simbolno vrednost (Antrop 2005). Sama percepcija pokrajin veliko prispeva tudi k lokalni, regionalni (slika 11) ali nacionalni identiteti (Sooväli in sodelavci 2003, povzeto po Antrop 2005; Staut, Kovačič in Ogrin 2005; Urbanc 2011), zato so se zahteve po zaščiti določenih kulturnih pokrajin začele pojavljati ne samo z vidika zaščite biotske raznovrstnosti ampak tudi z vidika preteklih vrednot. Najlaže je te pretekle vrednote zaščititi s pravnimi akti. V večini držav so se razvile posebne ustanove, ki skrbijo za varstvo različnih kategorij naravne in kulturne dediščine. V Sloveniji je enotna služba (Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine) sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja prenehala delovati (Šmid Hribar 2011) in nastali sta dve ločeni ustanovi, ki skrbita, ena le za naravno (Zavod Republike Slovenije za varstvo narave; medmrežje 2) in druga le za kulturno dediščino (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije; medmrežje 3). Kulturna pokrajina z določenimi segmenti sodi v eno in drugo, kar lahko s strani določene ustanove vodi v zanemarjanje nekega segmenta v pokrajini, lahko pa prihaja tudi do podvajanja, tako da je lahko določena dediščina zabeležena tako v Registru nepremične kulturne dediščine kot v Registru naravnih vrednot. Takšne primere Šmid Hribarjeva in sodelavci (2010) uvrščajo med »dvpomensko dediščino«.

Številne države so v svoj sistem varstva vgradile mednarodne določbe, ki obravnavajo kulturno pokrajino (Antrop 2005).

V 90-ih letih prejšnjega stoletja postane kulturna pokrajina pomembna mednarodna tema, tako v Evropi kot drugod po svetu (Phillips 1998):

- leta 1992 v Konvenciji o svetovni kulturni in naravni dediščini postane kulturna pokrajina posebna kategorija,
- leta 1994 razvijejo IUCN sistem kategorij upravljanja z zaščitenimi območji,
- leta 1998 sprejmejo Evropsko strategijo ohranjanja biotske in krajinske raznovrstnosti (vsebuje številna merila za izboljšanje varstva in upravljanja pokrajin),
- leta 2000 podpišejo Evropsko konvencijo o krajini (Bratina Jurkovič 2008).

Vse bolj se poudarja, da bo posebno pozornost treba nameniti degradiranim pokrajinam (Zorn in Komac 2013), ki so pretežno posledica intenzivne rabe prostora. Sprejetje Evropske konvencije o krajini pa je temelj za celovito obravnavanje pokrajin in njihovo vključevanje v načrtovalske procese, tako varstvene kot razvojne (Bratina Jurkovič 2008).

Na podlagi Konvencije o svetovni kulturni in naravni dediščini, Evropske konvencije o krajini ter novih pristopov in strategij za naravne parke v Združenem kraljestvu, Franciji in Nemčiji, naj bi kulturne pokrajine na splošno, še posebej pa zaščitene pokrajine, obravnavali tudi kot gradnik za promocijo trajnostnega prostorskega razvoja (Janssen in Knippenberg 2012). Za zagotavljanje trajnostnega razvoja zaščitene pokrajine je potreben premik od vzdrževanja k razvoju. Tako strategije, ki se ukvarjajo z ohranjanjem pokrajine, ne zaščitijo samo kulturne in naravne dediščine kulturnih pokrajin, temveč tudi povečajo dinamiko območja, ki krepi (oslabljene) teritorialne dobrine, kot sta regionalna identiteta in narava. Za krepitev identitete so pomembni skupni zgodovinski temelji, posebne pokrajinske značilnosti, značilni proizvodi, tradicija, kot tudi inovativni projekti. Rezultat tega so kulturne pokrajine, ki neposredno vplivajo na socialno blaginjo posameznikov, ter so hkrati tudi sredstvo urbanega razvoja in razvoja podeželja. So del kapitala regije in temelj za razvoj podeželskih skupnosti. Področja, ki kažejo pravi pomen trajnostnega razvoja, medtem ko ohranjajo izjemno naravno in kulturno dediščino, so nacionalni parki, geoparki, ekomuzeji in krajinski parki, saj združujejo naravo, ljudi, dediščino, turizem in kulturo (Janssen in Knippenberg 2012).

V smeri uravnoteženega in trajnostnega razvoja je Evropska unija leta 1999 v Potsdamu sprejela Evropsko prostorsko-razvojno perspektivo (ESDP). Perspektiva vse ljudi na evropski, nacionalni, regionalni ali lokalni ravni zavezuje, da sledijo trem glavnim smernicam (Hernik in Olejniczak 2007):

- razvoju policentričnega in trajnostnega mestnega sistema ter vzpostavitvi novih odnosov med mestom in vasjo,
- enakovredni dostopnosti do znanja in infrastrukture s podpiranjem integriranih komunikacijskih in prometnih perspektiv,
- razumnemu pristopu, ki ohranja naravno okolje in kulturno dediščino s preudarnim upravljanjem.

4 Načrtovanje in upravljanje

Za načrtovanje razvoja pokrajine je nujno, da se podrobno seznanimo z njeno strukturo in njenimi glavnimi prvinami, po katerih se loči od ostalih pokrajin. Tako lahko zagotovimo njeno dolgoročno prepoznavnost in identiteto (Kladnik, Perko in Urbanc 2009).

Kulturna pokrajina se neprestano spreminja, zato je nujno, da se pri načrtovanju njenega upravljanja najde ravnovesje med načrtovanjem sprememb in njeno ohranitvijo. Pri načrtovanju upravljanja s kulturnimi pokrajinami je nujno, da razumemo primarne dejavnike, ki vplivajo na podobo kulturne pokrajine (Buckle 1999):

- za razumevanje naravnih dejavnikov je treba preučiti posamezne dejavnike, kot so podnebje, prst, rastje, relief in vode,
- za razumevanje družbenih dejavnikov je treba upoštevati različne dejavnike, kot so naselja, promet, razvoj podeželja, ceste,
- za razumevanje vizualnih dejavnikov je treba preučiti, kako človek doživlja kulturne pokrajine ter kako na podlagi tega vtisa deluje,
- za razumevanje dejavnikov pomena je treba preučiti zdajšnji in pretekli vtis o pokrajini; na to, kaj nam pokrajina pomeni, vplivajo trije dejavniki: čas, izkušnje in občutki.

Na splošno lahko dejavnike, ki vplivajo na kulturno pokrajino razdelimo na tri kategorije: naravne, ekonomske in družbene (Rigol 2006).

Glavna nevarnost za kulturno pokrajino, če upoštevamo naravne dejavnike, so erozija tal, izginjanje gozdov ter onesnaževanje zraka in voda. Včasih lahko že sama velikost in geografska lega kulturnih pokrajin predstavlja veliko nevarnost za njihov obstoj (na primer majhnost posameznih otokov, ki so kot taki bolj občutljivi za posege v okolje). Najbolj običajna posledica delovanja teh dejavnikov je lahko zmanjšanje biotske raznovrstnosti ter negativni vpliv na trajnostni razvoj. Lahko pride do nenadzorovanega razvoja turizma, industrije ali infrastrukture (Rigol 2006).

Pri ekonomskih dejavnikih glavno nevarnost za kulturno pokrajino predstavlja pomanjkanje sredstev ter zmožnost investiranja v razvoj in varstvo kulturnih pokrajin. Med nevarnosti, ki spadajo v to kategorijo dejavnikov, pa lahko štejemo tudi špekuliranje s cenami zemljišč in stavb (Rigol 2006).

Med družbene dejavnike štejemo slabe življenjske pogoje, kot je brezposelnost, slabe možnosti za izobraževanje in druge slabe javne storitve. Posledično pride do izseljevanja prvotnih prebivalcev – predvsem mladih (Rigol 2006).

Zaradi vseh naštetih razlogov pogosto postaja kakovost življenja v posamezni kulturni pokrajini negotova.

Bridgewater in Bridgewaterjeva (2004) menita, da je glavni dejavnik, ki je pomemben za identifikacijo in vzdrževanje kulturnih pokrajin, razumevanje svetovnih nazorov, ki so oblikovali kulturne pokrajine.

V svetu, še zlasti pa v Evropi, lahko zasledimo tri pristope upravljanja s kulturnimi pokrajinami (Bruun 1999):

- Pristop *lassiez-faire* je najbolj razširjen pristop pri upravljanju podeželskih pokrajin v Evropi. Standarde upravljanja postavlja konkurenca, kar je glavna značilnost svobodnega trga. Ta pristop nima posebnih težav po ohranjanju kulturne dediščine ali za razvoj turizma. Zanj je značilno opuščanje obrobniških kmetijskih zemljišč in uvajanje ekstenzivnega kmetijstva.
- Ohranjalni pristop, ki ima za glavni cilj ohranitev biotske raznovrstnosti in kulturne dediščine. Takšen pristop pogosto posega v interese kmetijskih skupnosti in ne upošteva, da je kulturna pokrajina del širšega ekonomskega in družbenega sistema.
- Trajnostni ali prenovitveni pristop, ki vzajemno upošteva biotsko raznovrstnost, naravno ravnovesje in vrednote kulturne dediščine na eni ter ekonomski in tehnološki razvoj na drugi strani.

V zadnjem času je turizem tista vrednota oziroma sila, ki ima največji »ideološki naboj« za varstvo in upravljanje kulturnih pokrajin v smeri trajnostnega razvoja (Taylor 2012).

Trajnostni pristop upravljanja s kulturnimi pokrajinami, ki je v zadnjem desetletju vse bolj v ospredju, pa se žal pogosto udejanja bolj v teoriji, kot pa v praksi. Lahko ga zasledimo v številnih mednarodnih in nacionalnih konvencijah, vse več teh elementov je našlo mesto tudi v nacionalnih in mednarodnih zakonskih aktih. A pri Unesco ugotavljajo, da je sodelovanje lokalnih skupnosti pri upravljanju kulturnih pokrajin lažje doseči s predstavitvijo načel in vrednot, kot pa s pravnimi določbami (Mitchell in Buggiey 2000). Izkazalo se je namreč, da so bili pri ohranjanju kulturnih pokrajin uspešnejši tam, kjer so upoštevali vrednote, prioritete, potrebe, pomisleke in želje lokalnih prebivalcev (Mitchell in Buggiey 2000).

Države, ki želijo spodbujati trajnostni razvoj kulturnih pokrajin, imajo na voljo dva pristopa: od zgoraj navzdol ali od spodaj navzgor. Pri pristopu od zgoraj navzdol gre za vladne aktivnosti. Najbolj značilni za te aktivnosti sta zaščita (razglašanje nacionalnih in krajinskih parkov) ter finančne spodbude za določene aktivnosti kmetov in drugih upravljavcev pokrajin. Pri pristopu od spodaj navzgor pa gre za aktiviranje lokalnih prebivalcev, da zgradijo mreže, ki bi bile nosilec razvoja kulturnih pokrajin. A tudi za vzpostavitev takšnih mrež so pogosto potrebna državna finančna sredstva (Herlitzius in sodelavci 2009).

Pri načrtovanju upravljanja kulturnih pokrajin v smeri trajnostnega razvoja je pomembno okrepiti »virtualni krog« v kulturni pokrajini, ki bo povezal pokrajino, skupnost in ekonomijo. Te povezave v post industrijski družbi namreč niso več v ravnovesju, zato je državno posredovanje pogosto nujno, da bi se deležniki v prostoru raje posluževali praks, ki povečujejo in ne izpodkopavajo vizualne in naravne značilnosti kulturne pokrajine. Trenutno obstaja kar nekaj možnosti za uporabo in razvoj takšnih instrumentov, ki bi pri načrtovanju upravljanja s kulturno pokrajino lahko pozitivno vplivali na omejnjeni »virtualni krog« (Selman 2004):

- Pridelava varne hrane, ki zahteva določeno stopnjo vključenosti v proizvodnjo in potrošnjo v lokalnih trgovinah. Treba je namreč izboljšati prepoznavnost teh proizvodov.
- »Proizvodnja« pokrajin: javnost je v zadnjem času vse bolj pripravljena podpreti kmete, ki s pokrajinami upravljajo na način, da oblikujejo vizualno privlačno podobo podeželja. Vse bolj dajejo poudarek kvaliteti življenja in razvoju trajnostnega turizma.
- Pogozdovanje v javnem interesu, saj se vedno bolj poudarja tudi socialna funkcija gozda. S pogozdovanjem zapuščenih pokrajin se izboljša kvaliteta življenja, hkrati pa se dosežejo naravovarstveni cilji.
- Integrirano načrtovanje z vodnimi viri: zaradi kombinacije obsežnih občasnih poplav in poletnih suš je vse več družb, ki upravljajo z vodo, začelo uveljavljati bolj naravne tehnologije pridobivanja vode ter izgradnjo bolj trajnostnih vodnih sistemov v urbanih središčih.

Evropska konvencija o krajini je prinesla koncept kulturnih pokrajin kot kulturnega okolja, ki povezuje kulturno in naravno dediščino. Ta koncept je bil vsesplošno sprejet, a je razvoj orodij in koordinacija aktivnosti med obema področjema še vedno na začetku. Zaradi tega bo treba razviti sistem upravljanja in varstva kulturnih pokrajin, ki ne bo ustvarjal konfliktov med vpletenimi ustanovami ali posamezniki, ki se ukvarjajo s kulturno dediščino in naravnim okoljem (Pickard 2008), čemur smo lahko pričla v Sloveniji zaradi ločenih pristojnosti inštitucij varstva naravne in kulturne dediščine (Šmid Hribar 2008).

5 Primeri dobrih praks in priporočila

Pri udejanjanju politik, ki imajo pri načrtovanju upravljanja s kulturnimi pokrajinami za cilj trajnostni razvoj, se srečujemo z ovirami na več ravneh (Selman 2004):

- sporazumevanje: pomanjkanje soglasja o najbolj učinkoviti smeri delovanja,
- znanje: neprimerni modeli in neprimeren nabor kazalnikov na katerih temeljijo odločitve,
- tehnologija: omejeno tehnično znanje za ublažitev naravnih vplivov in za ponovno vzpostavitev prvotnega stanja na primer po naravnih nesrečah,
- ekonomija: pristop trajnostnega razvoja je na kratek rok finančno manj ugoden od ostalih pristopov,
- družba: skupnosti manjka volja ali znanje za trajnostni razvoj,
- politika: kratki mandati politikov narekujejo odločitve, ki imajo (pozitivne) učinke le na kratek rok.

Te ovire pa se lahko z ustreznim delovanjem tudi premaga: s soglasji, s poglobitvijo znanj, s tehnološkimi izboljšavami, z iskanjem dolgoročnih ekonomskih učinkov, z osveščanjem javnosti ali sprejemanjem upravnih dokumentov, ki bodo imeli vpliv na daljše časovno obdobje.

V Devonu oziroma natančneje v pokrajini Culm Grasslands v Združenem kraljestvu se soočajo z izgubljanjem polnaravnih pašnikov. Za njihovo ponovno oživitve so prepoznali ovire, ki smo jih našli zgoraj (Selman 2004):

- sporazumevanje: slaba komunikacija in koordinacija, negotovost glede ciljev, nejasna odgovornost za raziskovanje določenih področij,
  - znanje: nepoznavanje obrobni območij, svetovalci niso bili seznanjeni z glavnimi težavami kmetov, pomanjkljivo znanje na področju upravljanja s habitati,
  - tehnologija: pomanjkanje ustaljenih tehnik za revitalizacijo habitatov, nedostopnost do primerne pašne živine,
  - ekonomija: nezadovoljivo črpanje posebnih državnih sredstev, ki spodbuja okolju prijazno kmetijstvo,
  - družba: negativen odnos lastnikov do svetovalcev, uporaba kmetijskih tehnik za takojšnjo doseg ciljev, nenehno menjavanje lastnikov, nizka splošna ozaveščenost javnosti,
  - politika: zelo stroga zakonodaja na področju prodaje živali, ki je nastala zaradi bolezni norih krav.
- Ko so prepoznali ovire, so ukrepali na vseh omenjenih ravneh (Selman 2004):

- sporazumevanje: vzpostavili so partnerski odnos med vsemi deležniki, izvajali konkretne aktivnosti za revitalizacijo pokrajine,
- znanje: izboljšali so popis polnaravnih travniških zemljišč,
- tehnologija: uvedba okvirnega načrtovanja in tehnik za revitalizacijo habitatov,
- ekonomija: izboljšave pri pridobivanju državnih sredstev,
- družba: svetovalci so se začeli seznanjati s težavami kmetov (začeli so opravljati več obiskov na kmetijah), izdajanje posebnih publikacij, organiziranje dogodkov, predavanj za kmete,
- politika: sprejetje posebnega protokola za pridelovalce lana.

Kot primer dobre prakse izpostavljam še »zeleni poti« ob rekah in kanalih, ki imajo več funkcij: zeleni koridorji ali ekološke mreže, ki ohranjajo biotsko raznovrstnost, izboljšujejo kvaliteto vode in omogočajo razcvet rastlinstva in živalstva. Poleg tega zelene poti povezujejo ljudi z naravnimi in drugimi viri pokrajine ter jim omogočajo rekreacijo. Če so te poti pravilno načrtovane, so potencialni konflikti med človekom in naravo minimalizirani. Takšne poti so npr. uredili na mejnem območju med italijanskima upravni pokrajinama Milano in Pavia, na območju, za katerega je značilen velik pritisk kmetijstva. Poti so zgradili in dogradili ob zgodovinskih kanalih iz 12. stoletja, ki obkrožajo Milano (Fumagalli in Toccolini 2012). Primer dobre prakse je tudi vzpostavitev 8500 kilometrov dolgega zelnega pasu, ki poteka ob nekdanji »železni zavesi« skozi 22 evropskih držav, od Severnega do Črnega morja. Gre za ekološki koridor, ki prispeva k ohranjanju biotske raznovrstnosti, hkrati pa povezuje ljudi z naravnim okoljem in povečuje možnosti za socialno-ekonomski razvoj lokalnih skupnosti. Zeleni pas je poizkus preseganja nekdanje meje med Vzhodno in Zahodno Evropo in je simbol skupne evropske identitete (Bartoš in sodelavci 2007).

BOJAN ERHARTIČ

Slika 12: Skansen v Stockholmu kot del prvega urbanega nacionalnega parka.

Študija Urbanega nacionalnega parka v Stockholmu (slika 12) na Švedskem je pokazala, da je bila biotska raznovrstnost v parku ohranjena zaradi tega, ker je bil dolgo časa v lasti kraljeve družine. Upravljanje v parku ni nikoli podleglo trenutnim trendom in se je izognilo intenzivnim praksam upravljanja. Zaradi širjenja švedske prestolnice so park leta 1995 zaščitili kot območje posebnega nacionalnega pomena. Zdaj park poleg ekoloških funkcij opravlja še številne druge, med drugim omogoča rekreacijo in s tem pomembno prispeva k višji stopnji zdravja ljudi (Barthel in sodelavci 2005).

Novе smernice upravljanja s kulturnimi pokrajinami v Evropi temeljijo na naslednjih predpostavkah (Vos in Meekes 1999):

- Bogata in stabilna družba zahteva od kulturne pokrajine širok spekter funkcij (primarna produkcija, lepa narava, rekreacijske možnosti, zdravstvena oskrba, sveža pitna voda).
- Veliko kmetov je začelo upravljati s pokrajinami na multifunkcionalen način takrat, ko se jim je to splačalo. Nikoli v Evropi še ni bilo toliko ljudi, ki hrano prideluje na ekološki, integriran ali organski način.
- Politična in javna angažiranost za ohranjanje »zdrave« pokrajine kot del kulturne dediščine je vedno večja.
- Evropa se vedno bolj pomika k decentraliziranemu in čezmejnemu pristopu.

V prihodnosti je treba pri obravnavanju kulturnih pokrajin pristopati na multidisciplinaren način (Janssen in Knippenberg 2012; Taylor in Lennon 2011). Holističen pogled na kulturno pokrajino je tisti, ki to omogoča (Antrop 2005). Treba je vzpostaviti ustrezno komunikacijo med vsemi deležniki v pokrajini. Vsi skupaj morajo (Vos in Meekes 1999):

- sestaviti seznam prioritet za trajno varovanje pomembnih kulturnih pokrajin, ki naj temelji na ohranjanju biotske raznovrstnosti in integraciji proizvodne funkcije s funkcijo varovanja narave,
- narediti priporočila glavnih aktivnosti za upravljanje s pokrajinami, ki naj temeljijo na ohranjanju pomembnih kulturnih pokrajin kot integriran del trajnostnega upravljanja z njimi,

- razviti multidisciplinaren pristop za preučevanja kulturnih pokrajin,
- raziskati možnosti za postavljanje strategij, ki bi povečale ekonomske učinke multifunkcionalnega izkoriščanja pokrajin z vključitvijo primarne produkcije, rekreacijskimi zmožnostmi, zdravstveno oskrbo in drugimi sekundarnimi funkcijami,
- zbrati mnenja o možnostih za dvig kulturne identitete v posameznih kulturnih pokrajinah, na primer s povezavo lokalnih kulturnih posebnosti (arhitektura, umetnost, tradicija) z regionalnimi naravi prijaznimi proizvodi,
- izdelati strategije za različna območja: območja muzejskega ohranjanja; območja, kjer se naj stare funkcije kulturne pokrajine zamenjajo z novimi; območja, kjer se uvaja multifunkcionalno izkoriščanje pokrajine; območja, kamor naj človek ne posega,
- razviti mehanizme, ki bodo v pomoč pri nastajanju politik (sistem monitoringa, scenariji, vzpostavitve sistema ekspertov, ki pomagajo pri implementaciji določenih politik, sistem znanstvene podpore pri odločanju).

Prvi korak za obvarovanje posameznih kulturnih pokrajin je njihovo varstvo, a je do tega pogosto težko priti, kot kaže primer Krajinskega parka Ljubljansko barje. Čeprav so zahteve po varovanju le-tega že stare, saj so prvi postopki stekli že leta 1920, je do vzpostavitve prišlo šele leta 2008. Če se takrat park ne bi vzpostavil, se območje prav gotovo ne bi junija 2011 s prazgodovinskimi kolišči pri Igu ter kolišči v še petih drugih alpskih državah, kot prva enota slovenske kulturne dediščine uspelo vpisati na Unescov Seznam svetovne dediščine (Zorn in Šmid Hribar 2012). To bi veljalo v prihodnosti čim bolj tržiti. Turizem je namreč tista dejavnost, ki je v svetu glavna gonilna sila trajnostnega upravljanja s kulturnimi pokrajinami.

Pogosto pa samo varstvo ni zadosti, kar kaže primer kulturne pokrajine na Ljubljanskem barju, ki jo vse bolj ogroža intenzivno kmetijstvo (monokultura koruze), kar bi bilo mogoče omiliti z ustrezno usmerjenimi finančnimi ukrepi. Pri ohranjanju kulturne pokrajine lahko namreč, vsaj kratkoročno, pomembno vlogo odigrajo kmetijska okoljska plačila (Zorn in Šmid Hribar 2012). A izkušnje kažejo, da lokalne prebivalce k trajnostnemu upravljanju pokrajin najučinkoviteje usmerimo tako, da jih upoštevamo kot enakovredne partnerje, saj je za uspešno upravljanje s kulturnimi pokrajinami nujno vzpostaviti odkrito, poglobljeno in trajno komunikacijo med vsemi deležniki v pokrajini.

6 Viri in literatura

- Anko, B. 1982: Izbrana poglavja iz krajinske ekologije. Skripta, Biotehniška fakulteta. Ljubljana.
- Antrop, M. 2005: Why landscapes of the past are important for the future. *Landscape and Urban Planning* 70. Amsterdam.
- Anzuini, A., Strubelt, W. 1998: Study Programme on European Spatial Planning: Criteria for the Spatial Differentiation of the EU Territory, 1.7 Cultural Assets. Final Report. Medmrežje: http://www.mcrit.com/spesp/SPESP_REPORT/17all.pdf (26. 2. 2013).
- Aplin, G. 2007: World Heritage Cultural Landscapes. *International Journal of Heritage Studies* 13-6. Exeter.
- Barthel, S., Colding, J., Elmqvist, T., Folke, C. 2005: History and Local Management of Biodiversity-Rich, Urban Cultural Landscape. *Ecology and Society* 10-2. Wolfville.
- Bartoš, M., Kušová, D., Zemek, F., Těšitel, J. 2007: Green Belt – a case of ecological network in European cultural landscape. *Journal of Landscape Ecology* 0. Brno.
- Bratina Jurkovič, N. 2008: Evropska konvencija o krajini – izvajanje v Sloveniji. Ljubljana. Medmrežje: <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/compendium/leafletSlovenie.pdf> (3. 4. 2013).
- Bridgewater, P., Bridgewater, C. 2004: Is there a future for cultural landscapes? *The New Dimensions of the European Landscape*. Dordrecht.

- Bruun, M. 1999: Landscape planning approaches and challenges regarding the development of cultural landscape. *Kulturna krajina v dinamiki razvoja in varstva*: Zbornik 6. letnega strokovnega srečanja Društva krajinskih arhitektov Slovenije. Portorož.
- Buckle, R. 1999: *Managing Cultural Landscapes: A case study of Stirling*. Alberta. Medmrežje: <http://www.icomos.org/xian2005/papers/3-10.pdf> (26. 2. 2013).
- Cosgrove, D. 1984: *Social Formation and Symbolic Landscape*. Croom Helm, London.
- Cosgrove, D., Petts, G. 1990: *Water Engineering and Landscape: Water Control and Landscape Transformation in the Modern Period*. London, Belhaven.
- Fowler, P.J. 2003: *World Heritage Cultural Landscapes 1992–2002*, World Heritage papers 6. Pariz. Medmrežje <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001331/133121e.pdf> (3. 4. 2013).
- Fumagalli, N., Toccolini, A. 2012: *Relationship between greenways and ecological network: A case study in Italy*. *International Journal of Environmental Research* 6-4. Teheran.
- Herlitzius, L., Linke, H. J., Lüsse, S., Palomba, L. 2009: *Development of cultural landscape in Germany – topical aspects of the region of Starkenburg in South Hessen*. *Cultural Landscape – Across Disciplines*. Krakov.
- Hernik, J., Olejniczak, G. 2007: *European spatial development perspective (ESDP)*. *Cultural Landscape: Assessment, Protection, Shaping*. Krakov.
- Janssen, J., Knippenberg, L. 2012: *From landscape preservation to landscape governance: European experiences with sustainable development of protected landscapes*. *Studies on Environmental and Applied Geomorphology*. Rijeka.
- Kladnik, D. 1999: *Leksikon geografije podeželja*. Ljubljana.
- Kladnik, D., Lovrenčak, F., Orožen Adamič, M. (ur.) 2005: *Geografski terminološki slovar*. Ljubljana.
- Kladnik, D., Perko, D., Urbanc, M. 2009: *Cultural landscapes in Slovenia from a geographical perspective*. *Cultural Landscape – Across Disciplines*. Krakov.
- Koreleski, K. 2007: *Systematics and review of rural land valorisation methods for the needs of landscape us and shaping*. *Cultural Landscape: Assessment, Protection, Shaping*. Krakov.
- Lennon, J. L., Taylor, K. 2012: *Prospects and challenges for cultural landscape management*. *Managing Cultural Landscapes*. Abingdon.
- Lipský, Z., Romportl, D., 2007: *Classification and typology of cultural landscapes: methods and applications*. *The role of landscape studies for sustainable development*. Medmrežje: <http://www.yumpu.com/en/document/view/2856872/classification-and-typology-of-cultural-landscapes-geobio> (13. 3. 2013).
- Lucas, P. H. C., 1992: *IVth World Congress on National Parks and Protected Areas*. Caracas, Venezuela, Chapman & Hall, London.
- Medmrežje 1: <http://whc.unesco.org/> (17. 7. 2013).
- Medmrežje 2: <http://www.zrsvn.si/sl/> (3. 4. 2013).
- Medmrežje 3: <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/> (3. 4. 2013).
- Mitchell, N., Bugghey, S. 2000: *Protected landscapes and cultural landscapes: Taking advantage of diverse approaches*. *The George Wright Forum* 17-1. Hancock.
- Muangyai, N. 2008: *Cultural Landscapes and Management Plan for Cultural and Historical Tourism in Palaces Dating from King Rama VI's Reign*. Doktorsko delo, Univerza Silpakorn. Bangkok. Medmrežje: http://www.thapra.lib.su.ac.th/objects/thesis/fulltext/thapra/Nantawan_Muangyai_Doctor/Fulltext.pdf (13. 3. 2013).
- Odlok o Strategiji prostorskega razvoja Slovenije. Uradni list Republike Slovenije 76/2004. Ljubljana. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. 2012. UNESCO. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/archive/opguide12-en.pdf> (15. 2. 2013).
- Page, R. R., Gilbert, C. A., Dolan, A. A. 1998: *A Guide to Cultural Landscape Reports: Contents, Process, and Techniques*. Natural Park Service. Washington. Medmrežje: http://www.nps.gov/cultural_landscapes/Documents/Guide_to_Cultural_Landscapes.pdf (13. 3. 2013).
- Phillips, A. 1998: *The nature of cultural landscapes – A nature conservation perspective*. *Landscape Research* 23-1. Abingdon.

- Pickard, R. (ur.) 2008: Analysis and Reform of Cultural Heritage Policies in South East Europe. Strasbourg.
- Report of the Expert Group on Cultural Landscapes. 1992. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/archive/pierre92.htm> (15. 2. 2013).
- Rigol, I. 2006: Management of Cultural landscape: Module 4. Havana. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-475-8.pdf> (3. 4. 2013).
- Rössler, M. 2006: World heritage cultural landscapes: A UNESCO flagship programme 1992–2006. Landscape Research 31-4. Abingdon.
- Sauer, C. O. 1925: The morphology of landscape. Ponatis v Leighly, J. 1963: Land and life: selection from the writing of Carl Ortwin Sauer. Los Angeles.
- Selman, P. 2004: Barriers and bridges to sustaining cultural landscapes. The New Dimensions of the European Landscape. Dordrecht.
- Sooväli, H., Palang, H., Külvik, M. 2003: The role of rural landscapes in shaping Estonian national identity. European Landscapes: From Mountain to Sea. Proceedings of the Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape. London, Aberystwyth.
- Staut, M., Kovačič, G., Ogrin D. 2005: Prostorsko dojemanje sredozemlja v slovenski Istri. Analiza s pomočjo teorije mehkih množic. Annales, Series Historia et Sociologia 15-2. Koper.
- Šmid Hribar, M. 2008: Drevo kot dvopomenska dediščina. Magistrsko delo, Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Šmid Hribar, M. 2011: Kulturni vidiki drevesne dediščine. Glasnik Slovenskega etnološkega društva 51-1/2. Ljubljana.
- Šmid Hribar, M., Torkar, G., Horvat, B., Vladušič, D. 2010: Pomen digitalne enciklopedije DEDI pri ohranjanju in soustvarjanju slovenske dediščine. Etnolog 20. Ljubljana.
- Taylor, K. 2010: Cultural landscapes: A bridge between culture and nature. Medmrežje: <http://penanginstitute.org/v3/resources/articles/event/133-qcultural-landscapes-a-bridge-between-culture-and-natureq-with-professor-ken-taylor> (28. 2. 2013).
- Taylor, K. 2012: Landscape and meaning. Context for a global discourse on cultural landscapes values. Managing Cultural Landscapes. Abingdon.
- Taylor, K., Lennon, J. 2011: Cultural landscapes: a bridge between culture and nature? International Journal of Heritage Studies 17-6. Exeter.
- Urbanc, M. 2002: Kulturne pokrajine v Sloveniji. Geografija Slovenije 5. Ljubljana.
- Urbanc, M. 2011: Pokrajinske predstave o slovenski Istri. Georitem 15. Ljubljana.
- Urbanc, M. 2012: Reprezentacije kulturne pokrajine v besedilih o slovenski Istri. Annales, Series Historia et Sociologia 22-1. Koper.
- Vos, W., Meekes, H. 1999: Trends in European cultural landscape development: perspectives for a sustainable future. Landscape and Urban Planning 46. Amsterdam.
- Wagner, P. L., Mikesell, M. W. (ur.) 1962: Readings in Cultural Geography. Chicago.
- World Heritage Convention. 1972. UNESCO, Pariz.
- Zakon o varstvu kulturne dediščine. Uradni list Republike Slovenije 16/2008. Ljubljana.
- Zorn, M., Komac, B. 2009: Nekateri učinki bojevanja na naravno pokrajino. Geografski vestnik 81-2. Ljubljana.
- Zorn, M., Komac, B. 2013: Land degradation. Encyclopedia of Natural Hazards. Dordrecht. Medmrežje: <http://www.springerreference.com/docs/html/chapterdbid/347905.html> (3. 4. 2013).
- Zorn, M., Šmid Hribar, M. 2012: A landscape altered by man as a protected area: A case study of the Ljubljana Marsh (Ljubljansko barje). Ekonomska i ekohistorija 8. Zagreb.

REVITALIZACIJA OBMOČIJ KULTURNE DEDIŠČINE S Poudarkom NA STARIH MESTNIH JEDRIH

dr. Nika Razpotnik Visković

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
nika.razpotnik@zrc-sazu.si

UDK: 911.375:719

IZVLEČEK

Revitalizacija območij kulturne dediščine s poudarkom na starih mestnih jedrih

Ena najpomembnejših nalog sodobnega prostorskega načrtovanja je oživiti družbeno, gospodarsko in kulturno vlogo starih mestnih jeter. Ukrepi se vse bolj osredotočajo na že pozidan mestni prostor, zlasti v obliki programov prenove in revitalizacije, ki se navezujejo na upravljanje z dediščino grajenega prostora in ostalo kulturno dediščino ter izboljševanje bivanjskih razmer. V prispevku smo predstavili vidnejše mednarodne dokumente, ki izpostavljajo pomen revitalizacije starih mestnih jeter ter osvetlili ekonomski vidik tega procesa. Izpostavili smo pomen in izzive participativnega načrtovanja v procesu oživljanja mestnih središč, na koncu pa predstavili dva uspešna primera celovitega oživljanja starih mestnih jeter: slovaškega mesta Banská Štiavnica in romunskega mesta Temišvar.

KLJUČNE BESEDE

geografija, revitalizacija starih mestnih jeter, participativni proces, Banská Štiavnica, Temišvar

ABSTRACT

Revitalizing cultural heritage areas with special focus on old town centers

One of the most important roles of modern spatial planning is to revive the social, economic, and cultural role of old town centers. Measures are increasingly focusing on urban space that has already been built up, especially in the form of renewal and revitalization programs that are tied to managing the heritage of the built environment and other cultural heritage and to improving living conditions. This article presents prominent international documents that highlight the importance of revitalizing old town cores and sheds light on the economic aspect of this process. It draws attention to the importance and challenges of participatory planning in the process of reviving old town centers, and finally it presents two successful examples of the comprehensive revitalization of old town centers: the Slovak town of Banská Štiavnica and the Romanian town of Timișoara.

KEY WORDS

geography, revitalization of old town centers, participatory process, Banská Štiavnica, Timișoara

1 Uvod

Stara mestna jedra so urbanistično in arhitekturno kakovostna zgodovinska območja, bogata s kulturno dediščino, a hkrati spadajo med najboljčutljivejša urbana območja, saj izgubljajo svojo privlačnost (Mihelič 2007). Stanovanjske in infrastrukturne razmere več ne ustrezajo današnjim zahtevam življenja, kakovost bivanja prebivalcev se slabša, hkrati se iz njega umikajo ekonomske dejavnosti.

Ena najpomembnejših nalog prostorskega načrtovanja je oživiti družbeno, gospodarsko in kulturno vlogo starih mestnih jeder ter s tem izboljšati kakovost življenja v celotnem mestu in širše. K temu usmerjajo tudi mednarodno sprejete listine in razvojni dokumenti, na primer Leipziška listina. Ukrepi se vse bolj osredotočajo na že pozidan mestni prostor, zlasti v obliki programov prenove in revitalizacije, ki se močno navezujejo na upravljanje z dediščino grajenega prostora in ostalo kulturno dediščino ter izboljševanje življenjskega standarda mestnih prebivalcev in kakovosti javnih prostorov. Prvi korak je ustaviti nadaljnje propadanje stavbnega fonda in zamiranje javnega življenja v starih mestnih jedrih, nato pa območja socialno in gospodarsko oživiti ter jih na ta način (ponovno) približati ljudem.

2 Sodobni razvojni izzivi starih mestnih jeder

Stara mestna jedra v večini evropskih mest nazadujejo, kar se na zunaj kaže v slabem vzdrževanju ali celo propadanju objektov, javnih prostorov in infrastrukture. Stanovanja so slabo opremljena in se postopoma praznijo. Dostop do zgradb in prometna ureditev ne ustrezata trenutnim potrebam prebivalcev. Stara mestna jedra so pogosto obremenjena s hrupom, onesaženim zrakom (tudi zaradi neustreznih sistemov ogrevanja), neustrezno oskrbo z vodo in komunalnim odvajanjem odpadnih voda ter slabo energetske učinkovitostjo zgradb. Število prebivalcev upada, viša se indeks staranja, posledično se spreminja tudi struktura gospodinjstev. Vse manj je otroških igrišč, rekreacijske infrastrukture in skupnostnih centrov za druženje. Majhne trgovine se zapirajo, poslovni prostori se praznijo, s tem pa se manjša tudi pestrost ponudbe (Integrated Revitalisation ... 2008; Mihelič 2007; Radoslav in sodelavci 2013; Kasperaviciene 2001; Koželj 1998).

Socialno-ekonomski izzivi, s katerimi se prebivalci soočajo, so slabšanje ekonomskega položaja gospodinjstev s povečevanjem brezposelnosti in nižanjem osebnih dohodkov. Stanovanjske enote na trgu so v slabem položaju, saj lastniki nimajo sredstev za njihovo sanacijo, zato se težko vključijo na nepremičninski trg oziroma dosegajo nizko ceno. Slabšanju ekonomskega položaja prebivalstva lahko sledi socialna segregacija in z njo pogosto povezan vandalizem, pogostejše pojavljanje tatvin, vlomov in drugih oblik kriminala (Integrated Revitalisation ... 2008). Ta nevarnost je zaradi slabega ugleda soseske lahko tudi zgolj občutena in ne dejanska, a kljub temu negativno vpliva na urbani utrip območja.

Razvojni izzivi so rezultat pretekle in sedanje institucionalne ureditve, ki ni ustrezno urejala področja upravljanja s stavbami in javnimi površinami v starih mestnih jedrih. Formalna ureditev področja urbanega razvoja se od države do države sicer razlikuje, predvsem v državah tranzicije pa je bilo v preteklosti premalo pozornosti namenjene obveznostim lastnikov stanovanj do skupnih prostorov, zunanosti stavb in funkcionalnih zemljišč (Mihelič 2007). Stanovalci niso bili v zadostni meri vključeni v razprave o identifikaciji in razreševanju problemov v soseski in o prihodnjem razvoju skupnih aktivnosti, ki jih je dodatno okrnil prehod javnih objektov (na primer športnih) v zasebno last in omejl njihovo možnost uporabe.

Nazadovanje teh območij je v veliki meri spodbudila tudi povojna obnova, usmerjena v industrializacijo in širjenje mest navzven. Ob tem so središča ostajala na robu razvojnih prizadevanj. Na eni strani propadanje ter slabo vzdrževanje stavbnega fonda, na drugi strani pa agresivni in arhitekturno neprimerni posegi so popolnoma spremenili zgodovinski značaj in urbano podobo številnih mestnih središč v Evropi (Mihelič 2007; Radoslav in sodelavci 2013; Yung in Chan 2012). Posledično mestna središča izgubljajo svojo centralno vlogo, identiteto, prepoznavnost, soočajo pa se tudi s propadanjem kulturne dediščine.

3 Opredelitev pojma revitalizacija

Revitalizacijo lahko opredelimo kot vračanje funkcij oziroma življenja v izbrano območje (v našem primeru v stara mestna jedra). Pojem izraža dvojnost v časovnem in vsebinskem/razvojnem pogledu. Gre za proces spodbujanja dejavnosti, ki varujejo dediščino in vlogo starega mestnega jedra iz preteklosti (predpona »re«), hkrati pa vpeljuje nove/dodatne dejavnosti, ki omogočajo dinamični razvoj urbanega območja v prihodnje s poudarkom na zadovoljevanju sodobnih potreb prebivalcev in obiskovalcev (koren »vital«) (Integrated Revitalisation ... 2008). Revitalizacija presega samo prenovno oziroma sanacijo, s čimer razumemo izboljšanje higienskih razmer in stanovanjskih pogojev v zastarelih in dotrajanjih mestnih predelih z gradbeno-tehničnimi posegi, saj stremi k dopolnitvi obstoječih in vključevanju novih funkcij v mestnih predelih (Mihelič 2007).

Pojmu revitalizacija je blizu tudi pojem reurbanizacija, ki po nekaterih razlagah pomeni pojav ponovne rasti števila prebivalcev v mestih po daljšem obdobju upadanja. Rebernik (2004) ugotavlja, da je neposredno povezana z obnovo ter ponovno rabo degradiranih in neprimerno izkoriščenih urbanih površin, predvsem v starejših delih mesta. Pogosto je rezultat planskega usmerjanja razvoja mesta s ciljem zgotovitve mestnega tkiva in čim bolj racionalne rabe mestnih zemljišč. Blandy in sodelavci (2004) pa so reurbanizacijo opredelili kot proces optimizacije gospodarskih, pravnih, socialnih, gradbenih in okoljskih pogojev za zagotovitev dinamičnega življenjskega prostora znotraj mestnega jedra, kjer so se posamezniki in gospodinjstva odločili živeti in investirati.

4 Mednarodni dokumenti, ki izpostavljajo pomen revitalizacije starih mestnih jeder

Pomen revitalizacije kot oblike urbane prenovne in urbanega razvoja je izpostavljala že Beneška listina – Mednarodna listina o konservaciji in restavraciji spomenikov in spomeniških območij (The Venice Charter 1964). Leta 1964 jo je sprejelo združenje ICOMOS (*International Council on Monuments and Sites*), ki je eden izmed svetovalnih organov Unesca. Listina se ni osredotočala le na varstvo posameznih spomenikov, ampak je varstveni interes razširila tudi na mestno in podeželsko okolje (Kovač 1998; Pirkovič 2012).

Mednarodna prizadevanja za zaščito zgodovinskih središč so bila izražena tudi v Washingtonski listini – Mednarodni listini o varstvu zgodovinskih mest, sprejeti leta 1987, prav tako s strani ICOMOS-a (The Washington Charter 1987). V listini je varstvo zgodovinskih mest opredeljeno na eni strani kot skupina ukrepov za njihovo ohranjanje, zaščito in prenovno, na drugi strani pa kot sklop ukrepov za skladen razvoj in prilagoditev sodobnemu načinu življenja. Listina zavezuje k celostnemu pristopu varstva zgodovinskih mest z vključevanjem urbanističnega, ekonomskega in socialnega načrtovanja, zagovarja pa tudi participativni pristop s posebnim poudarkom na sodelovanju s prebivalci.

Nujnost varstva mest, ki predstavljajo nenadomestljivo gospodarsko, socialno in kulturno dobro, izraža tudi Leipziška listina o trajnostnih evropskih mestih (2007). To je eden izmed krovnih dokumentov s področja urbanega razvoja Evropske unije, sprejet leta 2007. Osnovno izhodišče za sprejem listine je bilo zavedanje o pomenu gospodarske stabilizacije ogroženih urbanih območij, socialne vključenosti in izboljšanja fizičnega okolja ter prometne infrastrukture za dolgoročni vodilni položaj na področju družbenega napredka, rasti in inovacij. Listina opozarja predvsem na problem neenakosti med posameznimi mestnimi območji, ki se kaže v razlikah med gospodarskimi in socialnimi možnostmi ter v kakovosti bivalnega okolja. Za zmanjšanje teh razlik so v listini predlagani naslednji skopi ukrepov:

- Razvoj strategij za izboljšanje urbanega okolja, s posebnim poudarkom na izboljšanju obstoječega grajenega fonda v ogroženih mestnih predelih, predvsem z vidika njihovega oblikovanja, fizičnih lastnosti in energetske učinkovitosti.

- Krepitev lokalnega gospodarstva in lokalne politike trga dela s pomočjo izkoriščanja notranje gospodarske sile urbanih predelov in z izboljšanjem možnosti za dostop do lokalnih trgov dela z zagotavljanjem usposabljanja, prilagojenega povpraševanju.
- Aktivne politike izobraževanja in usposabljanja mladih v ogroženih urbanih območjih.
- Spodbujanje učinkovitega in cenovno dostopnega javnega prevoza v ogroženih urbanih predelih, ki jih obremenjujejo slabe prometne povezave in njihovi okoljski vplivi.

5 Ekonomski vidik revitalizacije starih mestnih jeder

Revitalizacija starih mestnih središč ima številne neposredne in posredne ekonomske učinke na lokalno skupnost.

Poslabšane bivanjske razmere v starih mestnih jedrih vodijo v odseljevanje prebivalcev, njihovo izboljšanje pa poselitev ohranja oziroma jo celo krepi. Stabilna oziroma povečana poselitev pomeni stabilno povpraševanje po dobrinah in storitvah v mestnem jedru, kar lahko privablja nove prebivalce, temu sledi nadaljnja sanacija stavb. Prenova in nova namembnost v zapuščenih stavbah (še posebej za dejavnosti, ki do sedaj niso našle prostora) v mestnem središču lahko izboljšujeta podobo in ugled mesta ter privabljata obiskovalce in vlagatelje (Rypkema 2008; Cultural Heritage ... 2007). To je tudi priložnost, da se v starih mestnih jedrih ponudijo cenovno ugodne najemnine poslovnih prostorov za zagon novih majhnih podjetij, ki si ne morejo privoščiti najema v večjih poslovnih ali trgovskih centrih. Pokazalo se je namreč, da so ravno stare stavbe v mestnih jedrih postale »naravni« inkubator za majhna podjetja in to brez posebnih olajšav oziroma javne denarne pomoči (Bole 2008; Rypkema 2008).

Enega izmed neposrednih ekonomskih učinkov predstavlja povečano povpraševanje po gradbeniških in konservatorskih storitvah, povezano z izvajanjem sanacije ali rekonstrukcije mestnih območij in stavb. Kot primer naj navedemo, da v primeru novogradnje polovico stroškov predstavlja delo, drugo polovico pa gradbeni material. V primeru sanacije že obstoječe zgradbe se večji delež stroškov prevesi na stran dela (približno 70 %). Gledano z vidika lokalne ekonomije je tako razmerje ugodnejše ob predpostavki, da delo opravljajo lokalni izvajalci (Rypkema 2008). Pomemben in trajnejši vir dohodka za nekatere izmed njih prinaša tudi sprotno vzdrževanje stavb.

Ekonomski vidik revitalizacije starih mestnih središč je povezan tudi s turizmom. 37 % svetovnega turizma je povezanega s kulturo oziroma obiskovanjem kulturne dediščine. Obiskovalci, ki potujejo s tem namenom, v posameznem kraju povprečno ostajajo dlje časa, potrošijo več denarja in zato prispevajo večji delež k prihodkom iz turizma (Rypkema 2008; Cultural Heritage ... 2007). Kulturna dediščina na ta način podpira razvoj dodatne turistične ponudbe, kot so hotelirstvo, transport in gostinstvo. Te dejavnosti pa so pomembne tudi za lokalne prebivalce, saj del turistične superstrukture lahko koristijo tudi oni (Planina in Mihalič 2002). Uspešna revitalizacija in sanacija starih mestnih jeder z zgodovinskimi stavbami pozitivno vpliva tudi na vrednosti nepremičnin na teh območjih, ki so v primerjavi z nepremičninami v novejših soseskah manj občutljive na tržna nihanja cen (Cultural Heritage ... 2007).

6 Participativni pristop k revitalizaciji starih mestnih jeder

Sodelovanje oziroma vključevanje vseh uporabnikov prostora sta ključna za dolgoročni uspeh revitalizacije. Obveščanje deležnikov o sprejetih odločitvah in napredku ni dovolj, zagotovljena jim mora biti možnost soodločanja, oblikovanja vizije prihodnjega razvoja in strategije izvajanja ukrepov za revitalizacijo mestnega jedra. Deležnike je treba k sodelovanju pritegniti in z njimi vzpostaviti zaupljiv partnerski odnos, ki je osnova prihodnjemu konstruktivnemu sodelovanju, zato morajo biti v proces odločanja vključeni od samega začetka. Informacije o poteku revitalizacije (o projektu) morajo biti širo-

ko dostopne, na primer preko spletnih strani, socialnih omrežij, lokalnih glasil in oglasnih desk, ter redno posodobljene (Cooper in Hawtin 1997). Deležniki morajo biti seznanjeni, na katere odločitve lahko vplivajo in na katere ne (predvsem zaradi zakonodajnega okvira in ščitenja javnega interesa), prav tako morajo vedeti, kakšen je finančni okvir projekta in kaj lahko od tega dejansko pričakujejo (Arnaboldi in Spiller 2011; Embedding urban cultural heritage ... 2011).

Izpostavljamo pet skupin deležnikov, ki iz tega procesa ne smejo biti izpuščeni:

- Lokalna skupnost: S svojimi vrednotami je sposobna oblikovati vizijo razvoja lokalnega okolja in opredeliti njene cilje. Samo kadar je vključena v soočanje, s svojo podporo in prevzemom odgovornosti tvori socialni kapital, s pomočjo katerega je revitalizacija sploh lahko uspešna.
  - Vlagatelji: Redko se jih obravnava kot del lokalne skupnosti, čeprav spadajo v to kategorijo. Vlagatelji praviloma sledijo maksimiziranju dobičkov iz svojih vlaganj, kar pa je ponavadi v nasprotju z dolgoročno vizijo razvoja, kot ga vidi lokalna skupnost. So »tihi partnerji«, ki aktivno ne sodelujejo pri pripravi skupne razvojne strategije, a kljub temu močno vplivajo na njeno izvajanje, zato je pomembno, da postanejo enakovredni partner, ki je pripravljen sprejeti dolgoročno vizijo razvoja (ne le ekonomskega, ampak tudi socialnega in okoljskega), sicer proces vključevanja ni popoln in projekt revitalizacije ne more uspeti.
  - Državni in občinski organi s strokovnimi službami: Ti skrbijo za zakonitost postopkov in javni interes sprejetih odločitev, postavljajo institucionalni okvir, ki pa pogosto otežuje izvajanje revitalizacijskih ukrepov ter pogosto nejasno opredeljuje obveznosti in odgovornosti posameznih deležnikov.
  - Izvajalci storitev: Sem se uvrščajo na primer upravniki stavb ali javnih prostorov, ki so dobro seznanjeni s stanjem na območju in lahko s svojimi predlogi pripomorejo k učinkovitejšemu upravljanju stavb ter zemljišč v prihodnje.
  - Druge interesne skupine oziroma združenja: Predstavljajo delne interese, na primer okoljska društva, (med)generacijska združenja, kulturna društva, turistična društva ...
- Deležnike je treba spodbujati k aktivnemu sodelovanju pri identificiranju problemov in izdelavi načrtov prenove, dejavni udeležbi pri določanju ukrepov za izboljšanje kakovosti bivanja in ekonomskih razmer ter prevzemanju aktivne vloge oziroma odgovornosti pri upravljanju in vzdrževanju odprtih/javnih prostorov (Kasperaviciene 2001).

7 Modela revitalizacije starega mestnega jedra

Oblikovanje modela revitalizacije starih mestnih jeder narekujejo stopnja degradiranosti in različne okoliščine, ki so pripeljale do njihovega zamiranja. V tem poglavju predstavljamo dva uspešna modela oživljanja starih mestnih jeder, od zasnove do izvedbe. V obeh primerih gre za celovit pristop k revitalizaciji, razlika med njima pa je v zaporedju korakov oziroma izvedenih ukrepov.

V prvem primeru predstavljamo potek revitalizacije v slovaškem, nekdanjem rudarskem mestu Banská Štiavnica. V 18. stoletju še tretje največje mesto na območju takratne Kraljevine Ogrske, je v 19. stoletju začelo ekonomsko pešati. Dokončen ekonomski zlom je doživelo po letu 1970. Slabe gospodarske in bivalne razmere v mestnem jedru so sprožile val izseljevanja prebivalcev in izrazit propad stavbnega fonda v mestnem jedru. Revitalizacije Banske Štiavnice je potekala skoraj dve desetletji, od tega so polovico časa namenili načrtovanju in oblikovanju strategije, ki je opredelila naslednje korake (Lichner in Breznoscak 2008):

- Zaščita dediščine v obliki vpisa mesta na Unescov Seznam svetovne dediščine. Mestnim oblastem je bil s tem omogočen boljši dostop do državnih finančnih sredstev za revitalizacijo mestnega jedra, vpis na Seznam pa je pripomogel tudi k večji osveščenosti lokalnih prebivalcev in podjetnikov o pomenu ohranitve kulturne in tehnične dediščine mesta.
- Sanacija spomenikov in stavb v starem mestnem jedru ter s tem povečanje prostora za nove dejavnosti.

- Ureditev okoljske infrastrukture v mestnem jedru ter izboljšanje prometnih razmer za ponovni zagon gospodarskega razvoja in privabljanje novih stanovalcev.
- Izboljšanje higienskih razmer v stanovanjih (oskrba z vodo, sanitarije, centralno ogrevanje, električne napeljave) in vzpostavitev storitev socialne infrastrukture, deloma v samem mestnem jedru, deloma na njegovem obrobju.
- Zagon gospodarskih aktivnosti je sprva temeljil na zaposlovanju v gradbeništvu in obrtništvu, ki sta bila potrebna za sanacijo mesta, postopoma pa tudi na trgovini in drugih storitvenih dejavnostih ter izobraževanju.
- Intelktualna prenova v smislu osveščanja lokalne skupnosti in obiskovalcev o dediščini mesta ter spodbujanje aktivnega vključevanja posameznikov v oživljanje mestnih funkcij, tradicionalnih kulturnih prireditvah, običajih in festivalih.

V drugem primeru predstavljamo model »oživitev – preoblikovanje/prestrukturiranje – prenova« starega mestnega jedra, ki k revitalizaciji prav tako pristopa celostno in ne po načelu »od stavbe do stavbe«. Model temelji na centralizaciji starega mestnega jedra, ki se kaže v krepitvi njegovih ekonomskih, socialnih in kulturnih funkcij ter vračanju pomena, ki ga je imelo za celotno mesto ter okolico v preteklosti. Po tem modelu je potekala revitalizacija romunskega mesta Temišvar. V njem, za razliko od slovaškega primera, revitalizacije niso začeli s sanacijo, ker to glede na stanje stavb in infrastrukture ni bilo potrebno, ampak s privabljanjem obiskovalcev v staro mestno jedro. Temu je sledilo izboljšanje socialno-ekonomske strukture prebivalcev in sočasno tudi sanacija stavb (Radoslav in sodelavci 2013).

Za oživitev starega mestnega jedra so poskrbeli z naslednjimi ukrepi (Radoslav in sodelavci 2013):

- Ponovna centralizacija starega mestnega jedra oziroma njegovega neposrednega obrobja. Izkoristili so degradirana nekdanja industrijska območja in tja umestili dejavnosti, ki so se v preteklih desetletjih praviloma zgoščale na obrobju mesta (študentski domovi, nakupovalna središča, poslovni centri, športno-rekreacijski objekti). S tem so obiskovalce pritegnili bližje k staremu mestnemu jedru.
- Umestitev novih izobraževalnih, kulturno-umetniških in muzejskih dejavnosti v neizkoriščene občinske stavbe ter ureditev peš con in zelenih površin.

S tem so privabili več obiskovalcev in zasebnih vlagateljev, ki so se usmerili predvsem v gostinsko ponudbo in trgovino. Majhna podjetja so bila s pomočjo davčnih olajšav tudi finančno stimulirana za obdobje desetih let.

- Ureditev javnih površin z ustreznimi prometnimi rešitvami, zagotovitev parkirnih mest na obrobju mestnega jedra in oblikovanja mreže manjših trgov, še posebej primernih za ulično umetniško dejavnost. Potencial prirejanja kulturno-umetniških dogodkov so prepoznali tudi podjetniki, zato številna potekajo v obliki javno-zasebnega partnerstva.
- Povezovanje starega mestnega jedra z ostalimi centri znotraj mesta, ki so prav tako pomemben element urbane strukture. Ureditev promenad in nakupovalnih ulic olajša prehajanje ljudi iz enega na drugo območje.

8 Sklep

Izkušnje mest, ki so se že soočila z izzivom revitalizacija starih mestnih središč, tudi Banske Štiavnice na Slovaškem in Temišvara v Romuniji, so pokazale, da gre za kompleksen, dolgotrajen (več desetletij) in finančno zahteven proces. Izvajanje ukrepov, ki so del procesa oživljanja, močno vpliva na življenje lokalne skupnosti (na primer spremenjen prometni režim, sanacija stavb in njihov finančni prispevek k temu) in uspeh podjetništva (krmarjenje med maksimiziranjem dobička, upoštevanje širše razvojne vizije območja in upoštevanje institucionalnih omejitev), zato je pomembno, da so skupaj s strokovnimi službami, državnimi in občinskimi organi ter interesnimi združenji aktivno vpeti v sooblikovanje in izvajanje revitalizacijskih ukrepov.

9 Viri in literatura

- Arnaboldi, M., Spiller, N. 2011: Actor-network theory and stakeholder collaboration: The case of Cultural Districts. *Tourism Management* 32. New York.
- Blandy, S., Cormack, P., Dehesh, A., Hunter, C., Stevens, R., Cirman, A., Južnik, L., Lavrač, I. 2004: Reurbanisation on the condition of demographic change. *Medmrežje*: http://www.re-urban.com/downloads/WP5_Final_Report_ver1.3-1.pdf (10. 5. 2013).
- Bole, D. 2008: Cultural industry as a result of new city tertiarization. *Acta geographica Slovenica* 48-2. Ljubljana.
- Cooper, C., Hawtin, M. 1997: Housing community and conflict: understanding resident 'involvement'. Aldershot.
- Cultural Heritage as a socio-economic development factor. *Actions to Regenerate Cities and Help Innovative Mediterranean Economic Development Enhancing Sustainability*. 2007. *Medmrežje*: <http://www.med-pact.com/Download/Archimedes/11%20Introduction%20Paper%20Cultural%20Heritage%20and%20Ec%20Dvlpmt.pdf> (10. 5. 2013).
- Embedding urban cultural heritage in the integrated approach. *URBACT Annual Conference*. 2010. *Medmrežje*: <http://wiki.urbact.eu/Workshop+9+-+Embedding+urban+cultural+heritage+in+the+integrated+approach> (10. 5. 2013).
- Integrated Revitalisation of Historic Towns to Promote a Polycentric and Sustainable Development. *Transnational Manual*. 2008. *Medmrežje*: http://www.alfoldinfo.hu/cadses/Transnational_Manual.pdf (10. 5. 2013).
- Kasperaviciene, A. 2001: Revitalisation of Vilnius Old Town. Social and economic integration. *Medmrežje*: http://www.arcchip.cz/w01/w01_kasperaviciene.pdf (10. 5. 2013).
- Kovač, M. 1998: Pomen anonimne arhitekture historičnega mestnega jedra Kopra v prenovitvenih postopkih. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 34. Ljubljana.
- Koželj, J. 1998: Degradirana urbana območja. Ljubljana.
- Leipziška listina o trajnostnih evropskih mestih. 2007. *Medmrežje*: http://www.arhiv.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/zakonodaja/konvencije/leipziška_listina.pdf (10. 5. 2013).
- Lichner, M., Breznoscak, M. 2008: Urban renewal through the reconversion of the historic centre into a district of institutions and a tourist destination. *Balanced urban revitalization for social cohesion and heritage conservation*. Paris.
- Mihalič, B. 2007: Prenova mesta: metodološka orodja za določanje in vrednotenje prednostnih območij in tipov prenove. Ljubljana.
- Pirkovič, J. 2012: Arheološko konservatorstvo in varstvo nepremične kulturne dediščine: učbenik za predmet Arheologija za javnosti. Ljubljana.
- Planina, J., Mihalič, T. 2002: *Ekonomika turizma*. Ljubljana.
- Radoslav, R., Branea, A. M., Gaman, M. S. 2013: Rehabilitation through a holistic revitalization strategy of historical city centres – Timisoara, Romania. *Journal of Cultural Heritage* (in press). Paris.
- Rebernik, D. 2004: Sodobni urbanizacijski procesi: od suburbanizacije do reurbanizacije. *Geografski vestnik* 76-2. Ljubljana.
- Rypkema, D. 2008: Heritage Conservation and the Local Economy. *Global Urban Development* 4-1. *Medmrežje*: <http://www.globalurban.org/GUDMag08Vol4Iss1/Rypkema.htm> (10. 5. 2013).
- The Venice Charter – International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites. 1964. *Medmrežje*: http://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf (10. 5. 2013).
- The Washington Charter – Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas. 1987. *Medmrežje*: http://www.icomos.org/charters/towns_e.pdf (10. 5. 2013).
- Yung, E., Chan, E. 2012: Implementation challenges to the adaptive reuse of heritage buildings: Towards the goals of sustainable, low carbon cities. *Habitat International* 36. New York.

OBNAVLJANJE ZGODOVINSKIH ZGRADB IN SREDIŠČ

dr. Maja Topole

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
maja.topole@zrc-sazu.si

UDK: 911.3:719

69.059.25:719

IZVLEČEK

Obnavljanje zgodovinskih zgradb in središč

Prispevek obravnava vrste in vzroke poškodb na zgodovinskih objektih, vzroke za njihovo obnovo ter tehnične postopke in materiale, ki so potrebni za obnovo s tehničnega vidika. S tem je zagotovljena njihova ustrežna obravnava ter ponovno vzpostavljena njihova varnost in stabilnost, funkcionalnost, primernost za bivanje, energetska učinkovitost in ustrezen estetski videz. Z vključitvijo teh stavb v vsakodnevno življenjsko in delovno okolje bomo omogočili ohranitev zgodovinskega spomenika, hkrati pa si v gospodarski in kulturni globalizaciji z ohranjanjem identitete zagotovili konkurenčnost v svetovnem merilu.

KLJUČNE BESEDE

varstvo materialne kulturne dediščine, tehnična obnova zgodovinskih stavb, gradbena tehnologija, spomeniška služba, restavratorski posegi

ABSTRACT

Restoration of historical buildings and town centers

This article examines the types and causes of damage to historical structures, the reasons why they need to be restored, and the processes and materials necessary for this renewal from the technical point of view in order to ensure that they are handled appropriately and to reestablish their safety, stability, functionality, suitability as residences, energy efficiency, and proper aesthetic appearance. Inclusion of these buildings in everyday life and the working environment will make it possible to preserve historical monuments, and at the same time ensure Slovenian competitiveness at the global level during economic and cultural globalization through the preservation of identity.

KEY WORDS

material cultural heritage protection, technical restoration of historical buildings, construction technology, monument service, restoration work

1 Uvod

Za evropsko kulturno dediščino je do 2. svetovne vojne značilno kontinuirano oblikovanje naselij in stavb, ki ga odlikujejo prilagojenost naravnim danostim, funkcionalna dovršenost, popolnost likovnega oblikovanja in usklajenost z že ustvarjenim okoljem. Temelji narodne kulture so se oblikovali s prehajanjem, izročanjem spoznanih vrednot iz roda v rod. To velja tudi za določena merila v oblikovanju, kompoziciji, uporabi in obdelavi gradiv in umestitvi objektov v prostor (Deu 2004).

Prvi hud udarec je za dediščino pomenila sama vojna, še hujšo škodo pa je utrpela v povojnih socialističnih in komunističnih režimih, ki so radikalno prekinili vez z obstoječimi merili, novih pa niso vzpostavili (Koželj 1997; Deu 1996, 1998 in 2011b; Lah 2001). Več deset let je bila kulturna dediščina popolnoma razvrednotena in enako poklici, ki so bili nekdaj ključni za njeno ustrezno vzdrževanje in obnavljanje. Neodvisna gradbena podjetja so bila uničena, izkušeni mojstri in obrtniki so izginili, izobraževalni programi, ki so take strokovnjake usposabljali, so bili ukinjeni. Posledice so vidne vsepovsod, kakovost gradbenih del je močno upadla, prizadeta sta bila kulturna dediščina in pokrajinski videz. Prišlo je do kulturne degradacije, do spreminjanja tipike objektov in pokrajine. Nekaj več pozornosti je bilo posvečene mestnim, zlasti industrijskim območjem, podeželje pa se je razvijalo stihijsko, po potratnem urbanem vzorcu brez upoštevanja tradicionalne oblike. Vanj se je vnašalo trenutno modne tuje rešitve in tipizirane stavbe. Čeprav je v Evropi v šestdesetih letih prejšnjega stoletja prišlo do razširitve pojmovanja kulturnega spomenika s posamezne stavbe na urbano in pokrajinsko okolje (Črepinšek 1992), kar se je pri nas že odražalo v delu spomeniške službe, v praksi to še zdaleč ni zaživelo. Trajnostno urejanje bivalnega okolja še dolgo ni preseglo formalnega okvira. Potrebna bodo desetletja, da ponovno vzpostavimo vezi med dediščino in novodobnim stavbarstvom, da z upoštevanjem regionalne krajinskoarhitekturne tradicije vrnemo regijam identiteto in uveljavimo trajnostni razvoj grajenih struktur z upoštevanjem okoljevarstvenih načel (Deu 2001a, 2001b in 2004). Potrebno je poznavanje zasnove in gradiva zgodovinskih objektov, poznavanje značilnosti gradnje v posameznem zgodovinskem obdobju ter poznavanje različnih gradbenih tehnologij, postopkov in materialov, potrebnih pri obnovi. Ključnega pomena so tudi strokovnjaki, ki predpisujejo, načrtujejo, izvajajo in predpisujejo obnavljanje ter ustrezni izobraževalni programi za njihovo usposabljanje.

2 Pomen materialne kulturne dediščine in zakonodaja

Ameriški strokovnjak Rypkema je v svojem predavanju v Evropskem forumu za kulturno dediščino poudaril, da ohranjanje kulturne dediščine pomeni okoljevarstveno, kulturno in gospodarsko trajnost. Naštel je pet gospodarskih učinkov, ki se v krajih z dediščino ob ustreznem ravnanju pokažejo že v kratkem času: odpiranje delovnih mest in zagotavljanje prihodka gospodinjstev, oživljanje mestnih središč, razcvet turizma, rast vrednosti nepremičnin in razvoj malega gospodarstva. Rypkema trdi, da je najpomembnejši skupni imenovalc vseh neuspešnih dragih obnov mestnih jeder odstranitev zgodovinskih stavb. Poudarja tudi, da bodo naselja v gospodarski globalizaciji uspešna le, če bodo konkurenčna v svetovnem merilu. Konkurenčnost pa bodo dosegla, če bosta v njih hkrati potekali gospodarska in kulturna globalizacija in bodo ohranila svojo identiteto, prepoznavnost in izkoristila posebnosti, zaradi katerih imajo prednost pred sorodnimi kraji. Pri tem ima osrednjo vlogo kulturna dediščina. Ustrezna skrb zanjo zagotavlja družbeno stabilnost in njeno kontinuiteto. Ne bomo se torej odločali med gospodarskim napredkom ali dediščino, temveč bomo vedno iskali možnosti, kako svoje zgodovinsko okolje čim bolj in trajno izkoriščati za zadovoljevanje svojih gospodarskih, kulturnih in družbenih potreb (Rypkema 2005).

V Evropski uniji so za varovanje kulturne dediščine pristojne države. Za pospešitev raziskav na tem področju je bila uvedena skupna spletna stran *International Art and Heritage Law* (medmrežje 1) s povezavami do zakonodaj vseh članic Evropske unije. Države so za področje varstva nepremičnin in z njimi

povezane premične kulturne dediščine zadolžile spomeniške službe, Republika Slovenija je tako ustanovila Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (v nadaljevanju ZVKDS)(Sklep o ustanovitvi ... 2008). To je javni zavod, ki opravlja upravne in strokovne naloge na področjih varstva kulturne dediščine, urejanja prostora, graditve objektov ter varstva okolja (Deu 2001b). Služba skrbi za ohranitev slovenske kulturne dediščine in za preprečevanje škodljivih vplivov nanjo, poleg tega pa za njeno promocijo, ozaveščanje o pomenu njenega ohranjanja in za izobraževanje glede ravnanja z njo. Kulturna dediščina je zdaj končno prepoznana kot nenadomestljiva vrednota, ki bo preživela le, če jo bomo vključili v vsakodnevno življenjsko in delovno okolje.

Enote kulturne dediščine, to so območja in objekti, so vpisane v Register nepremične kulturne dediščine (medmrežje 2), ki je bil vzpostavljen leta 1995. Vodi ga INDOK center pri ministrstvu, pristojnem za kulturo, vpis enot vanj pa na podlagi meril (pristnost, neponarejenost in izvirnost), ogroženost izginjanje, ohranjenost, redkost in starost) predlagajo pristojne območne enote ZVKDS. Ta merila so pristnost, neponarejenost in izvirnost, ogroženost, izginjanje, ohranjenost, redkost in starost. V registru je opredeljen pomen enote na lokalni ali državni, ki določa strogost varstvenega režima.

Varstvo kulturne dediščine je opredeljeno v:

- občinskih prostorskih planih,
- državnem prostorskem planu in
- aktih o razglasitvi kulturnih spomenikov državnega ali lokalnega pomena, objavljenih v Uradnem listu oziroma lokalnem glasilu.

ZVKDS je nedavno izdal tudi vestnik, ki je v celoti posvečen pravnemu varstvu nepremične kulturne dediščine v Sloveniji (Pirkovič in Šantej 2012).

Vzdrževanje kulturne dediščine mora potekati v skladu z navodili in pod nadzorom pristojne službe. Če so predvideni posegi v enote kulturne dediščine, ki imajo za posledico spremembo varovanih lastnosti, je potrebno predhodno pridobiti kulturnovarstvene pogoje, na njihovi podlagi pa še kulturnovarstveno soglasje (Zakon o varstvu kulturne dediščine 2008).

Splošni varstveni režim predpisuje (medmrežje 3):

- redno vzdrževanje spomenikov,
- ohranjanje originalne namembnosti,
- v primeru nove funkcije objekta ali prilagajanja objekta novim bivalnim standardom in tehnologijam pa ravnanje v skladu z načelom zvestobe arhitektonskemu ali zgodovinskemu značaju stavbe, ki bo kar najmanj prizadelo lastnosti, zaradi katerih je objekt vpisan v register.

Pri kulturnih spomenikih so varovane njihove urbanistične, arhitekturne, umetnostne in zgodovinske vrednote (potek ulične linije, tloris, gabariti, značilni pogledi na objekte v okolici, ohranjanje prehodnosti), varovana sta tako zunanjščina kot notranjščina zgodovinske stavbe.

3 Poškodbe in vzroki za propadanje zgodovinskih zgradb

Poškodbe se lahko pojavijo na:

- konstruktivnih elementih (nosilna konstrukcija, ovoj oziroma lupina objekta) in
- nekonstruktivnih elementih oziroma opremi.

Vzroki za propadanje zgradb so raznoliki (Bergant in Dolinšek 2013; Nedog 2013; Deu 2004; Ura-njek 2008 in 2011). Škodljivo vplivajo voda, veter, sonce, druga sevanja in onesaženi zrak. Poškodbe so povezane tudi s posedanjem temeljev zaradi slabe nosilnosti tal, s staranjem vgrajenih materialov, z naravnimi in drugimi nesrečami (požari, potresi, plazovi, eksplozije).

Poleg tega stavbe propadajo zaradi:

- pomanjkljivega vzdrževanja (vzroki finančne narave, nesposobnost, malomarnost),
- nestrokovnih posegov v njihovo zasnovo in gradivo (nepoznavanje značilnosti gradnje v posameznem zgodovinskem obdobju),

- preobremenitev ob spremembi namembnosti ali ob nepravilni uporabi objekta,
- napak med gradnjo.

Najpogostejši vzrok poškodb na objektih je voda. V preteklosti so bili sistemi tesnjenja, ki bi ščitili pred kapilarno vlago nepoznani. Zaradi odsotnosti hidroizolacije ob pomanjkljivem vzdrževanju zgradbo hitro načne voda, in sicer padavinska, talna in kapilarna. Slednja deluje zaradi poroznosti gradiv in veziv. Ponekod moramo računati tudi na destruktivno delovanje poplavne vode.

Voda povzroča oziroma pospešuje raznovrstno propadanje:

- kemijsko (aktiviranje alkalnoreaktivnih agregatov in sulfatov),
- fizikalno (zmrzovanje, taljenje, v primeru poplav izpodjedanje),
- biološko (pospeševanje rasti bakterij, alg, lišajev, mahov, gliv, živalskih zajedavcev).

Potreba po obnovi zgradb nastane tudi zaradi spremenjenih človekovih potreb po:

- izboljšanju funkcionalnosti,
- vzpostavitvi ustreznih bivanjskih razmer,
- izboljšanju energetske učinkovitosti,
- izboljšanju estetskega videza.

4 Postopek obnove zgodovinskega spomenika

Pred obnovo moramo izpeljati naslednji strokovni postopek (Hafner 2012; Nedog 2013; Kavčič 2006; Uranjek 2008 in 2011):

- ugotoviti gradbene in arhitekturne zasnove objekta,
- ugotoviti njegove prvotne namembnosti,
- odvzeti vzorce gradiv in veziv za laboratorijsko preiskavo,
- ugotoviti gradbeno-fizikalno stanje objekta ter zanesljivost konstrukcij (temeljev, zidov, tramov, horizontalnih medetažnih konstrukcij in ostrešja),
- izdelati podrobne tehnološke smernice za izdelavo obnovitvenega projekta,
- izdelati projekt s statičnimi izračuni (protipotresna zaščita) in navodili za vzdrževanje,
- uskladiti varstvena načela in zahteve po sodobnih standardih in tehnologijah oziroma pridobiti soglasje ter po potrebi pomoč spomeniške in drugih služb (npr. arheologije).

Obnova kulturnega spomenika vključuje:

- odstranjevanje prizadetega dela ometa in veziv ter po potrebi drenažo pod nivojem pete temelja,
- v primeru prisotnosti izpranih, votlih mest oziroma razpok v gradivu in vezivu ter globinske poroznosti zidu ojačanje stavbne konstrukcije z injektirnimi masami,
- nanos površinskega ojačitvenega ometa (protipotresni ukrep),
- nanos površinskih ojačitvenih premazov zidov in ometov,
- morebitno izvedbo kemijske zapore za preprečevanje kapilarnega dviganja vlage in z njo soli,
- nanos grobih in finih izsuševalnih ometov za preprečevanje površinskega izločanja soli oziroma t. i. izcvetanja,
- nanos zaključnih premazov in dekorativno obdelavo.

Pri zgodovinskih zgradbah so bila uporabljena izključno naravna gradiva: kamen, opeka in les, kot veziva pa naravni polimeri in aktivni pucolani. Zanje je značilna omejena vezivna sposobnost in občutljivost za atmosferske spremembe.

Pri obnovitvenih delih moramo poskrbeti, da ima vgrajeno gradivo visoko poroznost (omogoča izhlapevanje vode in odlaganje soli), da je po mehanskih lastnostih združljivo z izvornimi gradivi, da ni občutljivo na agresivne vplive okolja (mejne klimatske razmere z gibanjem temperatur nad in pod lediščem, onesnaženost) in ne reagira s snovmi v zidu. Cement, ki je v uporabi šele zadnji dve stoletji, na primer ni primerno vezivo pri obnovi starejših zgradb, saj povzroča kemijsko reakcijo in ni dovolj porozen. Ustreznejša so klasična veziva na podlagi apna, hidravličnega apna in pucolanov, vendar tudi ta ne kljubujejo vsem vrstam agresij (Nedog 2013).

Eden najpomembnejših elementov stavbe je fasada, saj izraža njen značaj in pomen. Pri analizi stavbnih značilnosti nas zanima predvsem fasadna kompozicija:

- njena vertikalna in horizontalna členitev,
- razporeditev okenskih in vratnih odprtín,
- razmerje med nosilnimi in nošenimi deli.

ZVKDS je podal natančne smernice (medmrežje 4), obstaja pa tudi bogata literatura z navodili, kako se lotevati posegov na objektih kulturne dediščine. (Deanovič in Kavčič 2004; Deu 2004, 2007, 2010, 2011a in 2011b; Fister 1979, 1989, 1990, 1991 in 1992; Rotar Kokalj in Roškar 2012; Boh Pečnik 1996; Tomšič 2008). Nanašajo se na:

- barvo in materiale fasade,
- fasadni slikarski ali kiparski okras,
- hišni podstavek oziroma talni zidec,
- zatrepe,
- okna in vrata,
- balkone in ganke z ograjami ter lože,
- pokrite nadstreške – portike,
- trgovske fasade,
- napise, napisne table in izveske.

Poleg tega določajo tudi:

- kako morajo biti nameščene klimatske naprave,
- kako naj poteka obnova streh (ohranjanje naklona, vrste in barve kritine, členitev in značilne silhuete) in strešnih funkcionalnih ali okrasnih elementov (dimnikov, stolpičev, frčad, strešnih lin, železnih konic, zastavic, snegolovov)

Naštete sestavine moramo varovati in prenavljati v originalnih oblikah, dimenzijah, detajlih, materialih in barvah, v skladu z restavratorskimi načeli. Le če so preveč poškodovane, jih nadomestimo z natančnimi replikami, izdelanimi na podlagi dokumentov. Še posebno stroge so zahteve za ulično stran fasad.

V notranjščini objektov kulturne dediščine so posebnega varstva deležni arhitekturni in okrasni detajli ter stavbno pohištvo skupnih prostorov (vhodna vrata, vrata v stanovanja in pomožne prostore, stopnišča in veže, stopniščne ograje ter kiparski in slikarski okras, spominske plošče, originalne luči, zvonci, pisemski nabiralniki). Ob umeščanju instalacij je treba paziti, da skupni prostori ostanejo čim manj spremenjeni. V stanovanjih je sicer dopustno prilagajanje novim bivalnim standardom, a originalni kiparski, mavčni ali slikarski okras, stare lončene peči, tlaki in druga oprema iz časa nastanka hiše se morajo ohraniti.

Pri ozaveščanju ljudi za odgovorno ravnanje z dediščino imajo pomembno vlogo spomeniška služba (ZVKDS in njene območne enote), restavratorski centri, ustrezne fakultete, srednje šole, šole za tretje življenjsko obdobje (medmrežje 5), muzeji in gradbeni centri, ki prirejajo stalne in občasne razstave in svetovanja, skrbijo za promocijo in izobraževanje, organizirajo seminarje, delavnice in strokovna posvetovanja o vzdrževanju, obnovi in ustrezni nadgradnji kulturnih spomenikov. Le ob splošnem poznavanju ter spoštovanju načel celostnega varstva stavbne dediščine, normativov in vrednostnih izhodišč (tudi mednarodnih dokumentov) bomo omilili napake preteklosti in ponovno vzpostavili vezi med stavbno dediščino in sedanjim razvojem grajenih struktur. Poleg ustreznega odnosa do kulturne dediščine, identitetnih elementov stavbarstva in prostora pa je odločilen tudi pravi pristop k že degradiranim oziroma nekvalitetno uporabljenim prostorom, njihova prenova in racionalnejša uporaba.

5 Sklep

Objekti, ki se uvrščajo med arheološke, zgodovinske, arhitekturne, umetnostne, etnološke spomenike, so podvrženi raznovrstnemu propadanju, pri čemer so vzroki za degradacijo najrazličnejši. Z njihovo

obnovo ne podaljšujemo le njihove življenjske dobe, ampak želimo doseči tudi novo kakovost s funkcionalnega, estetskega, energetskega, varnostnega, zdravstvenega, okoljevarstvenega in ekonomskega vidika.

Ključne sestavine za uspešno ohranjanje identitetnih objektov so:

- poznavanje zasnove in gradiva zgodovinskih objektov ter značilnosti gradnje v posameznem zgodovinskem obdobju,
- poznavanje in razvijanje ustrezne gradbene tehnologije, postopkov in materialov, ki jih pri obnovi uporabljamo,
- usposobljeni strokovni in inšpekcijski kader, ki predpisuje in nadzira obnavljanje,
- usposobljeni strokovni kader, ki načrtuje obnavljanje,
- usposobljeni strokovni kader, ki izvaja obnavljanje,
- ustrezni izobraževalni programi, ki usposablajo potrebne kadre,
- promocija dediščine ter ozaveščanje uporabnikov zgodovinskih objektov in investorjev a strani spomeniške službe, šol, muzejev, restavratorskih in gradbenih centrov,
- finančne spodbude in posojila ustreznim obnovitvenim programom.

Vključitev zgodovinskih objektov v vsakodnevno življenjsko in delovno okolje zagotavlja njihovo ohranjanje, ohranjanje naše identitete, v razmerah gospodarske in kulturne globalizacije pa tudi vzdrževanje naše konkurenčnosti v svetovnem merilu.

6 Viri in literatura

- Bergant M., Dolinšek B. 2013: Utrjevanje kamnitih in opečno-kamnitih zidov z injektiranjem. Ljubljana. Medmrežje: <http://www.gi-zrmk.si/images/TC/9%20%C4%8Dlanek.pdf> (22. 3. 2013).
- Boh Pečnik N. 1996: Barve v arhitekturi. Živimo s podeželjem. Ljubljana.
- Črepinšek, M. 1992: Varovanje in prenova podeželja v okviru zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine. Urbani izziv 21/22. Ljubljana.
- Deanovič, B., Kavčič, M. 2004: Stavbna dediščina. Vračanje izvirmih podob: Restavratorski posegi. Ljubljana.
- Deu, Ž. 1996: Najiminitnejši del stavbarstva v nevarnosti. Živimo s podeželjem. Ljubljana.
- Deu, Ž. 1998: Resnica o uresničevanju usmeritev celovitega varstva stavbne dediščine v prostorskem razvoju slovenskega podeželja. Iz preteklosti za prihodnost: Sledovi tradicije v arhitekturi danes. Ljubljana.
- Deu, Ž. 2001a: Stavbarstvo slovenskega podeželja. Ljubljana.
- Deu, Ž. 2001b: Prenova grajenih struktur v sodobnem urejanju naselij: Nove usmeritve in realnost v slovenskem prostoru. Urbani izziv 12-1. Ljubljana.
- Deu, Ž. 2004: Obnova stanovanjskih stavb na slovenskem podeželju. Ljubljana.
- Deu, Ž. 2007: Stavbarstvo slovenskega podeželja, Značilno oblikovanje slovenskih hiš. AR Arhitektura raziskave 2. Ljubljana.
- Deu, Ž. 2010: Podeželske hiše na Slovenskem. Ljubljana.
- Deu, Ž. 2011a: Meje novega v razvojnem varstvu arhitekturne dediščine. Med starim in novim. Ljubljana.
- Deu, Ž. 2011b: O urbanizmu in arhitekturi v času socialistične družbene ureditve. Arhitektov bilten (AB) 41-190/191. Ljubljana.
- Fister, P. 1979: Obnova in varstvo arhitekturne dediščine. Ljubljana.
- Fister, P. 1989: Potresna obnova arhitekturnih spomenikov. Ujma 3. Ljubljana.
- Fister, P. 1990: Potresna obnova arhitekturnih spomenikov 2. Ujma 4. Ljubljana.
- Fister, P. 1991: Novi pomen prenove kot dela celovitega varstva, urejanja in gradnje prostora. Urbani izziv 16/17. Ljubljana.
- Fister, P. 1992: Prenova cerkva na Slovenskem. Ljubljana.
- Hafner A. 2012: Tehnični ukrepi za prenovo stavb kulturne dediščine. Stavbna dediščina in kultura bivanja v Karavankah. Kranj.

- Kavčič, M. 2006: Pomen uporabe naravnih gradiv pri obnovi stavbne dediščine. Gradbenik 10-7/8. Ljubljana.
- Koželj, Z. 1997: Problematika stanja in varovanja ljudskega stavbarstva v Sloveniji. Varstvo spomenikov 36. Ljubljana.
- Lah, L. 2001: Od arhitekturnega konservatorstva, obnove in prenove do integralnega varstva dediščine (teoretska in konceptualna izhodišča). Urbani izziv 12-1. Ljubljana.
- Medmrežje 1: <http://www.eui.eu/Projects/InternationalArtHeritageLaw/Home.aspx> (11. 3. 2013).
- Medmrežje 2: http://www.arhiv.mk.gov.si/si/storitve/razvidi_evidence_in_registri/register_nepremicne_kulturne_dediscine/ (14. 3. 2013).
- Medmrežje 3: <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/nasveti-za-lastnike/kulturna-dediscina> (22. 3. 2013).
- Medmrežje 4: <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/nasveti-za-lastnike/obnova-stavbne-dediscine/> (22. 3. 2013).
- Medmrežje 5: <http://www.danet-at-work.eu/sl/pomen-kulturne-dediscine-slovenska-in-evropska-identiteta> (14. 3. 2013).
- Nedog, A. 2013: Sistemske rešitve za obnovo zgodovinskih objektov. Medmrežje: <http://www.mapei.com/public/SI/documents/900/attach/sistemske%20reitse%20za%20obnovo%20zgodovinskih%20objektov.pdf> (13. 3. 2013).
- Pirkovič, J., Šantej, B. 2012: Pravno varstvo nepremične kulturne dediščine v Sloveniji. Vestnik 25. Ljubljana.
- Rotar Kokalj, T., Roškar, S. 2012: Stavbe na podeželju v Karavankah. Stavbna dediščina in kultura bivanja v Karavankah. Kranj.
- Rypkema D.D. 2005: Kulturna dediščina v Evropi nekaj velja. Medmrežje: <http://www.icomos.si/documents/doc/dediscina.doc> (12. 3. 2013).
- Sklep o ustanovitvi Javnega zavoda RS za varstvo kulturne dediščine. Uradni list RS 65/2008. Ljubljana.
- Tomšič, M. 2008: Smernice za obnovo in menjavo oken. Medmrežje: <http://www.gi-zrmk.si/Knjiznica/Obnova%20in%20zamenjava%20oken%20ter%20stavbna%20dedi%C5%A1%C4%8Dina.pdf> (25. 3. 2013).
- Uranjek, M. 2008: Problematika injektiranja zidov objektov kulturne dediščine. Magistrsko delo, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Uranjek, M. 2011: Propadanje in trajnostna obnova ovoja stavbne dediščine. Doktorsko delo, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1). Uradni list RS 16/2008, 123/2008, 8/2011, 30/2011, 90/2012. Ljubljana.

OBNOVA ZGODOVINSKIH OBJEKTOV Z VIDIKA GRADBENIH PROJEKTOV IN SISTEMOV

Daniela Dvornik Perhavec

Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo

daniela.d-perhavec@um.si

UDK: 69.059.25

IZVLEČEK

Obnova zgodovinskih objektov z vidika gradbenih projektov in sistemov

K obnovi posameznih objektov znotraj strnjene pozidave mestnih, vaških ali trških jeder je treba pristopati celovito, interdisciplinarno in težiti k enemu cilju – trajnostni obnovi. Za uresničitev trajnostne obnove so potrebna podporna dejanja, kot so financiranje, uspešno vodenje projektov, primerno število usposobljenih strokovnjakov in obrtnikov s posebnimi znanji in možnostjo izobraževanja na vseh ravneh. Projekt obnove je v osnovi gradbeni projekt, sestavljen iz različnih interdisciplinarnih podprojektov (podsystemov), ki vplivajo na vsako naslednjo fazo projekta in celotni proces obnove. Rezultat obnove je odvisen od kompromisov med interesi države, javnimi interesi ter interesi posameznih lastnikov in bodočih vlagateljev. Postopek priprave projekta obnove objekta se od tistega za novogradnjo precej razlikuje. V prispevku je predstavljena metodologija sistemske in celovite obravnave projekta obnove s poudarkom na fazi priprave projekta in analizi obstoječega objekta.

KLJUČNE BESEDE

zgodovinski objekti, obnova objektov, gradbeni projekt, sistemski pristop, metodologija za trajnostno obnovo

ABSTRACT

Historical structure renovation from the perspective of construction projects and systems

The renovation of buildings within clustered towns and village centers requires a comprehensive and interdisciplinary approach with a single goal: sustainable renovation. To achieve sustainable renovation, several factors must be considered: government funding, successful project management, an adequate number of qualified experts and craftsmen with special skills, and opportunities for education at all levels. A reconstruction project is basically a construction project that consists of various interdisciplinary subprojects (or subsystems) that affect each of the following phases of the project and the entire reconstruction process. The result of this type of reconstruction depends on compromises between the interests of the government, public interests, and interests of individual owners and prospective investors. This paper presents a new methodology for systemic and comprehensive treatment in restoration projects with an emphasis on project preparation and analysis of existing buildings.

KEY WORDS

historic buildings, building renovation, construction project, systems approach, sustainable reconstruction methodology

1 Uvod

Projekti obnove zgodovinskih objektov se v fazi izvedbe približajo izvedbi gradbenih projektov, le da pri njih sodeluje več specializiranih strokovnjakov in obrtnikov. S stališča systemske obravnave opazimo, da gre v obeh primerih za podoben sistem. Pri gradbenih projektih novogradnje se v sistem večinoma vključujejo tehnične znanosti (arhitektura, geodezija, elektrotehnika, strojništvo, gradbeništvo), medtem ko se pri obnovi zgodovinskih objektov v sistem vključujejo humanistične, družbene in naravne znanosti (Dvornik Perhavec 2010).

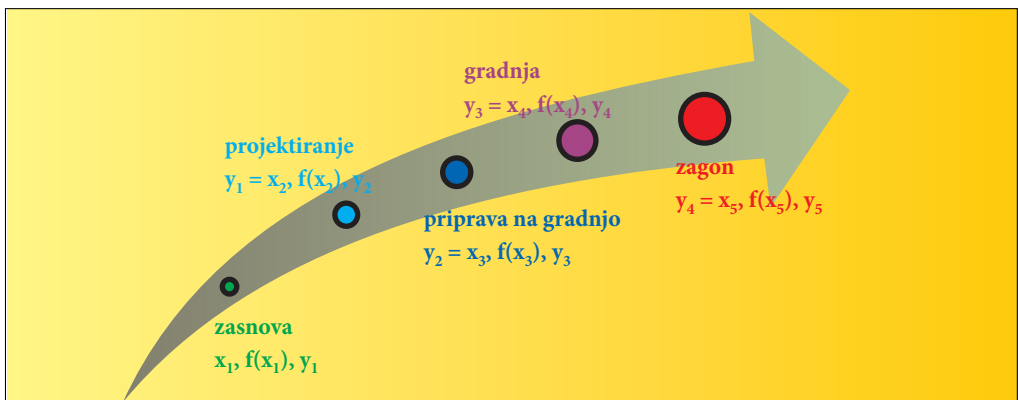
Zaradi zakonitosti, ki jih srečamo v fazah gradbenega projekta in značilnosti sistemov, kot so analiza, sinteza in dekompozicija, faze projekta definiramo kot elemente sistema. Odločitev, ali fazo projekta obravnavamo kot del sistema ali podsistema in ali projekt obravnavamo kot sistem, je prepuščena izbiri pripravljavca projekta.

Lončarič (1995) projekt razume kot zbir nalog in aktivnosti, od katerih mora biti vsaka aktivnost zaključena prej, preden je zaključen projekt. Vsak projekt ima svojo strukturo, ki deli projekt na podprojekte z delnimi cilji. S povezovanjem podprojektov in delnih ciljev v določenem končnem časovnem obdobju dosežemo končni cilj. V strokovni literaturi (Construction Extension ... 2007) so opredeljene štiri faze gradbenega projekta:

- faza zasnove graditve,
- faza projektiranja,
- faza neposredne priprave na gradnjo in gradnjo,
- faza uporabe.

V večini se avtorji (Dickerman 1973; Blanchard in Fabrycky 1981; Kast in Rosenzweig 2002) z gradbenim projektom kot celotnim sistemom niso ukvarjali. Na sliki 1 je prikazan shematski razvoj gradbenega projekta kot sistema z vplivom ene faze na naslednjo fazo in posledično na končno izvedbo projekta, in sicer od zasnove do končne izvedbe oziroma predaje objekta v uporabo.

Med točko začetka projekta (vhoda v sistem (x)) in točko zaključka (izhoda iz sistema (y)) je možnih več rešitev. Rešitve se odražajo v ekonomski, tehnični ali časovni uspešnosti izvedbe projekta. Za uspešno delovanje sistema je treba v prvi vrsti odpraviti negotovosti, ki izhajajo iz nesystemske obravnave projekta, in zagotoviti, da je projekt določen do največje možne mere. Zaradi strukture projekta pričakujemo, da celotni gradbeni projekt obravnavamo kot determinirani sistem (določen s ceno, rokom in kvaliteto izvedenih del). Glavna značilnost determiniranih sistemov je določenost zgradbe sistema in predvidljivost njegovega obnašanja. Vendar se pri obnovi zgodovinskih objektov srečujemo z drugi-

Slika 1: Razvoj gradbenega projekta od zasnove do izvedbe oziroma predaje objekta v uporabo, izražena v obliki sistema x , $f(x)$, y .

mi dejavniki, ki vplivajo na determinirani sistem in ga spremenijo (Dvornik Perhavec 2012). Nanj vplivajo drugi dejavniki (predhodne faze), ki determinirani sistem preusmerijo v stohastičnega. Vzroki za stohastično obnašanje sistema so predvsem dvojni (Mulej in Potočan 2006):

- determinirani sistem je podvržen zunanjim vplivom stohastičnega značaja in
- notranji mehanizmi v sistemu se spreminjajo iz razlogov, ki so po predpostavki stohastični.

V vsakem primeru stohastičnega obnašanja nastopa negotovost, ki v splošnem pomeni, da ni predhodnega znanja ali obvestil, potrebnih za rešitev naloge. Kadar pri upravljanju sistemov naletimo na negotovosti različnih vrst, je mogoče pri reševanju izhajati iz učenja na osnovi izkušenj.

2 Opis predlaganega pristopa

Za realizacijo in dokončanje projekta je treba odpraviti negotovosti, ki vplivajo na določenost sistema, in sicer (Dvornik Perhavec in Rebolj 2012):

- notranje negotovosti (povezane s samim objektom),
- zunanje negotovosti (izhajajo iz napovedovanja sprejemljivosti projekta za prebivalstvo in okolico).

Notranje negotovosti povezujemo s poznavanjem objekta in poznavanjem procesa obnove in posledic, ki jih obnova prinese. Aktivnosti lahko razdelimo na štiri kategorije:

- A) iskanje podatkov o objektu (statični proces), kot so arhivski podatki o objektu, parceli, lastništvu, gradbenih materialih, predpisih in podobno,
- B) vizualni pregled objekta,
- C) iskanje najprimernejše tehnologije, metode, prakse prenove (dinamični proces), kot so geodetsko snemanje, raziskave metod in tehnik sanacije, vključno z raziskavami sodobnih tehnologij in metod za obnovo ter primeri dobrih praks,
- D) analiza lokacije, okoljska sprejemljivost obnove in določitev strategije obnove, ki se odraža kot dostop do objekta v času obnove (dostava materiala), analiza obstoječe potrošnje (voda, elektrika, kanalizacija ...), izračun nove potrošnje glede na novo vsebino (kapacitete za vse komunalne storitve), določitev območja rekonstrukcije infrastrukture glede na novo potrošnjo, določitev območja vplivov na okolje in prebivalstvo v času obnove objekta, določitev ukrepov za zmanjševanje vplivov na okolje in prebivalstvo v času obnove objekta, analiza dostopa, dovoza, parkiranja po obnovi, določitev vplivnega območja potrebne rekonstrukcije tlakov, obnove komunalne infrastrukture kot posledice procesa obnove objekta.

Zunanje negotovosti lahko opredelimo tiste, ki vplivajo na to, ali je prenova sprejemljiva za lokalno prebivalstvo ali ne. Pričakovani negativni učinki, se lahko odpravijo z ekonomskimi ali socialnimi instrumenti, med katere spadajo krediti, subvencije, dajatve ali pa posebni dogovori med udeleženci (Kaplow in Shavell 1997).

3 Vplivi ter posledice zunanjih in notranjih negotovosti na izvedbo projekta

V zadnjem desetletju je bilo v srednjeveškem jedru Maribora mogoče spremljati razvoj štirih projektov prenove. Trije projekti so bili izvedeni, eden je bil ustavljen. V nadaljevanju predstavljamo glavne pomanjkljivosti sistemske obravnave posameznih projektov in danes vidne posledice na objektih ali bližnji okolici. Sočasno predstavljamo tudi posledice vpliva na posamezno kategorijo zunanjih in notranjih negotovosti.

Naskov dvorec

Naskov dvorec, ki ga strokovna literatura uvršča med najpomembnejše in najlepše meščanske hiše v Mariboru, leži v najožjem mestnem središču. Nastanek dvorca sega v prvo četrtino 13. stoletja in pred-

MARIJAN KAUCIC

Slika 2: Naskov dvorec.

stavlja eno najstarejših zgradb v mestu. Osrednja stavba in kapela sta bili zgrajeni v 14. stoletju, kasneje je bil dvorec večkrat prezidan. Videz izhaja iz 18. stoletja, ko je dobil dvorec novega lastnika in postal plemiški reprezentančno-stanovanjski objekt. Med leti 1785–1806 je bilo v njem prvo mariborsko gledališče (Dokument identifikacije ... 2007). Do obnove je bil objekt v razpadajočem stanju, uporabna je bila slaba četrtnina objekta v pritličju. Streha se je sesedala, vlažni zidovi so se rušili.

DANIELA DVORNIK PERHAVEC

Slika 3: Odpadanje ometa in luščenje barve.

V času obnove je objekt projektante, konservatorje in izvajalca »presenečal« iz dneva v dan (Ve-trinjski dvor ... 2009). To pomeni, da pripravljavec projekta ni imel dovolj podatkov za kakovostno pripravo projekta. Danes, par let po obnovi, so opazne vidne poškodbe in odstopanje ometov na zunanosti objekta (slika 3). Vidne deformacije so posledica vplivov kategorije C, medtem ko so v času gradnje nastopile posledice vplivov kategorije A.

Obnova in dograditev poslovno-stanovanjskega objekta na Slovenski ulici

Poseg v obstoječo stanovanjsko hišo v mestnem jedru in dograditev poslovno-stanovanjskega prostora na dvoriščni strani objekta sta potekala med leti 2008–2009. Gradbišče ni imelo zadovoljive prometne oskrbe, nerešene so bile lastniško-pravne razmere, projektant ni opravil zadostne raziskave obstoječega objekta. Posledica je bila prekinitev pogodbe, sprememba projekta zaradi konstrukcijskih ojačitvev obstoječega objekta, izvedba dodatne pilotne stene, izbira primernejšega načina oskrbe z gradbenim materialom. Potrebna je bila dodatna rušitev obstoječega objekta.

Slika 4: Obnova objekta v mestnem središču.

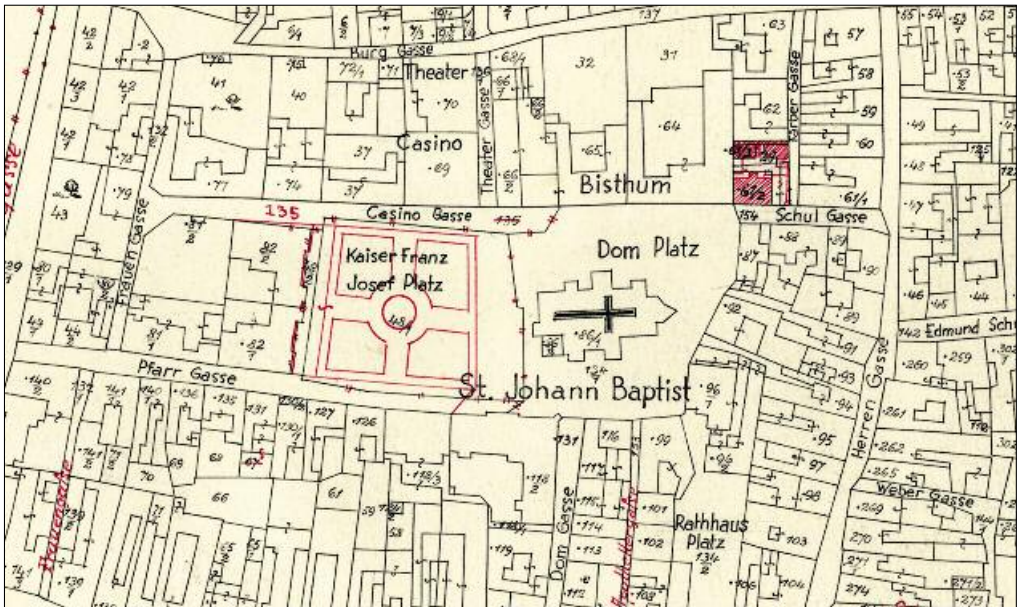
Na sliki 4 lahko vidimo razmere in prostorsko omejenost gradbišča in da je po spremembi projekta izvajalec izbral primernejši način oskrbe gradbišča z gradbenim materialom (žerjav). Sprotne spremembe projekta so posledice vpliva kategorij A, B, C in D in so vplivale na rok izgradnje oziroma obnove ter na povečanje stroškov projekta.

Slomškov trg

Slomškov trg je eden izmed petih trgov znotraj srednjeveškega mestnega jedra Maribora. Prvotno je bil za polovico manjši od sedanjega. Središčno lego cerkve je narekovalo pokopališče, ki se je razprostiralo okoli cerkve in bilo obdano z obzidjem. Z opustitvijo in preselitvijo pokopališča se je cerkev znašla na planem, nastal je trg, park so uredili leta 1891.

Ovalno privzdignjeno ploščad na trgu s kamnitimi stebrički in piramidalnimi hrasti je leta 1938 zasnoval slovenski arhitekt Jože Plečnik, arhitekt Branko Kocmut pa je po njegovi zasnovi uredil celotni trg 30 let kasneje. Leta 1998 je arhitekt Podrecca izdelal zasnovo prenove Slomškovega trga, ki pa ni bila sprejemljiva za del strokovnega in civilnega prebivalstva. Največja očitka zasnovi je bila drastična preureditev zahodnega (zelenega) dela trga (Kos 2000).

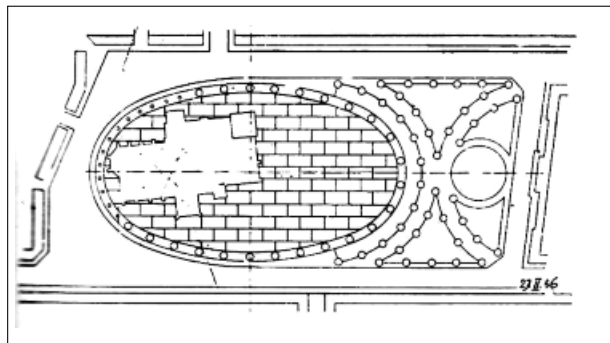
V širšo razpravo o preureditvi trga se je vključilo okoli 9000 prebivalcev, strokovnjakov, nosilcev družbene in civilne oblasti, kar pomeni skoraj 10 % vsega prebivalstva Mestne občine Maribor. Izoblikovali sta se dve skupini, in sicer skupina, ki je nasprotovala preureditvi in skupina, ki je prenavo zagovarjala. Interesna skupina za ohranitev parkovnega dela je delovala v dobrobit ohranitve javnega

Slika 5: Prikaz območja današnjega Slomškovega trga na zemljiškokatastrskem načrtu iz leta 1911.

Slika 6: Vrtna in parterna ureditev Slomškovega trga (1901).

Slika 7: Skica ureditve Slomškovega trga, Jože Plečnik, 1936–1938.

dobrega in je (pre)ureditvi trga nasprotovala. Po njihovem naj bi trg kot javna dobrina še naprej služil v dobrobit meščanom (posedanje v parku, zadrževanje ob fontani, opazovanje narave in spreminjanja letnih časov, igranje otrok). Medtem je predlagano velikopotezno ureditev zagovarjala majhna interesna skupina in poudarjala funkcijo trga, ki naj bi služil reprezentanci in poudarku mestne arhitekture na trgu (sedež Univerze, Pošta, Slovensko narodno gledališče, Stolna cerkev). Odločilnega pomena je bila izvolitev novega župana, ki te preureditve ni podprl. Ob prihodu papeža Pavla II (leta 1996) je bila postavljena le fontana in spominska plošča na vzhodnem delu trga. Druge ureditve niso bile izvedene. Ugotovimo lahko, da je zaustavitev začetega projekta posledica vpliva zunanjih negotovosti (poseganje v skupno dobro brez sodelovanja javnosti).

Hotel Orel in Grajski trg

Grajski trg je značilen srednjeveški trg ob nekdanjih Grajskih mestnih vratih in so ga konec 17. stoletja imenovali Florianplatz (Florjanov trg). V 18. stoletju so na njem postavili spomenik posvečen sv. Florjanu, zavetniku pred požari, poplavam in naravnimi katastrofami. Leta 1995 je bil Grajski trg deležen prenove, na novo ga je zasnoval mariborski arhitekt Bogdan Reichenberg. Uredili so tlake, in sicer plošče iz porfirja v velikosti 30×30 cm, debeline 3 cm, v kombinaciji z vmesnimi tonalitnimi kockami 10×10 cm. Dodana je bila še druga mikrourbana oprema, talne svetilke v obliki elipse, klopi, korita za rože in drogovi pred gradom.

Prenova bivšega hotela Orel (objekt, ki zapira Grajski trg na zahodni strani) je potekala v letih 2004–2006. Zaradi obnove objekta in oskrbe gradbišča s tovornjaki je danes podoba trga precej klavrna.

DANIELA DVORNIK PERHAVEC

Slika 8: Grajski trg.

Po osebni oceni je okoli 25 % porfirnih plošč uničenih, poškodovane so tudi talne svetilke. Obnova hotela Orel je povzročila posledice v vplivnem območju obnove, ki v pripravi projekta ni bilo opredeljeno. Ker ni bilo drugega dostopa, se je oskrba gradbišča z gradbenim materialom odvijala preko Grajskega trga. Nosilec projekta izvajalca se ni zavezal k sanaciji poškodovanega tlaka. Vidne deformacije v vplivnem območju prenove so nastopile kot posledica vplivov kategorije D.

4 Metodologija projekta obnove z upoštevanjem systemskega pristopa

Raziskovalno delo na področju obnove objektov je usmerjeno v analizo obstoječega objekta in pripravo projekta na način, da se zagotavlja systemska obravnava in posledično trajnostna obnova zgradb. To pomeni iskanje načina, kako se v čim zgodnejši fazi projekta približati determiniranemu sistemu projekta obnove zgodovinskih zgradb. V pomoč je lahko sistematična in organizirana vrsta odločitev, ki temelji na izbiri tiste odločitve (izmed možnih variant), ki najbolj ustreza ciljem. Vsakič, ko je odločitev sprejeta, je potreben vhod iz različnih virov, pri čemer ustreznost vhodnih podatkov zagotavlja zgrajen sistem za upravljanje znanja. Obseg informacij se večja iz dneva v dan, zato se razvijajo nove tehnike, ki skušajo povzeti tisto, kar je pomembno. Hkrati pa je integracija oziroma povezovanje informacij glavni izziv strokovnjakov s področja informacijskih tehnologij. Pri analizi obstoječega objekta in razvoju projekta obnove si lahko v veliki meri pomagamo s podatki, ki so že na razpolago. Pri tem imamo v mislih javno dostopne podatke, vires spletne strani, knjige, enciklopedije, strokovne in znanstvene revije, lahko uporabimo podatke o obstoječih raziskavah, primere dobrih praks in podobno. Informacijska tehnologija je pripomogla, da je znanje dostopno bolj kot v preteklosti. Torej je potrebno poiskati primerna orodja in metode, kako iz teh podatkov pridobiti največ in kako s tem znanjem tudi upravljati (slika 10).

Razpisi za obnovo zgodovinskih objektov projekte le redko obravnavajo kot celoto (Dvornik Perhavec in Rebolj 2012), posledično so sredstva namenjena na primer le prenavljanju zunanjih fasad, urejanju trgov (brez okoliških objektov) in podobno. Čeprav razpisi na načelni ravni želijo spodbujati skladen razvoj Slovenije, ščititi javni interes države in celostno ureditev prostora, je težava verjetno v tem, da še stroka in politika nima skupnega dogovora o tem, kaj je javni interes in kaj celostna ureditev.

Nesystemske obravnave posameznih projektov lahko odpravimo z:

- zakonodajno določeno vsebino in postopki vodenja projekta obnove objektov kulturne dediščine, ki bodo težili k celostni obravnavi objekta in trajnostni obnovi,
- poglobljenimi raziskavami in analizami stanja obstoječega objekta z uporabo sodobnih raziskovalnih in razvojnih metod,
- vodenjem projektov obnove zgodovinskih objektov s strani usposobljenih vodij projektov inženirske strokovne usmeritve ter usposobljenostjo na podlagi referenc in ne le licenc,
- spremembo načina financiranja s strani vladnih služb,
- spremembo metodologije za pripravo in obravnavo investicijske dokumentacije oziroma prilagoditvijo za področje dediščine,
- izvedbo izobraževanj za predstavnike občin in župane, z namenom informiranja o pomembnosti obnove objektov kulturne dediščine (gospodarski razvoj, turizem, posredne ekonomske koristi), s poudarkom na trajnostni obnovi.

5 Sklep

Pri projektih obnove zgodovinskih objektov obravnavamo več sistemov, ki jih je treba raziskati ter ugotoviti njihov vpliv druge sisteme ter nad- in podsisteme. V splošnem velja, da je projekt obnove še

Slika 9: Metodologija projekta obnove z upoštevanjem systemskega pristopa. ►

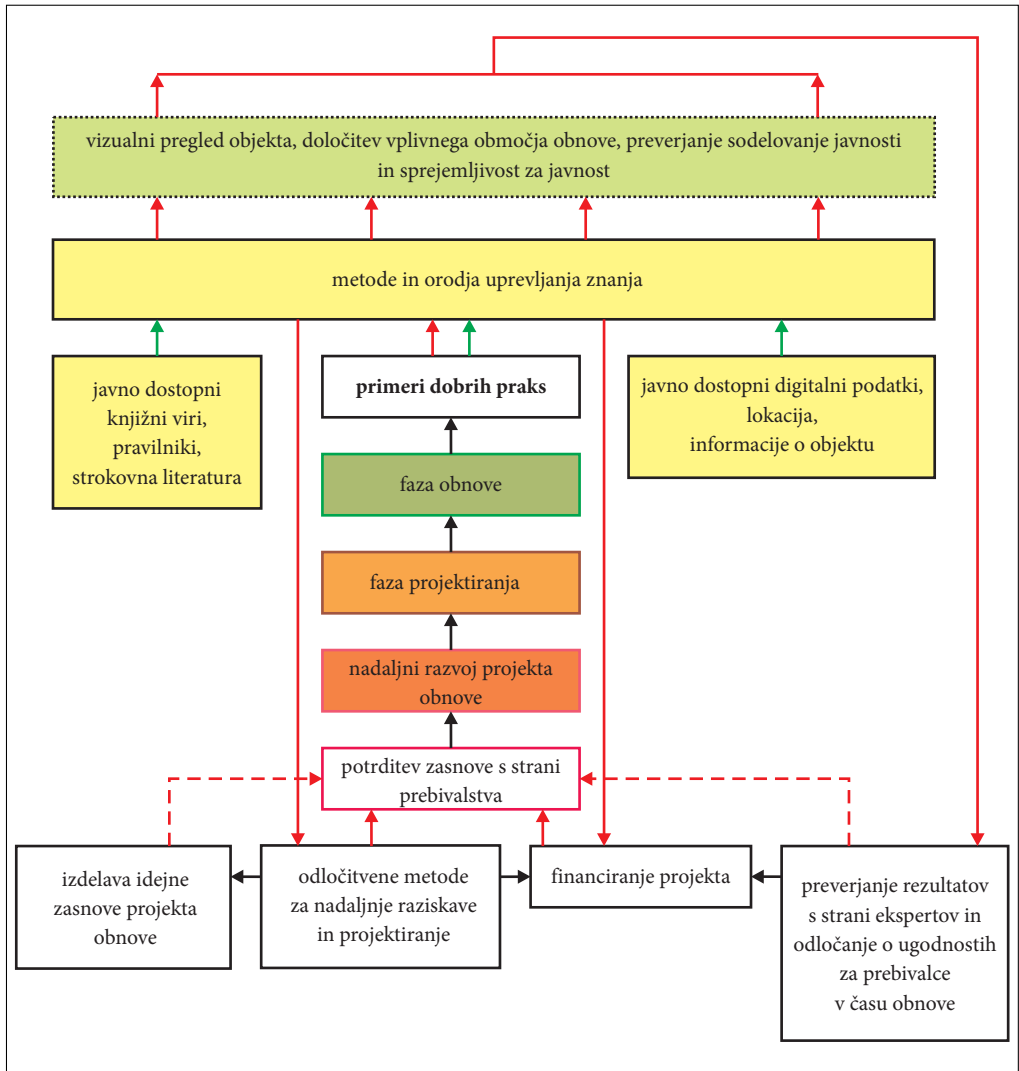

Obnova zgodovinskih objektov z vidika gradbenih projektov in sistemov

GRADNJA NOVEGA OBJEKTA ¹	PRENOVA ² – vključuje stanja objekta, materiala in drugih likovnih vsebin na podlagi OCENE ekspertov in sodelovanju prebivalcev	PRENOVA ZGODOVINSKEGA OBJEKTA – vključuje uporabo sodobnih IT tehnologij, OCENI ekspertov in sodelovanju prebivalcev
	Splošne značilnosti območja v širšem kontekstu: cilji obnove, analiza območja, splošni podatki, varstveni režim, lega nastanek, razvoj območja dediščne, pomen, funkcionalne, tehnične, prostorskooblikovalske, gospodarske, bivalne, družbene, kulturne in ekološke razmere na območju dediščine. Analiza prostorskih značilnosti območja. Ocena stanja dediščine glede na okolico, povzetek pobud in predlogov s strani prebivalstva (anketa, intervju ...).	Proučevanje notranjih negotovosti obstoječega objekta: (multidisciplinarno raziskovanje statičnih in dinamičnih karakteristik objekta in potrebnih podatkov za pripravo na projekti). Proučevanje zunanjih negotovosti v odnosu do obstoječega objekta (preverjanju odnosa prebivalstva do obravnavanega projekta) in določitev morebitnih posledic obnove in določitev aktivnosti za povrnitev v prvotno stanje. Ocena stanja dediščine glede na okolico, povzetek pobud in predlogov s strani prebivalstva (anketa, intervju ...). Vzpostavitev mehanizmov za realizacijo projekta (mehanizmi ugodnosti in odškodnin za prebivalce, lastnike sosednjih lokalov ...).
	Zasnova prostorskega načrtovanja: zasnova oblikovanja prostora in zasnova vsebine, vključno z ohranitvijo prepoznanih vsebinskih značilnosti prostora oblikovanje prostora, načrtovanje dopolnilnih ali novih vsebin. Načrti prenove – arhitekturne, krajinske in oblikovalske rešitve prostorskih sestavin	Izdelava idejne zasnove, izdelava predinvesticijske zasnove in potrditev zasnove s strani lokalne oblasti in prebivalstva
GRADITEV	ZASNOVA – izdelava pred investicijske zasnove, izdelava idejne zasnove, izdelava investicijskega programa, izdelava idejnih projektov	ZASNOVA – izdelava investicijskega programa, izdelava idejnih projektov
PRIPRAVA	PROJEKTIRANJE – izdelava projekta za pridobitev gradbenega dovoljenja, izdelava projekta za razpis, izdelava projekta za izvedbo	PROJEKTIRANJE – izdelava projekta za pridobitev gradbenega dovoljenja, izdelava projekta za razpis, izdelava projekta za izvedbo
PRIPRAVA NA GRADNJO	PRIPRAVA NA GRADNJO – Pridobitev gradbenega dovoljenja, objava razpisa, sklenitev gradbene pogodbe, izdelava načrta organizacije ureditve gradbišča	PRIPRAVA NA OBNAVLJANJE – Pridobitev gradbenega dovoljenja, objava razpisa, sklenitev gradbene pogodbe, izdelava načrta organizacije ureditve gradbišča
GRADNJA	GRADNJA – Izvedba pripravljanih del, izvedba gradbenih, obrtniških in instalacijskih ter drugih del, pridobitev uporabnega dovoljenja, primopredaja zgrajenega objekta	OBNOVA – Izvedba pripravljanih del, izvedba gradbenih, obrtniških in instalacijskih ter drugih del, pridobitev uporabnega dovoljenja, primopredaja zgrajenega objekta

¹ Skladno z Zakonom o graditvi objektov ZGO (Ur. list RS št. 110/2002 in spremembe).

² Skladno s Pravilnikom o konservatorskem načrtu za prenovo (Ur. list RS št. 76/2010).

Slika 10: Shema modela faze priprave projekta obnove obstoječega objekt (Dvornik Perhavec in Rebolj 2012).

vedno gradbeni projekt, ki ga je treba v čim večji meri determinirati, saj so od stopnje determiniranosti odvisni rok, cena in kvaliteta.

V kolikor želimo projekt obravnavati kot determinirani sistem, je treba zagotoviti (Dvornik Perhavec in Rebolj 2012):

- da je determiniran vsak podsistem projekta obnove ali
- v stohastičnih podsistemih vpeljati regulacijske sisteme, ki bodo zagotovili determiniran zaključek projekta.

Predstavljena metodologija je nadaljevanje dosedanjega dela (Fister 2005; Beckmann in Bowles 2004, Pravilnik o konservatorskem načrtu ... 2010) z upoštevanjem sistemskih znanosti in razvoja procesov,

metod, tehnik in informacijske tehnologije. S pomočjo prikazane metodologije želimo povečati znanje in vedenje o objektu v začetni fazi projekta, določiti stopnjo determiniranosti in temu prilagoditi način financiranja obnove objekta. Za razumevanje sistema je ključno to, da se cilj in namen sistema natančno opredelita že takrat, ko se sistem načrtuje. S tem se zagotovi funkcija posameznih komponent in celotnega sistema.

6 Viri in literatura

- Beckmann, P., Bowles, R. 2004: *Structural Aspects of Building Conservation*. Oxford.
- Blanchard, B. S., Fabrycky, W. J. 1981: *System Engineering and Analysis*. New York.
- Construction Extension to The PMBOK Guide Third Edition. Second Edition. 2007. Project Management Institution, Philadelphia.
- Dickerman, J. M. 1973: *Facts and Fictions About System Building*. The Appraisal Journal 41-4. Chicago.
- Dokument identifikacije investicijskega projekta. 2007. Mestna občina Maribor, Maribor.
- Dvornik Perhavec, D. 2010: *Conservation of cultural heritage – disorders, deficiencies and building project*. 4th International Conference GNP 2010: Civil Engineering – Science and Practice. Žabljak.
- Dvornik Perhavec, D. 2012: *A survey of the systems and subsystems involved in the reconstruction of historical buildings*. 4th International Conference GNP 2012: Civil Engineering – Science and Practice. Žabljak.
- Dvornik Perhavec, D., Rebolj, D. 2012: *Učinkovitejši pristop k obnovi zgodovinskih objektov*. Gradbeni vestnik 61. Ljubljana.
- Fister, P. 2005: *Reurbanisation of architecture and urban structures (planning methodology)*. AR Arhitektura raziskave 2. Ljubljana.
- Kaplow, L., Shavell, S. 1997: *On the superiority of corrective taxes to quantity regulation*. NBER Working Paper 6251. Cambridge.
- Kast, F. E., Rosenzweig, J. E. 2002: *Organization and management. A system approach*. New York.
- Kos, J. 2000: *Nasprotja med družbenimi in prostorskimi koncepti, vrednotami ter interesi v okviru polemike o preureditvi Slomskovega trga v Mariboru v letih 1995–2000*. Maribor.
- Lončarič, R. 1995: *Organizacija izvedbe graditeljskih projekata*. Zagreb.
- Mulej, M. in Potočan, V. 2006: *Complexity Theory Belongs to More system Theory Streams*. Organizacija 39-1. Maribor.
- Pravilnik o konservatorskem načrtu za prenovo. Uradni list RS 76/2010. Ljubljana.
- Vetrinjski dvor, imenovan tudi Naskov dvorec. Prebujanje spečega dvorca. 2009. Mestna občina Maribor, Maribor.

JAVNO-ZASEBNO PARTNERSTVO PRI ZAŠČITI KULTURNE DEDIŠČINE

Peter Repolusk

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
peter.repolusk@zrc-sazu.si

UDK: 719:005(4)

IZVLEČEK

Javno-zasebno partnerstvo pri zaščiti kulturne dediščine

Prispevek obravnava vlogo javno-zasebnega partnerstva na področju varovanja kulturne dediščine v Evropi. Javno-zasebno partnerstvo postaja pri upravljanju s kulturno dediščino vse bolj pomembno, predvsem zaradi težavnega zagotavljanja proračunskih finančnih sredstev. V severni in zahodni Evropi je javno-zasebno partnerstvo že močno uveljavljeno, v vzhodni in jugovzhodni Evropi pa je upravljanje z dediščino še vedno v domeni javnega sektorja. Javno-zasebno partnerstvo glede na financiranje, lastništvo, vzdrževanje in upravljanje nastopa v različnih oblikah. V drugem delu prispevka je opisanih nekaj primerov implementacije javno-zasebnega partnerstva iz različnih evropskih držav.

KLJUČNE BESEDE

javno-zasebno partnerstvo, kulturna dediščina, upravljanje, Evropa, jugovzhodna Evropa

ABSTRACT

Public-private partnership in cultural heritage protection

This article deals with the role of public-private partnership in cultural heritage protection in Europe. Public-private partnership is becoming increasingly important in cultural heritage management, primarily because of the difficulty of securing budgetary funds. In northern and western Europe, public-private partnership is already firmly established, but in eastern and southeast Europe heritage management remains in the domain of the public sector. Public-private partnership takes various forms with regard to financing, ownership, maintenance, and management. The second part of the article describes some examples of implementing public-private partnership in various European countries.

KEY WORDS

public-private partnership, cultural heritage, management, Europe, southeast Europe

1 Uvod

Javno-zasebno partnerstvo v prispevku pojmuje v okviru, kot ga definira tudi slovenska zakonodaja: »javno-zasebno partnerstvo predstavlja razmerje zasebnega vlaganja v javne projekte in/ali javnega sofinanciranja zasebnih projektov, ki so v javnem interesu, ter je sklenjeno med javnim in zasebnim partnerjem v zvezi z izgradnjo, vzdrževanjem in upravljanjem javne infrastrukture ali drugimi projekti, ki so v javnem interesu« (Zakon o javno-zasebnem partnerstvu 2006). Strokovna literatura v nekaterih primerih pojem javno-zasebnega partnerstva pri upravljanju s kulturno dediščino razširi tudi na delovanje tako imenovanega tretjega partnerja (zainteresirane javnosti). Posamični primeri so navedeni ali opisani v nadaljevanju besedila.

V sodobnem svetu, predvsem v gospodarsko razvitih državah, je opaziti porast vloge sodelovanja javnega sektorja z zasebnim. To je še posebej očitno pri upravljanju s prometno in okoljsko infrastrukturo. V preteklosti je javni sektor, najpogosteje država, težil k upravljanju velikega dela gospodarstva in družbenih dejavnosti. Proti koncu 20. stoletja pa so države vse pogosteje prevzemale prakse upravljanja iz zasebnega sektorja. Vzroki za to so bili najpogosteje rastoči proračunski primanjkljaji. Javno-zasebno partnerstvo ima številne prednosti, predvsem v možnostih dodatnih financiranj, v učinkovitih praksah, ki jih je razvil zasebni sektor pri racionalizaciji stroškov in v naraščanju kakovosti storitev. Glavni namen javno-zasebnega partnerstva je, da zasebni sektor načrtuje, financira, zgradi in upravlja projekte, v zameno pa izkorišča večino dobička, ki ga projekt prinaša (Čepeljnik 2006).

Javno-zasebno partnerstvo je tako mogoče opredeliti na naslednji način: javno-zasebno partnerstvo je dolgoročno (pogodbeno ali institucionalno) sodelovanje med vsaj enim javnim in vsaj enim zasebnim partnerjem v zvezi z javnimi nalogami, ki javnemu partnerju omogoča učinkovit nadzor in enostranske ukrepe zaradi zaščite javnega interesa ter vsaj delni prenos tveganj v zvezi s tem partnerstvom na zasebnega partnerja (Ferčič 2005, povzeto po Čepeljnik 2006).

2 Javno-zasebno partnerstvo pri upravljanju s kulturno dediščino – razmere v Evropi in jugovzhodni Evropi

V zahodni Evropi je uveljavljanje zasebne iniciative v upravljanju s kulturno dediščino že močno uveljavljeno. Enako ali še bolj to velja predvsem za države anglosaške kulturne tradicije drugod po svetu, kjer je ekonomski pomen zasebnih vlaganj še krepkejši kot na stari celini. V državah jugovzhodne Evrope je uveljavljanje zasebnega sektorja šibkejše, še posebej v državah, ki so imele do leta 1990 socialistično družbeno ureditev. Popolno ali delno omejevanje zasebnega interesa, investiranja ali upravljanja, ki je trajalo več kot štiri desetletja, se še posebej odraža v gospodarsko slabše razvitih okoljih in na območjih s pomanjkljivo razvito turistično infrastrukturo. Razmere postajajo pereče predvsem zaradi rasti javnega dolga in gospodarske krize, ki vse bolj omejujejo financiranje delovanja javnih ustanov s področja upravljanja s kulturno dediščino.

Odločitev o tem ali naj specializirani resorji ostanejo v javni domeni ali naj se »privatizirajo«, ostaja nerazrešena. Institucionalne reforme terjajo spremembe ne le pri izobraževanju strokovnega osebja, pač pa tudi pri urejanju odnosov med regijami in institucijami ter pri reševanju stičnih problemov kulturne dediščine s sorodnimi, pogosto prostorsko prekrivajočimi se področji: varovanje narave in naravne dediščine, urbanistično in prostorsko načrtovanje, ekonomski in regionalni razvoj. Napredek v državah jugovzhodne Evrope je počasen, bodisi zaradi proračunskih problemov bodisi zaradi inercije in odklanjanja sprememb. Ideologija upravljanja s kulturno dediščino se v primerjavi s preteklostjo v resnici ni bistveno spremenila. V zahodni Evropi zasebni lastniki in njihovi strokovni svetovalci igrajo pri zaščiti kulturne dediščine poglavito vlogo, predvsem so pomembni pri oblikovanju tako imenovane »žive dediščine«. Velikega pomena bi morala biti v prihodnje tudi decentralizacija delovanja in povezovanje dediščine z obveznostmi občin, na primer na področju urejanja prostora. Na državnem nivoju bi bilo treba razviti skupne pristope in politike s povezanimi delovnimi področji kot so prostor-

sko načrtovanje, zaščita okolja, zaščita pred naravnimi nesrečami in investicijska politika. Menedžerski princip upravljanja dediščine bi moral prevladati zgolj nad njenim ohranjanjem in varovanjem (Picard 2008a; Picard 2008b; Picard 2008c; Picard 2008d).

Predvsem na področju arhitekturne dediščine je pomemben položaj lastnikov nepremičnin, stavb in pripadajočih zemljišč. Osnovna vprašanja, ki se pojavljajo, so:

- ali so lastniki dovolj dobro obveščeni o vsebini in režimu varovanja njihovih objektov,
- ali izvajajo potrebna opravila pri obnavljanju dediščine in
- ali jih opravljajo na pravilen način.

Za dosego ciljev sta osnovna predpogoja ustrezno strokovno svetovanje in finančna pomoč. Primer delovanja, ki pomaga lastnikom arhitekturne dediščine, so organizacije *Monumentwatch* v Belgiji in na Nizozemskem. Le-te letno opravljajo preglede stavb in subvencij, ki jih lastniki prejemajo. Lastniki prejmejo tehnično poročilo za stavbe, ki jih lahko uveljavljajo pri vlogah za finančne subvencije. Na Danskem je združenje lastnikov zgodovinskih hiš *Bygnings Friednings Foreningen* s pogajanji doseglo znižanje davkov kot kompenzacijo stroškov, ki jih imajo z vzdrževanjem zaščiteneh objektov. V Italiji, Franciji in Veliki Britaniji delujejo strokovne svetovalne službe s koncesijo za ocenjevanje potrebnih tehničnih opravil in stroškov na kulturni dediščini v zasebni lasti (Picard 2008d).

Osnovne probleme tako stanja kulturne dediščine v Evropi kot delovanja javno-zasebnega partnerstva pri njenem upravljanju strokovna literatura najpogosteje strne v naslednjih točkah (Neale 2012):

- močno zniževanje proračunskih sredstev za upravljanje s kulturno dediščino,
- kje najti zadostno financiranje za obnovo in vzdrževanje,
- razvrednotenja in propadanja zgodovinskih stavb in četrti,
- neizrabljene površine mestnih središč in zgodovinskih jeder (poslovne stavbe, zgornja nadstropja trgovin, cerkve),
- zmanjšanje števila prebivalcev, socialna segregacija in demografske spremembe v nekaterih mestih.

Javno-zasebno partnerstvo naj bi imelo pozitivno vlogo predvsem pri (Neale 2012):

- ustvarjalnosti in novih idejah,
- razvoju podjetniškega duha in pobud,
- krepitvi medsebojnega zaupanja med državljanji in javnimi ustanovami
- odgovornosti in medsebojnemu razumevanju.

3 Oblike javno-zasebnega partnerstva pri upravljanju s kulturno dediščino

Na splošno velja, da upravljanje s kulturno dediščino zahteva interdisciplinarni pristop in vključnost več igralcev iz javnega, zasebnega in nevladnega sektorja, ne le za ohranjanje pač pa tudi za oblikovanje trajnostnih pristopov. Prav tako je splošno znano, da morajo biti ukrepi za ohranjanje dediščine vgrajeni v socialne, okoljske in gospodarske razvojne strategije, ki vključujejo finančne mehanizme ter spodbujajo in pospešujejo prispevek zasebnega in tretjega sektorja (Macdonald 2011). Tretji sektor v najbolj splošnem pomenu označuje nevladni sektor brez neposredne finančne participacije, lahko bi ga opredelili tudi kot civilna iniciativa, civilna družba, neprofitne organizacije, zainteresirana strokovna ali laična javnost. Vključevanje tretjega sektorja močno razširi obseg pojma javno-zasebnega partnerstva, kot je bil predstavljen v uvodnem poglavju. Analiza primerov izvajanja javno-zasebnega partnerstva v konkretnih primerih pa kaže, da je njegov vpliv na odločitve tako v javnih kot zasebnih ustanovah velik in da ima lahko pomemben vpliv na strokovnost in družbeno sprejemljivost odločitev.

V številnih primerih sta bili država in vlada tisti, ki sta veljali za osnovna skrbnika ohranjanja dediščine. Vendar je težnja po izpolnjevanju drugih potreb (ohranjanje kakovosti bivalnega okolja v najširšem smislu) pripeljala do sodelovanja z zasebnim in tretjim sektorjem ter krepitve njune vloge. Javno-zasebno partnerstvo na področju ohranjanja kulturne dediščine se je pojavilo konec šestdesetih let 20. stoletja, sprva na področju revitalizacije zgodovinskih mestnih jeder, kasneje pa se je razširilo še na področja

ohranjanja in upravljanja arheološke dediščine, kulturne krajine, urbane krajine, posamičnih stavb, zbirk in naravnih okolij, pomembnih za ohranitev kulturne dediščine. Vendar uveljavljanje zasebnega sektorja zgolj v obliki privatizacije ni ustrezna pot, saj lahko pripelje do popolne morfološke in funkcijske spremembe objektov in območij. Javnemu partnerju mora ostati vsaj del vloge tako pri strokovnih kot tudi finančnih in organizacijskih področjih upravljanja, da dediščina ohranja svojo kulturno vrednost in da ostaja v domeni širšega družbenega interesa. Javni, zasebni in pogosto tudi tretji sektor morajo pri tem ohranjati svojo vlogo in izvajati svoje dejavnosti (Macdonald 2011).

V praksi se javno-zasebno partnerstvo pri upravljanju s kulturno dediščino pojavlja v različnih oblikah. V nadaljevanju (preglednica 1) predstavljamo tipologijo oblik partnerstev, kot jo je v svojem projektu *Historic Cities and Urban Settlements Initiative* predstavil *Getty Conservation Institute* (Macdonald 2011). Metodologija temelji na odnosih med projektnimi nalogami: načrtovanje-izgradnja-vodenje-vzdrževanje-financiranje in vlogi različnih partnerjev pri teh nalogah (Macdonald 2011).

Lastništvo (vodenje, upravljanje) iz preglednice 1 nastopa v štirih oblikah:

- dolgoročni najem (kulturna dediščina ostane v lasti javnega sektorja),
- prodaja z napovedjo kasnejšega odkupa,
- prodaja zasebnemu lastniku, ki potem objekt odda javnemu partnerju,
- najem ali oddaja v najem.

4 Nekaj evropskih primerov javno-zasebnega partnerstva pri zaščiti in upravljanju s kulturno dediščino

Primeri, navedeni v nadaljevanju, se po problematiki precej razlikujejo, skupno jim je to, da večino vključujejo večja urbana območja in ne le posamičnih objektov. Opisi so povzeti po različnih virih (Neale 2012; Picard 2008e; Report on Best Practice ... 2012):

Preglednica 1: Oblike javno-zasebnega partnerstva pri upravljanju s kulturno dediščino (Macdonald 2011).

oblika javno-zasebnega partnerstva	opis
nakup-izgradnja-vodenje ali nakup-ohranjanje-vodenje	Oblika je najbližja privatizaciji. Zasebni ali tretji sektor kupi objekt kulturne dediščine. Javni sektor zakonsko opredeli njegov status in pravila vzdrževanja.
izgradnja-lastništvo (najem)-vodenje-prehod nazaj v javno domeno	Zasebni ali tretji sektor ima objekt v dolgoletnem najemu in skrbi za obnovo dediščine ter s projektom upravlja. Javni sektor določi natančna merila ohranjanja dediščine. Po izteku najemnega obdobja objekt tako upravljavsko kot lastniško v celoti preide nazaj v javno domeno.
oblikovanje-izgradnja-financiranje-vodenje ali ohranjanje-izgradnja-financiranje-vodenje	Zasebni sektor je odgovoren za ohranjanje in dodatne gradbene posege ter financiranje obeh področij. Oblika je najpogostejše uporabljena za večja območja in ne vključuje posameznih objektov z visokimi standardi ščitenja dediščine.
samo financiranje	Objekt je v celoti nastal kot del zasebne iniciative ali pa je predmet dolgoletnega najema.
licenca za vodenje	Zasebni ali tretji sektor vodi objekt na osnovi pogodbe ali licence za določen čas. Upravljanje in lastništvo kulturne dediščine ostaja v domeni javnega sektorja.

4.1 BankGiro Loterij

BankGiro Loterij je nizozemska loterija, ki nastopa s sloganom »prispevajte k nizozemskemu kulturnemu življenju z možnostjo visokega finančnega zadetka«. Je zasebna dobrodelna loterija, ki svoje delovanje usmerja na kulturno udejstvovanje in dediščino. Od leta 2002 je muzejem, spomenikom in kulturnim skladom darovala več kot 500 milijonov evrov. 50 % prihodkov iz loterije je bilo darovanih 58 kulturnim ustanovam in organizacijam na Nizozemskem. Loterija je darovala visoka finančna sredstva za obnovo posameznih pomembnih kulturnih stavb, med drugimi za koncertno dvorano *Concertgebouw* v Amsterdamu in za zgodovinsko poslopje *Brucht*. Loterija je prispevala več kot tretjino sredstev (15 milijonov evrov) za nov muzej *Hermitage Amsterdam*, šele po tej donaciji pa se je za svoj finančni prispevek odločila tudi država in druge javne ustanove (Neale 2012).

4.2 Civilni sklad za obnovo krakovskih spomenikov

Leta 1978 je Unesco uvrstil srednjeveško krakovsko mestno jedro na svoj Seznam svetovne dediščine. Velik pomen priznanja s strani Unesca in dvig pozornosti svetovne javnosti je tudi politike prepričal o nujni obnovi eminentnega urbanističnega in arhitekturnega spomenika. Civilni sklad iz sklada za obnovo krakovskega središča (10 milijonov evrov letno), evropskih sredstev in anonimnih donacij subvencionira predvsem zasebne lastnike in interesne skupine v središču mesta, kar omogoča izvajanje več kot sto novih projektov letno (Neale 2012).

4.3 Edinburgh World Heritage Trust

Kompaktno središče Edinburga, ki ga sestavlja srednjeveško jedro in novejša načrtovane soseske iz časa britanskega kralja Jurija, je od leta 1995 modelni primer svetovne kulturne dediščine velikega urbanega obsega. Vključuje 4500 stavb v mestu s skupno 40 manjšimi območji zavarovane kulturne dediščine, 23 % pozidanega območja in 23 % prebivalstva mesta. Upravljanje območja kulturne dediščine poteka na podlagi skupinskega pristopa in po trajnostnih načelih. S popravili in obnovo se morajo strinjati vsi lastniki nepremičnin. Vladna nepovratna sredstva krepijo zaupanje lastnikov in jih spodbujajo, da tudi sami finančno prispevajo k obnovi. Razmerje med javnim in zasebnim investiranjem je 1 : 5. Javni delež investicij se vrne v primeru prodaje nepremičnin brez obresti. Pomoč javnega sektorja pa ne prihaja le v obliki nepovratnih sredstev in strokovne pomoči pri obnovi, pač pa tudi v obliki organiziranega skupnega reševanja problemov v soseskah (Neale 2012).

4.4 Grainger Town project, Newcastle upon Tyne, Velika Britanija

Grainger Town zavzema večji del historičnega jedra mesta Newcastle upon Tyne, od 640 objektov jih več kot tretjina sodi med spomeniško zaščitene. Večina teh stavb je srednjeveških ali pa so iz 19. stoletja. Mestno jedro je razvojno in strukturno pričelo pešati že v sedemdesetih letih 20. stoletja, ko so nova nakupna središča na obrobju mesta preusmerila kupce in gospodarsko močno prizadela storitvene dejavnosti. Kriza se je nadaljevala v naslednjih dveh desetletjih zaradi težav v lokalni industriji, rastoče brezposelnosti in odseljavanja prebivalstva. Strokovne službe so ocenile, da je bilo na začetku devetdesetih let 47 % stavb pred propadom in nadaljnjih 29 % resno ogroženih. Mestni svet je skupaj s strokovnjaki opredelil pet osnovnih problemov – nezanesljiva prihodnost podjetij in delovnih mest na območju, slaba izraba površin v stavbah (100.000 m² neizrabljenih površin nad trgovinami), slaba kakovost stanovanj, razpadanje gradbenih materialov, prometne zgoščitve in korozija materialov zaradi učinkov prometa. Javno-zasebna iniciativa za rešitev problemov je bila oblikovana leta 1994. Projekt je bil opredeljen celostno in kratkoročno, saj naj bi trajal šest let.

Program je predvideval 60 do 80 % finančne pomoči zasebnemu sektorju za obnovo ogroženih stavb, aktiviranje gospodarsko pomembnih poslopij, okrepitev gospodarske moči območja, aktiviranje ne-

izrabljenih površin v višjih nadstropjih in odpiranje novih delovnih mest. Prometni problem je bil razrešen z oblikovanjem obsežne cone za pešce. Program je v manj kot desetih letih povečal število zaposlenih na območju s 5000 na 6500. Projekt ima sedem regeneracijskih vsebinskih področij:

- kakovost okolja,
- razvoj podjetništva,
- nova in obnovljena stanovanja,
- krepitev lastništva nestanovanjskih nepremičnin,
- dostop do možnosti izobraževanja in zaposlovanja težje zaposljive delovne sile,
- umetnost, kultura in turizem,
- menedžment in promocija območja (Neale 2012; Picard 2008e).

4.5 Westergasfabriek Amsterdam

Lokacija je primer revitalizacije opuščene kompleksa industrijskih poslopij. Prej okoljsko onenažena cona je bila spremenjena v živahen kulturni park. Posredno je sprememba funkcije oživila tudi bližnjo stanovanjsko sosesko, ki je zaradi onesnaženosti, neestetskega bivalnega okolja in padajočih cen nepremičnin izgubljala prebivalstvo. Ključnega pomena pri viziji in izvedbi projekta je bilo sodelovanje z občinskimi oblastmi in z lokalnim prebivalstvom. Kulturni park na območju opuščene industrijske lokacije je začasna funkcija, ki ohranja območje razvojno aktivno dokler lokalna skupnost ne najde trajnejšega razvojnega programa. Istočasno pomaga pri zniževanju stroškov vzdrževanja nepremičnin.

Westergasfabriek je trenutno sedež dveh televizijskih studiev, kinodvorane, gledališča, mednarodne šole za kreativno vodenje, jazz kluba ter osmih restavracij, pubov ali nočnih klubov. *Westergasfabriek* je zasebno podjetje brez sredstev iz javnih skladov. Sredstva izvedbe projekta je zagotovil Nizozemski nacionalni sklad za obnovo. To je neodvisna fundacija, ki zainteresiranim nudi nizkoobrestne kredite za obnavljanje stavb. Istočasno nudi tudi strokovno pomoč pri izvajanju obnovitvenih del (Neale 2012).

4.6 Kerameikos-Metaxourgeio, Atene

Projekt je trenutno v idejni fazi, vendar že poteka javni dialog med javnim in zasebnim sektorjem v okviru celostnega reševanja problematike mesta. Atenska četrt Kerameikos-Metaxourgeio leži v osrčju mesta. Po drugi svetovni vojni je v njej prišlo do socialne degradacije s poudarjenimi problemi narkomanije in prostitucije. Četrt je kljub vsemu ohranila nekatere značilnosti, ki ji dajejo enkratne strateške prednosti: urbana struktura po meri človeka, pestrost arhitekture, raznolikost prebivalstva ter lega v neposredni bližini mestnega središča in javnega potniškega prevoza. Projekt prenove vodi prostorsko načrtovalsko podjetje, ki je specializirano za razvoj mikrobivalnih okolij. Podjetje v dogovarjanja poleg mestnih oblasti, potencialnih zasebnih investitorjev in strokovnjakov vključuje tudi tretji sektor in lokalne prebivalce. Gradi na predpostavki, da četrt lahko postane modelni primer socialno vključujoče bivalne četrti z dejavnostmi, ki niso v nasprotju z bivalno funkcijo. Predlagana strategija vključuje:

- oblikovanje socialno stabilne bivalne soseske,
- ustanovitev dvoletnih projektov s področja sodobne umetnosti,
- organizacijo tekmovanja mladih arhitektov na temo stanovanj za študente in mlado prebivalstvo,
- organizacijo arhitekturne delavnice na temo oblikovanja javnega prostora;
- predstavitev holističnega pristopa urejanja mestne četrti občinskim oblastem in pridobitev evropskih sredstev za obnovo mestnega središča.

Projekt trenutno vključuje 45 objektov, od katerih jih je 16 spomeniško zaščitene. Vsebinsko so vključene tematike študentskih in drugih stanovanj, pisarn, razstavnih prostorov in trgovin (Neale 2012; Report on Best Practice ... 2012).

5 Viri in literatura

- Čepeljnik, M. 2006: Uporaba javno-zasebnega partnerstva v Evropski Uniji. Specialistično delo, Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Ferčič, A. 2005: Javno-zasebno partnerstvo: Delitev tveganj med partnerjema. Pravna praksa 39. Ljubljana.
- Macdonald, S. 2011: Leveraging heritage: Public-private, and third-sector partnerships for the conservation of the historic urban environment. ICOMOS. Medmrežje: <http://openarchive.icomos.org/1303> (26. 3. 2013).
- Neale, L. 2012: Managing Heritage Cities in Europe: the Role of Public-Private Partnerships. City networking flagship event of the EU-China Urbanisation Partnership. Medmrežje: <http://ec.europa.eu/culture/eu-china/attachments/documents/laurie-neale-presentation.pdf> (25. 3. 2013).
- Picard, R. (ur.) 2008a: Analysis and reform of cultural heritage policies in South-East Europe. Strasbourg.
- Picard, R. (ur.) 2008b: Sustainable development strategies in Europe. Strasbourg.
- Picard, R. 2008c: Institutional reform – a new role for private owners and enterprises and their professional advisers. Analysis and reform of cultural heritage policies in South-East Europe. Strasbourg.
- Picard, R. 2008d: Institutional reform and partnership with the private sector. Analysis and reform of cultural heritage policies in South-East Europe. Strasbourg.
- Picard, R. 2008e: The Grainger Town project: sustaining the historic city centre of Newcastle upon Tyne, England. Sustainable development strategies in Europe. Strasbourg.
- Report on Best Practice for Cultural Heritage Management. 2012. Medmrežje: [www.sustcult.eu/force.php?.../1336549980Report_on_best_practice_for_cultural_heritage_management\[1\].pdf](http://www.sustcult.eu/force.php?.../1336549980Report_on_best_practice_for_cultural_heritage_management[1].pdf) (25. 3. 2013).
- Zakon o javno-zasebnem partnerstvu (ZJZP). Uradni list RS 127/2006. Ljubljana.

RAZVOJNI POTENCIALI KULTURNE DEDIŠČINE

mag. Mateja Šmid Hribar, Lucija Lapuh

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
mateja.smid@zrc-sazu.si, lucija.lapuh@zrc-sazu.si

UDK: 91:719

IZVLEČEK

Razvojni potenciali kulturne dediščine

Kulturna dediščina, bodisi koncipirana kot dediščina, bodisi kot vrednota, ima različne razvojne potencialne. To so tisti potenciali, s čimer lahko prispeva pri razvoju, ki pa ni le ekonomski, temveč se lahko nanaša tudi na socialne, okoljske in kulturne vidike. V članku ugotavljamo, da se razvojni potenciali povečajo, ko povežemo posamezne enote kulturne dediščine, ali celo ko pride do prepleta kulturne in naravne dediščine. V prispevku so podrobneje opredeljeni nekateri vidiki razvojnih potencialov.

KLJUČNE BESEDE

kulturna dediščina, kulturne vrednote, kultura, razvoj, trajnostni razvoj, turizem, geografija

ABSTRACT

Cultural heritage development potentials

Cultural heritage, whether conceived of as heritage or as a value, has various development potentials. It can use these potentials to contribute not only to economic development, but also to social, environmental, and cultural development. This article determines that development potentials increase when individual cultural heritage units are connected, or when there is even a mixing of cultural and natural heritage. The article defines certain aspects of development potentials in greater detail.

KEY WORDS

cultural heritage, cultural values, culture, development, sustainable development, tourism, geography

1 Uvod

Kulturna dediščina je pogosto predmet raziskav in razprav. Prispevki, študije in raziskave se največkrat nanašajo na sam pojav in razvoj koncepta (kulturne) dediščine (na primer Petrič 2000; Rudolff 2006; Šmid Hribar in Ledinek Lozej 2013), pogosta so razmišljanja o ustreznosti termina dediščina (Vecco 2010), v zadnjem času se vse več naporov usmerja v preučevanje odnosa dediščine in turizma (Loulanski in Loulanski 2011). Manj raziskani pa so razvojni potenciali kulturne dediščine pri čemer se razvoj ne nanaša nujno samo na ekonomske, pač pa tudi na socialne, okoljske in kulturne vidike.

Namen prispevka je na podlagi teoretičnih izhodišč in premisleka o večplastnem odnosu dediščine in razvoja predstaviti različne razvojne potenciale dediščine.

2 O kulturni dediščini in vrednotah

Verjetno najbolj splošna in široko zasnovana definicija dediščine je, da je to nekaj, kar smo podedovali od predhodnikov in zapuščamo zanamcem. Dediščina se v grobem deli na naravno in kulturno, pri čemer kulturno delimo naprej na snovno in nesnovno, snovno pa še na premično ali nepremično (Šmid Hribar 2013). V zadnjem času se poleg izraza dediščina vse pogosteje uporablja izraz vrednota. Na tem mestu se ne bomo podrobneje spuščali v razpravo kaj je dediščina in kaj vrednota, dejstvo pa je, da razlikovanje med terminom dediščina in vrednota pri razvojnih potencialih ni nezamisljivo, kar se bo pokazalo v nadaljevanju pri razmisleku o konceptualizaciji vrednote. Če je ključni koncept dediščine »zapuščina« oziroma dedovanje, prejemanje od prednikov samo po sebi, pri konceptu »vrednote« stopi v ospredje določanje, ugotavljanje, presojanje vrednosti, s čimer pa se že naglašuje razmerje med skupino oziroma posameznikom in kulturno prvino, ki utegne postati vrednota (Šmid Hribar in Ledinek Lozej 2013). Rudolffova (2006) izpostavlja, da filozofi pri konceptualizaciji vrednote razlikujejo med tremi pristopi: 1) subjektivističnim, za katerega so edini kriterij vrednosti subjektivni doživljaji čutečih bitij; 2) objektivističnim, ki trdi, da vrednote, sicer povezane s človekom, obstajajo neodvisno od nas in 3) neokantovskim racionalizmom, znotraj katerega so vrednote zasnovane na podlagi uporabnih razlogov (Thomas 1998, citirano po Rudolff 2006).

Ni naključje, da različni koncepti dediščine in vrednot prispevajo različni izbor in sezname dediščine oziroma vrednot. V okviru subjektivizma tako ni mogoče govoriti o objektivnih kriterijih za izbor vrednot, saj se le-te spreminjajo od kulture do kulture. Rudolffova (2006) navaja Kinga (2005), ki pravi, da so vrednote po svoji naravi subjektivne in se lahko s časom spreminjajo. V precejšnji meri je prav ta pristop botroval prepoznanju težje opredeljive nesnovne dediščine. V nasprotju s subjektivizmom so v objektivizmu vrednote oziroma dediščina vredne same po sebi; ta pristop je tesno povezan s snovno dediščino, kakršne so na primer stavbe. Za naš prispevek je zanimiv neokantovski pristop, kjer vrednost ni ne v ljudeh, niti v stvareh samih, temveč je vrednost dediščine/vrednote v koristi, s katero bomo dosegli nov vreden cilj (Rudolff 2006). Medtem ko za dediščino, ki smo jo podedovali, ni nujno, da vsebuje tudi razvojni potencial, ga vrednote, vsaj v okviru neokantovskega racionalizma, imajo. V tem oziru je pomembna funkcionalna vloga – nekaj bo izbrano kot vrednota, če bomo s tem na primer uspeli privabiti turiste, ustvarili delovna mesta in podobno. Podelitev statusa vrednote določeni stvari je še posebej v zadnjem primeru popolnoma poljubna, največkrat prepuščena lokalni skupnosti in odvisna od povpraševanja. Treba pa se je zavedati, da v tej vlogi vrednota pravzaprav postaja sredstvo za doseganje cilja, na primer razvoja določenega območja.

3 Razvoj in razvojni potenciali

Slovar slovenskega knjižnega jezika (medmrežje 1) navaja, da beseda razvoj izhaja iz glagola razviti, oziroma razvijati, ki med drugim pomeni, da nekaj prehaja v popolnejšo obliko.

Gospodarski razvoj je še do nedavnega temeljil skoraj izključno na tradicionalnih ekonomskih modelih, kjer je ključna maksimizacija ekonomskega kapitala in prevladuje prepričanje, da je rast materialne blaginje neskončna (Gregorčič in sodelavci 2009). S priznavanjem dejstva, da neomajna gospodarska rast v okviru fizičnih omejitev našega planeta ni možna, se v zadnjih desetletjih vse bolj uveljavlja koncept trajnostnega razvoja, znotraj katerega je poleg ekonomskega nujen tudi soobstoj in razvoj socialnega in okoljskega kapitala. Da razvoj v resnici ni osredotočen le na ekonomske vidike, nakazuje tudi zgornja razlaga glagola razvijati, kjer je navedeno, da je eden od pomenov razvoja tudi spreminjanje v popolnejšo obliko. To pa že nakazuje premik iz pomembnosti količine v kakovost (na primer kakovost bivalnega okolja, možnosti sprostitev ter duhovne bogatitve človeka in podobno). Potreben je miselni preskok, kjer ne bo pomembno, kako doseči več, temveč nekaj drugega (Hribar, Šmid Hribar in Erhartič 2011). Tej paradigmi smo sledili tudi v tem prispevku, kjer razvojne potenciale razumemo skladno s konceptom trajnostnega razvoja, ki se specifično osredotoča na to, da potrebe današnje generacije ne bi bremenile uresničevanja potreb bodočih generacij (medmrežje 2). Ekonomskemu, socialnemu in okoljskemu stebru trajnostnega razvoja je bil leta 2002 dodan še kulturni steber (medmrežje 3). Po drugi strani termin potencial nakazuje zmožnost oziroma zmogljivost nečesa (medmrežje 1). Skladno s temi spoznanji lahko razvojni potencial kulturne dediščine razumemo kot tisto, s čimer kulturna dediščina lahko prispeva pri razvoju. Le-ta ni mišljen več le v strogo ekonomskem iskanju dobička in gnotne dobrobiti, temveč v ospredje vstopa vsaj še socialna komponenta razvoja, ki se kaže v krepitvi socialne kohezije in utrjevanju identitete oziroma poistovetenju določene skupine z določeno kulturno dediščino, torej v razvoju družbe kot take.

Ker se zavedamo, da vsa kulturna dediščina nima enakega razvojnega potenciala, prav tako razvojni potencial ni izražen v enaki meri, je bilo v okviru projekta SY_CULTour razvito spletno orodje, s katerim lahko identificiramo in ovrednotimo razvojni potencial posameznih enot kulturne dediščine (medmrežje 4). Razvojni potencial je bil opredeljen z naslednjimi vidiki (Šmid Hribar in Ledinek Lozej 2013):

- ekonomski razvojni potencial: neposredne koristi, kot je možnost vzpostavljanja novih delovnih mest in dobička, ter tudi posredne ekonomske koristi;
- socialni razvojni potencial: število sodelujočih pri upravljanju, poleg tega pa tudi morebiten integracijski, istovetenjski, reprezentacijski in komunikacijski potencial;
- okoljski razvojni potencial: ugodno razmerje med negativnimi in pozitivnimi vplivi na okolje in naravo,
- kulturni razvojni potencial: možnost kreativne in duhovne izkušnje ter prakse.

4 Razvojni potenciali kulturne dediščine

Kulturna dediščina, če ni v povezavi z družbenimi vrednotami, gospodarsko dejavnostjo in mednarodnimi povezavami ter če nima ustreznega upravljanja, ne predstavlja prednosti pri razvoju nekega območja (medmrežje 5). Upravljanje kulturne dediščine z razvojnimi strategijami je koristno tako za izobraževalno kot za gospodarsko raven (medmrežje 6). Strategija razvoja Slovenije (medmrežje 7), ki v 5. razvojni prioriteti obravnava povezovanje ukrepov za doseganje trajnostnega razvoja, posebej izpostavlja razvoj nacionalne identitete in kulture s kulturno dediščino. Med drugim omenja, da je treba kulturno dediščino celostno ohranjati in razvijati ter jo povezovati s sodobnim življenjem in ustvarjanjem, saj je to naš moralni dolg zanamcem (medmrežje 7). V nadaljevanju skušamo podrobneje opredeliti različne vidike razvojnega potenciala.

4.1 Ekonomski razvojni potenciali

Gospodarski vplivi pri ohranjanju kulturne dediščine so: nova delovna mesta in posledično dohodek gospodinjstvom, turizem povezan s kulturno dediščino in ustanovitev manjših podjetij. Pri ohranjanju

dediščine s svojim znanjem sodeluje lokalno prebivalstvo, ki se mora usposabljati za delovna mesta (medmrežje 5) (na primer pri obnovi kulturne dediščine, restavratorstvu ...). Zaželeno je uporaba materialov iz lokalnega okolja. Vključenost lokalnega prebivalstva lahko prispeva k zmanjšanju revščine (medmrežje 6) nekega območja, kjer se nahaja kulturna dediščina. V nekaterih primerih lahko dediščina celo vpliva na revitalizacijo območja (medmrežje 5).

Du Cross (2001) navaja, da med kulturno dediščino in njenim turističnim potencialom obstaja dvo-smeren odnos: na eni strani njena kulturna celovitost in robustnost in na drugi strani tržni faktorji, povezani s preoblikovanjem zgodovinskega območja v kulturno-turistično območje. Glavni cilj načrtovanja trajnostnega kulturnega turizma je prepoznavanje območij kulturne dediščine, potencialov za razvoj turizma in upravljanje za zagotavljanje trajnosti, s čimer lahko turizem pripomore tudi k ohranjanju dediščine.

Povezava med kulturo in turizmom je najbolj vidna z vidika sodelovanja kulture v lokalnem okolju. 37 % svetovnega turizma ima kulturno komponento in ker turisti, povezani s kulturno dediščino, ostanejo v nekem kraju dlje kot ostali, kulturna dediščina pozitivno vpliva na delovna mesta in spodbuja dejavnosti, povezane s hotelsko namestitvijo, prevozom, gostinstvom, izdelavo spominkov, turističnim vodenjem ... (medmrežje 5). Lokalno prebivalstvo je lahko zaradi kulturnega turizma še bolj ponosno na zgodovino svojega območja, izboljša se lokalno gospodarstvo in posledično kakovost življenja. Muzeji in območja dediščine ter kulturni dogodki morajo biti odprti do novih podjetniških pristopov – boljši kot je kulturni produkt, več časa bodo turisti preživel na nekem območju in prinesli več denarja (Silberberg 1994).

4.2 Socialni razvojni potenciali

Kulturna dediščina prispeva k identiteti območij in je v času globalizacije še kako pomembna. Pri njenem ohranjanju imata zgodovinska vrednost in identiteta dosti večji pomen kot sama fizična obnova objektov, saj lokalni turistični izdelki, izdelava publikacij in organizacija aktivnosti (kot na primer razstav, sejmov, glasbenih dogodkov), povezanih s kulturno dediščino, pripomorejo med drugim tudi k promociji kraja (medmrežje 5). Močnejša lokalna identiteta je v času globalizacije za družbo prednost, pri čemer je zgovorna misel: »*Če želimo zgraditi globalno vas, moramo najprej dobro poznati vas (kraj), od koder prihajamo*« (Sarbib 2000, citirano po medmrežje 6). Poudarja namreč pomen posameznikove identitete, ki se oblikuje v družinskem okolju, v domačem kraju.

V sklopu socialnih razvojnih potencialov pri kulturni dediščini prepoznamo tudi njeno vlogo pri vzgoji. S pomočjo starih znanj lahko na primer prispevamo k vzgoji o sonaravnem bivanju v določeni pokrajini, ali pa s pomočjo razumevanja preteklih dosežkov, še posebej na tehničnem področju, ki so se ohranili kot dediščina (na primer Idrijske klavže, kamšt ...), vplivamo na razvoj novih znanj. Vokičeva (2009) na primeru rokodelske dediščine v Pomurju ugotavlja, da je treba promocijo le-te izvajati sistematično po osnovnih in srednjih šolah, vrtcih, varstveno-delovnih centrih, ljudskih univerzah ter tudi pri drugih, neformalnih izobraževalnih združenjih in organizacijah. To lahko pripomore pri izobraževanju za poklice domače in umetnostne obrti.

Zanimiva je kulinarična dediščina, ki jo na lokalni ravni predstavljajo hrana, promocija lokalnih kmetijskih pridelkov ter kuharskih knjig z lokalnimi specialitetami (Bessiere 1998). Tudi ta tip dediščine je lahko vir lokalnih pobud, element turističnega razvoja in prispeva k gradnji lokalne identitete (Bessiere 1998).

Ne nazadnje kulturna dediščina, še posebno nesnovna, lahko pripomore pri integraciji ranljivih skupin v družbo (na primer mlajše oziroma starejše generacije, ženske, invalidi, neizobraženi, nezaposleni) in vpliva na medgeneracijski dialog in prenos znanj. To še posebej velja v kmečkem okolju, kjer starejši skozi vsakdanje delo otrokom predajajo znanje, obenem pa prav s tem ostajajo aktivno vključeni v družbo (Makarovič 1994).

4.3 Okoljski razvojni potenciali

Okoljsko problematična opuščena industrijska območja so v mnogo primerih razglašena in varovana kot zgodovinska dediščina. Rudarska območja so posebna industrijska območja, ki poleg arhitekturnih elementov vsebujejo tudi pokrajinske elemente, povezane z geološko zgradbo. Potreba po ekonomski revitalizaciji območij, ki so temeljila le na eni panogi (na primer rudarjenju), je z različnimi sodobnimi kulturnimi vidiki in z njimi povezanimi potenciali spodbudila kulturno oživitev območij, nova raba pa v večini primerov prinaša manjšo okoljsko obremenitev (Conesa, Schulin in Nowack 2008).

Okoljski razvojni potenciali se nanašajo predvsem na tradicionalne prakse (nesnovna dediščina), povezane s kulturno pokrajino (nepremična dediščina), kot na primer: 1) ohranjanje obstoječih ekosistemov (košnja narcisnih travnikov ...), 2) vzdrževanje kompleksnosti in stabilnosti obstoječih ekosistemov (sonaravno gospodarjenje, ki prispeva k ohranjanju kulturne pokrajine ...), 3) podpiranje krajevne pridelave ekološke hrane (tržnice z lokalno pridelano hrano, socialno podjetništvo na podeželju ...), 4) preprečevanje erozije (sonaravno gospodarjenje z gozdom ...) in podobno (Ledinek Lozej, Šmid Hribar in Bole 2012).

4.4 Kulturni razvojni potenciali

Ti razvojni potenciali so med najmanj raziskanimi, čeprav so bistveni za razvoj posamezne dediščine kot take. Nanašajo se na razvoj kulture v najširšem pomenu. Gre za tiste enote kulturne dediščine, ki 1) navdihujejo in spodbujajo umetniško izražanje (uporaba čipkarstva v sodobnem oblikovanju in umetnosti ...), 2) omogočajo aktivno udeležbo in osebne izkušnje ter zadovoljstvo (sodelovanje v pevskem zboru, pri učenju kulinaricnih posebnosti ...), 3) omogočajo osebno identifikacijo oziroma poistovetenje (obnova in ohranjanje domačije, ki prehaja iz roda v rod ...), 4) duhovno izkušnjo (udeležba na romarski poti ...) in podobno (Ledinek Lozej, Šmid Hribar in Bole 2012). Ti potenciali največkrat nimajo neposrednega ekonomskega učinka v svoji okolici, kljub temu pa z vplivanjem na ustvarjalne sposobnosti posameznika posredno pomembno bogatijo celotno družbo.

Preglednica 1: Razvojni potenciali kulturne dediščine (povzeto po Ledinek Lozej, Šmid Hribar in Bole 2012).

ekonomski razvojni potenciali	socialni razvojni potenciali	okoljski razvojni potenciali	kulturni razvojni potenciali
<ul style="list-style-type: none"> • nova delovna mesta, • trajnostni turizem, • ustanovitev manjših podjetij, • uporaba lokalnih materialov, • revitalizacija območij kulturne dediščine, • spodbujanje novih podjetniških pristopov, • spodbujanje dejavnosti, povezanih s hotelsko namestitvijo, prevozom, gostinstvom, izdelavo spominkov, turističnim vodenjem 	<ul style="list-style-type: none"> • ohranjanje lokalne in nacionalne identitete, • vzgojna vloga dediščine (prenos znanj), • razvoj novih znanj, • promocija kraja, • vključevanje ranljivih družbenih skupin, • medgeneracijski dialog 	<ul style="list-style-type: none"> • možnost ponovne uporabe starih industrijskih in rudarskih območij, • ohranjanje obstoječih ekosistemov, • vzdrževanje kompleksnosti in stabilnosti obstoječih ekosistemov, • podpiranje krajevne pridelave ekološke hrane, • preprečevanje erozije 	<ul style="list-style-type: none"> • navdih in spodbuda za umetniško izražanje, • aktivna udeležba, osebne izkušnje in zadovoljstvo, • osebna identifikacija, • duhovna izkušnja

5 Razprava

Iz povedanega je razvidno, da ima kulturna dediščina različne razvojne potenciale. Posamezne enote lahko doprinesejo k pozitivnemu ekonomskemu učinku določenega prostora, druge h krepitvi socialne kohezije, identitete ... Vendar pa se je treba zavedati, da zagotovilo uspešnosti ni le prisotnost dediščine, temveč je za aktivacijo razvojnega potenciala s kulturno dediščino nujno tudi ustrezno upravljati (Šmid Hribar in Ledinek Lozej 2013). Zgolj stare stavbe, spomeniki, cela vaška jedra sama po sebi še ne zagotavljajo ekonomskega razvojnega potenciala. Kurin (2004) se sprašuje ali lahko zaščita pod Unescom pomen kulturne dediščine v času globalizacije še okrepi. Ta naziv dediščini prinese večjo prepoznavnost, a je zopet treba z njo upravljati.

Razvojni potenciali se povečajo, ko povežemo posamezne enote kulturne dediščine; znatno sinergijo pa dosežemo, ko kulturno in naravno dediščino prepletamo v celovito zgodbo prostora. To lahko ponazorimo s primerom Idrije, ki se kot najstarejše slovensko rudarsko mesto, v katerem je bilo nekdanj zelo pomembno državno podjetje v Habsburški monarhiji, hkrati ponaša s tehniško, kulturno in naravno dediščino. Rudarjenje živega srebra se je začelo po letu 1490 (medmrežje 8) in je močno vplivalo na razvoj nadaljnega naseljevanja, saj so se poleg rudarjev v dolino začeli naseljevati tudi naravoslovci, tehniški strokovnjaki, zdravniki, raziskovalci in popotniki (Scopoli, Hacquet, Freyer in drugi), ki so pomembno prispevali k razvoju različnih področij, kot na primer botanike, zdravstva in tehnike (v obliki izvirnih tehničnih rešitev, ki so postale dediščina – na primer kamšt, klavže ...) (Erhartič in Šmid Hribar 2010). Priseljenci so pogosto prihajali z družinami, tako da so se poleg rudarske tradicije v Idriji kmalu začele razvijati večšine čipkarstva in kulinarike, ki so ju s seboj prinesle njihove žene. Leta 1995 so rudnik zaprli (medmrežje 8), ostala pa je bogata dediščina, ki se je spletla okoli njega in je bila osnova za vpis Idrije na Unescov Seznam svetovne dediščine leta 2012 (medmrežje 9). V mednarodni javnosti še bolj prepoznan je primer mesteca Hallstatt, kjer so sol začeli pridobivati že pred 7000 leti. Po tej majhni vasi je bilo tudi poimenovano zgodovinsko obdobje – Halštatska doba (800–400 pred našim štetjem) (medmrežje 10). Kraj se danes ponaša z najstarejšim delujočim cevovodom na svetu, po katerem teče slana voda z rudnika do tovarne soli. Rudnik je pripomogel k naselitvi doline, ki jo obdajajo gore in neokrnjena narava. Prvi hotel je bil zgrajen že leta 1855, v njem so imeli slano kopel (medmrežje 11). Hallstatt je bil leta 1997 zaradi kulturnih in naravnih znamenitosti vpisan na Unescov Seznam svetovne dediščine (medmrežje 10), kar je vplivalo na izjemen razvoj turizma. Vendar pa se v zadnjem času v Hallstattu soočajo z zelo povečanim obiskom dnevnih gostov, ki v spregi z omejeno oskrbo in strogim režimom varovanja kulturne in naravne dediščine vplivajo na zmanjševanje kakovosti življenja prebivalcev in migracije (medmrežje 12). Primer Hallstatta opozarja, da ima lahko razvojni potencial dediščine tudi neželene učinke. Netrajnostna raba dediščine, ki se na primer kaže v neustreznem, masovnem turizmu, lahko vodi v uničenje dediščine. Turizem pogosto zahteva dodatno infrastrukturo, ki za kraj ni nujno vedno pozitivna. Zgovoren primer spopadanja z omenjenimi težavami so Benetke, ki jih letno obišče 22 milijonov ljudi, samo 5 milijonov jih tam prespi, še manj (manj kot 2 milijona na leto) obišče kakšno kulturno znamenitost v Benetkah (medmrežje 13, 3). Vpliv masovnega nizkokakovostnega turizma je uničujoč ne le z vidika onesnaženosti in preobljudenosti mesta, temveč tudi vpliva na selitev prebivalcev in negospodarskih dejavnosti iz mesta. Zgodovinski del Benetk je v šestdesetih letih izgubil dve tretjini prebivalstva (leta 1951 180.000 prebivalcev, leta 2011 60.000) (medmrežje 13).

Trajnostno upravljanje dediščine zahteva obrnjeno logiko: ne le z dediščino razvijati turizem, temveč s pomočjo turizma razvijati dediščino. To pomeni, da se je treba osredotočiti na takšen turizem, kjer turisti s svojo aktivno participacijo prispevajo k varovanju in razvoju dediščine na nekem območju. Tak tip turizma se navadno navezuje na nesnovno dediščino. Turisti se lahko učijo na primer pripravljati kulinarične posebnosti, sodelujejo pri prenovah z naravnimi materiali (na primer prenovi specifičnih objektov, suhih zidov, pletenih ograj ...) in podobnih tradicionalnih praksah, ki pogosto vplivajo na ohranjanje pokrajinske in biotske pestrosti (na primer s prenosom znanja o košnji travnikov lahko ohranjamo narcisne in grbinaste travnike). Tovrstne dejavnosti je možno oblikovati v ustrezne produkte,

ki turistu ob primernem plačilu lahko nudijo nepozabna doživetja in pridobitev novih veščin, pri domačinih pa krepijo identiteto in ponos, spodbujajo spoštovanje lokalne dediščine ter prispevajo k razvoju socialne kohezije.

6 Sklep

Kulturna dediščina ima različne razvojne potencialne, a je za njihovo aktivacijo treba z dediščino upravljati, med seboj povezovati njene različne enote in tako ustvarjati celovite proizvode in storitve. Šele na ta način dediščina predstavlja prednost pri razvoju nekega območja. Dodatno se razvojni potenciali znatno povečajo pri prepletanju kulturne dediščine z naravno.

Ekonomski razvojni potenciali predstavljajo priložnost za lokalno prebivalstvo, dediščina predstavlja potencial za turiste in posledično potencial za razvoj lokalnega gospodarstva (nova delovna mesta, gostinski in prenočitveni obrati, muzeji ...). Niso pa vsi razvojni potenciali ekonomsko naravnani. Zelo pomemben delež razvojnih potencialov kulturne dediščine pomembno prispeva pri gradnji in krepitvi socialne kohezije, lokalne in nacionalne identitete, pri prenosu znanja, novih tehničnih izumih in podobno. Bistveno manj so raziskani okoljski in kulturni razvojni potenciali kulturne dediščine, kar je lahko predmet prihodnjih raziskav. Prav tako bi bilo zanimivo ugotoviti, ali in če da, kako tipi dediščine (snovna, nesnovna, premična, nepremična) vplivajo na različne razvojne potencialne in kateri tipi dediščine se povezujejo s posameznimi razvojnimi potenciali.

7 Viri in literatura

- Bessiere, J. 1998: Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas. *Sociologia Ruralis* 38-1. Toulouse.
- Conesa, H. M., Schulin, R., Nowack, B. 2008: Mining Landscape: A Cultural Tourist Opportunity or an Environmental Problem? *Ecological Economics*, 64. New York. DOI: 10.1016/j.ecolecon.2007.06.023
- Du Cros, H. 2001: A New Model to Assist in Planning for Sustainable Cultural Heritage Tourism. *International Journal of Tourism Research*, 3. Chichester. DOI: 10.1002/jtr.297
- Erhartič, B., Šmid Hribar, M. 2010: Naravna dediščina v Občini Idrija. Na prelomnici: razvojna vprašanja Občine Idrija. Ljubljana.
- Gregorčič, M., Hanžek, M., Kajfež-Bogataj, L., Kreft, L., Murn, A., Plut, D., Stanovnik, T., Školč, J., Trontelj, J. 2009: Kam po krizi? Prispevek k oblikovanju trajnostne vizije prihodnosti Slovenije. Medmrežje: <http://www.planbzasslovenijo.si/upload/SRS/kam-po-krizi.pdf> (27. 6. 2013).
- Hribar, M., Šmid Hribar, M., Erhartič, B. 2011: Premislek o razvoju in zavarovanih območjih. Razvoj zavarovanih območij v Sloveniji. Ljubljana.
- King, J. 2005: ICCROM Reflection on the Concept of Outstanding Universal Value. Predstavitev na sestanku World Heritage Convention: the Concept of Outstanding Universal Value. Kazan. (neobjavljeno gradivo)
- Kurin, R. 2004: Safeguarding Intangible Cultural Heritage in the 2003 UNESCO Convention: a Critical Appraisal. *Museum International*, 56-1-2. Oxford.
- Ledinek Lozej, Š., Šmid Hribar, M., Bole, D. 2012: SY_CULTour Check-list for Evaluation of Cultural Values with Regard to Their Developmental Potential. (neobjavljeno gradivo)
- Loulanski, T., Loulanski V. 2011: The Sustainable Integration of Cultural Heritage and Tourism: a Meta-study. *Journal of Sustainable Tourism* 19-7. Clevedon. DOI: 10.1080/09669582.2011.553286
- Makarovič, M. 1994: Kultura na vasi in njena vloga v razvoju podeželja. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 34-4. Ljubljana.
- Medmrežje 1: http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=razvoj&hs=1 (26. 6. 2013).

- Medmrežje 2: <http://www.un.org/documents/ga/res/42/ares42-187.htm> (7. 11. 2012).
- Medmrežje 3: http://www.agenda21culture.net/index.php?option=com_content&view=article&id=44&Itemid=1 (7. 11. 2012).
- Medmrežje 4: <http://www.sycultour.eu/vprasadnik> (26. 6. 2013).
- Medmrežje 5: <http://www.med-pact.com/Download/Archimedes/11%20Introduction%20Paper%20Cultural%20Heritage%20and%20Ec%20Dvlpmt.pdf> (12. 4. 2013).
- Medmrežje 6: http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2001/08/04/000094946_01072504014633/Rendered/PDF/multi0page.pdf (12. 4. 2013).
- Medmrežje 7: http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/projekti/02_StrategijarazvojaSlovenije.pdf (26. 6. 2013).
- Medmrežje 8: <http://www.rzs-idrija.si/predstavitev.htm> (17. 6. 2013).
- Medmrežje 9: <http://www.idrija-turizem.si/sl/sporo-ila-za-javnost/idrija-skupaj-z-amadenom-na-seznamu-unesco.html> (20. 6. 2013).
- Medmrežje 10: <http://www.hallstatt.net/about-hallstatt/weltkulturerbe-en-US/history-of-hallstatt/> (16. 6. 2013).
- Medmrežje 11: <http://whc.unesco.org/en/list/806/documents/> (16. 6. 2013).
- Medmrežje 12: http://www.cherplan.eu/sites/default/files/public_files/WP4%20EPM%20Concept%20Report_Part1.pdf (26. 6. 2013).
- Medmrežje 13: <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/FIELD/Venice/pdf/news/PROGRAMME%20Venice%20Workshop%2020-21%20June%202011.pdf> (26. 6. 2013).
- Petrič, M. 2000: Mednarodno pravno varstvo kulturne dediščine. Vestnik 17. Ljubljana.
- Rudolf, B. 2006: Intangible' and 'Tangible' Heritage. Mainz. Medmrežje: http://d-nb.info/1000727173/34__page=1&zoom=121,0,848 (1. 6. 2013).
- Sarbib, J. L. 2000. Minutes of the MENA Regional Management Team Meeting. Washington D.C.
- Silberberg, T. 1994: Cultural Tourism and Business Opportunities for Museums and Heritage Sites. Predstavitev na konferenci Quality Management in Urban Tourism: Balancing Business and Environment. Toronto.
- Šmid Hribar, M. 2014: Tipologija dediščine. Upravljanje območij s kulturno dediščino. Ljubljana.
- Šmid Hribar, M., Ledinek Lozej, Š. 2013: The Role of Identifying and Managing Cultural Values in Rural Development. Acta geografica Slovenica 53-2. Ljubljana. DOI: 10.3986/AGS53402
- Thomas, A. 1998: Values. Routledge Encyclopedia of Philosophy 9. London, New York.
- Vecco, M. 2010: A Definition of Cultural Heritage: From the Tangible to the Intangible. Journal of Cultural Heritage 11. Paris.
- Vokić, T. 2009: Rokodelske obrti – priložnosti za regionalni razvoj Pomurja. 20. zborovanje slovenskih geografov Pomurje – trajnostni regionalni razvoj ob reki Muri. Murska Sobota. Medmrežje: http://www.drustvo-geografov-pomurja.si/projekti/zborovanje/zbornik/z1Tatjana%20Vokic_T.pdf (4. 7. 2013).

VLOGA SOCIALNEGA PODJETNIŠTVA PRI REVITALIZACIJI KULTURNE DEDIŠČINE

Lucija Lapuh

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
lucija.lapuh@zrc-sazu.si

UDK: 911.3:330.342.146
330.342.146:719

IZVLEČEK

Vloga socialnega podjetništva pri revitalizaciji kulturne dediščine

Socialno podjetništvo je vrsta družbeno odgovornega podjetništva, katerega ključni cilj ni maksimiranje dobička, temveč ustvarjanje javnega dobrega. Termin pokriva spekter organizacij, ki niso niti del javnega niti zasebnega sektorja. Socialno gospodarstvo predstavlja nove možnosti za inovativno zaposlovanje ranljivih ciljnih skupin na trgu dela, tudi pri revitalizaciji kulturne dediščine. Za socialna podjetja obstajajo še neizkoriščene potenciali in priložnosti predvsem na področju obnove in restavratorstva objektov materialne kulturne dediščine in pri ohranjanju vsebine teh objektov ter njihove turistične prepoznavnosti.

KLJUČNE BESEDE

socialno podjetništvo, kulturna dediščina, revitalizacija, invalidsko podjetje, trg dela

ABSTRACT

The role of social entrepreneurship in cultural heritage site revitalization

The main aim of socially responsible entrepreneurship is not maximizing profit, but creating public good. The term refers to organizations that are neither public nor private. The social economy offers new opportunities for innovatively employing vulnerable social groups on the labor market and revitalizing cultural heritage, especially during recession. There are many potentials and opportunities in the renovation and restoration of cultural heritage sites and preserving the content of these sites and their tourism value.

KEY WORDS

social entrepreneurship, cultural heritage, revitalization, social enterprise, labor market

1 Uvod

Socialno podjetništvo je vrsta družbeno odgovornega podjetništva, katerega ključni cilj ni maksimiranje dobička, temveč ustvarjanje javnega dobrega (medmrežje 1). Socialna ekonomija ponuja nove možnosti za inovativno zaposlovanje ranljivih ciljnih skupin na trgu dela (medmrežje 2). Pri klasičnem podjetništvu je glavni namen ustvarjanje dobička, socialno podjetje pa daje prednost rasti družbenega kapitala in predstavlja odgovor na reševanje socialnih, okoljskih, zaposlitvenih in lokalnih problemov, pri tem pa uporablja večšine podjetništva, med katere spadajo kakovost vodenja, inovativnost in konkurenčnost (Grmadnik 2012). Pozitiven učinek na družbo kot celoto je v ustvarjanju novih delovnih mest ter prispevku h gospodarski rasti družbe.

Območja kulturne dediščine se morajo soočiti z družbenimi, gospodarskimi in okoljskimi potrebami in prioriteta. Zgodovinsko pomembna območja lahko pomembno pripomorejo k izboljšanju gospodarskih in družbenih razmer v regiji. Pri revitalizaciji kulturne dediščine govorimo o njeni obnovi in razvoju različnih funkcij (Urbact project results 2011).

2 Značilnosti socialnega podjetništva

Socialna podjetja predstavljajo podjetja in organizacije, ki stremijo k zagotavljanju družbenega blagostanja in izpolnjujejo določena ekonomska in družbena merila (medmrežje 3, medmrežje 4).

Ekonomska merila so:

- osnovna dejavnost je proizvodnja izdelkov in/ali prodaja storitev,
- visoka stopnja avtonomije,
- tržna usmerjenost,
- opredeljen delež neplačanega dela.

Družbena merila so:

- nastanek na podlagi civilne pobude,
- odločanje ni odvisno od deleža vloženega kapitala,
- aktivno vključevanje vseh deležnikov,
- delovanje v korist svojih članov, uporabnikov in skupnosti,
- dobiček se v večini vlaga nazaj v dejavnost ali v lokalno okolje, saj osnovni cilj ni povečevanje dobička lastnikov.

Socialno podjetje tipa A je bolj usmerjeno v opravljanje splošno koristnih dejavnosti, pri podjetju tipa B pa je poudarek na zaposlovanju ranljivih, težje zaposljivih oseb oziroma brezposelnih mladih, starejših od 55 let in invalidov. Socialno podjetje tipa A je ustanovljeno za trajno opravljanje dejavnosti socialnega podjetništva in sicer tako, da bo trajno zaposlovalo najmanj enega delavca v prvem letu in najmanj dva delavca v nadaljnjih letih poslovanja. Iz dejavnosti socialnega podjetništva mora ustvarjati najmanj polovico svojih prihodkov. Socialno podjetje tipa B je ustanovljeno za zaposlovanje težje zaposljivih oseb, pri čemer delež teh oseb predstavlja vsaj tretjino vseh zaposlenih. Vrsta dejavnosti za pridobitev statusa socialnega podjetja v tem primeru ni določena. Kombiniran tip je v socialno-podjetniškem okolju zelo zaželen, vendar ga v Sloveniji ni možno registrirati (Mesojedec in sodelavci 2012).

Status socialnega podjetja lahko dobi nepridobitna pravna oseba. Socialno podjetje ni statusno pravna oblika, lahko pa ima tako podjetje obliko društva, zasebnega zavoda, ustanove, zadruga, delniške družbe, družbe z neomejeno ali omejeno odgovornostjo. V pravnem prometu mora nepridobitna pravna oseba za socialno podjetje uporabljati okrajšavo »so. p.« (Zakon o socialnem podjetništvu 2011). Nevladne organizacije so aktivne pri upravljanju in promociji ohranitve in restavracije kulturne dediščine. Zasebne organizacije morajo biti konkurenčne na trgu tudi tam, kjer so javne organizacije obdržale to vlogo (Picard 2008).

Socialno podjetništvo predstavlja novost predvsem z vidika pravne ureditve, sicer pa so načela, po katerih deluje, že uveljavljena (Mesojedec in sodelavci 2012). Pri revitalizaciji kulturne dediščine so še posebej pomembna področja, na katerih delujejo socialna podjetja: znanost, raziskovanje, izobraževanje, socialni turizem, tehnična kultura, ohranjanje kulturne, tehnične in naravne dediščine (Zakon o socialnem podjetništvu 2011).

Socialna podjetja prispevajo k ponovni integraciji deprivilegiranih skupin na trgu dela, k večji povezanosti in krepitvi socialnega kapitala na lokalni ravni. Zagotavljajo zelo specifične storitve, ki so družbeno koristne, in pripomorejo k zmanjševanju neformalnega (črnega ali sivega) trga ter omogočajo potrošnikom večjo izbiro storitev in izdelkov (medmrežje 1). Socialno podjetništvo je v zadnjih dveh letih z novo strategijo Evropa 2020 postalo viden element gospodarstva v Evropski uniji. V času recesije predstavlja možnost za nova delovna mesta (Bizjak 2012), sovпада pa tudi s konceptoma družbene odgovornosti in trajnostnega razvoja (Grmadnik 2012).

3 Socialno podjetništvo na področju kulturne dediščine

Priložnosti pri revitalizaciji kulturne dediščine so v tehnoloških, gospodarskih, družbenih izzivih, prostorskem planiranju in ekološkem restavriranju. Pri revitalizaciji kulturne dediščine naj bodo vključeni tudi strokovnjaki, ki naj vključujejo znanje in inovacijsko kulturo v javne in zasebne organizacije; tudi v socialna podjetja, tako da vključijo dobrine in storitve, ki jih ni lahko proizvesti na trgu (Urbact project results 2011). Upravljanje dediščine ne pomeni samo ohranjanje zgodovinsko pomembnega območja, temveč tudi razvoj le-tega in širše okolice (The Urbact II programme 2010).

Pri socialno-podjetniških idejah je pomembno razumevanje težav in potreb, ki so obenem lahko priložnost za dejavnost na trgu. Inovativno socialno podjetništvo si prizadeva za razvoj inovativnih rešitev za doseganje družbene koristi ob hkratnem doseganju ekonomskega učinka (Mesojedec in sodelavci 2012).

O socialnem podjetništvu pri revitalizaciji kulturne dediščine lahko govorimo predvsem na dveh področjih: socialni podjetniki lahko delujejo na področju fizične obnove objektov kulturne dediščine ali pa pri ohranjanju njihove funkcijske vrednosti. Fizična obnova zajema obnovo stavbne dediščine in ostalih objektov nepremične materialne kulturne dediščine (gradbena dela, restavratorska dela). Pri ohranjanju funkcijske vrednosti objektov pa lahko socialni podjetniki igrajo pomembno vlogo na področju turizma (turistično-informacijska pisarna, muzeji, galerije, izdelava spominkov ...) in gostinstva.

Socialno podjetje mora v okviru revitalizacije kulturne dediščine upoštevati širše družbene in gospodarske značilnosti območja te dediščine, da lahko prepozna storitve in proizvode, ki jih lahko ponuja. Vedeti mora tudi, kdo so potencialni kupci oziroma uporabniki, kako bodo proizvodi dostavljeni, kakšni viri so potrebni za učinkovito poslovanje, kdo so dobavitelji in partnerji, ali bodo proizvodi konkurenčni na trgu in katere so priložnosti za rast poslovanja (Mesojedec in sodelavci 2012). Za dolgoročnejši uspeh socialnega podjetništva na področju kulturne dediščine je treba spodbujati razvoj človeških virov v kulturnih in prostočasnih dejavnostih ter izobraževanje novega osebja na področju restavriranja in vzdrževanja kulturne dediščine v javnem in privatnem sektorju (Multi-functional Historic Urban Areas 2010).

Obstaja pomembna povezava med turizmom in zgodovinsko pomembnim območjem. Turistična ponudba lahko temelji na tradicionalnih rokodelskih obrteh, lokalnih restavracijah, tržnicah, specializiranih trgovinah in storitvah, umetnosti, ki so registrirane kot socialna podjetja. Mladi se lahko priučijo teh večšin in jih obudijo. Korist imajo tako lokalna podjetja in tam zaposleni, kot tudi obiskovalci (Urbact project results 2011). Treba je spodbujati podjetja, ki delujejo na področju upravljanja kulturne dediščine, izdelave avdio-vizualnih materialov in storitev, ki se navezujejo na turizem (vodeni ogledi, knjigarne, spletne rezervacije in prodaja kart ...), saj ta podjetja lahko povežejo pobude ohranjanja kulturne dediščine na področju turizma. (Multi-functional Historic Urban Areas 2010).

Socialni turizem ali »turizem za vse« je eden izmed najpomembnejših parametrov evropske trajnostne turistične politike, ki je usmerjena k doseganju tako lizbonskih kot goeteborških ciljev. Te cilje želi Evropska unija med drugimi doseči tudi s spodbujanjem ustvarjanja turističnih proizvodov, storitev in turistične mobilnosti za štiri specifične družbene skupine evropske družbe: starejše, invalide, mlade posameznike in družine ter materialno deprivilegirane družbene skupine (medmrežje 5).

4 Primeri dobrih praks socialnega podjetništva na področju kulturne dediščine

Dobre prakse socialnega podjetništva, zbrane v tem prispevku, segajo na področje turizma in z njim povezanimi storitvami. Gre za fizične obnove objektov kulturne dediščine in/ali vzpostavitev funkcij v njih.

- Fundacija *Foundation of Santa Maria la Real*

Kulturna dediščina je lahko osnova za zagon lokalnega razvoja, vključitve mladih v družbo in povečanega zaposlovanja. Španska fundacija »Foundation of Santa Maria la Real« pomaga ljudem najti oziroma ustvariti zaposlitev, povezano s kulturno dediščino. Raziskuje možnost ustvarjanja poklicev pri mestni revitalizaciji. Delavnice, ki jih izvajajo za brezposelne mlade, so financirane z denarno pomočjo vlade. Te programe ohranitve kulturne dediščine izvajajo arhitekti, restavratorji, zgodovinarji in gradbeniki. Po končanem izobraževanju fundacija udeležencem pomaga tudi pri iskanju zaposlitve (medmrežje 4).

- Podjetje Acta Vista

Podjetje Acta Vista v Franciji se je hkrati lotilo problema brezposelnosti in obnove stavb s posebno kulturno vrednostjo. So specializirano podjetje za obnovo in restavracijo starih stavb, ki so hkrati objekti kulturne dediščine. Ukvarjajo se z izobraževanjem na področju tesarstva, klesanja kamna in zidanja pri obnovi starih stavb. Za eno leto zaposlijo brezposelne med 18. in 65. letom starosti ter jim omogočijo, da se usposobijo za delo v zidarstvu. S temi izkušnjami delavci pridobijo več možnosti pri iskanju dolgoročne zaposlitve v drugih podjetjih (medmrežje 7).

- Društvo za socialno vključenost MOSAIC

Delujejo na področju socialnega vključevanja najranljivejših družbenih skupin s pomočjo socialno-ekonomskih programov in s tem prispevajo k višji kakovosti življenja v lokalni skupnosti. Njihove aktivnosti temeljijo na naravni in kulturni dediščini Pomurja. S svojimi programi omogočajo povečanje delovnih sposobnosti ranljivih skupin prebivalstva ter s tem izboljšujejo možnosti za njihovo zaposlitev in delovanje na področjih ekološkega kmetijstva, pridelave hrane, tradicionalne gradnje in varovanja okolja (medmrežje 8). Z vidika revitalizacije kulturne dediščine Prekmurja je obnova tradicionalno grajenih hiš izrednega pomena.

- Tematska mreža HerO v okviru programa URBACT II (the URBACT II Thematic Network HerO)

Gre za evropski izobraževalni program, ki skuša razviti enotno strategijo upravljanja, s katero bi zagotovili ravnovesje med ohranjanjem kulturne dediščine in trajnostnim družbeno-gospodarskim razvojem ter konkurenčnostjo. Na območjih kulturne dediščine obstaja potreba po ohranjanju kulturne dediščine in družbeno-gospodarski rasti območja. Obnova stavb, ki niso v uporabi ali so premalo izkoriščene, bi lahko spodbudila gospodarsko rast in izboljšala kakovost življenja, tudi v kulturnem in turističnem smislu (Multi-functional Historic Urban Areas 2010).

- Zavod in turistična agencija za dostopni turizem Premiki

Dostopni turizem sodi med bolj perspektivne gospodarske panoge tako v Evropi kot v Sloveniji. V času gospodarske krize, ki se občuti tudi v turizmu, in v času, ko je konkurenca med turističnimi

ponudniki vse večja, turistični ponudniki iščejo nove ciljne skupine. Specializirana turistična ponudba za osebe s posebnimi potrebami beleži hitro rast. To je posledica številnih ukrepov za enakopravno vključevanje ranljivih skupin v družbo, ki jih izvajajo države Evropske unije (tudi Slovenija), hkrati pa se turistični ponudniki vse bolj zavedajo in razumejo potrebe ranljivih ciljnih skupin. Osebe s posebnimi potrebami so prav tako kot ostali prebivalci pripravljene nameniti večji delež svojih prihodkov za preživljanje dopusta (medmrežje 9).

Zavod in turistična agencija za svetovanje, promocijo in razvoj dostopnega turizma Premiki upošteva načela socialnega podjetništva že od ustanovitve leta 2010. Turistično dejavnost združujejo z zaposlovanjem težje zaposljivih oseb, ki imajo težave z duševnim zdravjem, a nimajo statusa invalida (medmrežje 1). Z združevanjem ponudbe in povpraševanja ustvarjajo invalidom prijazno mrežo ponudnikov, ki sega od namestitvenih objektov do celotne turistične ponudbe. So socialno podjetje, usmerjeno v trajnostni turizem, ki si želi s svojim delovanjem na potovanjih združiti tako osebe s posebnimi potrebami kot tudi njihove družine in prijatelje (medmrežje 9).

- Startup Live Athens

Primer inovacije od spodaj navzgor so pobude mladih in starejših, ki želijo izboljšati svoje življenje in prispevati k skupnosti. Grčija se je znašla v gospodarski krizi. Socialni kapital želijo povezati z njihovo kulturno dediščino in prednostjo, ki jo ima država zaradi tega, da krizo premagajo. »Startup Live Athens« je del evropske mreže dogodkov »Start Live«, ki vzgaja lokalne podjetniške skupnosti in se navezuje na evropski trg (medmrežje 6).

- European senior tourism

To je program, evropskim državljanom, starejšim od 55 let, nudi priložnost preživljanja počitnic v Španiji izven glavne sezone. Španska vlada in regionalne vlade (Andaluzija, Balearsko otočje, Valencija) krijejo del stroškov poti, pobuda pa sodi v okvir socialnega turizma (medmrežje 10).

- Gledališča in kinematografi

Kot socialno podjetje lahko deluje tudi filmska produkcija oziroma gledališče, ki lahko spodbuja obujanje filmske dediščine preko ponovnega uprizorjanja oziroma predvajanja že posnetih/uprizorjenih predstav v današnjih gledališčih in kinematografih. Tudi gledališča so v tujini socialna podjetja (medmrežje 11).

- Gostinska socialna podjetja

Ponudba lokalnih specialitet pripomore k večji turistični prepoznavnosti širše regije. Gostinskih socialnih podjetij, kjer so zaposlene težje zaposljive osebe, je v Evropi veliko – obstajajo tudi v Ljubljani (medmrežje 12). Lokalna oskrba s hrano lahko igra pomembno vlogo tudi za območja kulturne dediščine.

5 Sklep

Socialno podjetništvo krepi družbeno solidarnost, spodbuja medgeneracijsko sodelovanje in prostovoljno delo, krepi inovativno sposobnost družbe za reševanje socialnih, gospodarskih, okoljskih in drugih problemov. Zagotavlja dodatno spodbudo proizvodov in storitev, ki so v javnem interesu, razvija nove možnosti zaposlovanja, zagotavlja dodatna delovna mesta ter socialno in poklicno integracijo najbolj ranljivih skupin na trgu dela, kamor spadajo tudi ljudje tik pred upokojitvijo in mladi (Bačar 2013). Socialna podjetja so še posebej pomembna za področja, na katerih država ni dovolj učinkovita. Klasična podjetja bi morala prav tako ravnati družbeno odgovorno (medmrežje 1), saj pozitivne družbene spremembe, inovacije in nova delovna mesta pripomorejo k izhodu iz gospodarske krize (Bačar 2013).

Socialno podjetništvo na področju kulturne lahko poteka na ravni fizične obnove, restavracije kulturne dediščine in pri sami vsebini, namembnosti objektov. Fizična obnova objektov zajema predvsem socialna podjetja, ki se ukvarjajo z gradbeništvom in restavracijom. Pri vsebinski revitalizaciji objektov pa imajo velik potencial podjetja, ki ohranjajo tradicionalno proizvodnjo, značilno za določeno območje kulturne dediščine.

6 Viri in literatura

- Bačar, F. 2013: Socialno podjetništvo kot izziv v krizi. Medmrežje: <http://www.mladinski-ceh.si/objava/96> (13. 11. 2012).
- Bizjak, M. 2012: Socialno podjetništvo tudi na Idrijskem. ICRA. Medmrežje: <http://www.idrija.si/novice-obvestila-arhiv/2462-socialno-podjetnistvo-tudi-na-idrijskem-in-cerkljanskem-projekt-moja-stacuna-je-bil-izbran-na-javnem-razpisu-za-spodbujanje-razvoja-socialnega-podjetnistva.html> (13. 11. 2012).
- Grmadnik, J., 2012: S socialnim podjetništvom iz gospodarske krize. Delo, 30. 3. 2012. <http://www.delo.si/gospodarstvo/podjetja/s-socialnim-podjetništvom-iz-gospodarske-krize.html> (13. 11. 2012).
- Medmrežje 1: <http://www.eko-tce.eu/projekti/socialno-podjetnitvo/32-drubeno-koristna-podjetja.html> (13. 11. 2012).
- Medmrežje 2: <http://www.center-rcv.org/index.php?id=51> (13. 11. 2012).
- Medmrežje 3: <http://www.fundacija-prizma.si> (15. 1. 2014).
- Medmrežje 4: <https://www.ashoka.org/fellow/jose-maria-perez-gonzalez-perez> (20. 3. 2013).
- Medmrežje 5: http://www.sindikar-git.si/index.php?option=com_content&view=article&id=125:socialni-turizem (20. 3. 2013).
- Medmrežje 6: <http://www.socialinnovationeurope.eu/directory/news/greece-bottom-innovation-social-capital> (20. 3. 2013).
- Medmrežje 7: <http://www.schwabfound.org/sf/SocialEntrepreneurs/Profiles/index.htm?sname=173874&sorganization=0&sarea=0&ssector=0&sstye=0> (20. 3. 2013).
- Medmrežje 8: <http://www.socialinnovationeurope.eu/directory/organisation/mosaic-association-social-inclusion> (20. 3. 2013).
- Medmrežje 9: <http://premiki.com/> (1. 4. 2013).
- Medmrežje 10: <http://www.europeseniortourism.eu/en/queesest/> (20. 3. 2013).
- Medmrežje 11: <http://www.guardian.co.uk/culture-professionals-network/culture-professionals-blog/2012/sep/20/theatre-arts-social-enterprise> (20. 3. 2013).
- Medmrežje 12: <http://www.socialni-inkubator.si/index.php/socialno-podjetnistvo/primeri-dobrih-praks> (1. 4. 2013).
- Mesojedec, T., Šporar P., Strojani K., Valentinčič, T., Bačar, F., Sakovič, G., Strojani, T. 2012: Socialno podjetništvo. Ljubljana.
- Multi-functional Historic Urban Areas. 2010. Medmrežje: http://urbact.eu/fileadmin/Projects/HERO/projects_media/Multi-functional_historic_urban_areas_-_thematic_report_201101.pdf (14. 6. 2012).
- Pickard, R. 2008. Institutional reform: a new role for private owners and enterprises and their professional advisers. Analysis and reform of cultural heritage policies in South East Europe. Strasbourg.
- The Urbact II programme. 2010. Medmrežje: http://urbact.eu/fileadmin/general_library/URBACT2010web.pdf (14. 6. 2012).
- Urbact project results. 2011. Medmrežje: http://urbact.eu/fileadmin/general_library/Rapport_Urbact_II.pdf (14. 6. 2012).
- Zakon o socialnem podjetništvu. Uradni list RS 20/2011. Ljubljana.

KULTURNA DEDIŠČINA KOT PODLAGA ZA USTVARJANJE BLAGOVNIH ZNAMK

dr. Janez Nared, Matjaž Geršič

*Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
janez.nared@zrc-sazu.si, matjaz.gersic@zrc-sazu.si*

UDK: 719:658.626

IZVLEČEK

Kulturna dediščina kot podlaga za ustvarjanje blagovnih znamk

Blagovne znamke so del celovite tržne ponudbe, saj ob primerni zasnovi zagotavljajo prepoznavnost območja, izdelka ali storitve ter njihovo pozitivno podobo pri uporabnikih. V primeru kulturne dediščine moramo upoštevati njeno večfunkcijsko vlogo ter s tem različne možnosti za uporabo dediščine pri oblikovanju blagovnih znamk: 1) uporaba kulturne dediščine kot blagovne znamke za določeno državo, regijo, mesto ali kraj; 2) uporaba objektov kulturne dediščine kot blagovne znamke za tržno blago/zasebna podjetja; 3) uporaba tradicionalnih veščin in kulturne dediščine za proizvodnjo posameznega tipičnega regionalnega proizvoda. Predstavljene so ključne značilnosti blagovnih znamk, priporočila za njihovo oblikovanje ter primer estonske dobre prakse pri uporabi kulturne dediščine kot blagovne znamke.

KLJUČNE BESEDE

kulturna dediščina, blagovne znamke

ABSTRACT

Cultural heritage as a basis for creating brands

Brands are part of a comprehensive market supply because when they are designed appropriately they boost the profile or identity of an area, product, or service, and they evoke positive associations in users. In the case of cultural heritage, one must take into account its multi-functional role and subsequently the various options of using heritage in creating brands: 1) using cultural heritage as a brand for a specific country, region, city, or place; 2) using cultural heritage structures as brands for commodities or private enterprises; and 3) using traditional skills and cultural heritage to produce individual typical regional products. This article presents the key characteristics of brands, recommendations for designing them, and a best-practice example of using cultural heritage as a brand in Estonia.

KEY WORDS

Cultural heritage, brand, branding

1 Uvod

Kulturna dediščina je zaradi svoje širše prepoznavnosti in pozitivnih vrednot, ki jih praviloma predstavlja, primerno sredstvo za trženje držav, regij, mest in krajev, pa tudi za večanje prepoznavnosti tržnih storitev in proizvodov. Pri tem je treba v prvi vrsti spoštovati primarno poslanstvo kulturne dediščine in z njo povezanih vrednot, zato je uporaba kulturne dediščine pri blagovnih znamkah sprejemljiva le, če njeni izjemnost in celovitost nista ogroženi.

Zasledimo lahko več primerov, kjer je kulturna dediščina podlaga za blagovne znamke, nekaj jih predstavljamo v nadaljevanju, podajamo pa tudi priporočila, kako se lotiti oblikovanja blagovnih znamk na območjih s kulturno dediščino.

2 Opredelitev blagovne znamke

»Blagovna znamka je zbir pričakovanj, spominov, zgodb in odnosov, ki uporabnika prepričajo, da da prednost enemu izdelku ali storitvi pred drugim. Ko uporabnik (najsi bo to poslovni partner, kupec, volivec ali donator) ne plača več, ne izbere ali ne promovira izdelka, takrat za uporabnika blagovna znamka nima vrednosti.« (medmrežje 1).

Blagovna znamka je glede na gornji zapis proizvod, storitev ali koncept, ki ga javnost razlikuje od drugih proizvodov, storitev in konceptov, kar jim omogoča lažje predstavljanje in trženje (Parcanschi 2010). Blagovne znamke pri potrošnikih vzbujajo različne asociacije, tako da se v določenem času med potrošnikom in blagovno znamko lahko razvije trden čustveni odnos. Blagovne znamke potrošniki dojemajo kot nosilce neke vrednosti, zato jim je ob predpostavki pozitivnih asociacij zagotovljen tržni uspeh (Pucelj 2013).

Blagovna znamka spada med znake razlikovanja, ki so zavarovani skladno s konvencijskim pravom in kot pravna kategorija spada v vsebinski okvir intelektualne lastnine (Puharič 2001, 209–220). Blagovna znamka je ponudba znanega izvora. Ime blagovne znamke ima v zavesti ljudi številne asociacije, ki tvorijo podobo blagovne znamke (Kotler 2004, 11). Asociacije so opredeljene kot nekaj, kar je v spominu porabnika povezano z blagovno znamko. Poleg samega obstoja asociacije vsebujejo tudi raven moči. Povezava z blagovno znamko bo namreč tem močnejša, čim večje bo število izkušenj in čim večja bo odprtost porabnikov za komunikacijo. Prav tako bodo asociacije močnejše, kadar bodo podprte z mrežo drugih povezav, kar označuje pojem asociacijsko vozlišče (Aaker 1991, 109–113, cv: Hrstelj 2010, 2). Asociacijsko vozlišče blagovne znamke pomeni, da ime v zavesti porabnika povzroči številne asociacije, te pa nadalje povzročajo še več asociativnih zvez. Asociacije lahko odsevajo posamezne značilnosti blagovne znamke. Obstaja veliko načinov, kako asociacije, povezane z določeno blagovno znamko, ustvarjajo pomembno vrednost tako za kupca kot za podjetje (Chen 2001, 440–441, cv: Hrstelj 2010, 2).

Najznačilnejša spretnost trženjskih strokovnjakov je njihova sposobnost, da oblikujejo, ohranijo, zaščitijo in krepijo blagovno znamko, ki je opredeljena kot umetnost in temelj trženja. Zveza ameriških tržnikov (*American Marketing Association*) opredeljuje blagovno znamko kot: ime, izraz, znak, simbol, obliko ali njihovo kombinacijo, namenjeno prepoznavanju izdelkov ali storitev od konkurenčnih. Tržni strokovnjaki ugotavljajo, da je blagovna znamka kompleksni simbol, ki lahko sporoča do šest ravnih pomenov: lastnosti, koristi, vrednote, kulturo, osebnost in uporabnika (Kotler 2004, 418–419).

Ne gre le za zunanjo podobo, pač pa tudi za vsebine, ki so očem na prvi pogled skrite. Večplastnost blagovne znamke lahko primerjamo z ledeno goro. Vidni del predstavljata logotip in ime, skriti, nevidni del pa vrednote, razum in kultura (De Chernatony 2002, 23, cv: Kuštor 2008, 3).

Razvoj identitete blagovne znamke zahteva dodatne odločitve o imenu, logotipu, barvah, sloganu in simbolih blagovne znamke (Kotler 2004, 420). Označevanje izdelkov in storitev z blagovno znamko sproža številne izzive. Ključne so odločitve o sami blagovni znamki (nastopanje na trgu z blagovno

znamko ali brez), o pokroviteljstvu, o imenu, o strategiji in o repositioniranju blagovne znamke (Kotler 2004, 425).

3 Blagovne znamke, kulturna dediščina in destinacijski management

Večina blagovnih znamk je povezana z vsakdanjo potrošnjo. Vendarle pa imajo lahko podobno simbolno vrednost tudi pokrajine, mesta, posamezne stavbe, kar je pomembno z vidika destinacijskega managementa in upravljanja kulturne dediščine, saj je kulturna dediščina zaradi svojih izjemnih vrednosti širše prepoznavna in lahko veliko prispeva k promociji območja oziroma k boljšemu trženju.

Razvil se je pojem teritorialne blagovne znamke, ki jo lahko razumemo kot produkt destinacijskega managementa. Definicij pojma destinacijski management je več. Splošno sprejeto mnenje je, da gre za kompleksno upravljanje turizma na geografsko zaokroženem območju, kjer turizem predstavlja pomembno gospodarsko panogo (Brezovec 2004, 2). Destinacija mora biti urejena kot strateška poslovna enota. Le če je vodena profesionalno, lahko predstavlja samostojno in kakovostno blagovno znamko. Z destinacijo moramo povezati nadregionalne znamenitosti, posebne kmetijske proizvode in podobno (Ovsenik 2003, 63). Funkcije destinacijskega managementa obsegajo načrtovanje, razvoj, ohranjanje, trženje in poslovanje. Med glavnimi cilji izpostavimo zaščito okolja, trajnostni razvoj, dobičkonosnost, standarde kakovosti. Da bi se izognili navzkrižjem med temi cilji, so nujni jasna vizija, vključenost deležnikov ter njihovo usklajeno delovanje pri upravljanju določene destinacije, s ciljem celovitega razvoja turizma. Deležniki so lahko vključeni v javno ali zasebno organizacijo, katere glavni namen je vodenje in usklajevanje (Brezovec 2004, 2).

Sue Warren za učinkovit destinacijski management izpostavlja pomen blagovne znamke in njenih šest dimenzij. To so ljudje (prebivalstvo destinacije), ikone (vizualna privlačnost destinacije), podjetniki (ponudniki turističnih storitev), individualnost oziroma pristnost ponudbe, odkritja (nove destinacije in zgodbe) (Brezovec 2004, 2).

Ko govorimo o kulturni dediščini, je njena vloga v oblikovanju blagovnih znamk lahko večplastna. Izhaja namreč iz večfunkcijske vloge kulturne dediščine – izobraževalna, vzgojna, identifikacijska, kulturna, socialna, gospodarska ... – in ima zato lahko tudi več različnih vlog:

- uporaba kulturne dediščine kot blagovne znamke za določeno državo, regijo, mesto ali kraj;
- uporaba objektov kulturne dediščine kot blagovne znamke za tržno blago/zasebna podjetja;
- uporaba tradicionalnih večšin in kulturne dediščine za proizvodnjo posameznega tipičnega regionalnega proizvoda.

Kulturna dediščina je nedvomno pomembna za številne gospodarske panoge in predstavlja potencial za različne oblike uporabe. Podjetja jo lahko uporabljajo pri marketingu, promociji in ob sprejemanju gostov. Kulturne pokrajine, ikonična mesta (*townscapes*), posamezna prizorišča in stavbe se s pridom uporabljajo v filmski industriji in medijih, v turizmu ima kulturna dediščina vlogo privabljanja obiskovalcev in podpira ključne turistične aktivnosti – nastanitve, transport in pogostitve (*catering*). Blagovne znamke za proizvode, regije in različne lokacije so tako pogosto zasnovane prav na kulturni dediščini (Nypan 2008, 59–60).

3.1 Uporaba kulturne dediščine kot blagovne znamke za določeno državo, regijo, mesto ali kraj

V vsakdanjem življenju naletimo na številne primere, ko se kulturno dediščino uporablja za dvig prepoznavnosti in identitete nekega območja. Pri tem se pogosto uporablja termin »*brandscaping*«, ko skušamo regijam dvigniti prepoznavnost s pomočjo certificiranja, pri čemer pokrajine (*landscapes*) postajajo tržno prepoznavne pokrajine (*brandscapes*). Podobno velja tudi za mesta, kjer si Pariza ne moremo predstavljati brez Eifflovega stolpa, Londona brez Big Bena, New Yorka brez kipa svobode, Sydneyja brez slikovite opere ...

JANEZ NAREĐ

Slika 1: La Sagrada Familia je ena najprepoznavnejših stavb v Barceloni, ki jo v promocijske namene uporabljajo številna podjetja, pomembna pa je tudi za predstavljanje Barcelone kot turistične destinacije.

Prepoznavnost območij lahko dvigujejo tudi kulturni dogodki. Primer je promoviranje evropskih prestolnic kulture, v Sloveniji sta bila to Ljubljana in Maribor, ki s pomembnim poudarkom na trženju teh mest podpirajo idejo, da so kultura, dediščina in umetnost osrednji dejavniki pri privabljanju turistov (Robinson 2008, 19).

3.2 Uporaba objektov kulturne dediščine kot blagovne znamke za tržno blago/zasebna podjetja

Prepoznavnost kulturne dediščine želijo izkoristiti tudi posamezna podjetja, pri čemer se nekatera poslužujejo bolj znanih objektov, druga pa uporabijo manj prepoznane objekte kulturne dediščine.

Primer rabe znanega objekta je znak lokala za poizkušanje vin v Rimu, kjer je oblikovalka Bayley Jackson v stiliziran kozarec postavila rimske Kolosej (slika 2; Vino Roma ... 2014).

Slika 2: VINO ROMA: uporaba kulturne dediščine za promoviranje storitve oziroma podjetja.

Podoben primer je tudi raba tradicionalnih vetrnih mlinov za promocijo prepoznavne estonske znamke vodke. Mlini na veter so primer estonske vernakularne arhitekture, še zlasti na otoku Saaremaa. Tam je v devetnajstem stoletju tovrsten mlin imela vsaka večja kmetija (Tourism ... 2014). Leta 1890 je bilo na otoku Saaremaa več kot 1200 mlinov, z elektrifikacijo pa je njihovo število močno upadlo. Danes je mlinov le nekaj deset, od tega jih deluje okoli dvajset (Eppich in sodelavci 2013; To Saaremaa ... 2014). Čeprav je število mlinov razmeroma majhno, so pomemben simbol otoka, vendar jim brez pomoči grozi izumrtje (Tourism ... 2014; To Saaremaa ... 2014). Zato so mline začeli obnavljati, pri čemer pa je pomembno vlogo odigralo podjetje Saaremaa Vodka, ki stiliziran mlin uporablja za promocijo in označevanje svojih izdelkov. Podjetje se je leta 2013 povežalo z lokalnim turističnim centrom in začelo spodbujati obnovo in vzdrževanje teh za otok pomembnih spomenikov (Our team ... 2014). S tem se je podjetje bolj vključilo v lokalno skupnost, krepi dediščino otoka in pomaga pri ohranjanju unikatnosti otoka in izdelovanja mlinov (To Saaremaa ... 2014; Altia ... 2014).

V obnovo objektov je tako vstopil zasebni kapital, kar lahko zagotovi trajnejši vir za ohranjanje te pomembne dediščine v bodoče (Eppich in sodelavci 2013).

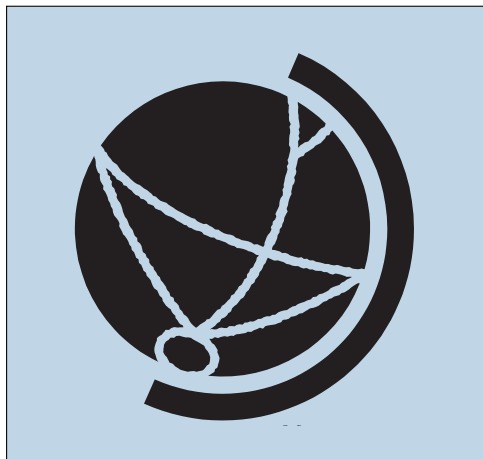
Aprila 2013 so začeli z restavriranjem mlina Pihtla, ki so ga spremenili v ptičjo opazovalnico z namestitvijo za ornitologe, pristopili pa so tudi k obnovi mlina Leedri, ki je tradicionalno prizorišče za poletna slavlja lokalne skupnosti (Altia ... 2014; Preserving ... 2014).

Leta 2014 nameravajo obnoviti vetrni mlin Ilaste. Zgrajen je bil 1891 in je deloval prek sto let. Stoji v Narodnem parku Vilsandi in je privlačen kraj za turiste. V njem bodo uredili razstavo o pisatelju Aadu Hintu, ki je živel v bližnji vasi, in o življenju v okoliških vaseh. Mlin je bil za obnovo izbran izmed enaindvajsetih predlogov, in sicer je bil poglobitni razlog za izbor jasna vizija lastnikov ter močna podpora lokalnih prebivalcev (In 2014 Saaremaa ... 2014).

Primer rabe manj prepoznavnih elementov kulturne dediščine sta znak ameriškega podjetja Starbucks, ki je zasnovan na podlagi skandinavskega lesoreza iz šestnajstega stoletja, pa tudi znak Znans-

Slika 3: Uporaba kulturnega spomenika za označevanje tržnih proizvodov: primer vetrnih mlinov v Estoniji.

Slika 4: Replika obeska iz Šmarjete in znak Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

tvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, v katerem je upodobljen bronasti obesek iz Šmarjete iz prvega stoletja pred našim štetjem.

Ker je raba blagovnih znamk zaradi zaščite pri pristojnih ustanovah omejena na njihove lastnike (Parcanschi 2010), lahko pride do težav, če kulturno dediščino v ta namen uporabljajo zasebna podjetja, zlasti če imamo v mislih univerzalno vrednost kulturne dediščine in vprašanje lastništva kulturne dediščine. Zaradi tega je raba kulturne dediščine primernejša za skupne znamke v javni lasti, pri čemer so mreženje, skupno predstavljanje in regionalizacija krajevnih znamk odziv na vedno večjo konkurenco med regijami (Ashworth 2008, 57–58).

3.3 Uporaba tradicionalnih veščin in kulturne dediščine za proizvodnjo posameznega tipičnega regionalnega proizvoda

S tržnega vidika so pomembni tudi proizvodi, narejeni z uporabo tradicionalnih znanj, ki jih označujemo tudi kot živo dediščino. Sem lahko na primer uvrstimo uporabo klekljarskih znanj za izdelavo čipk, nakita ali oblek, tradicionalno izdelovanje idrijskih žlikrofov, ki so na ravni Evropske unije zaščiteni kot »zajamčena tradicionalna posebnost«, in podobno.

4 Priporočila pri zasnovi in uporabi blagovnih znamk

Priporočila smo za potrebe območij s kulturno dediščino pripravili na podlagi vodnika *The power of branding* (2013), ki se pri oblikovanju blagovne znamke osredotoča na sledeče elemente:

Ideja

V tem koraku mora biti osrednja pozornost na tem, kaj dela območje drugačno, kakšna je njegova ponudba, zakaj je ta takšna in kako jo je mogoče predstaviti. Ideja je lahko tudi povezovalni člen med različnimi aktivnostmi. V idealnih razmerah bo ideja ponazarjala vse, kar območje nudi, storitve za stranke, oglaševanje, spletno stran, celostno podobo ... Da bi to dosegla, mora ideja odražati stališča, ponudbo, razlike nasproti ostalim, prednosti, osebnost ali identiteto območja, trenutne in prihodnje želje obiskovalcev in strank, njihove navade in želje, pa tudi morebitne tržne niše. Odgovori na ta vpraša-

nja omogočijo »branding«, to je oblikovanje blagovne znamke, vključno z oblikovanjem, oglaševanjem, dogodki, partnerstvi, izobraževanjem zaposlenih ...

Vizija

Vizija razvoja, upravljanja in trženja kulturne dediščine naj bo del načrta upravljanja in naj se uporablja v raznovrstne namene, tudi za ustvarjanje blagovne znamke. Oblikovanje vizije za območje ali kulturni spomenik predstavlja razmislek o prihodnosti, kaj želi območje ali spomenik pomeniti, ter kako je treba pristopiti k trženju ali preobrazbi sektorjev. Dobro izdelana vizija pripomore k hitrejšemu reševanju praktičnih izzivov in k doslednejši uresničitvi razvojne strategije. Zlasti je pomembno, da se z vizijo poenotijo vsi ključni deležniki.

Vrednote

Vrednote odražajo, za čem neko območje stoji, pri čemer so najpogostejše vrednote kakovost, odprtost, inovativnost, odgovornost, poštenost, spoštovanje posameznika, opolnomočenje, strast, prilagodljivost, timsko delo in ponos. Zavedati se moramo, da je vrednote težko ponazoriti in predstaviti. Odkrito oglaševanje lahko daje vtis neodkritosti in lažnosti, če jih ne oglašujemo, pa ima lahko za posledico nepoznavanje temeljnih značilnosti območja oziroma tega, kar le-to predstavlja.

Osebnost oziroma identiteta

Osebnost oziroma identiteta je odvisna od tega, kako so ideja, vizija in vrednote predstavljene javnosti. Nanaša se na ton, jezik in obliko, lahko je učinkovita in ima poslovno podobo, lahko je prijazna in zgovorna, mogoče hudomušna in nespoštljiva. Razlike ponazarjajo spodnji primeri:

- Oblikovanje in vizualna identiteta: ostra celostna podoba ali mehka, prijetna karikaturna?
- Ton glasu: je uporabljeni jezik formalen ali sproščen?
- Dialog: ali lahko obiskovalci in uporabniki sooblikujejo idejo ali je komunikacija zgolj enosmerna?
- Služba za stranke: kako so zaposleni usposobljeni za komunikacijo z obiskovalci oziroma strankami ter kakšna je raven predvidenih storitev?

Ko pride do posredovanja blagovne znamke javnosti, je smiselno upoštevati sledeče tehnike oziroma področja:

- Pripovedovanje zgodbe: to je uveljavljena tehnika, ko z zgodbo predstavimo celostno podobo, podlage za pisma in sporočila, prospekte in podobno.
- Verodostojnost: ponudba, ki jo z znamko predstavljamo, mora biti verodostojna.
- Razločevanje: pomemben del ustvarjanja blagovnih znamk je ravno to, kako se razlikovati od konkurentov; uspeh na tem področju lahko pomeni veliko prednost.
- Sodelovanje z deležniki: k boljši prepoznavnosti lahko pripomore tudi sodelovanje z deležniki; ob prepričljivi komunikaciji bodo ti prisluhnili sporočilu.
- Osredotočenje na lastni portfelj: razmisliti je treba o tem, kaj ponujati, čeprav bi to pomenilo spremembo notranje organiziranosti.
- Skupna ali več različnih znamk: v primeru, ko je ponudba storitev široka, je treba razmisliti, ali je za predstavitev primernejša ena krovna znamka ali je smiselno razviti svojo za vsak sklop storitev.
- Pokroviteljstvo nad znamko: je način, ko lahko nova blagovna znamka izkoristi prednosti, ki ji jih daje povezanost z že uveljavljeno znamko.
- Poživitev znamke: znamko je treba posodabljati in prilagajati novim zahtevam in trendom.
- Poimenovanje: poimenovanje je pomembno tako z vidika podajanja in identitete znamke ter je ključni element trženja. Ravno ime je lahko sredstvo za razlikovanje od konkurence in odraz celovite tržne strategije.

5 Sklep

Kulturna dediščina lahko veliko pripomore k prepoznavnosti neke regije, mesta ali objekta, zaradi česar se jo pogosto uporablja pri oblikovanju blagovnih znamk. Pri tem je treba paziti, da trženje s pomočjo kulturne dediščine le-te ne dela plehke in cenene. Zagotoviti je treba, da se v zvezi z njo oblikujejo pozitivna čustva ter da trženje dodatno prispeva k njenemu varovanju. Zlasti je treba paziti, ko kulturno dediščino pri oblikovanju blagovnih znamk uporabljajo zasebniki, saj pri tem lahko pride do njene zlorabe, enostranskih koristi ter preprečevanja rabe enakih simbolov s strani drugih deležnikov. Vsekakor je bolj zaželeno, da kulturna dediščina služi skupnemu dobru.

6 Viri in literatura

- Aaker, D. 1991: *Managing Brand Equity, Capitalizing in the Value of the Brand Name*. New York.
- Altia helps to preserve Saaremaa Island's windmill heritage. 2014. Medmrežje: <http://www.mynewsdesk.com/altia/news/altia-helps-to-preserve-saaremaa-island-s-windmill-heritage-83212> (7. 5. 2014).
- Ashworth, G. J. 2008: How do tourists consume heritage places. *Cultural heritage and tourism*. Department of Cultural Heritage under Ministry of Culture. Vilnius.
- Brezovec, A. 2004: Destinacijski menedžment – celovito upravljanje turizma v kraju, spet »samo« branding ali še huje: le predmet trženja organizatorjev potovanj? *Turizem, časopis za menedžment in trženje v turizmu* 71. Ljubljana.
- Chen, A. 2001: Using free association to examine the relationship between the characteristics of brand association and brand equity. *Journal of product & brand management* 10-7. Santa Barbara.
- De Chernatony, L. 2002: Blagovna znamka: Od vizije do vrednotenja. *Strateško oblikovanje in vzdrževanje blagovnih znamk*. Ljubljana.
- Eppich, R., Espada, J. C., Cruz, C., Kulmer, A. 2013: Good practice for the conservation of urban settlements, vernacular architecture and surrounding landscapes. *Vernacular Heritage and Earthen Architecture*. Boca Raton.
- Hrastelj, E. 2010: Vloga porabnikov asociacij v zvezi z blagovno znamko v nakupnem procesu. *Diplomska naloga, Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani*. Ljubljana.
- In 2014 Saaremaa Vodka rebuilds in Saaremaa Island Ilaste windmill. Medmrežje: <http://www.saaremaaavodka.ee/en/news/65/pageid/152> (7. 5. 2014).
- Kotler, P. 2004: *Management trženja*. Ljubljana.
- Kuštor, J. 2008: Ustvarjanje nove korporativne blagovne znamke na primeru skupine Panvita. *Diplomska naloga, Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani*. Ljubljana.
- Medmrežje 1: http://sethgodin.typepad.com/seths_blog/2009/12/define-brand.html (4. 5. 2014).
- Nypan, T. M. 2008: The economics of built heritage. *Cultural heritage and tourism*. Department of Cultural Heritage under Ministry of Culture. Vilnius.
- Our team helped to bring into order the surroundings of Ennu windmill in Saaremaa Island. 2014. Medmrežje: <http://www.saaremaaavodka.ee/en/news/59/pageid/155> (7. 5. 2014).
- Ovsenik, R. 2003: *Perspektive in protislovja razvoja turističnega področja – model turističnega managementa na območju slovenskih Alp*. Doktorsko delo, Fakulteta za organizacijske vede Univerze v Mariboru. Kranj.
- Parcanschi, B. 2010: Brand. *Computing fundamentals glossary*. Medmrežje: <http://whatis.techtarget.com/definition/brand> (4. 5. 2014).
- Preserving Estonia's windmill heritage. *Altia Magazine* 2. Medmrežje: http://www.altiacorporation.fi/connect/030faba9-7509-4f53-9b3b-de34f59943ef/Altia_Vintage_2013_web.pdf?MOD=AJPERES (7. 5. 2014).

- Pucelj, E. U. 2013: Fenomen blagovnih znamk. Medmrežje: <http://www.e-neo.si/si/atrativno/fenomen-blagovnih-znamk/> (28. 3. 2013).
- Puharič, K. 2001: Gospodarsko pravo z osnovami prava. Ljubljana.
- Robinson, M. 2008: The experiences of cultural tourism. Cultural heritage and tourism. Department of Cultural Heritage under Ministry of Culture. Vilnius.
- The power of branding. 2013. Medmrežje: <http://www.designcouncil.org.uk/news-opinion/power-branding> (12. 6. 2014).
- To Saaremaa, the windmills are a matter of the heart! Saaremaa Vodka helps to rebuild them. 2014. Medmrežje: <http://www.saaremaavodka.ee/en/news/54/pageid/155> (7. 5. 2014).
- Tourism in Saaremaa. 2014. Medmrežje: http://www.saaremaa.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=498 (7. 5. 2014).
- Vino Roma Landmark Logo. 2014. Medmrežje: <http://www.behance.net/gallery/7961145/Vino-Roma-Landmark-Logo> (12. 6. 2014).

TRŽENJE KULTURNE DEDIŠČINE

Maruša Goluža, Matjaž Geršič

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
marusa.goluza@zrc-sazu.si, matjaz.gersic@zrc-sazu.si

UDK: 91:719

339.138:719

IZVLEČEK

Trženje kulturne dediščine

Trženje kulturne dediščine je prepleten proces, saj mora slediti ekonomski logiki trženja, hkrati pa zagotavljati varovanje kulturne dediščine in na koncu prepričati potrošnika, turista, da obišče določeno destinacijo. Tako postane kulturna dediščina neločljiv del turistične ponudbe. Ker turizem in kulturna dediščina nastopata z roko v roki, je smiselno vzajemno sodelovanje tudi pri njunem trženju. Kljub ekonomski logiki pa je pri trženju kulturne dediščine močan tudi trajnostni vidik. Kot posledica tega se je razvil tako imenovani demarketing, s ciljem določeno skupino turistov odvrniti od namere obiska izbrane destinacije. V tem primeru ne gre za trženju nasprotni proces, pač pa le za njegovo posebno obliko.

KLJUČNE BESEDE

trženje, marketing, demarketing, kulturna dediščina, turizem, trajnost

ABSTRACT

Marketing cultural heritage

Marketing cultural heritage is a complex process because it must follow the economic logic of marketing and at the same time ensure cultural heritage protection – and, finally, also convince consumers (i.e., tourists) to visit a particular site. Cultural heritage thus becomes an inseparable part of a particular destination's tourism attractions. Because tourism and cultural heritage go hand in hand, it also makes sense for them to cooperate in marketing cultural heritage. General modern trends in the spirit of sustainability are also influencing this process. In marketing cultural heritage, »demarketing« has also developed, which has the goal of dissuading a particular group of tourists from planning to visit a particular destination. In this case, this does not involve a process opposed to marketing, but only a special form of it.

KEY WORDS

marketing, demarketing, cultural heritage, tourism, sustainability

1 Uvod

»Ignoranti quem portum petat nullus suus ventus est« (Seneka 65, 3). Na prvi pogled se morda zdi, da misel rimskega filozofa Seneke, ki v slovenskem prevodu pomeni »Če ne veš kam greš, ti noben veter ne pomaga«, z naslovom prispevka nima posebne povezave. Ko pa se bomo v nadaljevanju prispevka poglobili v pojem »trženje« bo postalo jasno, da je pri trženju jasno določen cilj izjemnega pomena.

Zmotno je namreč obče prisotno prepričanje, da trženje pomeni le oglaševanje ter prodajo izdelkov in storitev (Habjanič in Ušaj 2000; medmrežje 1). Pojem trženje izvira iz anglosaksonskega izraza *marketing*, ki je nastal iz besede »*the market*«, ki pomeni trg. Trženje se je razvilo kot odgovor na spremembo »tržišča proizvajalcev« v »tržišče kupcev«. Ob poplavi ponudbe izdelkov in storitev se morajo tržniki danes ravnati glede na povpraševanje, torej glede na ciljno tržišče. Če trženje opredelimo kot stroko, so njen predmet preučevanja odnosi in menjave med ljudmi (Habjanič in Ušaj 2000, 9). Vodilni svetovni strokovnjak na področju trženja, Philip Kotler, trženje opredeli kot družbeni proces ustvarjanja in menjave izdelkov, storitev ali idej, v katerem posamezniki in skupine dobijo to, kar želijo, pri čemer sta v proces vključena tudi cena in način komuniciranja (Habjanič in Ušaj 2000; Vukasović 2012, 19; Makovec, Ravbar in Zagorc 2009, 6). Opisana teorija se imenuje 4P, in v angleškem jeziku pomeni kratice za *Product* / izdelek, *Price* / cena, *Placement* / postavitve na trg in *Promotion* / promocija. V sodobnosti so se omenjeni teoriji pridružili še trije P-ji: *People* / ljudje, *Physical evidence* / fizični dokazi in *Process* / proces (Makovec, Ravbar in Zagorc 2009; medmrežje 1).

Trženje je torej celosten skupek različnih gradnikov zapletenega procesa z jasnim ciljem. Temelj procesa, ki ga opisuje teorija 4P, pa je seveda prvi P, to je izdelek (*product*), na podlagi katerega oblikujemo pristope in metode v nadaljnjem procesu trženja, tudi v primeru trženja kulturne dediščine.

Pod pojmom kulturna dediščina razumemo »vse po človeku ustvarjene objekte, dele kulturne pokrajine, to je pokrajine, v kateri antropogene pokrajinske prvine prevladujejo nad naravnimi, ki imajo za državo ali ožje območje posebno estetsko, zgodovinsko, kulturno, znanstveno ali izobraževalno vrednost« (Kladnik, Lovrenčak in Orožen Adamič 2005, 194). Kulturna dediščina je aktivna in ne pasivna ter nastane kot posledica izkušenj: torej ni nekaj, česar se zlahka naučiš. To pomeni, da je hkrati skupinski fenomen ter rezultat našega znanja, ki izhaja iz miselnih možganskih procesov (Bogataj 1992).

2 Trženje kulturne dediščine

V kontekstu kulturne dediščine v uvodu opisana splošna opredelitev trženja ni povsem ustrezna. Trženje kulturne dediščine namreč ne bi smelo služiti le zadovoljevanju potreb potrošnikov in dobičku podjetij oziroma ponudnikov storitev, temveč je pomemben vidik tudi kulturna dediščina sama, njeno varovanje in ožvitev območij s kulturno dediščino. Ponudniki storitev v trženju kulturne dediščine morajo neprestano iskati ravnovesje med zadovoljstvom potrošnikov (obiskovalcev), omejitvami zaradi ranljivosti dediščine (nevarnosti trajnih poškodb) in dobičkom, ki ne nazadnje omogoča tudi investiranje v varstvo in obnovo dediščine (Misiura 2006).

Turistična potovanja so poznali že v rimskem obdobju, ko so turisti obiskovali predvsem kraje in znamenitosti, povezane z vodo (primer so rimske terme v kraju Bath v Združenem kraljestvu). Pozneje, v srednjem veku, so bila turistična potovanja večinoma verske narave. V 19. stoletju se je z razvojem industrije in železniškega prometa povečal obisk na območjih z znamenitostmi, pojavljati pa so se začeli tudi muzeji in galerije. Trženje turističnih destinacij in posameznih znamenitosti se je začelo hitreje razvijati nekje sredi 20. stoletja, kar je spodbudilo še hitrejšo rast mednarodnega turizma (Misiura 2006).

Sedemdeseta leta 20. stoletja so bila za področje varovanja kulturne dediščine zelo pomembna, saj se je v tem obdobju zelo dvignila ozaveščenost ljudi o pomenu kulturne dediščine, večji razvoj je doživelo tudi konzervatorstvo (Misiura 2006). Leta 1972 je Unesco izdal Konvencijo o varovanju svetovne kulturne in naravne dediščine (Convention ... 1972), ki še danes velja za enega temeljnih dokumen-

tov na področju varovanja kulturne dediščine. Tako trženje kot turizem sta se še naprej razvijala, z vse večjo komercializacijo znamenitosti pa so tudi ljudje namenjali vedno več zanimanja območjem kulturne dediščine in jih pogosteje tudi obiskovali. Kmalu se je pojavila tudi ideja o ustanavljanju skladov, namenjenih obnovi in varovanju kulturne dediščine (Misiura 2006).

V zadnjih nekaj desetletjih se turizem uvršča v skupino najhitreje rastočih gospodarskih panog. Uveljavljajo se nove destinacije, potovanja pa postajajo vse bolj mednarodna. Svetovna turistična organizacija napoveduje, da se bo število mednarodnih turistov povečevalo tudi v prihodnje (UNWTO ... 2012). Naraščanje števila turističnih potovanj pomeni vse večje pritiske na območja kulturne dediščine. Trženje kulturne dediščine bo moralo biti zato v prihodnje še toliko bolj premišljeno, upoštevati bo treba tako omejitve, ki jih postavlja kulturna dediščina sama kot tudi tam živeče prebivalstvo, za katerega je kulturna dediščina del krajevne oziroma nacionalne identitete.

3 Turizem in kulturna dediščina

Dediščina ima eno ključnih vlog v turizmu, saj privablja obiskovalce, ki se zanimajo tako za zgodovinsko, umetniško, znanstveno in naravno dediščino kot tudi za značilnosti gostiteljske skupnosti. Kulturni turizem je osredinjen na doživljanje pokrajine, način življenja lokalne skupnosti, njihove vrednote, tradicijo in na druge posebne dogodke. Kulturna dediščina skupaj z naravo ter socialnim okoljem, v katerem se je razvijala, predstavlja osnovo turističnega povpraševanja in zato pomembno sooblikuje vsebino turistične ponudbe nekega območja (Kužnik 2009; Rosenfeld 2008). Vključevanje oblik kulturne dediščine v turistično ponudbo je največkrat premalo strokovno vodeno. Vzrok za to je lahko tudi naš napačen odnos do dediščine. Pogosto se ne zavedamo dovolj svoje identitete ter ne čutimo potrebne odgovornosti do bogastva, ki nas vsakodnevno obkroža. V turistično ponudbo se je v preteklosti vključevalo le stvaritve vrhunske kulturne ustvarjalnosti. Te utegnejo postati neprimerne oziroma dolgočasne za trženje. Predvsem je z njimi težko pritegniti turiste k večkratnemu obisku (Kužnik 2009).

Z dediščino oblikujemo posebnosti in avtentičnost celotne turistične ponudbe. Damo ji neke vrste identiteto. Predpogoj je, da koncepte turistične ponudbe pravilno razumemo. Pri tem moramo paziti, da pri umeščanju kulturne dediščine v turistično ponudbo upoštevamo strokovni pristop, saj v nasprotnem primeru lahko dosežemo nasprotni učinek (Bogataj 1992).

V turizmu se pogosto pojavlja vprašanje pristnosti, ki lokalnemu okolju postavlja vedno nove izzive. Čeprav sta varovanje in ohranjanje kulturne dediščine in okolja v prvotni podobi v človekovi naravi, lahko različni interesi to kaj hitro spremenijo. Zaradi političnih odločitev, interesov kapitala ali posameznikov in drugih razlogov je razvoj turizma pogosto v nasprotju z ohranjanjem kulturne in naravne dediščine. Kot primer lahko navedemo verske institucije, katerim močan interes za krepitev turizma lahko otežuje opravljanje njihove primarne dejavnosti. Vsako območje z naravno ali kulturno dediščino bi si moralo na področju razvoja turizma zastaviti trajnostne cilje, ki bodo prispevali tako k ohranjanju kot tudi k razvoju kulturnih vrednosti (Rosenfeld 2008).

Naravna in kulturna dediščina ter turizem so postali glavni vir dohodka za mnoge skupnosti in države po vsem svetu. Ne le, da ustvarjajo nova delovna mesta, ampak prinašajo dohodke tudi od zunanjih skupnosti in drugih držav, kar omogoča razvoj krajevnega gospodarstva. Obstaja veliko pogojev in sredstev, ki so potrebni za uspeh. Posamezen kraj je treba povezati z zgodovinskimi dogodki in obdobji ter z ljudmi in kulturo. Treba je povedati zgodbo, ki zajame občinstvo in v njih vzbudi spoštovanje, razumevanje in užitek. Turistom je treba pripraviti vse potrebne informacije, ki jih bodo brez težav našli. Spletne strani morajo biti prevedene v nekaj svetovnih jezikov, smerokazi, ki turiste usmerjajo v pravo smer, morajo stati na primernih mestih in biti ustrezno oblikovani, informacijski centri za turiste morajo imeti vse potrebne informacije, ki jih turisti rabijo na potovanju, in sicer o lokalnih in medmestnih prevozi, nastanitvenih zmogljivostih, hrani, nakupovanju, zdravstveni oskrbi in o vsebinskih programih v povezavi z naravno in kulturno dediščino. Nujno je usklajevanje interesov deležnikov, tako

akterjev v turizmu kot tudi pri gospodarskem razvoju ter načrtovanju in razvoju infrastrukture (Rosenfeld 2008).

Vplivi turizma na kulturno dediščino so lahko pozitivni in negativni. Pozitivni vplivi nastanejo v primeru, če se turizem razvija in posluje na način, da spodbuja zaščito kulturne dediščine, ohranja krajevno kulturo in zagotavlja finančna sredstva za ohranjanje krajevne obrti, prireditvev ... Turizem je lahko razlog za oživitve že skoraj pozabljenih šeg in navad, ki jih je mogoče tržiti zaradi prihoda turistov, lahko pa tudi krepi in oblikuje kulturno zavest, ker se lokalno prebivalstvo zave, da imajo kulturne dobrine svojo vrednost in privlačnost za obiskovalce. Seveda pa lahko turizem na kulturno dediščino vpliva tudi negativno. Gre predvsem za nevarnost komercializacije in izgube avtentičnosti zaradi podrejenosti in prilagajanja okusu obiskovalcev (Mihalič 2006).

4 Vprašanje trajnosti trženja kulturne dediščine

Trajnostni turizem izhaja iz koncepta trajnostnega razvoja, ki ga je komisija Brundtlandove leta 1987 opredelila kot razvoj, ki spoštuje trenutne potrebe, ne da bi ogrožal zmožnost naslednjih generacij za uresničevanje njihovih potreb (Sustainable ... 1999; medmrežje 2). Pri tem se postavlja vprašanje ali je trajnost na področju turistične dejavnosti sploh mogoča. Trajnostna oblika turizma naj bi sledila ravnovesju med dobičkom, ki ga ta dejavnost prinaša, ter spoštovanjem lokalnega prebivalstva in okolja. Na eni strani je cilj trženja torej privabljanje obiskovalcev, hkrati pa morajo biti stroški oziroma negativne posledice razvoja turizma čim manjši. Če izhajamo iz dejstva, da je vsak posamezni obiskovalec potencialni izvor onesnaževanja, pretiranega izkoriščanja okolja in degradacije kulturne dediščine, nobena oblika turizma sama po sebi ne more biti popolnoma trajnostna. Avtorji dokumenta Trajnostni turizem in kulturna dediščina zato menijo, da je trajnost ideal, kateremu se lahko le približamo, ni pa ga mogoče doseči (Candela in Figini 2012; Sustainable ... 1999).

Turistično dejavnost pogosto povezujemo z gospodarskim razvojem, vendar je vse bolj v ospredju zavedanje, da se učinki turizma, predvsem masovnega, kažejo v obliki številnih negativnih posledic tako v okolju kot v izgubi kulturne dediščine (Lansing in De Vries 2007). Tako kot na drugih področjih človekovega delovanja, se tudi na področju turistične dejavnosti na območjih s kulturno dediščino vse bolj poudarja pomen trajnostnega turizma. Trajnost je na eni strani postala že skoraj nekakšna moralna obveza, trend, na drugi pa oblika promocije, s katero države in turistična podjetja privabljajo potrošnike z »etično in okoljsko neoporečnimi« sporočili. Tako privabljajo okoljsko osveščene turiste, ki so pogosto tudi premožnejši in posledično prinašajo večji dobiček. Je torej trajnostni turizem resnično nova oblika turizma, ali je to le učinkovita trženjska poteza, niša, s katero turistične organizacije prodajajo enake storitve kot prej, le da je celoten turistični produkt ovit v lepšo »embalažo«, ki je v današnjem času etično sprejemljivejša (Lansing in De Vries 2007)?

Z vidika turizma ima kulturna dediščina ključno vlogo pri privabljanju obiskovalcev (Misiura 2006), zato ima trženje kulturne dediščine in posledičen razvoj kulturnega turizma nedvomno številne koristi. Turizem spodbuja razvoj novih delovnih mest in prinaša dobiček ter s tem tudi sredstva za zaščito dediščine. Prispeva k ohranjanju tradicij, dvigu spoštovanja kulturne dediščine in zavedanja o njeni vrednosti tako med lokalnim prebivalstvom kot tudi obiskovalci. Kljub naštetim prednostim ima kulturni turizem praviloma tudi nekatere negativne posledice (na primer uničevanje kulturne dediščine). Trženje kulturne dediščine mora zato temeljiti na ravnovesju med čim manjšimi negativnimi vplivi na kulturno dediščino, hkrati pa omejevanje obiska ne sme ogroziti obstoja turistične dejavnosti (Sustainable ... 1999).

Na območjih s kulturno dediščino je zelo pomembna tudi družbena razsežnost trajnosti, ki se nanaša predvsem na nevarnost družbenih in kulturnih vplivov obiskovalcev na skupnost gostiteljev, katere običaji in tradicija so prav tako pomembne sestavine kulturne dediščine območja (Candela in Figini 2012). Stik kultur (obiskovalcev in lokalnih prebivalcev) je sicer lahko medsebojno dopolnjujoč, žal pa pogo-

sto vodi v tako imenovano »družbeno netrajnost« oziroma razvoj družbe gostiteljev v neželeni smeri. O pozitivnem vplivu turističnega obiska na družbene razmere na območjih s kulturno dediščino lahko govorimo, ko turistični obisk povzroči oživitev običajev in obrti, spodbudi obnovo zgodovinskih objektov in podobno. Ko postane kulturna dediščina izključno le tržno blago, glavni cilj lokalnega prebivalstva pa zaslužek, lahko govorimo o negativnih vplivih turistične dejavnosti (Candela in Figini 2012). S pretirano tržno naravnano kulturna dediščina izgublja svojo edinstvenost in pristnost (Sustainable ... 1999), zato je pri strateških odločitvah glede razvoja turizma in varovanja okolja nujna participacija lokalnega prebivalstva (Candela in Figini 2012). Ne glede na to, kakšni so razvojni apetiti na področju turizma in kakšna so pričakovanja obiskovalcev, je pri trženju kulturne dediščine treba v prvi vrsti varovati pristnost kot najvišjo vrednoto, ki mora biti pomembnejša od razvoja turizma (Sustainable ... 1999).

Ne preseneča, da je koncept trajnosti pogosto tarča kritik, ki opozarjajo predvsem na nejasno opredelitev samega pojma. Trajnost je prav zaradi svoje nenatančne opredelitve večkrat zlorabljena, tudi v trženjske namene. Trženje trajnostnega turizma je zato še vedno osredinjeno predvsem na njegovo dolgoročno donosnost, ne pa na dolgoročni trajnostni razvoj, ki bi ga zagotavljal turizem (Lansing in De Vries 2007).

5 Odgovori na sodobne izzive trženja kulturne dediščine

Kljub vse večji popularizaciji trajnosti glavni cilj trženja še vedno ostaja predvsem finančna korist, medtem ko so okoljske, družbene in kulturne razsežnosti skoraj vedno prezrte. V literaturi je trajnostno trženje opredeljeno kot trženje, ki podpira trajnostni razvoj. Začelo se je v sedemdesetih letih 20. stoletja, ko je bilo ekološko trženje osredinjeno predvsem na okoljske probleme, kot so onesnaženost zraka, zmanjševanje rezerv nafte in vpliv pesticidov na okolje. V osemdesetih letih je okoljsko trženje zagovarjalo predvsem čistejšo tehnologije, razumevanje »zelenega potrošnika« in gledanje na dobro družbeno-ekološko storitev kot konkurenčno prednost. V zadnjih letih je v ospredju trajnostno trženje, ki se osredinja predvsem na cilj zagotavljanja trajnostnega razvoja in trajnostnega gospodarstva, v katerega so vključeni celotni okoljski stroški proizvodnje in potrošnje (Hunt 2010).

Kot protiutež konvencionalni, potrošniško naravnani obliki trženja so se pojavile nekatere »okolju in družbi prijaznejše« različice trženja, kot sta tako imenovana družbeno in okoljsko trženje ter demarketing.

Okoljsko trženje ponuja storitve in produkte, ki prepričajo predvsem okoljsko osveščene potrošnike. Njegovi zagovorniki trdijo, da dobiček ni ne glavno ne edino merilo uspešnosti trženja. Okoljsko trženje naj bi prispevalo k dolgoročnemu ohranjanju okolja, na večjo ozaveščenost obiskovalcev in zadovoljstvo potrošnikov (Wearing, Archer in Beeton 2007). V to skupino spadata tudi tako imenovano zeleno trženje, ki je kljub svoji okoljski naravnosti še vedno potrošniško usmerjeno, le da so ciljna skupina »zeleni« potrošniki, željni »zelenih« oziroma okolju prijaznih proizvodov. Ena izmed oblik okoljskega trženja je tudi trženje ekoturizma, ki podpira predvsem označevanje produktov z oznako »eko« (Jamrozy 2007).

Družbeno trženje je povezano z okoljskim trženjem in je v zadnjem času vse pogostejše uporabljeno tudi v smislu trajnostnega turizma. Z družbenim trženjem naj bi vplivali na vedenje potencialnih obiskovalcev tako, da jim z marketinškimi idejami in pristopi predstavimo okoljske in družbene učinke njihovega obiska. Na podlagi teh informacij se nato ljudje odločijo, ali nek kraj obiskati ali ne. Pri družbenem trženju se v povezavi s trajnostnim turizmom vse bolj poudarja tudi to, da se morajo turistične organizacije osrediniti na privabljanje premožnejših in ekonomsko privlačnejših obiskovalcev, dovzetnih za trajnostno naravnana sporočila, ki jih spodbujajo, da prevzamejo okolju prijazno vedenje (Wearing, Archer in Beeton 2007).

Zanimiv pristop k trženju ima tudi tako imenovani demarketing. Ideja o demarketingu se je pojavila v sedemdesetih letih 20. stoletja in pomeni vidik trženja, ki skuša določeno vrsto potrošnikov (potencialnih obiskovalcev območij s kulturno dediščino) iz takšnega ali drugačnega razloga odvrniti od tega,

da bi se odločili za obisk nekega kraja. Vendar je treba poudariti, da demarketing ne pomeni nasprotja trženju, temveč le eno izmed njegovih oblik. Za demarketing se je smiselno odločiti, ko na primer zaradi stalnega prevelikega obiska določen kraj izgubi svoj čar, s čimer se zmanjša doživetje vsakega posameznega obiskovalca (Fullerton, McGettigan in Stephens 2010). Metod za izvajanje demarketinga je več, nekatere izmed njih pa so (Wearing, Archer in Beeton 2007):

- povišanje cen storitev,
- uvedba sistema čakanja v vrsti, s čimer se poveča čas čakanja,
- omejitev glavne promocijske strategije na določene in specializirane medije ali na določena tržišča,
- oglaševanje pomembnosti območja prek izobraževanja,
- oglaševanje potrebe po konzervaciji območja in trajnostnega razvoja,
- oglaševanje alternativnih priložnosti v okoliških krajih, ki bi prav tako lahko zadovoljili potrebe in želje obiskovalcev,
- opozarjanje na možne okoljske degradacije, ki bi se lahko zgodile ob prevelikem obisku območja,
- opozarjanje na kakršne koli omejitve ali težave, povezane s potovanjem na območje.

Demarketing naj bi bil v kombinaciji z drugimi trženjskimi pristopi ustrezna podlaga tudi za razvoj ekoturizma (Wearing, Archer in Beeton 2007).

Po svetu poznamo kar nekaj primerov območij z Unescovo svetovno dediščino, pri katerih uporabljajo različne strategije demarketinga (Sadiki 2012):

- Nacionalni park Kakadu v Avstraliji, kjer zakonodaja predpisuje, da morajo nacionalni parki oglaševati obisk parkov hkrati s promocijo ohranjanja le-teh.
- Nacionalni park Gros Morne v Kanadi, kjer je trženje osredinjeno na privabljanje ekološko osveženih obiskovalcev.
- V primeru množično obiskanega zgodovinskega mestnega jedra Benetk tržniki oglašujejo tudi alternativne kraje, ki bi lahko prav tako zadovoljili želje obiskovalcev.
- Palača Blenheim v Angliji je v obdobju med februarjem in novembrom odprta le na določene dneve.
- Vstop obiskovalcem v notranji krog Stonehengea v Angliji je dovoljen le ob posebnih priložnostih, v spremstvu pooblaščenega spremljevalca.

6 Sklep

Trženje kulturne dediščine predstavlja križpotje zakonitosti trženja, filozofije trajnosti, zahtev varovanja in ohranjanja kulturne dediščine ter lastnosti turizma. Gre za združitev več kompleksnih področij, ki vsako zase stremi k svojim ciljem in med njimi lahko kaj hitro pride do navzkrižja interesov.

Potrošniki postajajo vse bolj zahtevni pri izbiri blaga, hkrati pa si z naraščanjem prihodkov in konkurence med ponudniki lahko tudi vedno več privoščijo. Tržni koncept poslovanja poudarja, da lahko podjetje dolgoročno uresničuje svoje cilje, če uspe zadovoljiti svoje potrošnike. Čeprav se zdi, da je zadovoljstvo med njimi v središču tržnega načina razmišljanja, vseeno to ni končni cilj. Končni cilj ponudnika torej še naprej ostaja predvsem doseganje lastnih ciljev, torej preživetje podjetja na trgu, doseganje tržnega deleža, dvig krivulje povpraševanja in dobiček (Habjanič in Ušaj 2000; medmrežje 1).

»Da bi lahko kulturne prvine uživali, jih moramo najprej oblikovati kot produkte kulturnega turizma. Posamezni element kulturne ponudbe oziroma dediščine predstavljata namreč v sklopu turistične ponudbe zgolj surovino. Ko jo nadgradimo v turistično ponudbo, je treba upoštevati, da bolj kot je prilagojena določene-mu sloju, bolj kot je izrazito turistična, toliko krajši je običajno njen življenjski cikel« (Sibila Lebe 2008, 27).

Zanimiv koncept trženja, ki v primeru kulturne dediščine daje slutiti, da je moč doseči win-win stanje, je tako imenovan celostni marketing, ki govori, da je marketing menjava, pri kateri obe strani pridobita (medmrežje 1). Govorimo lahko o marketinškem odnosu med območjem s kulturno dediščino (vključno z gostiteljsko skupnostjo) in obiskovalci. Turistični obisk kot rezultat trženja lahko spodbudi dolgoročno ohranjanje dediščine, oživitev običajev, obrti in podobno, obiskovalci pa so delež-

ni enkratne izkušnje, ki bogati njihovo znanje in dviguje zavest o pomenu kulturne dediščine za družbo kot celoto.

Pri kulturnem turizmu pa nastaja neke vrste paradoks – kljub temu, da dediščino opredelimo kot del turistične ponudbe, jo upravljamo po načelih managementa kulture. Prav tu lahko najdemo največ vzrokov za navzkrižja med deležniki. Slednje lahko utemeljimo s tem, da privabljajo dediščina in dediščinski objekti veliko različnih ciljnih skupin – od razposajeno glasnih šolskih otrok do umetnostnih sladokuscev, ki si želijo doživeti umetnine zbrano in v miru (Sibila Lebe 2008).

»Kultura in kulturna dediščina določenega prostora daje turistični ponudbi potrebno identiteto, ki je lastna le prebivalstvu tega prostora. Pri turistični ponudbi, ki je oplemenitena s kulturno dediščino, vedno govorimo o ekskluzivni ponudbi, ker je po svoji naravi in izvoru enkratna oziroma brez konkurence. To produktu daje potrebno konkurenčnost, s katero se lahko postavi ob bok ostalim turističnim ponudbam. Kultura in kulturna dediščina lahko turistični program plemenitita kot spomin, ki nenehno bogati sodobnost z razsežnostjo zgodovine. Gre za izziv, ki v naše sodobno življenje vnaša sestavino kakovosti« (Kužnik 2009, 42).

Pri trženju kulturne dediščine bi ob vsem stremljenju k varovanju le-te morali doseči kompromis med deležniki in cilji posamezne stroke. Preplet celostnega marketinga in demarketinga bi lahko prinesel nekatere rešitve, ki bi bile sprejemljive tako z vidika varovanja kot tudi z vidika ekonomske logike trženja.

7 Viri in literatura

- Bogataj, J. 1992: Sto srečanj z dediščino na Slovenskem. Ljubljana.
- Candela, G., Figini, P. 2012: The Economics of Tourism Destinations. Berlin. DOI: 10.1007/978-3-642-20874-4
- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. 1972. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf> (27. 1. 2014).
- Fullerton, L., McGettigan, K., Stephens, S. 2010: Integrating management and marketing strategies at heritage sites. International journal of culture, tourism and hospitality research 4-2. Bradford. DOI 10.1108/17506181011045181
- Habjanič, D., Ušaj, T. 2000: Osnove trženja. Ljubljana.
- Hunt, S. D. 2010: Sustainable marketing, equity, and economic growth: a resource-advantage, economic freedom approach. Journal of the Academy of Marketing Science 39-1. Thousand Oaks. DOI 10.1007/s11747-010-0196-3
- Jamroz, U. 2007: Marketing of tourism: a paradigm shift toward sustainability. International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research 1-2. Bradford. DOI 10.1108/17506180710751669
- Janšek, I. 2010: Naravna in kulturna dediščina v turistični ponudbi občine Ravne na Koroškem. Diplomatska naloga, Ekonomsko-poslovna fakulteta Univerze v Mariboru. Maribor.
- Kladnik, D., Lovrenčak, F., Orožen Adamič, M. (ur.) 2005: Geografski terminološki slovar. Ljubljana.
- Kužnik, L. 2009: Turistična geografija in kulturna dediščina. Ljubljana.
- Lansing, P., De Vries, P. 2007: Sustainable Tourism: Ethical Alternative or Marketing Ploy? Journal of Business Ethics 72-1. Dordrecht. DOI 10.1007/s10551-006-9157-7
- Makovec, N., Ravbar, J., Zagorc, S. 2009: Trženje. Ljubljana.
- Medmrežje 1: <http://sl.wikipedia.org/wiki/Tr%C5%Beenje> (25. 5. 2013).
- Medmrežje 2: http://www.unesco.org/oes/nutshell/2004-2005/focus_sustainable_development.html (13. 5. 2013).
- Mihalič, T. 2006: Trajnostni turizem. Ljubljana.
- Misiura, S. 2006: Heritage marketing. Oxford.
- Rosenfeld, A. R. 2008: Cultural and Heritage Tourism. Michigan.

- Sadiki, F. A. 2012: Sustainable Tourism Marketing Strategies at UNESCO World Heritage Sites. Medmrežje: <http://digitalscholarship.unlv.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2478&context=thesedissertations> (18. 6. 2013).
- Seneka, 65: Epistulae morales ad Lucilium, 71. Medmrežje: http://www.intratext.com/IXT/LAT0230/_P1Z.HTM (15. 5. 2013).
- Sibila Lebe, S. 2008: Kulturna dediščina in lokalne tradicije kot temelj turistične ponudbe podeželja. Maribor.
- Sustainable Tourism and Cultural Heritage. A Review of Development Assistance and Its Potential to Promote Sustainability 1999.
- UNWTO Tourism Highlights. 2012 Edition. Medmrežje: http://dtxqt4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/unwtohighlights12enhr_1.pdf (22. 5. 2013).
- Vukasović, T. 2012: Trženje: od temeljev trženja do strateškega tržnega načrtovanja. Koper.
- Wearing, S., Archer, D., Beeton, S. 2007: The sustainable marketing of tourism in protected areas. Moving forward. Medmrežje: http://www.crctourism.com.au/wms/upload/resources/bookshop/Wearing_MrktgTourismParksV2.pdf (13. 5. 2013).

RAZVOJ ODGOVORNEGA TURIZMA NA PODEŽELJU S POMOČJO LOKALNE KULTURE IN KULTURNE DEDIŠČINE

dr. David Bole

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
david.bole@zrc-sazu.si

UDK: 911.3:338.48

719:338.48

IZVLEČEK

Razvoj odgovornega turizma na podeželju s pomočjo lokalne kulture in kulturne dediščine

V članku želimo opozoriti na vlogo lokalne kulture in kulturne dediščine pri razvoju turizma na podeželju. V teoretskem delu kot osnovni vir omenjamo tako imenovane kulturne vrednote, ki predstavljajo lokalno kulturo in kulturno dediščino, ki ju prebivalstvo »prepozna« kot razvojni potencial. Nadalje predstavljamo načela odgovornega turizma kot metodo, s katero lahko iz kulturnih vrednot na demokratičen način ustvarjamo kulturne turistične produkte, kar ima ugodne ekonomske, družbene in ekološke učinke na razvoj lokalne skupnosti. V praktičnem delu članka opisujemo uporabo našega koncepta v Črnem Vrhu nad Idrijo, kjer smo s participativno metodo in načeli odgovornega turizma želeli uporabiti vir – lokalno kulturo in kulturno dediščino – v razvojne namene. Po več kot letu dni izvajanja procesa smo ugotovili, da so pozitivni zlasti družbeni učinki, nekoliko manj izraziti pa so ekonomski učinki.

KLJUČNE BESEDE

geografija turizma, kultura, kulturna dediščina, kulturne vrednote, odgovorni turizem, podeželje, participativno planiranje, lokalna skupnost

ABSTRACT

Responsible rural tourism development based on local culture and cultural heritage

The article stresses the role of local culture and cultural heritage in developing tourism in rural areas. The theoretical part of the article refers to cultural values as a primary source; these represent the local culture and cultural heritage recognized by people as a development potential. In addition, the article introduces responsible tourism principles as methods whereby it is possible to create cultural tourism products from cultural values in a democratic manner. This results in beneficial economic, social, and ecological effects on the development of the local community. The practical part of the article describes applying this concept in the case of Črni Vrh (Idrija), where the participatory method and responsible tourism principles are the basis for employing the source (local culture and cultural heritage) for development purposes. After a year of carrying out the project, the social effects have been positive but the economic effects are less clear.

KEY WORDS

geography of tourism, culture, cultural heritage, cultural values, responsible tourism, rural areas, participative planning, local community

1 Uvod

Ena od značilnosti sodobne ekonomije je vse večje povpraševanje po kulturi kot potrošni dobrini in prav turizem je eden največjih izrazov kulturne potrošnje (Richards 2005). Bliskovit vzpon mestnega turizma v Evropi, ki se je pričel v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja, lahko pojasnimo z vzponom kulturnega turizma. Turisti/potrošniki želijo spoznati tuje kulture, vendar ne le v tradicionalni obliki, kot je obiskovanje muzejev, galerij ali koncertov. Želijo celovito izkustvo, kjer kultura ni zgolj dodatna ponudba v obliki udeležbe kulturne prireditve ali obiska kulturne dediščine, temveč predstavlja glavni del turističnega produkta. Mestni turizem je še vedno ena najhitreje rastočih oblik turizma, predvsem po zaslugi mestnih in regionalnih načrtovalcev, ki so v kulturnem turizmu prepoznali možnost urbane regeneracije. S tem je kulturna (zlasti industrijska) dediščina postala snovni in nesnovni turistični kulturni produkt (Lane in sodelavci 2013). V tem prispevku kulturni turizem razumemo po definiciji Stebbinsa (1996), ki je zapisal, da je kulturni turizem posebna oblika turizma, ki temelji na potrebi po iskanju in sodelovanju v kulturnih izkustvih. Ta so lahko estetska, intelektualna, čustvena ali psihološka. Ena izmed nadaljnjih zvrsti kulturnega turizma pa je kulturno-dediščinski turizem, ki temelji na izkustvih, ki jih nudijo različne oblike kulturne dediščine (Csapó 2012).

Turizem na podeželju je za razliko od mestnega turizma v strokovnih člankih in uradnih dokumentih na videz manj povezan s kulturo in kulturno dediščino. Pogosteje se povezuje z aktivnostmi v naravi, saj je njegov glavni namen v začasem odmiku ali »pobegu« ljudi iz urbanih in suburbanih območij v okolje, ki se dojema kot podeželsko (Lane in sodelavci 2013). Podobno kot pri mestnem turizmu se je turizem na podeželju začel razvijati iz nuje – zlasti iz potrebe kmetov po diverzifikaciji njihove ekonomije in iskanju dodatnega zaslužka (Lane in sodelavci 2013). Komercializacija in poblagovljene podeželja je del splošne ekonomske preobrazbe iz proizvodne v potrošno zasnovano družbo, turizem na podeželju pa je postal »ustvarjalna« rešitev za mnoge sodobne probleme, s katerimi se sooča podeželje (Horáková 2013).

Kulturni turizem je po mnenju Richardsa (2005) še vedno obetajoč in še vedno kaže rast. Po podatkih OECD (The Impact ... 2009) je delež kulturnega turizma v celotnem sektorju 40 %, leta 2007 pa je bilo več kot 350 milijonov mednarodnih kulturnih turistov. Kulturni turizem prinaša prvenstveno ekonomski dobiček, a se v novejšem času poudarja tudi vlogo trajnostnega turizma na podeželju, ki lahko pripomore k ohranjanju tradicionalne kulturne pokrajine in kulturne dediščine (Shannon Peckham 2003), koristen pa je tudi z vidika socialne kohezivnosti.

V tem prispevku želimo prikazati povezavo med kulturnim in kulturno-dediščinskim turizmom ter razvojem podeželja. Zlasti se bomo osredotočili na tako imenovani »odgovorni turizem«, kjer je bistvo v vključevanju lokalnih skupnosti in njihovem sodelovanju pri razvoju turizma na podeželju. V prvem delu bomo na kratko orisali vlogo kulture kot dejavnika razvoja turizma, nadalje bomo predstavili teoretsko osnovo in definicijo odgovornega turizma ter glavne deležnike vključene v proces vzpostavljanja odgovornega turizma. Predstavili bomo tudi praktičen primer strateškega načrtovanja odgovornega kulturnega turizma na primeru slovenskega podeželja – to je lokalne skupnosti Črni Vrh nad Idrijo. Pri tem bomo skušali prepletati koncepte:

- kulture kot »vira« ali osnovnega gradnika endogenega razvoja lokalne skupnosti;
- odgovornega turizma kot metode razvijanja turističnega produkta iz »vira« (v našem primeru kulture);
- družbeno-ekonomskega in trajnostnega razvoja lokalne skupnosti kot glavnega cilja odgovornega turizma.

V sklepnem delu bomo poskušali na podlagi praktične izkušnje podati priporočila za razvoj odgovornega turizma kot metode razvoja lokalnih podeželskih skupnosti.

2 Opredelitev pojma kulturna vrednota: kultura in kulturna dediščina kot vir endogenega razvoja

Endogeni razvoj je koncept, ki temelji na lokalnih/regionalnih razvojnih možnostih in je na nek način lokalni odgovor na globalne izzive (Vázquez-Barquero 2007). Znotraj vsakega lokalnega/regionalnega območja se pojavlja svojski splet delnih potencialov (izhajajoč iz zgodovinskega, socio-kulturnega razvoja območja, delovne sile, okolja, tehnologije, institucij ...), ki skupaj ustvarjajo razvojni potencial določenega okolja (Nared 2007). Značilna kultura določenega območja je lahko potencial endogenega razvoja, saj je lokalno umeščena, specifična, največkrat povezana z naravnimi danostmi prostora in lahko pomeni konkurenčno prednost pred drugimi območji. S tega vidika lahko kulturo (v najširšem pomenu) in tudi kulturno dediščino opredelimo glede na njen ekonomski, sociološki, ekološki in ustvarjalni/duhovni razvojni potencial oziroma opredelimo tudi njeno vrednost. Od tod izhaja opredelitev pojma »kulturna vrednota«, ki poudarja razvojni potencial različnih oblik kulture in kulturne dediščine določenega območja (Šmid Hribar in Ledinek Lozej 2013).

Ekonomski potencial se kaže neposredno v ustvarjanju dohodka iz turističnega trženja kulture, novih delovnih mest, dodatnega zaslužka na kmetijah, društvih, pri podjetnikih, turističnih operaterjih in podobno, pomemben je tudi posredni ekonomski potencial (Šmid Hribar in sodelavci 2012). Družbeni potencial se kaže v številu ljudi, ki sodelujejo pri upravljanju z vrednoto, sestavi te družbene skupine (na primer z vključenostjo ranljivih družbenih skupin), socialni kohezivnosti, zunanji reprezentaciji ter notranji identifikaciji območja. Ekološki potencial se kaže z okoljsko trajnostjo, saj upravljanje in trženje vrednot lahko vpliva tudi na obvarovanje tradicionalne kulturne pokrajine, na primer ohranjanje travnikov z narcisami ali obnova objektov kulturne dediščine zaradi turističnih namenov. Ustvarjalni/duhovni potencial se kaže zlasti s tem, da oživljanje določenih kulturnih običajev za turistične namene lahko spodbuja osebno ustvarjalnost, umetniško (po)ustvarjanje in povsem osebno identifikacijo z lastnim okoljem in njegovo zgodovino (Šmid Hribar in sodelavci 2012).

3 Odgovorni turizem kot metoda za spodbujanje endogenega razvoja lokalne skupnosti

Odgovorni turizem ni nova vrsta turizma, temveč le koncept, ki je nastal kot posledica poudarjanja predvsem okoljskega stebra trajnostnega turizma pred ekonomskim in družbenim. Pojem se je začel uporabljati pred dvajsetimi leti, bolj v smislu razvijanja nemasovnih oblik turizma, na primer ekoturizma, alternativnega turizma, zelenega turizma in podobno (Leslie 2012). V zadnjih letih so nastali številni priročniki izvajanja odgovornega turizma, ki poudarjajo zlasti družbeno plat razvoja turizma v okvirih okoljske trajnosti (na primer Goodwin 2011). Odgovorni turizem poudarja koristi lokalne skupnosti in zagovarja družbeno pravičnost, spoštovanje človekovih pravic in etičnost pri razvoju turizma, zato nekateri zanj uporabljajo tudi pojem etični turizem (Goodwin in Francis 2003). Odgovorni turizem priznava svoj vpliv na turistične destinacije in ga skuša voditi tako, da optimizira pozitivne in zmanjšuje negativne vplive turizma. Predavateljica dr. Stroma Cole iz Univerze West England je leta 2012 na konferenci Encuentros v Portorožu dejala, da odgovorni turizem temelji na enakopravnosti in pravičnosti ter prevzemanju odgovornosti s strani vseh deležnikov, vpletenih v razvoj turizma. Odgovorni turizem je torej postal pomemben koncept ne le v akademskih krogih, temveč tudi znotraj turistične industrije (medmrežje 1).

V takšnem dojemanju turizem dejansko lahko postane orodje za spodbujanje endogenega razvoja lokalnih skupnosti, saj spodbuja lokalno iniciativo in lokalne turistične ponudnike, ki lahko ustvarjajo lastni razvoj po svojih zamislih in z lastnim tempom. Lokalna skupnost je udeležena v procesu razvijanja in vodenja turističnih produktov in vidi v tem tudi svoje koristi. Glavne skupine deležnikov so turisti, lokalna skupnost, javni sektor in turistični ponudniki. Ekonomski profit je sicer pomemben, a ne edi-

ni cilj odgovornega turizma. Nekateri avtorji opozarjajo, da ko profit postane edina gonila sila turizma, ta običajno lokalni skupnosti bolj škodi kot koristi. Ugodneje je, če turizem nastane iz nuje, kot orodje ali metoda za družbeni in ekonomski razvoj določenega območja (Scheyvens 1999). Tudi z vidika ohranjanja kulturne dediščine je odgovorni turizem pomemben, saj naj bi se izogibal pretirani izrabi dediščine v tržne namene, zlasti pa folklorizaciji nesnovne kulture in pretirani uporabi ter uničevanju snovne kulturne dediščine (Responsible Tourism ... 2013). Na lokalni skupnosti temelječi turizem zato prvenstveno upošteva družbene dimenzije turističnega razvoja in šele nato okoljske ter ekonomske vplive.

Obstajajo štiri glavne skupine deležnikov. Prva so **turisti**. V Franciji zavedanje potrošnikov za odgovorni turizem (in sorodne oblike kot so zeleni, etični, eko- in trajnostni turizem) narašča – leta 2008 je kar 59 % turistov prepoznalo ta pojem (Responsible Tourism ... 2013). Goodwin in Francis (2003) menita, da naraščanje zanimanja lahko pojasnimo s skrbjo potrošnikov/turistov za njihovo lastno etično ravnanje, s splošnim zavedanjem glede okoljskih in socialnih problemov v svetu (na primer kršenje človekovih pravic) ter negativnim odnosom do velikih globalnih korporacij, ki upravljajo z masovnim turizmom. Povpraševanje po tej obliki turizma torej obstaja.

Javne institucije, nevladne organizacije in družbena gibanja so prav tako pomemben deležnik te vrste turizma, saj so zlasti v manj razvitem svetu glavni mobilizator sprememb. Mednarodna turistična organizacija pri Združenih narodih (UNWTO) je že leta 2002 sprožila pobudo za zmanjšanje revščine s pomočjo trajnostnega turizma in jo 2005 prenovila v dokumentu, v katerem se zavzema za spodbujanje turističnih programov, ki zmanjšujejo revščino, varujejo okolje, omogočajo zaposlovanje žensk, avtohtonih prebivalcev in mladine (Harnessing Tourism ... 2005). Javne institucije in nevladne organizacije imajo običajno največjo vlogo pri razvoju odgovornega turizma v razvijajočih se državah, kjer je zasebna pobuda manj izrazita.

Turistični ponudniki so lahko velika multinacionalna podjetja, mala in srednje velika podjetja (SME-ji), lastniki kmetij, gostinci in vsi ponudniki, udeleženi v dobavni verigi turizma. Ponudniki, ki sprejmejo pravila odgovornega turizma, to običajno naredijo zaradi lastnih podjetniških načel, na primer družbene odgovornosti, zaradi ustvarjanja tržne niše in razlikovanja od ostalih »masovnih« ponudnikov ali zaradi trženjskih namenov (Goodwin in Francis 2003). Krippendorf (1987) je ugotovil, da obstaja tržišče tudi za odgovorni turizem in da z njim podjetja lahko pridobijo dodano vrednost oziroma konkurenčno prednost pred ostalimi podjetji. V odgovornem turizmu so najbolj pomembni SME-ji iz lokalnega okolja, ki imajo poleg ekonomskih tudi druge motive za tovrsten razvoj, saj so hkrati predstavniki lokalne skupnosti.

Lokalna skupnost je pomemben deležnik v odgovornem turizmu, saj je ravno njen obči razvoj glavno vodilo celotnega procesa. Gre za heterogeno skupino ljudi, gospodinjstev, bolj ali manj vplivnih posameznikov te skupnosti. Njihova vloga je izjemnega pomena, saj so nosilci kulture in kulturne dediščine, od njihovega sodelovanja pa je odvisen tudi končni turistični produkt. Lokalne skupnosti morajo biti ozaveščene in morajo same odločati o tem, kakšne oblike turizma in kakšne produkte želijo ponuditi turistom ter kakšne bodo koristi in stroški za celotno skupnost (Scheyvens 1999). Kulturne vrednote so torej »kapital podeželja«, ki naj bi ga izkusili in v njem uživali ne le turisti, temveč tudi lokalni prebivalci (Horáková 2013).

4 Začetek razvijanja odgovornega turizma s pomočjo kulture v praksi: Črni Vrh nad Idrijo

Črni Vrh nad Idrijo je eno izmed testnih območjih, kjer so v okviru transnacionalnega projekta SY_CULTour od leta 2011 naprej potekale aktivnosti, s katerimi so domačini želeli ustvariti turistične produkte, vezane na njihovo kulturo ter kulturno in naravno dediščino. Ciljno območje je bila Črnovrška planota z Visokim Trnovskim gozdom, kjer so poleg Črnega Vrha večja naselja še Zadlog, Lome in Predgrize. Gre za podeželsko območje, kjer je večina prebivalcev zaposlena v bližnjih industrijskih

središčih (Idrija, Spodnja Idrija in Godovič) in kjer nad 50 % gospodinjstev prideluje hrano, v Zadlogu celo nad 80 % (Kladnik 2011). Hkrati gre za območje, kjer prebivalstvo stagnira in se stara (Fridl in Repolusk 2011). V skladu s Inovativno strategijo trajnostnega razvoja občine Idrija (2011) naj bi občina pospeševala podjetništvo, zlasti dopolnilno in alternativno delo na kmetijah. Sem se uvršča tudi turizem na kmetijah in ekokmetovanje. S tem želi občina zagotoviti večfunkcionalnost lokalne ekonomije, ki je trenutno odvisna le od dveh industrijskih podjetij, ter izkoristiti možnosti, ki jih daje vpis dediščine živega srebra Idrije in Almadéna na Unescov Seznam svetovne dediščine. Ustanovljen je bil tudi Geopark Idrija, ki naj bi služil varovanju, promociji ter trženju naravne in kulturne dediščine (medmrežje 2).

V okviru zgoraj omenjenih problemov na eni strani in razvojnih priložnosti na drugi, je Črni Vrh dober primer iskanja novih razvojnih poti s pomočjo kulture in kulturne dediščine z metodo, ki upošteva načela odgovornega turizma, zlasti pa sodelovanje lokalne skupnosti. V okviru projekta SY_CULTour je bila razvita »metodologija upravljanja s kulturnimi vrednotami«. Gre za participativno metodo, kjer ideje za razvoj turizma prevzame lokalna skupnost v skladu z njenimi vrednotami, interesi in motiviranostjo. Javne in raziskovalne institucije (v tem primeru Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU) ne igrajo vloge določevalcev, temveč le usmerjajo participativni proces, svetujejo v primeru nesoglasij in povezujejo različne deležnike. Gre za pristop od spodaj navzgor (*bottom up*) in je namenjen krepitvi vloge lokalne skupnosti in lokalnih turističnih ponudnikov na Črnem Vrhu. Vse našete značilnosti tega razvoja turizma spoštujejo načela odgovornega turizma.

Prvi korak je **določitev vizije, specifičnih ciljev in osnovni oris območja s kulturnimi vrednotami ter prepoznavanje ključnih deležnikov**. Za zagon tega procesa je bila sprva potrebna pobuda s strani javnih in raziskovalnih institucij, ki so lokalno skupnost spodbudile k razmišljanju, kako preiti iz kulture in dediščine do kulturne vrednote. S tem lokalna skupnost začne vrednotiti razvojni potencial lastne kulture in dediščine ter izrazi interes za oblikovanje s tem povezanega turističnega proizvoda. Pri tem je izjemno pomembno, da javne institucije in zunanji strokovnjaki ne skušajo vplivati ali vsiljevati lastnih mnenj o »pravi kulturi«, ki se na primeru občine Idrija hitro približa »diskurzivni triadi rudnik–čipke–žlikrofi« (Straus 2011, 192). V praksi je delo potekalo v obliki delavnice, ki se je je udeležil širok krog deležnikov lokalne skupnosti (vodje lokalne skupnosti, gostinci, predstavniki kulturnih in športnih društev, posamezniki). Na njej so udeleženci prepoznali 22 kulturnih vrednot.

Drugi korak je **izbor kulturnih vrednot in oblikovanje ožje mreže deležnikov**, ki sodelujejo v vseh nadaljnjih korakih. Deležniki na Črnovrški planoti so med 22 prepoznanimi izbrali šest kulturnih vrednot, ki omogočajo oblikovanje turističnega produkta v sprejemljivem časovnem okviru:

- opazovanje nočnega neba in astronomski observatorij,
- oživiljanje pridelave in predelave lanu,
- športno-kulturna prireditve Trnovski maraton,
- etnografska tematska Matuckarjeva pot,
- muzej I. in II. svetovne vojne,
- idrijski »feldbahn« – stara italijanska vojaška železnica iz 1. svetovne vojne.

V tem koraku so se pokazali prvi rezultati pristopa od spodaj navzgor, saj so predstavniki lokalne skupnosti izbrali kulturne vrednote, na katere »zunanji« strokovnjaki niso pomislili. Za vsako izmed izbranih šestih vrednot se je nato izoblikovala ožja skupina deležnikov, ki je bila pripravljena razvijati idejo in jo spremeniti v tržni produkt. V tem delu je bila izjemno pomembna komunikacija, saj je bilo treba k posamezni kulturni vrednoti pritegnili raznovrstne deležnike, med drugim predstavnike lokalnih skupnosti, gostince in ponudnike namestitev, predstavnike društev ter druge posameznike z interesom za sodelovanje.

Naslednji korak, ki je potekal v manjših skupinah, je **strateško načrtovanje turističnih produktov in prevzemanje odgovornosti za njihovo implementacijo**. V tem delu so deležniki razmišljali o tem, kako spremeniti določeno vrednoto v turistično storitev, namenjeno obiskovalcem. Izkazalo se je, da lokalna skupnost pri načrtovanju turističnih produktov prvenstveno ne razmišlja zgolj o ekonomskih koristih, temveč upošteva vidik ohranjanja kulturne pokrajine in dediščine (na primer oživiljanje pridelave in

predelave lanu ali zbirke za muzej I. in II. sv. vojne) oziroma zaradi osebnih duševnih ali socioloških vzgibov (na primer Trnovski maraton). V tem delu so deležniki razmišljali o tem, kaj lahko ponudijo obiskovalcem, kakšen je njihov cilj ter kakšne rezultate pričakujejo v določenih časovnih in finančnih okvirih. Za vsako kulturno vrednoto so izdelali akcijski načrt, kjer so popisali vse naloge in aktivnosti, potrebne za pripravo in izvedbo turističnega produkta, skupaj z zadolžitvami ter odgovornostmi posameznih oseb oziroma društev.

Zadnji korak je **implementacija vseh omenjenih aktivnosti**. Gre za ključno stopnjo razvijanja turističnih produktov, kjer pa stroka nima več vidnejše vloge. Vse je odvisno od lokalnih deležnikov, njihovega vključevanja in interesa za razvoj. Na primeru Črnega Vrha trenutno poteka implementacija nekaterih turističnih produktov, v okviru Geoparka nastaja brošura, na Matuckarjevi poti in ob nekaterih drugih kulturnih vrednotah pa se postavljajo informacijske table.

5 Sklep

Turizem je lahko orodje za spodbujanje endogenega razvoja, česar se zavedajo tudi med lokalnimi deležniki. V raziskavi, ki je vključevala več kot 300 manjših in podeželskih občin znotraj območja Alpske konvencije, je kot izjemna razvojna priložnost v prihodnosti najpogosteje omenjena ravno turistična dejavnost (Bole in Nared 2009). Odgovorni turizem je je usklajen in pogojen z zmožnostmi lokalnih skupnosti, prednost daje lokalnim ponudnikom in s tem spoštuje njihove želje. Z ekonomskega vidika lahko ustvarja dodatno delo in zaslužek (na primer z dopolnilnimi dejavnostmi na kmetijah), njegovi neodkriti potenciali pa se skrivajo zlasti v družbenem razvoju.

Na primeru razvijanja turističnih produktov na območju Črnega Vrha smo opazili, da je bil glavni motiv deležnikov pretežno socialne narave, v želji po notranji koheziji lokalne skupnosti, druženju, humanitarnosti, kakovostnem preživljanju prostega časa, pa tudi osebnem zadovoljstvu. Močan motiv za razvoj turističnih produktov sta bila tudi ohranjanje in promocija njihove kulture, na primer z Matuckarjevo potjo (etnografska pot), promocijo Trnovskega maratona in muzejem obeh svetovnih vojn. Le pri dveh izbranih kulturnih vrednotah je pomembno vlogo igral ekonomski motiv.

Odgovorni turizem ima tudi omejitve, saj ekonomski učinki niso tako neposredni in hipni, temveč dolgoročni in slabše zaznavni. Problematično je lahko tudi dejstvo, da implementacija turističnih produktov praviloma zahteva finančne vložke, kar lahko dodatno upočasni proces in demotivira lokalno skupnost. Kljub vsemu po letu dni razvijanja odgovornega turizma na območju Črnega Vrha lahko opazimo pozitivne družbene učinke in posredno tudi učinke na ohranjanje kulturne dediščine (na primer ob ohranjanju znanj o pridelavi lanu ali snovne kulturne dediščine na primeru muzeja 1. in 2. svetovne vojne).

Lokalna kultura je lahko primeren vir endogenega razvoja, a sama po sebi ni dovolj, da bi ustvarjala napredek. Kot ugotavljajo tudi drugi avtorji (Bigaran in sodelavci 2013; Šmid Hribar in Ledinek Lozej 2013) je lahko le primarni vir, ki ga je treba primerno ovrednotiti in vanj vložiti veliko človeškega kapitala: vrednot, znanja, ustvarjalnosti, inovativnosti, talenta in izkušenj. Proces ustvarjanja turističnega proizvoda iz primarnega vira mora izhajati iz lokalne skupnosti in skupaj z njo. Na ta način predstavlja opolnomočenje (*empowerment*) skupnosti, ki prevzame nadzor in odgovornost nad lastnim razvojem (Scheyvens 1999).

6 Viri in literatura

Bigaran, F., Mazzola, A., Stefani, A. 2013: Enhancing territorial capital for developing mountain areas: the example of trentino and its use of medicinal and aromatic plants. *Acta Geographica Slovenica* 53-1. Ljubljana.

- Bole, D., Nared, J. 2009: The Future of Small Towns in Remote Mountainous Areas: The Alps. City Futures '09 proceedings. Medmrežje: http://www.cityfutures2009.com/PDF/101_Bole_David.pdf (20.12.2012).
- Csapó, J. 2012: The role and importance of cultural tourism in modern tourism industry. Strategies for tourism industry – micro and macro perspectives. Reka, Shanghai, New York.
- Fridl, J., Repolusk, P. 2011: Prebivalstvene značilnosti Idrije. Na prelomnici: razvojna vprašanja občine Idrija. Ljubljana.
- Goodwin, H. 2011: Responsible Tourism Management Theory and Practice. Leeds.
- Goodwin, H., Francis, J. 2003: Ethical and responsible tourism: consumer trends in the UK. Journal of vacation marketing 9-3. Thousand Oaks.
- Harnessing tourism for the millennium development goals. Declaration. 2005. UNWTO. Medmrežje: <http://step.unwto.org/sites/all/files/docpdf/declaration.pdf> (10. 5. 2013).
- Horáková, H. 2013: Whose countryside? Contested development in the new rural recreational localities in Czechia from the perspective of the countryside capital. European Countryside 1-2013. Berlin.
- Inovativna strategija trajnostnega razvoja občine Idrija. 2011. Ljubljana.
- Kladnik, D. 2011: Temeljne družbenogeografske poteze Občine Idrija. Na prelomnici: razvojna vprašanja občine Idrija. Ljubljana.
- Krippendorf, J. 1987: The holiday makers. Oxford.
- Lane, B., Kastenholz, E., Lima, J., Majewski, J. 2013: Industrial heritage and agri/rural tourism in europe: study. Policy department B: structural and cohesion policies. Bruselj.
- Leslie, D. 2012: The responsible tourism debate. Responsible tourism: concepts, theory and practice. Wallingford.
- Medmrežje 1: <http://www.toinitiative.org/fileadmin/docs/ActivityReports/ActivityReport2011.pdf> (10. 5. 2013).
- Medmrežje 2: <http://www.geopark-idrija.si/si/geopark/129/dokumenti/> (10. 5. 2013).
- Nared, J. 2007: Prostorski vplivi slovenske regionalne politike. Ljubljana.
- Responsible Tourism and Territorial Development. 2013. Medmrežje: http://www.diplomatie.gouv.fr/en/IMG/pdf/Responsible_tourism.pdf (10. 5. 2013).
- Richards, G. 2005: Cultural tourism in context. Cultural tourism in Europe. Wallingford.
- Scheyvens, R. 1999: Ecotourism and the empowerment of local communities. Tourism management 20. Amsterdam.
- Shannon Peckham, R. 2003: Rethinking heritage. London.
- Stebbins, R., A. 1996: Cultural tourism as serious leisure. Annals of tourism research. Amsterdam.
- Straus, M. 2011: O ustvarjalni kulturi mladih: za živahno prihodnost mesta. Na prelomnici: razvojna vprašanja občine Idrija. Ljubljana.
- Šmid Hribar, M., Ledinek Lozej, Š. 2013: The role of identifying and managing cultural values in rural development. Acta Geographica Slovenica 53-1. Ljubljana.
- Šmid Hribar, M., Ledinek Lozej, Š., Nared, J., Trenkova, L. 2012: Joint Survey of Cultural Values. Medmrežje: <http://www.sycultour.eu/documents/joint-survey-of-cultural-values-1> (15. 11. 2012).
- The Impact of Culture on Tourism. 2009. OECD. Pariz.
- Vázquez-Barquero, A. 2007: Endogenous development: analytical and policy issues. Development on the ground: clusters, networks and regions in emerging economies. London.

TRAJNOSTNI PROMET IN KULTURNA DEDIŠČINA

dr. Matej Gabrovec

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
matej@zrc-sazu.si

UDK: 911.3:656
656:719

IZVLEČEK

Trajnostni promet in kulturna dediščina

Prispevek obravnava negativne okoljske učinke prometa na kulturno dediščino. Pri tem ločimo neposredne negativne vplive in posredne, to je tiste, ki posegajo predvsem v vplivno območje kulturnih spomenikov. Ker je kulturna dediščina tudi generator prometa, negativnih učinkov prometa ne moremo povsem preprečiti, lahko pa jih z ustreznim upravljanjem zmanjšamo. Upravljavcem kulturne dediščine priporočamo nekatere ukrepe, ki so v skladu z načeli trajnostne mobilnosti.

KLJUČNE BESEDE

geografija, trajnostna mobilnost, kulturna dediščina

ABSTRACT

Sustainable transport solutions for cultural heritage sites

This article examines the negative environmental effects of transport on cultural heritage. It differentiates between direct negative influences and indirect ones; that is, those that primarily extend into the sphere of influence of cultural monuments. Because cultural heritage also generates transport, the negative effects of transport cannot be completely prevented; however, they can be reduced through suitable management. The article recommends certain measures that managers can follow in line with sustainable mobility principles.

KEY WORDS

geography, sustainable mobility, cultural heritage

1 Uvod

Povezava prometa s kulturno dediščino je večplastna. Promet ima negativne okoljske vplive. Kulturno dediščino (v tem poglavju obravnavamo le nepremično kulturno dediščino) lahko poškodujejo tresljaji, ki so posledica prometa težkih vozil. Posledica prometa je onesnaženo ozračje, ki pospešuje propad kulturnih spomenikov. Seveda pa ni pomemben le neposreden vpliv prometa na kulturni spomenik, pogosteje se njegove negativne posledice kažejo v vplivnih območjih kulturne dediščine. Prometne površine v neposredni bližini kulturnih spomenikov navadno nimajo neposrednih negativnih vplivov na spomenik, a lahko kljub temu uničijo njegov ambient. Prometa pa ne smemo obravnavati le v negativnem smislu. Promet omogoča dostop do kulturnih spomenikov, le dostopen kulturni spomenik pa lahko opravlja svojo funkcijo, brez katere ga niti ne bi bilo smiselno ohranjati in vzdrževati. Območja kulturne dediščine pogosto pomenijo tudi območja večje koncentracije obiskovalcev in zato povzročajo večje prometne tokove. Pomembna naloga upravljavcev kulturne dediščine je, da dostop do kulturnih spomenikov organizirajo po načelih trajnostne mobilnosti tako, da obiskovalci čim manj degradirajo spomenik in njegovo okolico. Pri upravljanju kulturne dediščine je treba obravnavati tako promet, ki ga generirajo obiskovalci, kot tudi tranzitni in lokalni promet na vplivnem območju spomenika. Zgoraj omenjene probleme in vprašanja bomo v nadaljevanju obravnavali z vidika načel trajnostne mobilnosti.

2 Trajnostna mobilnost

Mobilnost opredeljujejo številni evropski dokumenti, v katerih so opredeljene njene značilnosti in predlagani ukrepi za doseganje ciljev trajnostne mobilnosti (Gabrovec 2009; Lep, Blaž in Mesarec 2005).

»Trajnostni sistem mobilnosti:

- omogoča, da se osnovne potrebe ter razvoj posameznikov, podjetij in družbe zadovoljijo varno in na način, ki ne škoduje zdravju ljudi in ekosistemov, in zagotavlja enakopravnost znotraj generacij in med njimi;
- je ekonomsko ugoden, deluje učinkovito, omogoča izbiro pri načinu prevoza ter podpira razvoj gospodarstva in regionalni razvoj;
- omejuje količino izpustov in odpadkov do ravni, ki jo planet še lahko sprejme, porablja obnovljive vire največ do ravni njihovega obnavljanja, porablja neobnovljive vire največ do ravni razvoja njihovih obnovljivih nadomestkov in zmanjša na najmanjšo mogočo mero obseg porabe zemljišč ter povzročanje hrupa« (Špendl 2006, 7).

Zgornjo trditev lahko uporabimo na primeru obiskovalcev kulturne dediščine. V tem primeru se bomo osredotočili na lokalno raven oziroma na območje kulturnih spomenikov. Dostopnost do kulturne dediščine je torej treba urediti na način, da bo ekonomsko ugoden in učinkovit, da bo dostopen vsem socialnim skupinam prebivalstva in da bo omogočal izbiro pri načinu prevoza. Dostop je treba urediti tako, da količina izpustov, hrup in tresljaji ne ogrožajo kulturne dediščine in njenih obiskovalcev, da je poraba zemljišč za potrebe dostopa do kulturnega spomenika čim manjša in ne posega škodljivo v vplivno območje kulturne dediščine. Pri ocenjevanju z vidika kulturne dediščine dajemo pomemben poudarek tudi morebitni vizualni degradaciji njenega vplivnega območja.

3 Neposredni negativni vplivi prometa na kulturno dediščino

Promet nam po eni strani omogoča visoko raven dostopnosti in mobilnosti, po drugi strani pa ima številne negativne učinke. Poiskati moramo torej ustrezno ravnotežje med njegovimi pozitivnimi in negativnimi učinki (Plevnik 2008). Izpusti onesnaževal zraka iz prometa slabšajo kakovost zraka v mestih. Onesnažen zrak predstavlja grožnjo zdravju prebivalcev, negativno pa vpliva tudi na različne gradbene

materiale in s tem med drugim ogroža kulturne spomenike. Raziskave kažejo jasno korelacijo med območji z onesnaženim zrakom in povečanim preperevanjem gradbenega materiala (Török 2002; Siegesmund, Weiss in Vollbrecht 2002). Koncentracije onesnaževal v oddaljenosti od prometnih koridorjev hitro upadejo (Ogrin 2008). Različni gradbeni materiali so različno odporni proti preperevanju, glede na kemično sestavo le-te tudi različno prizadene onesnažen zrak. Glede na poznavanje gradbenih materialov posameznih kulturnih spomenikov je zato treba glavne prometne koridorje načrtovati v ustrezni oddaljenosti od njih.

Unesco je v svojih priporočilih glede varstva kulturne in naravne dediščine (Recommendation ... 1972) opozoril na škodo na kulturnih spomenikih, ki jo lahko povzročijo tresljaji zaradi prometa. V tem pogledu je promet težkih tovornih vozil problematičen v primerih, kjer cestna infrastruktura poteka v neposredni bližini kulturnih spomenikov. Posebej neustrezen je promet takih vozil preko mostov, ki predstavljajo kulturno dediščino in so bili zgrajeni v zgodovinskih obdobjih pred iznajdbo motornih vozil. V takih primerih je treba promet tovornih vozil preusmeriti na drugo traso.

Zavarovano kulturno pokrajino lahko neposredno ogrozi izgradnja prostorsko potratne prometne infrastrukture, še posebej če je arhitekturno slabo vključena v okolico. V primeru posameznih kulturnih spomenikov pa navadno govorimo o posrednem negativnem vplivu, saj ni neposredno ogrožen kulturni spomenik, ampak je vizualno degradirano njegovo vplivno območje, kar pa tudi zmanjša kakovost obiska dediščine.

4 Kulturna dediščina v mestih

Največ enot kulturne dediščine je v mestih, predvsem v njihovih zgodovinskih jedrih, in dostop do njih je za obiskovalce ključnega pomena. V mestih ne moremo ločeno načrtovati dostopnosti do vsakega kulturnega spomenika posebej, saj morata biti promet in mobilnost umeščena v širši kontekst družbenega in urbanega razvoja, v katerem ima pomembno vlogo tudi kulturna dediščina. Za uresničevanje trajnostnega mestnega prometnega načrtovanja je potrebnih več korakov. Začeti je treba z analizo stanja in oblikovanjem možnih scenarijev, nadaljevati z oblikovanjem skupne vizije in opredelitvijo ciljev, pripravo akcijsko-proračunskega načrta, dodelitvijo pristojnosti in virov ter zaključiti s spremljanjem in vrednotenjem izvajanja trajnostnega mestnega prometnega načrtovanja (Wolfram in Bührmann 2007).

Ukrepi trajnostnega mestnega prometnega načrtovanja se morajo vedno prilagajati lokalnim razmeram, v vsakem mestu se je treba prilagoditi tamkajšnjim prostorskim, demografskim, socialnim, kulturnim in drugim posebnostim. Navajamo le nekaj možnih ukrepov (Plevnik in sodelavci 2008):

- **Pospešitev sprememb načinov prevoza**

V to skupino sodijo omejevalni ukrepi, kot so na primer zaračunavanje eksternih stroškov prometa, mestne cestnine, cone z omejevanjem prometa v mestnih središčih, kjer je dostop z motornimi vozili omejen in ustrezno zaračunan, ter spodbujevalni ukrepi, kot so promocija javnega prevoza in dostopnost do informacij o javnem prevozu, mobilnostni načrti, oglaševanje, dvigovanje zavesti ter spodbujanje hoje in kolesarjenja. Poleg tega je pomembno tudi upravljanje javnega prostora oziroma oblikovanje mestnega prostora in cest tako, da spodbuja okolju prijaznejše oblike mobilnosti, predvsem hojo in kolesarjenje. Omejevanje osebnega motornega prometa v mestih omogočimo tudi z organizacijo P & R parkirišč na robovih mest in v regiji.

- **Razvoj čistih in tihih prometnih sistemov**

Sem sodijo ukrepi zmanjševanja hrupa, kot so različni predpisi za zmanjšanje emisij hrupa, uvajanje alternativnih goriv za osebna vozila ter vozila javnega potniškega prometa ter omejevanje dostopa, ki temelji na emisijskih standardih.

- **Izboljšanje učinkovitosti prometa**

Večjo učinkovitost in izboljššan pretok vozil lahko izboljšamo pri potniškem in tovornem prometu, pri slednjem je ključna ustrežna organizacija dostave in uporaba inteligentnih prometnih sistemov.

Zgoraj navedeni prometni ukrepi imajo ugoden učinek na vplivnih območjih kulturne dediščine in so zato skladni z režimi varstva (Jeglič in sodelavci 2008), ki imajo za cilj ohranjanje prostorske celovitosti, pričevalnosti in dominantnosti dediščine in prepovedujejo ureditve in posege, ki bi utegnili imeti negativne posledice na lastnosti, pomen ali materialno substanco kulturne dediščine. Predvsem z uvažanjem območij za pešce in z umirjanjem prometa se zmanjšujejo negativni vplivi prometa na kulturno dediščino, hkrati pa je obiskovalcem omogočeno kakovostnejše doživljanje kulturne dediščine.

5 Kulturna dediščina na podeželju

Kulturna dediščina je pomemben element turistične ponudbe. Turizem in z njim povezan promet ima številne negativne okoljske učinke, ki se kažejo tako na sami turistični destinaciji kot tudi na širšem območju potovanja turistov od doma do cilja. Negativni učinki so sorazmerni z dolžino poti, ki jo prepotujejo turisti. O okoljskih učinkih prometa in turizma obstaja razmeroma obsežna literatura (npr. Button 2003, Cigale in sodelavci 2009). V tem poglavju obravnavamo kulturno dediščino, ki leži zunaj območij mest in drugih večjih naselij. V to skupino lahko sodi arheološka dediščina, gradovi, sakralni spomeniki in nepremična tehniška kulturna dediščina. Nekateri izmed teh kulturnih spomenikov, ki imajo več sto ali celo več tisoč dnevni obiskovalcev, so že sami po sebi velik generator prometa. V tem primeru je lahko prav prometna infrastruktura, ki je namenjena obiskovalcem kulturne dediščine, tista, ki hkrati močno degradira vplivno območje te kulturne dediščine. V tem poglavju se bomo osredotočili na načrtovanje dostopa do kulturnih spomenikov v skladu z načeli trajnostne mobilnosti. Poseben poudarek bo namenjen mobilnosti obiskovalcev, pri čemer ne smemo zanemariti potreb lokalnih prebivalcev. Te so drugačne od potreb turistov, ki posamezni kulturni spomenik morda obiščejo le enkrat v življenju (Ogrin 2011). Kulturno dediščino lahko ogroža tudi tranzitni promet, zato je treba vse nove prometnice načrtovati izven vplivnih območij kulturne dediščine.

Eden izmed večjih negativnih vplivov prometa je vpliv na pokrajino. Posledica izgradnje prometnic je trajno uničenje gozdnih in kmetijskih površin, pogost pa je tudi poseg v urbana območja in rušenje objektov. Slabo načrtovane prometnice lahko tudi vizualno degradirajo pokrajino, načrtovanje je še posebej občutljivo na zavarovanih območjih narave in vplivnih območjih kulturne dediščine. Na drugi strani so prometni objekti lahko tudi arhitekturne mojstrovine in se lepo vklopijo v okolje, zato so številni med njimi, na primer mostovi in viadukti, že razglašeni za kulturni spomenik (Poulit 2007).

Kakovostni kulturni spomeniki se vklaplajo v svoje naravno okolje. Obisk kulturne dediščine je pogosto povezan tudi z doživetjem narave, zato degradacija okolice spomenika pomeni tudi zmanjšano privlačnost spomenika kot takega. Pri množičnem turističnem obisku pa obstaja nevarnost, da bo prav prometna infrastruktura, namenjena turistom, uničila vplivno območje spomenika, zato je kulturno dediščino smiselno upravljati skladno z načeli trajnostne mobilnosti. V nadaljevanju navajamo nekaj primerov možnih ukrepov:

- **Izgradnja nove prometne infrastrukture je zadnji ukrep**

Vsaka nova infrastruktura trajno uniči del pokrajine in je potencialni vir prometnega onesnaževanja. Zato pred izgradnjo preverimo, ali je mogoče z različnimi ukrepi, kot je spodbujanje uporabe javnega prevoza ali z uporabo inteligentnih prometnih sistemov prepeljati več potnikov na obstoječi infrastrukturi.

- **Prednost javnemu prevozu**

Postajališče javnega prometa naj bo praviloma postavljeno bliže kot parkirišče za osebna vozila. Tako bo njegova uporaba privlačnejša. Ob tem je pomembna tudi frekvenca javnega prevoza, v nasprotnem

primeru le-ta ne bo pritegnil potnikov. V posameznih primerih zelo obiskanih kulturnih spomenikov v občutljivem naravnem okolju je smiselno dostopno cesto zapreti za promet osebnih vozil in organizirati javni prevoz, za osebna vozila pa organizirati P & R parkirišča v zaledju. Z javnim prevozom pa ni dovolj povezati le P & R parkirišča, ampak tudi bližnja večja naselja.

- **Prednost pešcem in kolesarjem**

Kulturni spomeniki naj bodo povezani s kolesarskim omrežjem in pešpotmi. Zadnji del poti, predvsem tisti, ki vodi po vplivnem območju kulturnega spomenika, pa naj bo namenjen le pešcem. Tako bodo obiskovalci ob poti do spomenika lepše doživeli njegovo skladnost z okolico.

- **Določitev maksimalnih parkirnih standardov**

Število parkirnih mest v neposredni bližini kulturnih spomenikov naj bo omejeno, v primeru zasedenosti se voznike preusmeri na bolj oddaljena parkirišča, od koder je urejena pešpot ali javni promet. Če je obisk spomenika zaradi omejenega prostora ali drugih razlogov (npr. nevarnost poškodovanja fresk) omejen, se tej omejitvi prilagodi tudi dostop z motornimi vozili oziroma kapaciteta parkirišč.

- **Promocija trajnostne mobilnosti v informacijskem gradivu**

Pri opisu dostopa do kulturnih spomenikov v informacijskem gradivu mora biti vedno na prvem mestu opisan dostop, ki je okolju prijaznejši, to je peš, s kolesom in z javnim prometom, šele nazadnje naj bo naveden dostop z motornimi vozili.

- **Finančne spodbude za uporabnike javnega prometa**

V primeru vstopnin v kulturne spomenike lahko uporabnike javnega prevoza nagradimo s popustom ali pa obiskovalcem omogočimo popust pri vozovnicah.

Upravljavca kulturne dediščine bo glede na vrsto spomenika in njegovo lokacijo izbral enega ali več od navedenih ukrepov trajnostne mobilnosti in jih prilagodil svojim potrebam. Vsaka lokacija je svojevrstna, ponekod so zaradi števila obiskovalcev ter občutljivosti kulturnega spomenika in njegovega okolja prometne omejitve nujne, drugod povsem nepotrebne. Posamezne ukrepe je treba prilagoditi različnim ciljnim skupinam, to je obiskovalcem, lokalnim prebivalcem, upravljavcem dediščine in tranzitnim potnikom. Ukrepi trajnostne mobilnosti nimajo pravega učinka, če jih izvaja le posamezni upravljavec kulturne dediščine, ampak morajo biti sestavni del politike lokalnih skupnosti in držav. Uveljavljanje načel trajnostne mobilnosti je ključno v območjih in državah, kjer turizem temelji predvsem na obiskovanju naravne in kulturne dediščine. Primer take države je Irska, ki okoljske vidike turistične politike postavlja povsem v ospredje (Ozis in Trpin 2012).

6 Sklep

Doživljanje kulturne dediščine bo lepše, če njena okolica ne bo preobremenjena s prometom. Promet lahko zmanjša kakovost obiska kulturne dediščine s hrupom in onesnaženjem. Te neposredne negativne vplive lahko zmanjšamo z različnimi tehničnimi ukrepi, kot so protihrupne ograje in tehnične izboljšave vozil, bolj problematično pa je trajno uničenje pokrajine z neprimerno umestitvijo prometnic v prostor. Ceste so pogosto zgrajene prav zaradi obiskovalcev kulturnih spomenikov, v primeru slabega načrtovanja pa degradirajo njihova vplivna območja. Zato je načela trajnostne mobilnosti treba vključiti v načrte upravljanja kulturne dediščine.

V tem prispevku je govora o trajnostnih prometnih rešitvah v povezavi s kulturno dediščino, predlagani ukrepi pa bi bili podobni tudi pri načrtovanju dostopa do naravne dediščine. Še več: kulturne in naravne dediščine sploh ne bi smeli ločeno obravnavati. V Evropi nimamo povsem naravnih pokrajin, ampak kulturne pokrajine, kjer je človek bolj ali manj preoblikoval naravo (Howard in Pappayannis 2007).

Naravna dediščina se povsod prepleta s kulturno, v večini zavarovanih območij posledično skupaj varujemo naravno in kulturno dediščino. Opisana načela in ukrepi trajnostne mobilnosti so zato še posebej aktualni v narodnih parkih in drugih zavarovanih območjih.

7 Viri in literatura

- Button, K. J. 2003: *Travel, tourism and the environment. Handbook of transport and the environment.* Amsterdam.
- Cigale, D., Lampič, B., Mrak, I., Ogrin, M., Repe, B., Špes, M., Vintar Mally, K., Vrtačnik Grbas, K. 2009: *Okoljski učinki prometa in turizma v Sloveniji.* Ljubljana.
- Gabrovec, M. 2009: *Trajnostna mobilnost. Socialni razgledi 2008.* Ljubljana.
- Howard, P. (ur.), Papayamis, P. (ur.) 2007: *Natural Heritage At the Interface of Nature and Culture.* London, New York.
- Jeglič, M., Kovačec Naglič, K., Mlakar, B., Pirkovič, J., Štih, H., Zakrajšek, J. 2008: *Priročnik pravnih režimov varstva, ki jih je treba upoštevati pri prostorskem načrtovanju in posegih v prostor v območjih kulturne dediščine.* Medmrežje: http://giskd2s.situla.org/evrdd/P_09_04_03.htm (31. 5. 2013).
- Lep, M., Blaž, J., Mesarec, B. 2005: *Javni potniški promet in mesta. Posvetovanje Življenje v mestu s poudarkom na prometu.* Maribor.
- Ogrin, M. 2008: *Prometno onesnaževanje ozračja z dušikovim dioksidom v Ljubljani.* Ljubljana.
- Ogrin, M. 2011: *Je trajnosten razvoj zavarovanih območij mogoč brez trajnostne mobilnosti? Razvoj zavarovanih območij v Sloveniji (Regionalni razvoj 3).* Ljubljana.
- Ozis, L., Trpin, J. 2012: *Trajnostna mobilnost in dostop do turističnih znamenitosti na Irskem. Geografski obzornik 59-4.* Ljubljana.
- Plevnik, A. 2008: *Okolje in promet.* Ljubljana.
- Plevnik, A., Gabrovec, M., Gobiet, W., Lep, M. 2008: *Trajnostno urejanje prometa na lokalni ravni. Končno poročilo projekta, Urbanistični inštitut RS, Fakulteta za gradbeništvo Univerze v Mariboru, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.* Ljubljana.
- Poult, J. 2007: *Connecting People While Preserving the Planet, Essays on Sustainable Development.* Redlands.
- Recommendation concerning the Protection, at National Level, of the Cultural and Natural Heritage. 1972. Unesco. Medmrežje: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13087&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (31. 5. 2013).
- Siegesmund, S., Weiss, T., Vollbrecht, A. 2002: *Natural Stone, Weathering Phenomena, Conervations Strategies and Case Studies: introduction.* Natural Stone, Weathering Phenomena, Conervations Strategies and Case Studies. Bath.
- Špendl, R. 2006: *Načrt trajnostne mobilnosti na širšem mestnem območju Nove Gorice. Končno poročilo, Mestna občina Nova Gorica.* Domžale.
- Török, A. 2002: *Oolitic limestone in a polluted atmospheric environment in Budapest: weathering phenomena and alterations in physical properties.* Natural Stone, Weathering Phenomena, Conervations Strategies and Case Studies. Bath.
- Wolfram, M., Bührmann, S. 2007: *Trajnostno mestno prometno načrtovanje.* Ljubljana.

GEOINFORMACIJSKA PODPORA EVIDENTIRANJU, VAROVANJU IN UPRAVLJANJU NEPREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE

dr. Mateja Breg Valjavec

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
mateja.breg@zrc-sazu.si

UDK: 91:659.2:004
719

IZVLEČEK

Geoinformacijska podpora evidentiranju, varovanju in upravljanju nepremične kulturne dediščine
V prispevku predstavljamo vlogo geoinformatike pri ravnanju z nepremično kulturno dediščino. Ugotavljamo, da geoinformatika obstaja na treh ravneh: evidentiranje, varovanje in upravljanje te dediščine. Evidentiranje z geolociranjem pomeni identifikacijo posameznih objektov z dodajanjem vsebinskih atributov in je namenjeno pripravi izhodišč za njihovo varovanje. Varovanje predstavlja drugo, upravljanje pa tretjo raven geoinformacijske podpore nepremični kulturni dediščini. Slednje vključuje analizo podatkov, strokovno interpretacijo rezultatov in pridobivanje novih informacij za načrtovanje posegov na območjih dediščine. Pomembna naloga GIS v okviru upravljanja je priprava strokovnih kartografskih podlag na temo zaščite in načrtovanja zavarovanih območij nepremične kulturne dediščine pred naravnimi nesrečami in drugimi potencialnimi grožnjami.

KLJUČNE BESEDE

geoinformatika, GIS, nepremična kulturna dediščina, evidentiranje, varovanje, upravljanje

ABSTRACT

Geoinformatic support to registration, protection and management of immovable cultural heritage
The paper presents the geographical approach to the role of geoinformatics in the »treatment« of immovable cultural heritage. Geoinformatic support is already applied at three levels: registration, protection, and management of cultural heritage. Registration refers to identifying individual structures by adding various attributes. This is the basis for heritage protection, which is defined as the second level of GIS support. The third level of GIS support deals with managing cultural heritage sites, which includes extensive analysis of data, integrating various data, and expert interpretation of the results to obtain new information to support spatial planning activities. The essential task of GIS in management is including or preparing preliminary studies on safeguarding the protected cultural heritage areas against natural disasters, other potential threats and pressures.

KEY WORDS

geoinformatic, GIS, immovable cultural heritage, registration, protection, management

1 Uvod

Nepremična kulturna dediščina so naselbinska območja, zlasti stara mestna in vaška jedra, oblikovana narava in kulturna krajina, stavbe, njihovi deli ali skupine stavb in arheološka najdišča, ki izpričujejo zgodovinska dogajanja, katerih varstvo je zaradi njihovega zgodovinskega, kulturnega in civilizacijskega pomena v javnem interesu (Zakon o varstvu kulturne dediščine 2008). Objekti nepremične dediščine so statični, ne spreminjajo svoje lege, zato jih za razliko od premične dediščine (arhivsko gradivo, nesnovna dediščina) lahko enostavno geolociramo na izbrano kartografsko podlago.

Geoinformatika je relativno nova veda, ki ponuja nabor metod in orodij za raziskave na različnih strokovnih področjih, povezanih z varovanjem in upravljanjem kulturne dediščine (geologija, naravne nesreče, promet in dostopnost). Je samostojna znanstvena disciplina, ki omogoča celosten pristop k pridobivanju, shranjevanju, analizi, modeliranju in predstavitvi pojavov in procesov v pokrajini (Ehlers 2008). Za razliko od geoinformatike je **GIS** (geografski informacijski sistem) nabor osnovnih in kompleksnejših orodij, ki omogoča merjenje, načrtovanje in analizo realnega sveta (Longley in sodelavci 2005). Pri geoinformatiki je treba poudariti pomen končne vsebine, interpretacije rezultatov in ne le tehničnega postopka samega po sebi. Ravno interpretacija na novo pridobljenih podatkov z GIS analizami je dodana vrednost geoinformacijske znanosti k ravnanju s kulturno dediščino.

Glede na pregledano domačo in tujo literaturo, spletne predstavitve in GIS aplikacije kulturne dediščine, se uporaba geoinformatike pogosto zaključni na stopnji evidentiranja objektov (izdelava registra nacionalne dediščine) oziroma se nadaljuje na ravni 3D ali 4D predstavitev posameznih objektov kulturne dediščine (stara mestna jedra, gradovi, arheološka najdišča) za povečanje turistične razpoznavnosti in trženja posamezne dediščine. Pri obravnavanju kulturne dediščine pa je zelo pomembno izpostaviti celostno trajnostno upravljanje. Samo z učinkovitim upravljanjem lahko ohranjamo kulturno pokrajino in njeno dediščino v kontekstu obstoječe pokrajine, kjer pogosto ni več originalnih dejavnikov za obstoj te dediščine. Treba je najti nove trge in gonilnike sprememb ter ustvariti nov kontekst (Palang in Fry 2003). Geoinformatika omogoča pridobivanje, predstavitev in združevanje podatkov o nekdanji in zdajšnji pokrajini. Podatke lahko analiziramo in določamo fizične/materialne spremembe skozi čas, primerjamo zgodovinske in današnje razmere (poselitev, raba tal, prometne povezave z okolico, relief, razpoložljivost vodnih virov, pogozdenost, ogroženost pred naravnimi nesrečami in drugo). Le na podlagi kritične presoje rezultatov lahko strokovno in uspešno načrtujemo trajnostni razvoj območij kulturne dediščine. To je razvoj, ki poleg gospodarske dimenzije upošteva tudi družbo in okolje. Veljavni Zakon o varstvu kulturne dediščine (2008) vključuje vidike okolja, ki izhajajo iz medsebojnega vplivanja med ljudmi in prostorom skozi čas.

2 Geoinformacijska podpora kulturni dediščini jugovzhodne Evrope

Kulturna dediščina držav jugovzhodne Evrope je zelo bogata, pestra in raznolika. Stopnja razvitosti in prisotnosti informacijskih tehnologij v ravnanju z nepremično kulturno dediščino je v teh državah na različni stopnji. Razvoj geoinformacijske podpore deluje v najboljših primerih na državni, regionalni in lokalni ravni. GIS aplikacije so na voljo za interno uporabo in ponekod za javno uporabo. Glavne vrste kulturne dediščine, kjer je geoinformacijska podpora najbolj prisotna, so arheološki spomeniki, zgodovinski spomeniki in poti kulturne dediščine (Petrescu 2007).

Italija je država z izjemno obsežno in bogato kulturno-zgodovinsko dediščino, kjer je GIS tehnologija prisotna na vseh administrativnih ravneh upravljanja nepremične kulturne dediščine. Pregled strokovne literature (Dequal in Lingua 2003; Brumana in Achille 2003; Cinnirella in sodelavci 2006; Brumana in Prandi 2006) dokazuje, da je znanstvena sfera zelo aktivna tako na področju raziskav kakor tudi pri praktični izvedbi geoinformacijske podpore varovanju in upravljanju kulturne dediščine. Omembe vreden je register dediščine, ki predstavlja tudi vidik ogroženosti dediščine pod imenom »*La Carta*

del rischio del patrimonio Culturale« (medmrežje 1). GIS tehnologija je vključena v informacijsko infrastrukturo, izdelane so GIS aplikacije za interno in javno uporabo (Petrescu 2007). Glavno področje uporabe je arheologija, predstavitev zgodovinskih spomenikov in poti kulturne dediščine.

Avstrija ima upravljanje s svojo raznoliko kulturno dediščino vzpostavljeno na ravni dežel (*Ländern*), aktivnosti med zvezno vlado in deželami pa se usklajujejo v okviru koordinacijske agencije (*Verbindungsstelle*). Obstaja veliko GIS aplikacij, ki so namenjene varovanju arheoloških in zgodovinskih spomenikov (Doneus in Scharer 1999; Csaplovics in sodelavci 2001; Petrescu 2007). Trenutno je GIS tehnologija vključena v informacijsko infrastrukturo, obstajajo GIS aplikacije za interno uporabo ter spletne aplikacije, ki so na voljo javnosti (medmrežje 2).

V **Grčiji** se številne GIS aplikacije uporabljajo za varstvo kulturne dediščine po vsej državi. Uporabo geoinformacijske tehnologije in metod pri varovanju kulturne dediščine so znanstveno preučevali tudi z metodološkega vidika (Balla in sodelavci 2006). Eden glavnih trendov grške informatike vključuje uporabo interneta v okviru projektov, namenjenih varovanju kulturne dediščine. Pomembno vlogo imata Inštitut za računalniško znanost (*Institute of computer science*) (medmrežje 3) in Inštitut za mediteranske študije (*Institute for Mediterranean studies*) (medmrežje 4) z Laboratorijem za geofiziko, satelitsko daljinsko zaznavanje in arheo-okolje (*Laboratory of Geophysical, satellite remote sensing and and archeo-environment*). Slednji je izdelal več kot 45 podatkovnih baz in 50 praktičnih spletnih GIS aplikacij namenjenih upravljanju in promociji območij kulturne dediščine v Grčiji.

Tudi v **Romuniji** obstaja več projektov, ki uporabljajo GIS tehnologijo za varstvo kulturne dediščine. Med njimi je najbolj znan eGISPAT (medmrežje 5), ki predstavlja nacionalni program izvedbe sistema GIS za varstvo nacionalne kulturne dediščine (arheološka dediščina in zgodovinski spomeniki). Koordinator projekta je Nacionalni inštitut za zgodovinske spomenike (Petrescu 2007).

Register nepremične kulturne dediščine je uradna zbirka podatkov o nepremični kulturni dediščini na območju **Slovenije**. Register vodi Ministrstvo kulturo, njegovo vsebino, vodenje ter uporabo pa podrobno ureja Pravilnik o registru kulturne dediščine (2009). Poleg osnovnih opisnih podatkov register za vsako enoto dediščine vsebuje tudi geolokacijske podatke (centroid in območje enote). Podatki so na spletu dostopni v obliki interaktivne karte (medmrežje 6).

So pa na območju jugovzhodne Evrope posamezne države, na primer **Črna Gora**, **Makedonija**, **Bosna in Hercegovina** ter **Albanija**, ki niso članice Evropske skupnosti in za članicami zaostajajo že na prvi stopnji geoinformacijske podpore. To pomeni, da je v teh državah potrebna najprej digitalizacija in izdelava digitalnega registra nepremične kulturne dediščine na državni ravni. S tem se zagotovi osnova za varovanje in upravljanje območij kulturne dediščine in doseže primerljiva raven z ostalimi državami regije.

3 Koncept geoinformacijske podpore na treh ravneh

Geoinformacijska podpora sistemu kulturne dediščine je možna na treh tehničnih ravneh ravnanja s kulturno dediščino: (1) evidentiranje oziroma identifikacija, (2) varovanje in (3) upravljanje (slika 1). Vsebinsko se ta tri področja prepletajo, medtem ko je z vidika geoinformacijske podpore in rezultatov, ki jih posamezna stopnja potrebuje, razlika zelo velika. Kaže se v sami izdelavi GIS aplikacij in orodij ter razvijanju algoritmov, ki bodo omogočali nadaljnje analize, pridobivanje novih podatkov ter bodo podpora odločanju.

Prva stopnja (evidentiranje) je osnova za izgradnjo geoinformacijskega sistema nepremične kulturne dediščine. Z njo določimo osnovne enote sistema, njihovo lego in lastnosti. Rezultat je digitalni register kulturne dediščine, ki je v državah jugovzhodne Evrope, ki so članice Evropske skupnosti, običajno javno dostopen na spletu. Druga stopnja geoinformacijske podpore je namenjena izdelavi strokovnih

Slika 1: Shematski prikaz geoinformacijske podpore pri ravnanju s kulturno dediščino. ► (str. 162)

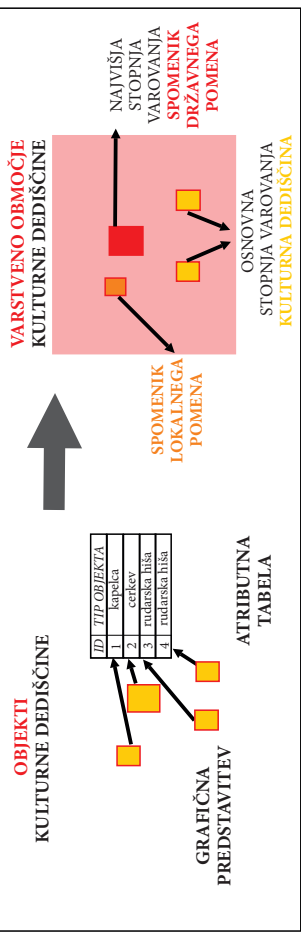
I. RAVEN GIS PODPORE EVIDENTIRANJE

OBJEKTI KD	METODE
IDENTIFIKACIJA KULTURNE DEDIŠČINE	daljinsko zaznavanje vizualna fotointerpretacija LiDAR fotografiranj, itd.
GEOLOCIRANJE KULTURNE DEDIŠČINE	zajem lege objekta KD (točkovo, linijsko, poligonsko) na terenu z GPS na DOF; topografski karti itd.
ATRIBUTI KULTURNE DEDIŠČINE	vsebinski atributi se shranijo v podatkovni bazi in so povezani z grafičnimi podatki

II. RAVEN GIS PODPORE VAROVANJE

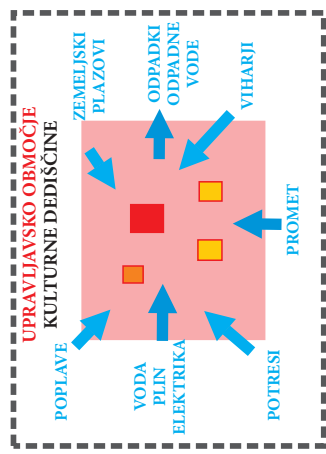
OBJEKTI KD	METODE
STOPNJA VAROVANJA KD	vrednotenje atributov o posameznem objektu KD
VARSTVENO OBMOCIJE KD	določitev poteka meje skladno s parcelacijo zemljiškega katastra in določitev con

ON LINE ALI OF LINE REGISTER KULTURNE DEDIŠČINE

III. RAVEN GIS PODPORE UPRAVLJANJE

OBJEKTI KD	METODE
ENERGETSKA IN OKOLJSKA INFRASTRUKTURA	večkriterijska analiza kot podpora odločanju in načrtovanju, umeščanju novih objektov
PROMET	modeliranje prometnih tokov; coniranje javnega potniškega prometa
NARAVNE IN OKOLJSKE NESREČE	dajinsko zaznavanje in kartiranje posledic naravnih in okoljskih nesreč
RAVNANJE Z ODPADKI	analiza rabe tal na vodovarstvenih območjih
PROSTORSKO PLANIRANJE	modeliranje območij izejanja iz kanalizacije in številne druge analize
TURIZEM	
OSKRBA Z VODO	
ODPADNE VODE	

podlag za varovanje dediščine, ki pa ni toliko vezana na zahtevnost geoinformacijske podpore, pač pa na strokovno vrednotenje kulturno-zgodovinske vloge in določitev stopnje zaščite objekta in varovane območja. Tretja stopnja v geoinformacijski podpori je namenjena izdelavi kart ogroženosti pred naravnimi nesrečami, kart obremenitev zaradi turističnih obiskov ter konceptov celostnega načrtovanja. Poleg dobre tehnične podpore zahteva tudi usposobljenega strokovnjaka, načrtovalca prostorskega razvoja, ki bo vse podatke iz kompleksnega geoinformacijskega sistema znal analizirati s pomočjo razpoložljivih orodij, rezultate interpretirati in jih uporabiti pri odločanju ter utemeljevanju odločitev. Vloga GIS-ov je najpomembnejša na prvi in tretji stopnji, zato bo v prispevku poudarek na evidentiranju in upravljanju dediščine.

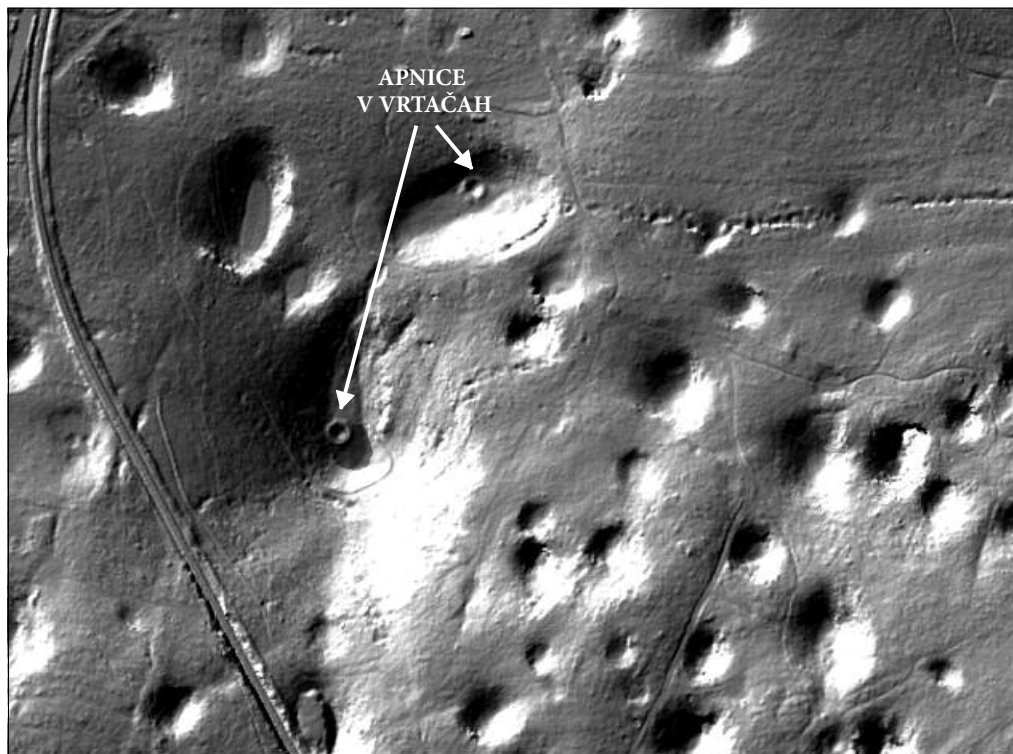
3.1 Evidentiranje in varovanje

Prva stopnja, evidentiranje in geolociranje, je identifikacija objektov z dodajanjem različnih atributnih podatkov. Usmerjena je v pripravo izhodišč za varovanje nepremične kulturne dediščine. »*Identifikacija predmeta javne koristi je podlaga za vzpostavitev varstva ...*« (Zakon o varstvu kulturne dediščine 2008). Eden izmed pomenov glagola *identificirati* je v Slovarju slovenskega knjižnega jezika razložen kot *šteti za identično* in s tem ločiti od podobnih objektov, ki iz primerljivega vidika niso identični. V register se vpišejo nepremičnine z lastnostmi dediščine.

Prvi sklop evidentiranja je določanje **lege objekta** v prostoru oziroma geolociranje. Najpogostejši način je bodisi s kabinetnim zajemom koordinat na podlagi topografskega zemljevida v velikem merilu (temeljni topografski načrt 1 : 5000 ali vsaj topografska karta 1 : 25.000), na podlagi digitalnega ortofoto posnetka (2011) ali s terenskim zajemom koordinat (GPS). Način zajema je odvisen od potrebe po natančnosti lege in od oblike evidentiranega objekta (točka, črta, poligon). Z zajemom postopno prehajamo v drugi sklop, ki predstavlja pridobivanje novih ali zbiranje obstoječih podatkov o objektih nepremične kulturne dediščine. Na prvi stopnji se uporabljajo številne metode, izmed katerih je za vizualizacijo objektov najzanimivejše 3D modeliranje objektov ali širše pokrajine z uporabo laserskega skeniranja, fotogrametrije in drugega.

Lasersko skeniranje ali krajše **LiDAR** je tehnologija daljinskega zaznavanja za pridobivanje višinskih podatkov površja in za izdelavo natančnega digitalnega modela reliefa (DMR) ali digitalnega modela površja (DMP). Rezultat je oblak georeferenciranih točk, ki se z naknadno obdelavo klasificira. Pri tem se izloči na primer stavbe, vegetacijo in gola tla (relief). Lasersko skeniranje ima pomembno vlogo pri metričnih analizah stavb za restavracije in obnove objektov (Rinaudo in sodelavci 2006). Obdelava laserskih podatkov je namenjena tudi za analizo zgodovinskih (arheoloških) struktur in za njihovo rekonstrukcijo (Štular in sodelavci 2012; Murphy in sodelavci 2006). Tudi odkrivanje novih neznanih objektov je vezano predvsem na arheološke raziskave. Predhodna uporaba geoinformacijskih podatkov, kot so visokoločljivi (prostorsko in spektralno) satelitski ali letalski posnetki ter LiDAR podatki in njihova interpretacija, omogoča natančne podatke za nadaljnje raziskovanje na terenu. Na sliki 2 je prikazana uporaba podatkov laserskega skeniranja za evidentiranje in geolociranje objektov in območij kulturne dediščine, v tem primeru tehniške dediščine v obliki apnic na dnu vrtač. Apnice so objekti, v katerih so na Krasu nekoč pridobivali (žgali) apno iz apnenca. Evidentiranje je možno z metodami daljinskega zaznavanja in v tem primeru z uporabo vizualizacijskih tehnik, natančneje analitičnega senčenja LiDAR digitalnega modela površja. Na takšen način poteka geoinformacijsko oziroma daljinsko prepoznavanje in evidentiranje neznanih objektov zgodovinske dediščine.

Za razliko od laserskega skeniranja, ki omogoča vpogled v sedanjo pokrajino, v kateri je možno identificirati današnje objekte, pa **fotogrametrična stereo-obdelava aerofotografij** omogoča tudi 3D modeliranje pretekle pokrajine in s tem rekonstrukcijo objektov, ki jih danes ni več. Potrebujemo le kakovostne arhivske aerofotografije večjega merila, ki omogočajo stereoizvrednotenje in izdelavo 3D modelov pokrajine. Na sliki 3 je prikazan primer rekonstrukcije nekdanje železniške proge, ki je danes ni več. Objekt je imel pomembno zgodovinsko vlogo v obdobju 2. svetovne vojne. Medtem ko je na aeropo-

Slika 2: Opuščene apnice kot primer dediščine, ki ni evidentirana v Registru nepremične kulturne dediščine.

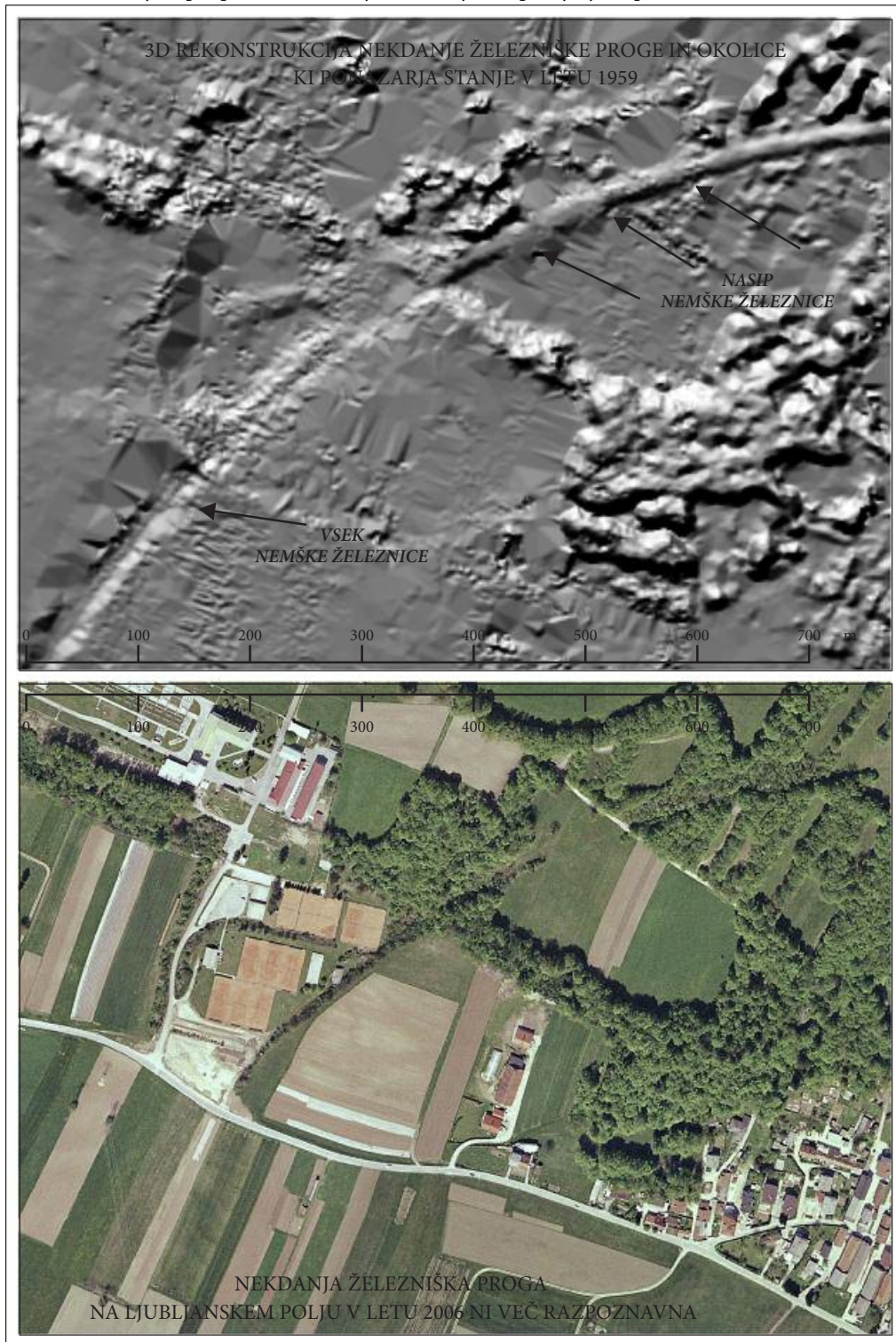
snetu možna rekonstrukcija poteka železniške trase, pa je na digitalnem modelu površja iz 1959 možno določiti tudi ali je trasa na nasipu ali v vseku.

Varstvena območja dediščine se določijo z namenom celostnega ohranjanja dediščine, preprečevanja njenega uničenja in okrnjenja njenih vrednot v prostoru na državni in lokalni ravni. Že s samo določitvijo varstvenega območja posamezne kulturne dediščine se določi tudi cilje prostorskega razvoja teh območij dediščine in predpiše podrobnejše varstvene usmeritve v povezavi s posameznimi lastnostmi dediščine v varstvenih območjih (Zakon o varstvu kulturne dediščine 2008). Na podlagi zbranih podatkov so objekti nepremične kulturne dediščine v Sloveniji razvrščeni v tri stopnje varovanja. Prva stopnja varovanja pomeni, da je objekt evidentiran in spoznan kot kulturna dediščina. V nadaljevanju pa je dediščina lahko zavarovana kot kulturni spomenik lokalnega pomena oziroma kulturni spomenik državnega pomena, kar je določeno v posebnih pravnih aktih o varovanju posamezne dediščine.

3.2 Upravljanje in okoljsko načrtovanje

Upravljanje območij kulturne dediščine je najvišja in najzahtevnejša stopnja geoinformacijske podpore kulturni dediščini. Upravljanje je načrtovanje razvoja območja kulturne dediščine, pri čemer je

Slika 3: Rekonstrukcija uničenih objektov potencialne kulturne dediščine na primeru nekdanje trase nemške železnice, ki so jo Nemci zgradili med drugo svetovno vojno. Po vojni je bila demontirana, material nasipa pa odstranjen, zato v današnjem površju trase ni več opaziti. ►

treba upoštevati naravne razmere ter aktualne družbeno-gospodarske značilnosti in potrebe okolja, v kateri je človek to dediščino nekoč postavil z določenim namenom. Vključuje širšo analizo podatkov, povezovanje različnih podatkov in strokovno interpretacijo rezultatov za pridobivanje novih informacij in tematskih kart, ki so v podporo pri načrtovanju posegov v prostor. Da bi zagotovili trdno osnovo za zagotavljanje skladnosti in sinergije med ohranjanjem kulturne dediščine in socialno-ekonomsko rastjo, je potreben sodoben okoljski pristop pri načrtovanju, imenovan **okoljsko prostorsko načrtovanje kulturne dediščine** (*Environmental planning of cultural heritage sites*), ki se uvaja v okviru mednarodnega projekta Cherplan (medmrežje 7). Glavni namen okoljskega načrtovanja je povezovanje tradicionalnega prostorskega načrtovanja s cilji varstva narave in zagotavljanje trajnostnega razvoja. Okoljski vidik planiranja je celovit, sestavljen iz treh področij: grajeno in zgodovinsko okolje, socialno-ekonomsko in kulturno okolje ter naravno okolje (Nikolics in Sodelavci 2012).

Prvi cilj pri upravljanju nepremične kulturne dediščine je **določitev območja upravljanja**. Najpogosteje se upravljanje postavi v okvir že obstoječe administrativne enote (naselje, občina, regija), v okviru katere poteka načrtovanje v ostalih sektorjih (gospodarstvo, energetika, komunala in tako dalje). Lahko pa območje upravljanja določimo na novo s predhodno geografsko analizo. Za vzporednico lahko navedemo primerjavo z upravljanjem naravne dediščine na primeru zavarovanih območij slovenskih obalnih mokrišč, solin. Upravljanje lahko poteka na ravni zavarovanega območja (na primer samo območje Sečoveljskih solin) ali pa na ravni celotnega vodozbirnega območja, ki vpliva na varovanje in ekološko stanje mokrišča (Breg Valjavec in Polajnar Horvat 2011). Seveda je slednje dosti zahtevnejše, saj obsega večje območje, kjer prihaja do konfliktov različnih interesov.

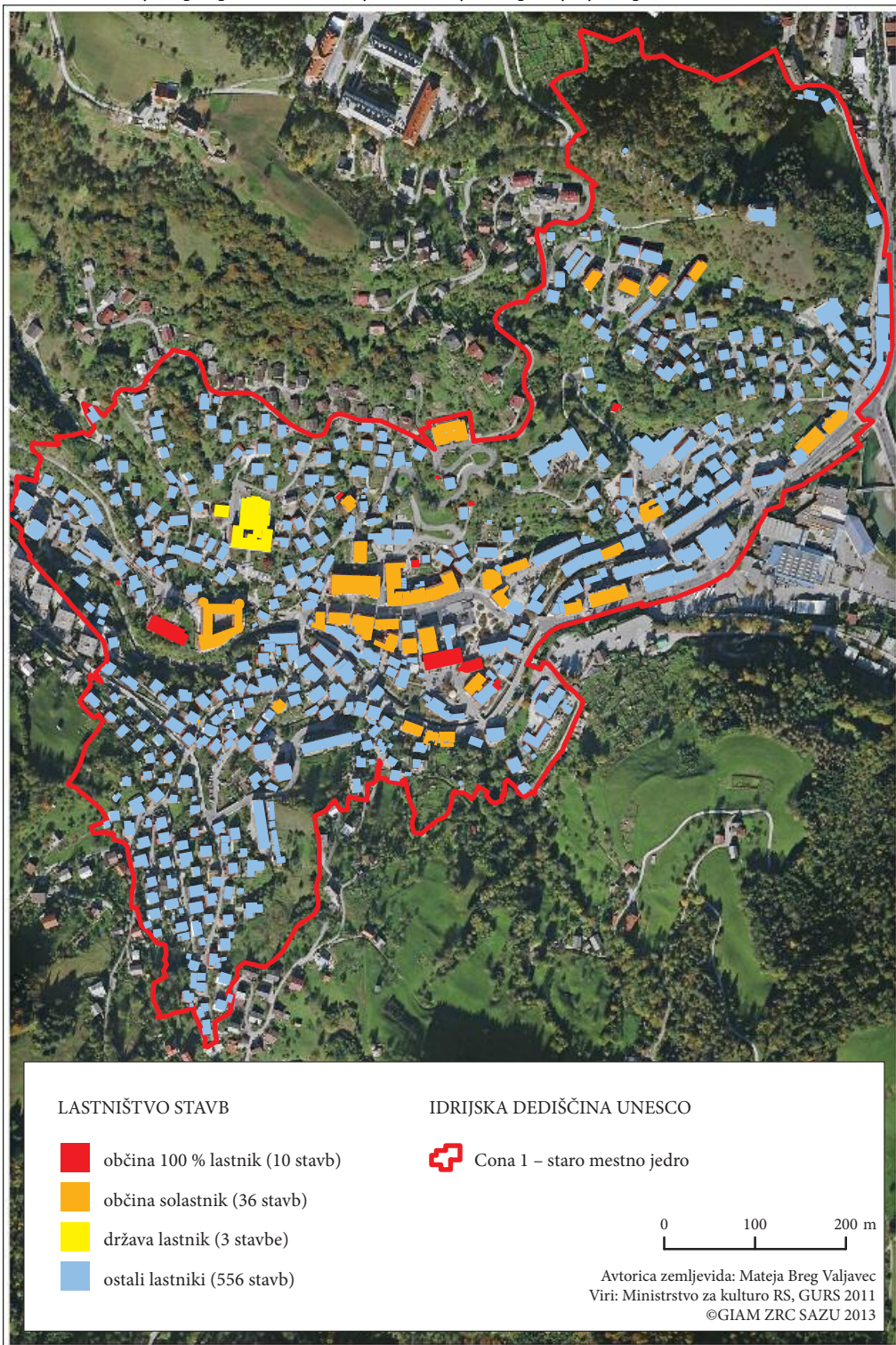
Naslednja naloga GIS-ov pri upravljanju je vključitev ali **priprava strokovnih podlag** na temo zaščite in načrtovanja zavarovanega območja nepremične kulturne dediščine pred naravnimi nesrečami in drugimi potencialnimi grožnjami (okoljske nesreče, teroristični napadi in drugo). Tveganje za poplave določimo z analizo daljinsko zaznanih optičnih podatkov kot recimo letalski in satelitski posnetki (Veljanovski in Kokalj 2012) ali z reliefnim modeliranjem natančnih LiDAR podatkov (Mlekuž 2010). Okoljske nesreče, kot so požari, nenadna onesnaženja pitne vode ali zraka, so situacije, ki zelo ogrožajo dediščino, zato je treba vključiti čim več posrednih podatkov, ki omogočijo hitro odzivnost v primeru nesreče. To pomeni, da mora GIS vsebovati podatke o hidrantih, vodovodnem sistemu, kanalizacijskem sistemu, energetski infrastrukturi kakor tudi prometni dostopnosti, reliefnih ovirah, vegetaciji, rabi tal in tako dalje. Po drugi strani pa je smiselno vključiti podatke o številu in gibanju obiskovalcev, da lahko določimo okoljsko nosilnost območja.

Geoinformacijska podpora na ravni upravljanja in načrtovanja mora vključevati sistem podatkov (grafičnih, rastrskih, vektorskih, tabelarničnih) in orodij, ki omogočajo uporabniku sistema **izdelavo lastnih tematskih kart**, kot je prikazano na sliki 4. Na karti so združeni vektorski podatki iz Registra nepremične kulturne dediščine, Katastra stavb in Registra nepremičnin. Grafično so objekti prikazani s poligoni tlorisa stavb (Kataster stavb 2009), ki so kategorizirani po atributu lastništvo stavb (Register nepremičnin 2011). Celotno območje starega mestnega jedra je zaščiteno in opredeljeno kot Cona 1 Unescove dediščine živega srebra.

Tehnološki razvoj odpira številne možnosti, da s pomočjo različnih geoinformacijskih tehnologij in metod izvajamo ciljno usmerjene analitične postopke. **Spletni GIS** je ustrezna oblika podpore za okoljsko načrtovanje v območjih kulturne dediščine. Nastale karte so povezane s podatkovnimi zbirkami, kar omogoča posodabljanje kart, prilagajanje vsebine, merila, legende in izdelavo povsem novih tematskih kart ali novih podrobnih tematskih načrtov za področja vodovoda, prometa, zelenih površin, stavb, rab zemljišč in tako dalje (medmrežje 8).

Slika 4: Lastništvo stavb na območju Unescove dediščine v Idriji v Coni 1 kot primer tematske karte velikega merila, ki predstavlja nepremično kulturno dediščino na lokalni ravni. ►

4 Sklep

Geoinformacijska podpora ravnanju s kulturno dediščino je možna in prisotna na treh ravneh: evidentiranje, varovanje in upravljanje. Prva stopnja je evidentiranje in geolociranje objektov z dodajanjem različnih vsebinskih atributov in je usmerjeno prvenstveno v pripravo izhodišč za varovanje dediščine. Kot posamezna nepremičnina se vpišejo v register stavba, objekt ali druga nepremičnina, ki je ali zgrajena, sestavljena ali oblikovana z naravnimi sestavinami po načelih krajinske arhitekture ali je arheološko najdišče. Varstvena območja dediščine se določijo z namenom celostnega ohranjanja dediščine, preprečevanja njenega uničenja in okrnjenja njenih vrednot v prostoru na državni in lokalni ravni. Bistvena naloga GIS-ov v okviru upravljanja je vključitev ali priprava strokovnih podlag za zaščito zavarovanega območja nepremične kulturne dediščine pred naravnimi nesrečami in drugimi potencialnimi grožnjami. Upravljanje vključuje širšo analizo in povezovanje podatkov o kulturni dediščini z različnimi sektor-skimi podatki (okoljska in prometna infrastruktura, kmetijstvo, industrija, rudarstvo) ter strokovno interpretacijo rezultatov za pridobivanje novih informacij, ki so v podporo pri načrtovanju posegov v prostor.

Namen geoinformacijske podpore območjem kulturne dediščine je:

- omogočiti grafično predstavitev podatkov, nadzor in upravljanje območij kulturne dediščine ter ocenjevanje možnih tveganj preko spletnega okolja (spletni GIS, interaktivni zemljevidi);
- zbrati vse potrebne prostorske podatke o okoljski infrastrukturi in kulturni dediščini na enem mestu v skupni podatkovni bazi;
- uskladiti različne tipe podatkov (raster, vektor), ki izhajajo iz različnih sektorjev in različnih prostorskih ravni (lokalna, regionalna, državna in mednarodna);
- omogočiti izdelavo podrobnih tematskih kart glede na specifične probleme in potrebe v posameznih območjih kulturne dediščine;
- vzpostaviti koristen vir informacij za javnost in učinkovito orodje za podporo odločanju za strokovnjake in načrtovalce v območjih kulturne dediščine.

5 Viri in literatura

- Balla, A., Pavlogeorgatos, G., Tsiafakis, D., Pavlidis G. 2006: Cultural Itineraries in the Region of Xanthi Using Web-based GIS Technologies. The e-volution of Information Communication Technology in Cultural Heritage. Nicosia.
- Breg Valjavec, M., Horvat Polajnar, K. 2011: Upravljanje zavarovanih in-ali vodozbirnih območij obmorskih mokrišč Sečoveljske soline, Strunjanske soline in Škocjanski zatok. Razvoj zavarovanih območij v Sloveniji. Ljubljana.
- Brumana, R., Achille, C., 2003: Advanced GIS Technologies to Support the Georeferencing of Cultural Heritage. CIPA 2003 XIXth International Symposium. Antalya.
- Brumana, R., Prandi, F. 2006: E-Historical Site. Documentation and Protecting Sharing 3D Geodbase. The e-volution of Information Communication Technology in Cultural Heritage. Nicosia.
- Cinnirella, A., Faralli, S., Labella, A., Maurelli, P., Pierro, M., Rosa, F. 2006: MUST System – Location Based Services and Multilingual Simultaneous Transmission for Tourist Fruition. The e-volution of Information Communication Technology in Cultural Heritage. Nicosia.
- Csaplovics, E., Herbig, U., Borner, W. 2001: Time series of historical maps and plans for analysing local to regional structures of urban/rural areas and changes of natural/cultural heritage sites. CIPA 2001 XVIIIth International Symposium. Potsdam.
- Dequal, S., Lingua, A. 2003: True Orthophoto of the Whole Town of Turin. CIPA 2003 XIXth International Symposium. Antalya.

- Digitalni ortofoto posnetki (DOF), Ciklično aerofoto snemanje 2009/2011. 2011. Geodetska uprava RS. Ljubljana.
- Doneus, M., Scharer, G. 1999: The City Map of Ancient Carnuntum – Combining Archaeological Prospection – Photogrammetry and GIS. CIPA 1999 XVIIth International Symposium. Recife/Olinda.
- Ehlers, M. 2008: Geoinformatics and digital earth initiatives: a German Perspective. International Journal of Digital Earth 1-1. Medmrežje: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/17538940701781975> (7. 1. 2014).
- Kataster stavb. 2009. Geodetska uprava RS. Ljubljana.
- Longley, P. A., Goodchild, M. F., Maguire, D. J., Rhind, D. W. 2005: Geographic Information Systems and Science. London.
- Medmrežje 1: <http://www.cartadelrischio.it> (5. 3. 2013).
- Medmrežje 2: <http://www.wien.gv.at/kulturportal/public/grafik.aspx> (25. 3. 2013).
- Medmrežje 3: www.ics.forth.gr (5. 3. 2013).
- Medmrežje 4: <http://www.ims.forth.gr> (5. 3. 2013).
- Medmrežje 5: <http://egispat.inp.org.ro> (5. 3. 2013).
- Medmrežje 6: <http://giskds.situla.org/giskd> (5. 3. 2013).
- Medmrežje 7: <http://www.cherplan.eu> (7. 1. 2014).
- Medmrežje 8: <http://gis.iobcina.si/gisapp/Default.aspx?a=idrija> (26. 3. 2013).
- Mlekuž, D. 2010: Lidar in geoarheologija aluvialnih pokrajin. Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 2009–2010. Ljubljana.
- Murphy, M., McGovern, E., Pavia, S. 2006: The Processing of Laser Scan Data for the Analysis of Historic Structures in Ireland. The e-volution of Information Communication Technology in Cultural Heritage. Nicosia.
- Nicolics, S., Richard, L., Jung, H., Perfler, R. 2012: Environmental Planning and Supporting GIS Platform. Part 1 – Environmental Planning Concept. Dunaj.
- Palang, H., Fry, G. 2003: Landscape Interfaces, Cultural Heritage in Changing Landscape. Dordrecht.
- Petrescu, F. 2007: The use of GIS technology in cultural heritage. CIPA 2007 XXIth International Symposium. Atene.
- Pravilnik o registru kulturne dediščine. Uradni list RS 66/2009. Ljubljana.
- Register nepremičnin. 2011. Geodetska uprava RS. Ljubljana.
- Rinaudo, F., Bornaz, L., Peretti, L., Porporato, K. 2006: New Trends in High Resolution Survey for the Cultural Heritage Metric Survey Applications for Restoration. The e-volution of Information Communication Technology in Cultural Heritage. Nicosia.
- Štular, B., Oštir, K., Nuninger, L., Kokalj, Ž. 2012: Visualization of Lidar-derived relief models for detection of archaeological features. Journal of Archaeological Science 39-11. London.
- Veljanovski, T., Kokalj, Ž. 2012: Objektno usmerjeno kartiranje poplav in njihova vloga v poselitvi osrednjega dela Ljubljanskega barja. Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 2011–2012. Ljubljana.
- Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1). Uradni list RS 16/2008, 123/2008, 8/2011, 30/2011, 90/2012. Ljubljana.

UPRAVLJANJE ČEZMEJNE IN MEDDRŽAVNE KULTURNE DEDIŠČINE

mag. Daniela Ribeiro

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
daniela.ribeiro@zrc-sazu.si

UDK: 719:005

IZVLEČEK

Upravljanje čezmejne in meddržavne kulturne dediščine

V članku obravnavamo upravljanje čezmejne in meddržavne kulturne dediščine, ki je vpisana na Unescov Seznam svetovne dediščine. Čezmejno, meddržavno ali skupno upravljanje kulturne dediščine s strani več držav je lahko precej zapleteno, zato je ključnega pomena za upravljanje tovrstnih območij s kulturno dediščino usklajevanje. Danes približno polovica čezmejne in meddržavne kulturne dediščine nima skupnega upravljalškega načrta, temveč skrbi za upravljanje vsaka država zase. Najboljše prakse in izkušnje z upravljanjem čezmejne in meddržavne kulturne dediščine, vpisane na Seznam svetovne dediščine, bi morale biti pogosteje prenesene na druga območja, kar bi pripomoglo k izboljšanju izdelave in izvajanja skupnih upravljalških načrtov.

KLJUČNE BESEDE

čezmejna kulturna dediščina, meddržavna kulturna dediščina, upravljalški sistem, upravljanje čezmejne kulturne dediščine, upravljanje meddržavne kulturne dediščine

ABSTRACT

Management of transboundary and transnational cultural heritage

The paper focuses on managing transboundary and transnational cultural heritage sites on the World Heritage Site list. Transboundary, transnational, or collaborative management with other countries is complex. Therefore coordination is an essential feature for managing these types of properties. About half of the current transboundary and transnational cultural properties are managed through separate management systems, and the rest through a joint management strategy. Best-practice experiences in managing these types of cultural world heritage sites should be shared more frequently, which would contribute to improving collaborative management systems.

KEY WORDS

transboundary cultural properties, transnational cultural properties, management system, management of transboundary heritage, management of transnational heritage

1 Uvod

Unescov dokument Operativne smernice za implementacijo Konvencije o svetovni dediščini (Operational ... 2013) poudarja, da je mora imeti vsako območje s kulturno, naravno ali mešano dediščino, ki je vpisano na Seznam svetovne dediščine, svoj upravljavski načrt. Le-ta je namenjen dolgoročnemu varovanju izjemne univerzalne vrednosti dediščine in zagotavljanju njene pravne zaščite. Operativne smernice podajajo ključna merila, ki jim mora ustrezati upravljavski načrt na področjih, kot so zakonodaja, pravila in pogodbeni ukrepi za varovanje, postavitve meja za učinkovito zaščito, vplivno območje, sistem upravljanja in trajnostna raba dediščine. 111. člen Operativnih smernic predpisuje naslednje vsebine, ki bi jih morali vsebovati upravljavski sistemi:

- poglobljeno razumevanje območja s kulturo dediščino vseh deležnikov;
- povezovanje procesov načrtovanja, implementacije, opazovanja, ocenjevanja in upoštevanje odzivov;
- spremljanje in ocenjevanje vplivov raznih trendov, sprememb in predlaganih posegov;
- vključitev vseh partnerjev in deležnikov;
- zagotavljanje zanesljivih finančnih sredstev;
- krepitev institucionalnih zmogljivosti;
- razumljiv in pregleden opis delovanja upravljavskega sistema.

Kljub temu, da Operativne smernice za implementacijo Konvencije o svetovni dediščini vključujejo tudi Priporočila glede zaščite na državni ravni (Aneks A) in Vprašalnik za redno poročanje za Evropo in Severno Ameriko (Aneks B), so upravljavci kulturne dediščine že pred časom uvideli potrebo po navodilih za pripravo upravljavskih načrtov (Ringbeck 2008). Kot odgovor na to je leta 2013 izšel priročnik »Managing Cultural World Heritage«, ki daje upravljavcem kulturne dediščine navodila za ravnanje, skladno s standardi Konvencije o svetovni dediščini (za več informacij glej Managing ... 2013).

Poglavje se osredotoča na upravljanje čezmejne in meddržavne kulturne dediščine. Unescova Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (Convention... 1972; v nadaljevanju Konvencija) v 6. členu določa, da je mednarodno sodelovanje obvezno za vse države podpisnice, ki tako skrbijo za varovanje svetovne kulturne in naravne dediščine izjemne univerzalne vrednosti. Po 7. členu Konvencije moramo meddržavno varovanje svetovne kulturne in naravne dediščine razumeti kot vzpostavitev sistema meddržavnega sodelovanja med podpisnicami Konvencije pri ohranjanju in identifikaciji dediščine. Omenjena člena konvencije izpostavljata koncepta čezmejne in meddržavnega sodelovanja, skozi kateri se v veliki meri odraža prav mednarodno sodelovanje.

V izogib nejasnosti glede uporabe terminov čezmejne in meddržavne dediščine se v prispevku opiramo na Unescovo razlago iz Operativnih smernic. **Čezmejna dediščina** sega na ozemlje najmanj dveh držav s skupnimi državnimi mejami (Operational ... 2013). Koncept **meddržavne dediščine** v Operativnih smernicah sicer ni opredeljen, je pa povezan s pojmom tako imenovane serijske meddržavne dediščine. Meddržavno dediščino tvorita dva ali več vsebinsko povezanih sestavnih delov, ki se pojavljajo v različnih državah podpisnicah Konvencije (ni nujno, da imajo skupne meje). S kandidaturom za vpis na Unescov Seznam svetovne dediščine se morajo strinjati vse države, v katerih se taka dediščina pojavlja (Operational ... 2013).

Zaželeno je, da nominacije za vpis čezmejne dediščine na Unescov Seznam svetovne dediščine pripravijo in predložijo vse vpletene države skupaj. Priporočljivo je tudi, da države ustanovijo skupni upravljavski odbor ali podobno telo, ki bo nadzorovalo upravljanje celotnega čezmejnega območja dediščine (Operational ... 2013). Tudi kasnejše poročanje o stanju ohranjenosti čezmejne dediščine bi morale pripraviti države skupaj ali v sodelovanju med posameznimi upravljavskimi telesi (Operational ... 2013).

Spodbujanje in izvedba meddržavnih, serijskih nominacij sta priporočljiva kot orodje za mednarodno sodelovanje, oblikovanje skupnih pristopov in zato boljše upravljavske in konzervatorske prakse. Da bi se izognile drobitvi sestavnih delov, morajo države pri nominiranju dobro razmisliti o zmožnosti upravljanja in soodvisnosti dediščine (Report ... 2010a). Države morajo pri pripravi nominacije narediti

primerjalno analizo dediščine in predložiti natančno obrazložitev, ki opravičuje izjemno univerzalno vrednost izbrane dediščine. Določiti morajo tudi število in velikost »stavnih« delov nominirane serijske dediščine.

1.1 Kako se upravljanje dediščine v eni državi razlikuje od čezmejne ali meddržavne kulturne dediščine?

Države partnerice v varovanju čezmejne ali meddržavne kulturne dediščine si delijo določene obveznosti, vključno z upravljanjem, varovanjem in pripravljanim Seznama ogrožene dediščine (Report ... 2010b). Čezmejno, meddržavno oziroma skupno upravljanje dediščine je pogosto zapleteno. Zaradi različnih interesov, ki si včasih tudi nasprotujejo, je ključnega pomena usklajevanje med sodelujočimi državami. Unesco poudarja, da se morajo države uskladiti predvsem glede različnih jezikov in institucionalnih praks, vključno z lokalnimi skupnostmi. Pomemben je tudi participativni pristop k upravljanju, torej vključitev vseh ravni partnerjev in deležnikov v upravljanje vsake sestavine dediščine ter posredovanje pomena vseh delov dediščine širši javnosti. Dobro je, da sodelovanje držav v upravljalškem sistemu serijske, meddržavne dediščine temelji na formalnem medvladnem sporazumu. Le-ta mora jasno določati odgovornosti tako pri pripravi same nominacije kot tudi kasneje, ko dediščina že vpisana na Seznam svetovne dediščine. Sporazum mora vsebovati tudi skupno vizijo glede varovanja in trajnostnega razvoja območij z dediščino in odražati obče razumevanje in predanost upravljalškemu sistemu (Report ... 2010b). Kot rezultat skupnih prizadevanj bi moral nastati čezmejni ali meddržavni strateški upravljalški načrt za območje (ali območja) z dediščino. Glede na dosedanje izkušnje so tovrstni skupni projekti bolj uspešni pri območjih z naravno dediščino kot s kulturno. Primera sodelovanja pri čezmejnem upravljanju naravne dediščine sta strateški plan za čezmejno zavarovano območje Srednjeafriškega tektonskega jarka (za več informacij glej *Transboundary ... 2006*) in tristransko sodelovanje pri varovanju Vatskega morja med Dansko, Nemčijo in Nizozemsko na podlagi skupnega upravljalškega načrta in usklajenega programa spremljanja stanja (za več informacij glej medmrežje 1). Takim primerom dobrih praks bi morali slediti tudi drugi, če želijo razviti skupno upravljanje na območjih s kulturno dediščino.

2 Upravljanje čezmejnih in meddržavnih območij s kulturno dediščino, vpisanih na Seznam svetovne dediščine

V tem poglavju bomo opisali trenutne upravljalške strategije čezmejnih in meddržavnih območij s kulturno dediščino, vpisanih na Unescov Seznam svetovne dediščine. Na Seznam je sicer vpisanih 14 čezmejnih in meddržavnih območij s kulturno dediščino, v prispevku pa bomo obravnavali le nekaj primerov upravljalških sistemov.

Na Unescovem Seznamu svetovne dediščine iz leta 2013 je 29 čezmejnih območij, od katerih jih je 14 s kulturno dediščino, 13 z naravno dediščino in 2 območji z mešano dediščino. 12 od 14 čezmejnih območij s kulturno dediščino si delita po dve državi (bilateralno), le 2 območji pa sta razdeljeni med več držav (multilateralno). Trenutno so na Seznam vpisana naslednja čezmejna območja s kulturno dediščino: zvoniki Belgije in Francije (Belgija in Francija); Kurska kosa (Litva in Rusija); kulturna krajina ob jezeru Fertö (Avstrija in Madžarska); meja Rimskega cesarstva (Združeno kraljestvo in Nemčija); zgodovinsko središče Rima, Vatikansko mesto in bazilika svetega Pavla (Vatikan in Italija); jezuitski misijoni (Argentina in Brazilija); Mużakowski park (Poljska in Nemčija); prazgodovinska kolišča okoli Alp (Avstrija Francija, Nemčija, Italija, Slovenija in Švica); paleolitska umetnost v dolini Côa in Siega Verde (Portugalska in Španija); Retijsko železniško omrežje (Italija in Švica); kamniti krogi (Gambija in Senegal), Struvejev geodetski lok (Belorusija, Estonija, Finska, Latvija, Litva, Norveška, Moldavija, Rusija, Švedska in Ukrajina), Dediščina živega srebra Almadén in Idrija (Slovenija in Španija) in lesene cerkve v karpatskem delu Poljske in Ukrajine (Poljska in Ukrajina). Razvrščanje območij s kulturno

dediščino v skupino serijskih meddržavnih območij s kulturno dediščino znotraj Seznama svetovne dediščine ni narejeno, zato je bilo razlikovanje med čezmejnimi in meddržavnimi območji s kulturno dediščino nekoliko težavno. Ta razdelitev je subjektivna in zato lahko obstaja več različnih razlag. Po Unesco so vsa meddržavna območja s kulturno dediščino hkrati obravnavana tudi kot čezmejna in zato so posamezna območja v sledeči klasifikaciji omenjena dvakrat.

V skupino tako imenovane meddržavne kulturne dediščine se glede na zgoraj omenjeno definicijo uvrščajo: zvoniki Belgije in Francije (Belgija in Francija), meja Rimskega cesarstva (Združeno kraljestvo in Nemčija), Dediščina živega srebra Almadén in Idrija (Slovenija in Španija), jezuitski misijoni (Argentina in Brazilija), prazgodovinska kolišča okoli Alp (Avstrija Francija, Nemčija, Italija, Slovenija in Švica), paleolitska umetnost v dolini Côa in Siega Verde (Španija in Portugalska), kamniti krogi (Gambija in Senegal), Struvejev geodetski lok (Belorusija, Estonija, Finska, Latvija, Litva, Norveška, Moldavija, Rusija, Švedska in Ukrajina) in lesene cerkve v karpatskem delu Poljske in Ukrajine (Poljska in Ukrajina).

Kot lahko opazimo, je med čezmejnimi in meddržavnimi območji s kulturno dediščino v primerjavi z drugimi državami največ evropskih.

Na zgoraj naštetih območjih s kulturno dediščino veljajo različne upravljaljske strategije; približno polovico čezmejnih in meddržavnih območij s kulturno dediščino države upravljajo ločeno in imajo ločene upravljaljske načrte, približno polovica območij pa ima skupne upravljaljske načrte.

2.1 Prazgodovinska kolišča okoli Alp

Prazgodovinska kolišča okoli Alp, čezmejna in meddržavna serijska dediščina, je primer mednarodnega sodelovanja med državami podpisnicami. Skupina 111 od 937 znanih prazgodovinskih kolišč v šestih državah, Avstriji, Franciji, Nemčiji, Italiji, Sloveniji in Švici, obsega ostanke prazgodovinskih naselij, ki so nastala med 5000 in 500 leti pred našim štetjem. Ostanke kolišč so pod vodo, na obalah jezer, ob rekah ali barjih okoli alpskih in subalpskih regij v Evropi. Kolišča so bila na Unescov Seznam svetovne dediščine vpisana na 35. srečanju v Parizu, 27. junija 2011. V pravnem smislu je serija zaščitenas s predpisi v različnih državah podpisnicah na državni, regionalni in lokalni ravni (Prehistoric ... 2010), osnova pravnega sodelovanja in varovanja na meddržavni ravni pa je spoštovanje mednarodnih konvencij, ki jih je ratificirala večina držav (Pile ... 2010). Skupni upravljaljski sistem združuje vseh šest sodelujočih držav in pristojnih organov, vključno z lokalnimi skupnostmi iz vsake države. Upravljaljski sistem povezuje različne nacionalne sisteme v mednarodnega prek ustanovljene mednarodne usklajevalne skupine, temelječe na podpori vseh vključenih držav. Upravljaljski odbor deluje tako, da njegovo predsedstvo vsako leto prevzame ena izmed vključenih držav. Upravljaljski načrt za vsa kolišča so pripravile in potrdile vse vključene države. Je dokument na visoki ravni, ki izpostavlja cilje upravljanja in vključuje celoten akcijski načrt s specifičnimi upravljaljskimi nalogami za vsako od držav. Skupna vizija in cilji so v akcijskem načrtu prevedeni na mednarodne, državne in regionalne ali lokalne projekte (Prehistoric ... 2010). Trenutno je predstavitev kolišč večinoma izvedena v muzejih, zato želi ICOMOS vzpostaviti sodelovanje med vključenimi muzeji, da bi zagotovili strukturiran dostop do najdb in arheološko usklajene predstavitve, ki ustrezno predstavljajo vrednost celotne dediščine in kako vsako izmed območij prispeva k celoti (Pile ... 2010).

2.2 Paleolitska umetnost v dolinah Côa in Siega Verde

Primer ločenega upravljanja (priprava skupnega upravljaljskega načrta je v teku) je paleolitska umetnost v dolinah Côa in Siega Verde, čezmejno in meddržavno območje s kulturno dediščino, ki si ga delita Portugalska in Španija. Območje leži na bregovih rek Águede in Cõe, na kamnitih stenah, ki jih je izrezala vodna erozija. Dolina Cõe je izolirana podeželska pokrajina, v kateri je na stotine podob živali, vklesanih v skalo, ki dokazujejo stalno naselitev človeka iz konca paleolitika (Siega ... 2010). Slike v dolini Cõe na Portugalskem so bile vpisane na Unescov Seznam svetovne dediščine leta 1998. Umet-

nine iz Siega Verde v Španiji so bile vpisane kasneje, leta 2010, kot razširitev obstoječe kulturne dediščine v dolini Côa na Portugalskem (Report ... 2010a).

Območje Siega Verde je zaščiteno z različnimi državnimi zakoni za varovanje dediščine in je bilo razglašeno kot območje kulturnega pomena. Od takrat dalje je območje tudi ustrezno zavarovano. Za upravljanje območja Siega Verde skrbita lokalna akcijska skupina in Združenje za razvoj regije v mestu Ciudad Rodrigo, medtem ko za varnost in vzdrževanje opreme skrbi upravni organ lokalne skupnosti Castilla in León (Siega ... 2010).

Za upravljanje, zaščito in predstavitev spomenikov v dolini Côa je odgovoren Inštitut za upravljanje arhitekturne in arheološke dediščine, vendar pa so se s ciljem preučevanja in predstavitve območij Siega Verde in doline Côa povezali z lokalno skupnostjo Castilla in León ter izdelali skupne programe (Siega ... 2010).

2.3 Dediščina živega srebra. Almadén in Idrija

Dediščina živega srebra v Almadénu (Španija) in Idriji (Slovenija) je primer meddržavne dediščine. Kraja sta si sorodna po rudarjenju in industriji, oba pa sta imela vpliv na oblikovanje gospodarstva in družbene spremembe na svetovni ravni. Sestavine dediščine živega srebra so primeri razvoja znanstvenih, tehnoloških in tehničnih metod skozi stoletja ter postopkov, ki so povezani s pridobivanjem in razpošiljanjem živega srebra po svetu (Heritage ... 2011).

Ker so pravni sistem, administrativna struktura in posledično pogoji vodenja lastništva in pravne zaščite odvisni od zgodovinskih, gospodarskih, političnih, kulturnih in družbenih značilnosti vsake od sodelujočih držav, le-te vztrajajo, da ni mogoče vzpostaviti enotnega, skupnega upravljalškega sistema. Ker koncept upravljanja meddržavne dediščine temelji na skupnih merilih, sta državi podpisali sporazum o sodelovanju (Heritage ... 2011).

Pravni status kulturne dediščine v Almadénu, španskemu delu dediščine, je določen s trenutnimi dediščinskimi zakoni, predpisi s področja urbanističnega načrtovanja in s predpisi za varovanje naravnih območij in virov. Upravljalški načrt za almadénske rudnike je na pobudo rudnika leta 2003 pripravilo podjetje Quality Grupo. Občina Almadén in fundacija Francisco Javier de Villegas sta najpomembnejša subjekta v upravljalškem sistemu območja dediščine, čeprav so lastnice dela dediščine tudi druge institucije. Te so pripravile specifične upravljalške načrte, sodelujejo pa pri usklajevanju z zgoraj omenjenima institucijama (Heritage ... 2011).

V Idriji je program upravljanja kulturne dediščine na enotni ravni še v pripravi. Organizacije, ki upravljajo posamezne enote kulturne dediščine, delujejo neodvisno, kljub vsemu pa je priprava krovnega dokumenta združila glavne institucije s tega področja. Osnutek modela upravljanja predlaga nadgraditev obstoječega načina upravljanja z vpeljavo primerne pravnega okvira in z določitvijo upravljalca območja, ki bo odgovoren za usklajevanje med različnimi deležniki ter za pripravo, nadzor in implementacijo skupnih programov, povezanih z ohranjanjem, interpretacijo, promocijo, financiranjem in opazovanjem vseh sestavin dediščine. Leta 2011 je bil ustanovljen javni zavod Center za upravljanje z dediščino živega srebra Idrija, ki ima namen zagotavljanja celovitega in trajnostnega upravljanja ter ohranjanja kulturne dediščine in naravnih vrednot, povezanih z rudnikom živega srebra v Idriji. Poleg upravljanja z nepremičninami in ohranjanja kulturne dediščine se zavod ukvarja tudi z načrtovanjem, vodenjem in izvajanjem raziskovalne dejavnosti in sodeluje z drugimi upravljalci kulturne dediščine (Sklep ... 2011).

3 Sklep

Čeprav sta zgoraj omenjena pojma »čezmejna« in »meddržavna« dediščina opredeljena v Operativnih smernicah, je njuna uporaba mnogokrat zavajajoča. Kulturna dediščina, vpisana na Unescov

Seznam svetovne dediščine, je lahko hkrati čezmejna in meddržavna. Tak primer so na primer Prazgodovinska kolišča okoli Alp. Napačno razumevanje je pogosto povezano tudi z uporabo obeh izrazov v klasifikaciji dediščine znotraj Seznama svetovne dediščine. Na njem lahko iščemo čezmejno dediščino, nimamo pa možnosti iskanja meddržavne dediščine.

Meddržavni pojavi in procesi v svetu spreminjajo odgovornosti držav in povzročajo oblikovanje novih oblik kulturnih ali političnih povezav in vzajemne pomoči (Turtinen 2000). Tako lahko upravljanje čezmejne in meddržavne kulturne dediščine okrepi odnose in spodbuja sodelovanje med državami, bilateralno ali multilateralno (medmrežje 2). Varovanje dediščine lahko okrepi tudi kulturno identiteto, spodbuja družbeno-gospodarski in kulturni razvoj in izboljšuje kakovost življenjskega okolja (medmrežje 2). Vseeno je čezmejno, meddržavno ali upravljanje dediščine v sodelovanju med različnimi državami precej zapleten proces.

Upravljalvske prakse v primeru čezmejne in meddržavne kulturne dediščine bi morale biti osnovano na meddržavnem sporazumu o sodelovanju, ki si za cilj postavlja upravljanje kulturne dediščine, prenos znanja in participacijo vseh vpletenih deležnikov in ciljnih skupin. Pri tem lahko države naltijo na številne ovire pri vzpostavljanju usklajenega upravljalvskega sistema, kot so različne politične, gospodarske, pravne in družbene značilnosti sodelujočih držav, različne značilnosti skupnosti in deležnikov, ki so vključeni v vodenje postopka nominacije posameznih delov čezmejne ali meddržavne dediščine, velike razlike v značilnostih glede velikosti, teritorialnih odnosov in podobno ter logistični izzivi v povezavi s komunikacijo in skupno upravljalvsko ureditvijo (Global ... 2008, 4).

Čeprav imajo številna čezmejna in meddržavna območja s kulturno dediščino ločene upravljalvske načrte, Unesco podpira sodelovanje med vključenimi državami. Izvedeni so bili številni ukrepi za doseganje boljšega sodelovanja pri upravljanju. Tak primer so na primer paleolitske umetnine v dolinah Cõa in Siega Verde v Španiji in na Portugalskem. Dobre prakse upravljanja čezmejne in meddržavne kulturne dediščine bi morale biti pogosteje prenesene na druga območja, kar bi pripomoglo k izboljšanju upravljalvskih sistemov.

4 Viri in literatura

- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. 1972. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/en/conventiontext/> (15. 3. 2013).
- Global Strategy for a Representative, Balanced and Credible World Heritage List. 2008. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/archive/2008/whc08-32com-10Be.pdf> (14. 6. 2013).
- Heritage of Mercury, Almadén and Idrija. 2011. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/uploads/nominations/1313rev.pdf> (17. 6. 2013).
- Managing Cultural World Heritage. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Paris, 2013.
- Medmrežje 1: <http://www.waddensea-worldheritage.org/> (8. 4. 2013).
- Medmrežje 2: <http://en.nationaalarchief.nl/international-cooperation/mutual-cultural-heritage/mutual-cultural-heritage-programme> (11. 3. 2013).
- Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. 2013. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/archive/opguide13-en.pdf> (22. 1. 2014).
- Pile Dwellings around the Alps (Switzerland, Austria, France, Germany, Italy, Slovenia) No 1363. 2010. Medmrežje: http://whc.unesco.org/archive/advisory_body_evaluation/1363.pdf (13. 6. 2013).
- Prehistoric Pile Dwellings around the Alps. 2010. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/en/list/1363> (20. 3. 2013).
- Report of the Decisions Adopted by the World Heritage Committee at its 34th session. 2010a. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/archive/2010/whc10-34com-20e.pdf> (15. 4. 2013).
- Report on Serial Nominations and Properties. 2010b. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/archive/2010/whc10-34Com-9Be.pdf> (13. 6. 2013).

- Ringbeck, B. 2008: Management Plans for World Heritage Sites, a Practical Guide. Bonn. Medmrežje: http://www.bfn.de/fileadmin/MDDB/documents/service/Skript_248.pdf (15. 4. 2013).
- Siega Verde (Spain), No 866 bis. 2010. Medmrežje: http://whc.unesco.org/archive/advisory_body_evaluation/866bis.pdf (28. 3. 2013).
- Transboundary Core Secretariat. 2006: Ten Year Transboundary Strategic Plan: Central Albertine Rift Transboundary Protected Area Network. International Gorilla Conservation Programme. Medmrežje: http://s3.amazonaws.com/WCSResources/file_20120130_153027_GVL+Transboundary+Plan_LiVjy.pdf (2. 4. 2013).
- Turtinen, J. 2000: Globalising Heritage – On UNESCO and the Transnational Construction of a World Heritage. Stockholm. Medmrežje: http://www.score.su.se/polopoly_fs/1.26651.1320939806!/200012.pdf (18. 3. 2013).
- Sklep o ustanovitvi javnega zavoda Center za upravljanje z dediščino živega srebra Idrija. Uradni list RS št. 55/2011. Ljubljana.

NARAVNE NESREČE IN KULTURNA DEDIŠČINA

dr. Matija Zorn, dr. Blaž Komac

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
matija.zorn@zrc-sazu.si, blaz.komac@zrc-sazu.si

UDK: 91:719

504.4:719

IZVLEČEK

Naravne nesreče in kulturna dediščina

Naravne nesreče so velika grožnja kulturni dediščini. Poplave, potresi, plazovi, požari, vremenske ujme lahko povzročijo nepopravljivo škodo. Pri razmerju med kulturno dediščino in naravnimi nesrečami je več možnosti: naravne nesreče lahko poškodujejo ali uničijo kulturno dediščino, nekatere kulturne vrednote so postale kulturna dediščina prav zaradi preteklih naravnih nesreč oziroma zgodovine njihovega uničenja, zgodbe o starodavnih naravnih katastrofah pa so postale del kulturnega izročila. Velik izziv je primerna zaščita kulturne dediščine pred naravnimi nesrečami. V prispevku je predstavljenih več primerov poškodovanja kulturne dediščine ob potresih in poplavih.

KLJUČNE BESEDE

naravne nesreče, kulturna dediščina, potres, poplava

ABSTRACT

Natural disasters and cultural heritage

Natural disasters are a major threat to cultural heritage. Floods, earthquakes, landslides, fires, and extreme weather conditions can cause irreparable damage. The relation between cultural heritage and natural disasters can take several forms: natural disasters damage or destroy cultural heritage, some cultural assets have become important elements of cultural heritage due to past natural disasters and the history of their destruction, and accounts of ancient natural catastrophes have become part of cultural tradition. A major challenge is adequate protection of cultural heritage against natural disasters. This paper presents several examples of damage to cultural heritage due to earthquakes and floods.

KEY WORDS

natural hazards, cultural heritage, earthquake, flood

1 Uvod

»Z izrazom naravne nesreče označujemo naravne pojave in procese v pokrajini, ki tako močno prizadenejo družbo, da ji povzročijo škodo« (Zorn in Komac 2011, 16). To velja tudi za kulturno dediščino. Pri razmerju med kulturno dediščino in naravnimi nesrečami obstajajo vsaj tri možnosti: (1) naravne nesreče poškodujejo ali uničijo kulturno dediščino, (2) določene kulturne vrednote so postale pomembna kulturna dediščina prav zaradi preteklih naravnih nesreč oziroma zgodovine njihovega uničenja (na primer uničenje rimskega mesta Pompeji) in (3) zgodbe o starih naravnih katastrofah so postale del kulturnega izročila v številnih družbah (na primer zgodba o izginotju Atlantide). Velik izziv je primer-na zaščita kulturne dediščine pred naravnimi nesrečami (Migoň 2013, 136).

Kulturno dediščino lahko prizadenejo tako endogeni (potres, ognjeniški izbruh) kot eksogeni naravni procesi (zemeljski plaz, poplava, vremenska ujma). Gre za procese, ki so lahko katastrofični in za katere (vsaj za eksogene) pred 20. stoletjem ni bilo napovedi. Poleg teh kulturno dediščino ogrožajo še dolgotrajni procesi, katerih učinki se kopičijo skozi daljše obdobje. To so na primer ugrezjanje tal, umikanje obalnih klifov, pospešeno preperevanje gradbenega materiala in okrasnega kamna, peščeni viharji) (Migoň 2013, 136). Veliko je tudi primerov poškodb kulturne dediščine zaradi napačnega posredovanja ob in po nesrečah (Protecting ... 2007, vi).

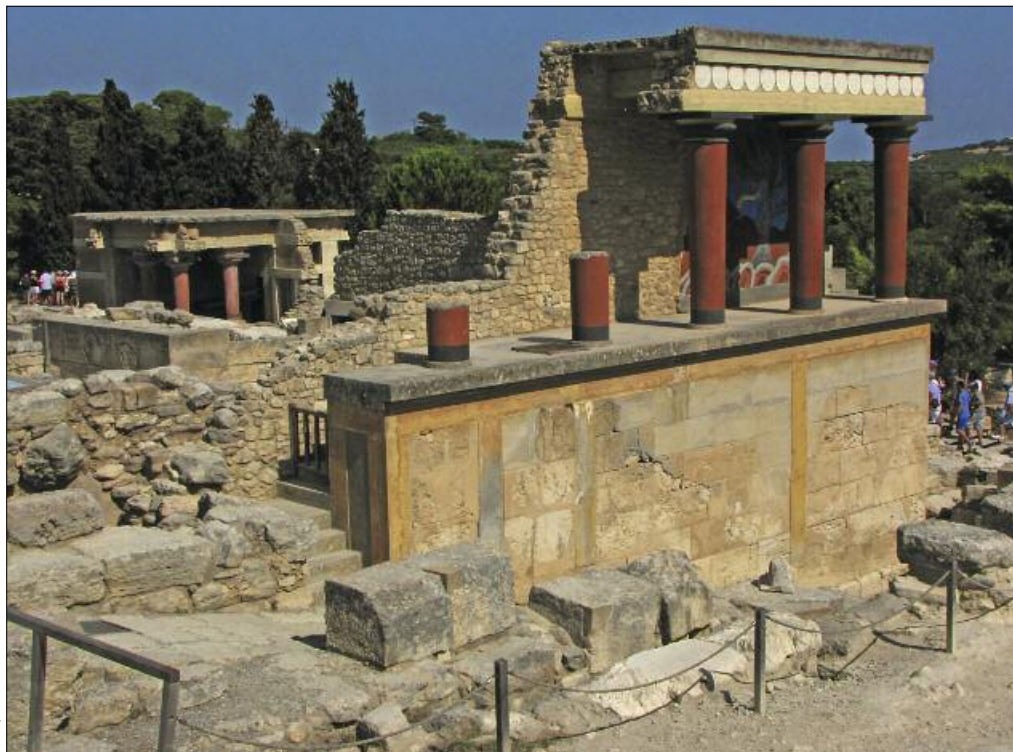
Potreba po varovanju kulturne dediščine pred naravnimi nesrečami je opredeljena v več mednarodnih dokumentih (Meier, Petzet in Will 2008, 214, 217):

- Konvencija o svetovni kulturni in naravni dediščini (*Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*; sprejeta 16. 11. 1972 v Parizu, Francija, pod okriljem Unesca) (Convention ... 1972). Konvencija sicer neposredno ne omenja naravnih nesreč, a v 5. členu ponuja možnosti tudi za vprašanja povezana z naravnimi nesrečami in podnebnimi spremembami v povezavi z varovanjem kulturne dediščine (Bumbaru 2008, 214).
- Priporočilo o varstvu stavbne dediščine pred naravnimi nesrečami (*Recommendation No. R (93) 9 of the Committee of Ministers to Member States on the Protection of the Architectural Heritage against Natural Disasters*; sprejeto 23. 11. 1993 v Svetu Evrope) (Recommendation ... 1993).
- Radenska deklaracija (*The Radenci Declaration on the Protection of Cultural Heritage in Emergencies and Exceptional Situations*; sprejeta 16. 11. 1998 v Radencih, Slovenija, na pobudo mednarodne organizacija Modri ščit) (The Radenci ... 1998). Ni vezana le na naravne nesreče, pač pa predvsem na vojaške spopade.
- Kjotska deklaracija (*Kyoto Declaration 2005 on Protection of Cultural Properties, Historic Areas and their Settings from Loss in Disasters*; sprejeta 16. 1. 2005 v Kjotu, Japonska).
- Dokument 30. zasedanja Komiteja za svetovno dediščino Unesco (sprejet 8.–16. 7. 2006 v Vilni, Litva), ki govori o zniževanju ogroženosti zaradi nesreč na objektih svetovne dediščine (World ... 2006).
- Deklaracija o vplivu podnebnih sprememb na kulturno dediščino (*Declaration on the Impact of Climate Change on Cultural Heritage*, sprejeta 22. 5. 2007 v New Delhiju, Indija) (International ... 2007).

2 Nekaj zgodovinskih primerov

Uničenja kulturne dediščine v starejših zgodovinskih obdobjih, na primer tistih, ki so navedena v svetih knjigah, so povezane z določeno stopnjo dvoma (Migoň 2013, 136). V Svetem pismu je verjetno najbolj nazoren tovrstni primer uničenje Sodome in Gomore, mest ob jugovzhodni obali Mrtvega morja, katerega opis »... je verjetno spomin na močan potres, ob katerem so se utekočinili rečni nanosi, zemeljski plazovi pa so mesti odplaknili v Mrtvo morje. ...«; po Koranu je mesti uničila poplava, obstajajo pa še številne druge hipoteze (več v Zorn in Komac 2007, 100–102).

Znani so nekateri ognjeniški izbruhi, s katerimi je povezan zaton celotne kulture. Ognjeniški izbruh na otoku Santorin je v 15. stoletju pr. n. št. posredno (prek cunamija) prispeval k zatonu minojske civi-

MATIJA ZORNY

Slika 1: K zatonu minojske civilizacije na Kreti naj bi pripomogel ogromen cunami, ki je nastal po izbruhu ognjenika na otoku Santorin sredi drugega tisočletja pr. n. št. Središče minojske kulture je bilo mesto Knosos (na sliki).

lizacije na Kreti (slika 1) (Hadingham 2008). Pripisujejo mu celo izginotje Atlantide kot »zibelke zahodne civilizacije« (Tschoegl 1972). Bolj krajevno so znani piroklastični tokovi, ki so po izbruhu Vezuva leta 79 uničili Pompeje (slika 2) in Herculaneum; oziroma tokovi lave, ki so v prvem stoletju uničili versko središče Cuicuilco na območju današnjega Ciudad de México (Migoñ 2013, 136).

Propad nekaterih kultur se povezuje s podnebnimi spremembami, na primer majevske (8.–11. stoletje) v Srednji Ameriki ali vikinške kulture (13.–14. stoletja) na Grenlandiji (Diamond 2007). Propadanje prve se povezuje tudi s pospešeno erozijo (Beach in sodelavci 2006).

V antiki so očitno že poznali »koncept kulturne dediščine«, saj je v 3. stoletju pr. n. št. nastal seznam »sedmih čudes sveta«. Do danes je preživela le Velika piramida v Gizi, med ostalimi pa so bile tri poškodovane ob potresih: kolos na Rodosu se je porušil okrog 227 pr. n. št., aleksandrijski svetilnik v 14. stoletju, medtem ko je bila Mavzolejeva grobnica v Halikarnasu (danes turški Bodrum) večkrat poškodovana zaradi poplav in potresov – izginila naj bi v 15. stoletju (Migoñ 2013, 136).

3 Nekaj novejših primerov iz sveta

Tudi v novejšem obdobju so večja uničenja povezana s potresi. Potres v Bamu (Iran) je leta 2003 uničil dobršen del mesta, med drugim tudi starodavno trdnjavo Arg-e Bam iz opeke iz blata (Vatandoust in sodelavci 2007), ki je z okoliško kulturno pokrajino na Seznamu Unescove svetovne dediščine.

Slika 2: Verjetno najbolj znan primer uničenje mesta zaradi ognjeniškega izbruha je uničenje rimskega mesta Pompeji pod ognjenikom Vezuv v južni Italiji. Uničujoči piroklastični tokovi so mesto »konzervirali« in ga tako naredili za pomembno rimsko kulturno dediščino.

Potres leta 1996 je v kitajski provinci Junan med drugim uničil dele starega mesta Lijang, potres leta 2008 v provinci Sečuan pa je uničil dovršen del namakalnega sistema Dujiangyan, ki izvira iz 3. stoletja pr. n. št.; oba sta na Seznamu Unescove svetovne dediščine (Taboroff 2000, 71; Migoñ 2013, 136). V nam bližnji Italiji so tovrstni primeri stalnica. Leta 1976 so bila ob dveh potresih uničena jedra naselij v Furlaniji. Leta 1997 je potres v srednji Italiji močno poškodoval pokrajino Umbrijo in predvsem naselje Assisi s katedralo svetega Frančiška. Podobno je bilo leta 2009 v okolici kraja L'Aquila v srednji Italiji ali leta 2012 v severni Italiji v okolici Bologne. V Italiji so leta 2003 izdali poseben standard za zaščito kulturne dediščine pred potresi (Protecting ... 2007, v). Potresi so stalnica tudi na Japonskem. Omenimo le potresa v Kobeju leta 1995 ter potres Tohoku in posledični cunami leta 2011. Pri slednjem je bila kulturna dediščina poškodovana na območju, ki se je raztezalo prek 600 km (Hanazato 2011, 2).

Poplave ogrožajo kulturne znamenitosti v dolinah. V Peruju je bilo večkrat poplavljen predkolumbijsko arheološko najdišče Chan Chan (Managing ... 2010, 38). Zgrajeno je iz opek iz blata, poplavljen je pa je bilo kot posledica El Niña. Večjo škodo kulturni dediščini so naredile poplave leta 1966 v Firencah, poplavi v Kölnu leta 1993 in 1995 (Migoñ 2013, 136) ali poplave v srednji Evropi leta 1997, 2002 (Taboroff 2003; Štulz 2007) in 2013.

Leta 2007 so obsežni požari na Peloponezu ogrozili antično Olimpijo. Na pogoriščih je nastala obsežna erozija prsti (Migoñ 2013, 136). Erozija prsti je bila že v antičnih časih značilna za atensko akropolo, kot piše Platon (2004, 1319): »... del okrog akropole tedaj [v času pred Platonom, opomba avtorjev] ni bil tak, kakršen je zdaj. Tedaj pa je le ena izredno deževna noč okrog akropole raztopila zemljo in jo razgalila ...«. Številna antična pristanišča ob ustjih rek, so s časoma gospodarsko nazadovala ali bila celo opuščena zaradi odlaganja erodiranega gradiva iz zaledja in posledične rasti delt (na primer Milet in Efez na obali Male Azije) (Migoñ 2013, 138).

MATIJA ZORN

Slika 3: Benetke so nastale v beneški laguni kot pribežališče pred vdori barbarških plemen v severno Italijo v 5. stoletju. Danes jih zaradi posedanja tal in dvigovanja morja ogrožajo pogoste poplave morja.

MATIJA ZORN

Slika 4: Številni nemški bunkerji iz druge svetovne vojne v Normandiji so »podlegli« obalni eroziji.

MATIJA ZORN

Slika 5: Ujme lahko pripomorejo k razkritju kulturne dediščine. Ob tropskem ciklonu Yasi so bile leta 2011 na obali Queenslanda (Avstralija) razkrite razbitine ladje iz konca 19. stoletja.

Med naravnimi procesi, ki na kulturno dediščino vplivajo daljše časovno obdobje, je pomembno preperevanje. Izpostavimo le megalitske templje na Malti kot del Unescove svetovne dediščine ali Pozejdonov tempelj v bližini Aten, zgrajene iz slabo odpornega apnenca. Problematično je tudi preperevanje zaradi soli, na primer v jordanem zgodovinskem mestu Petra. Veter z morja prinaša sol, ki je že dodobra načela zgradbe iz peščenjaka.

Drugje prihaja do ugrezanja tal. Tak primer je srednjeveško naselje Calatayud (Španija), kjer zaradi topljenja sadre prihaja do posedanja tal in s tem do poškodb na zgradbah (Migoñ 2013, 137). Pri posedanju tal izpostavimo še Oppenheim (Nemčija), Norwich (Združeno kraljestvo) in Raveno ter Oglej (Italija) (Protecting ... 2007, 3).

Obalna mesta ogroža tako globalno dvigovanje gladine morja kot obalna erozija. Najbolj znana primera prvega sta gotovo: Benetke (slika 3; Managing ... 2010, 36; Taboroff 2000, 72; 2003, 234), povezane z bolj recentnim dvigovanjem morja, ter prazgodovinska najdišča na škotskem otočju Orkney, povezana z dvigovanjem morja v holocenu (The Rising ... 2013). Obalna erozija ogroža številne ostanke kulturne dediščine (od rimskih časov pa vse do druge svetovne vojne) na klifnih obalah Anglije (Bromhead in Ibsen 2006), Francije (slika 4) ali Sredozemlja.

Poseben problem so peščeni viharji, ki so v zadnjih dvajsetih letih močno poškodovali prek 40 km Velikega kitajskega zidu v provinci Gansu (Sandstorms ... 2007).

4 Izbrani primeri

4.1 Potres

Potresi vplivajo na zelo široka območja. Nekaj svetovnih primerov uničenja kulturne dediščine smo že spoznali, tu pa se osredotočamo na nekaj nam bližnjih primerov. Kot piše Fister (1983, 154), so potresi »... katastrofalni za kulturno dediščino predvsem takrat, kadar je bila ta že pred njimi zanemarjena ...«.

Naprej omenimo beljaški potres (M (ocena) 6,4–6,6), ki je 25. januarja 1348 popolnoma porušil Beljak (Ribarič 1994, 29), posledični skalni podori z Dobrača pa naj bi (po pretiravanju kasnejših kronistov, saj se je podorno gradivo obložilo na neposeljeno območje) zasuli več vasi, gradov in cerkva (Zorn 2002, 17).

Najmočnejši potres v Sloveniji je bil idrijski potres 26. marca 1511 (M (ocena) 6,8). »... Kronisti opisujejo, da so se podrle in bile močno poškodovane vse zidane stavbe v oddaljenosti do 150 km. To pa so bili takrat predvsem gradovi, cerkve, samostani, zidane meščanske hiše in obzidja srednjeveških mest. ...« (Bizjak 2011, 57). Porušili so se gradovi: Divja Loka (Stari grad) pri Škofji Loki, Hošperk (Haasberg) na Planinskem Polju, Turjak, Gutemberg in Glanz (Klanc) pri Tržiču, Hudi grad nad Bistrico, Bled, Neuburg (Novi grad) pri Predvdvoru, Kamnik, Prežek v Gorjancih, Stari grad pri Smedniku, Kamen, Duplje, Šteberg in drugi. Poškodovane so bile tudi številne cerkve in naselja (Cecić 2011, 27–28). Idrija je poleg potresnih poškodb utrpela tudi poplavo zaradi plazu, ki se je sprožil ob potresu in zajezil Idrijco. Poplavljen je bil tudi rudnik (Bizjak 2011). Vir iz konca 16. stoletja za Ljubljano poroča (Košir in Cecić 2011, 91): »Zaradi njega [potresa 1511, opomba avtorjev] se je podrli hiša (palača) nemškega viteškega reda skupaj s cerkvijo, vicedomska hiša in številne druge dobro grajene hiše ... podrlo in razpokalo [je] osem stolpov skupaj z delom mestnega obzidja ...«.

Slika 6: Poškodovano mestno jedro Ljubljane ob potresu 1895. Mestno jedro je danes vpisano v register nepremične kulturne dediščine (evidenčna številka: 328).

Danes staro mestno jedro Ljubljane, ki je vpisano med nepremično kulturo dediščino, je utrpelo poškodbe tudi ob ljubljanskem potresu 14. aprila 1895 (M 6,1; slika 6). »Najhujše poškodbe so nastale na gosposkih palačah v bližini ... Novega trga. Vladna palača ali Deželna hiša (Landhaus) je bila poškodovana v zgornjih nadstropjih ... Hude poškodbe je utrpel tudi knežji dvorec ob Gosposki ulici [danes tu stoji Narodna in univerzitetna knjižnica, opomba avtorjev] ... Cerkev viteškega reda pri križankah in mnogi objekti v bližini so bili močno razpokani ... Bivši stari dvorec, ki je stal na mestu sedanje Univerze, pa tudi druge zgradbe v Gosposki ulici, so utrpeli hujše poškodbe. ... Okolica današnjega Tromostovja je nudila kar hud prizor ... Del Ljubljanskega gradu ... je bil precej poškodovan ...«. Podobno je bilo še s cerkvijo uršulink, frančiškanov ter številnimi drugimi zgradbami (Ribarič 1994, 73–74). Ogrin (1935, 130–131) je štiri desetletja po potresu zapisal: »Do konca potresnega leta so od 1373 hiš, kolikor jih je štela Ljubljana ob času potresa, podrli le 49. ... Podiranje starih hiš ... je pospešila tudi občina sama, ki je nameravala znatno preurediti staro mesto in je bilo v njeno korist, da se podro hiše v ulicah, ki jih nameravajo razširiti ... Na arhitektonsko vrednost starih poslopij ni nihče mislil, še manj jo zagovarjal. Vse je bilo prežeto z edino mislijo po preureditvi mesta ...«.

Potres, ki je »... pomenil začetek organiziranih domačih in mednarodnih popotresnih ukrepov zbiranja pomoči in popotresne obnove ...«, je bil potres v Skopju 26. julija 1963 (M 5,9). Uničenih ali težko poškodovanih je bilo kar 80 % stavb v mestu. Mnoge države so po tem potresu dobila prve zakone o protipotresni gradnji, tudi nekdanja Jugoslavija (Zupančič 2005, 279). Slovenija je tako že leta 1963 dobila posebno uredbo za gradnjo na potresnih območjih (Odredba ... 1963), celotna nekdanja Jugoslavija pa leto kasneje dobila skupen tovrsten pravilnik (Pravilnik ... 1964).

Potres, ki je bil v nekdanji Jugoslaviji primer velikega uničenja kulturne dediščine, je bil potres v Črnogorskem primorju 15. aprila 1979 (M 7,2). Uničena so bila mestna jedra Kotorja (Milošević in sodelavci 1981), Budve, Bara, Herceg Novega, Ulcinja in drugih, poškodovan je bil tudi Dubrovnik, ki je bil istega leta vključen v Seznam Unescove svetovne dediščine. Na najbolj prizadetem območju je bilo kar 70 % objektov tako poškodovanih, da njihova uporaba ni bila mogoča (Bognar in Šaler 1979, 43; Ivanović 1991). V priobalnem območju Boke Kotorske je večina objektov kulturne dediščine Črne Gore: zgodovinska mesta, muzeji, arhivi (Pichard 1979, 3). Območje je bilo še v potresnem letu vpisano na Seznam Unescove svetovne dediščine.

Fister (1983, 154) žal piše, da se »... skuša obnovo kulturne dediščine po potresu razvrednotiti z ekonomskimi izračuni, prepočasnimi postopki saniranja ali – kar ja najbolj grob način – z negativno oceno v simbolnem in socialnem pomenu ...«. Takšen primer je bila popotresna obnova v Zgornjem Posočju ob Furlanskih potresih 6. maja (M 6,5) in 15. septembra 1976 (M 6,1). »Tolminsko je v potresu izgubilo v celoti 3 naselja najvišje spomeniške vrednosti, v najmanj 20 pa je bila praktično izgubljena arhitekturna dediščina, za katere obnovo ni bilo pripravljenosti, izgubljen je bil 1 sakralni objekt, kot najtežja izguba pa je bila izguba izjemno vplivne sestavine kulturne [po]krajine: značilnih naselij.« (Fister 1983, 155). Najbolj izstopajoč je bil primer popotresne obnove Breginja s stavbno dediščino »beneškoslovenskega arhitekturnega tipa« iz 18. in 19. stoletja, kjer je bilo »... med stavbe namenjene rušenju, uvrščenih kar 88 % stanovanj in 94 % gospodarskih poslopij ...« (Pipan 2011a, 197, 214). Od »starega« Breginja je ostal le Ščirnov ograd oziroma majhen ostanek vaškega središča, ki je vpisan v register nepremične kulturne dediščine (evidenčna številka: 44), kot »... ostanek nekdanjega vaškega središča s stavbnim nizom hiš breginjskega tipa iz 18. in 19. stoletja« (Medmrežje 1).

Fister (1983, 155) tudi piše, da »... v ponovitvi potresa septembra, ko se kljub 4 mesecem nihče ni zavzel niti za začasno zavarovanje ... spomeniške dediščine, je bilo razdejanje dokončno ...«. Od poškodovanih stavb je bilo v tedanjih občinah Tolmin, Idrija in Nova Gorica skoraj 30 % (2742) spomeniško zaščitnih (Orožen Adamič 1980, 93).

Da pa popotresna obnova kulturne dediščine lahko poteka tudi drugače, so pokazali v italijanski Pušji vasi/Venzone po istih potresih. Naselje je bilo ob potresih bolj poškodovano kot Breginj. Zaradi zaščite propadajoče stavbne dediščine je bilo leta 1965 celotno zgodovinsko jedro Pušje vasi znotraj mestnega obzidja razglašeno za kulturni spomenik državnega pomena (Pipan 2011b, 24, 214). Na tam

PRIMOŽ PIPAN

Slika 7: Številni klesani kamni še imajo oznake, na podlagi katerih so bili ob obnovi vzidani na mesta pred potresom.

MATIJA ZORN

Slika 8: Kapelica svetega Antona pri Bovcu (evidenčna številka nepremične kulturne dediščine: 21.402) je bila močno poškodovana ob potresu 12. aprila 1998.

območju je popotresna obnova potekala, »... s primarnim poudarkom na ohranitvi kulturne dediščine...«. Iz ruševin so izločili in obnovili številne portale, bifore, grbe, okenske police ter druge gradbene elemente, jih oštevilčili (slika 7) in določili predpotresno lokacijo, ter jih ob obnovi tja ponovno vzidali (Pipan 2011a, 92–93). »Primer obnove zgodovinskega jedra Pušje vasi je prvi takšen podvig v restavratorski zgodovini. Do tedaj so se tako natančne obnove osredotočale le na fasade posameznih najbolj pomembnih kulturnih spomenikov; katedral v Nemčiji in Angliji po bombardiranju v drugi svetovni vojni ali manjših delov mest, na primer zgodovinskega središča Varšave, nikdar pa ne mesto kot celoto. Pušja vas je prvi primer na svetu, da se je konservatorska teorija na tako natančen način prenesla v prakso.« (Pipan 2011a, 101).

Dve leti prej (20. junij 1974; M 4,8) je bil potres tudi na Kozjankem. »Redki arhitekturni spomeniki najvišje vrednosti so bili sicer močno poškodovani, vendar ne uničeni. Skromna a značilna ljudska arhitektura je bila poškodovana predvsem zaradi slabe kakovosti in predhodne nevdrževanosti. ... Od ljudske kulturne dediščine ... se je ohranila morda le četrtnina stavb. Vendar pa je bila ena najkvalitetnejših in najboljše ohranjenih kulturnih [po]krajnin v Sloveniji v celoti izgubljena.« (Fister 1983, 155).

Kulturna dediščina je bila poškodovana tudi ob potresih v Zgornjem Posočju 12. aprila 1998 (M 5,6) in 12. julija 2004 (M 4,9) (sliki 8 in 9). Ob potresu 1998 so bila poleg kulturne dediščine v naseljih, poškodovana tudi obeležja iz obdobja soške fronte v visokogorju. »Obeležja so bila poškodovana predvsem zaradi padajočega kamenja, ponekod pa so jih skalni podori dobesedno odnesli.« (Vidrih 2008, 316). Izpostavimo le poškodbe na cerkvi Svetega Duha na Javorci v dolini Tolminke, ki je zavarovana kot spomenik državnega pomena (Odlok o razglasitvi Spominke cerkve sv. Duha ... 1999; evidenčna številka nepremične kulturne dediščine: 200). Ker je cerkev lesena, so bili poškodovani predvsem stopnišče in kamniti

MATIJA ZORN

Slika 9: Ob potresu v Zgornjem Posočju 12. julija 2004 je bil poškodovan zvonik cerkve Svetega Antona Puščavnika v Čezsoči (evidenčna številka nepremične kulturne dediščine: 3567).

podporni zidovi (Vidrih 2008, 300, 316). Pri obnovi po potresu 1998 je bilo štiri odstotke vseh sredstev namenjenih za obnovo sakralnih objektov, devet odstotkov pa za profano kulturno dediščino (Posočje ... 2011).

4.2 Poplava

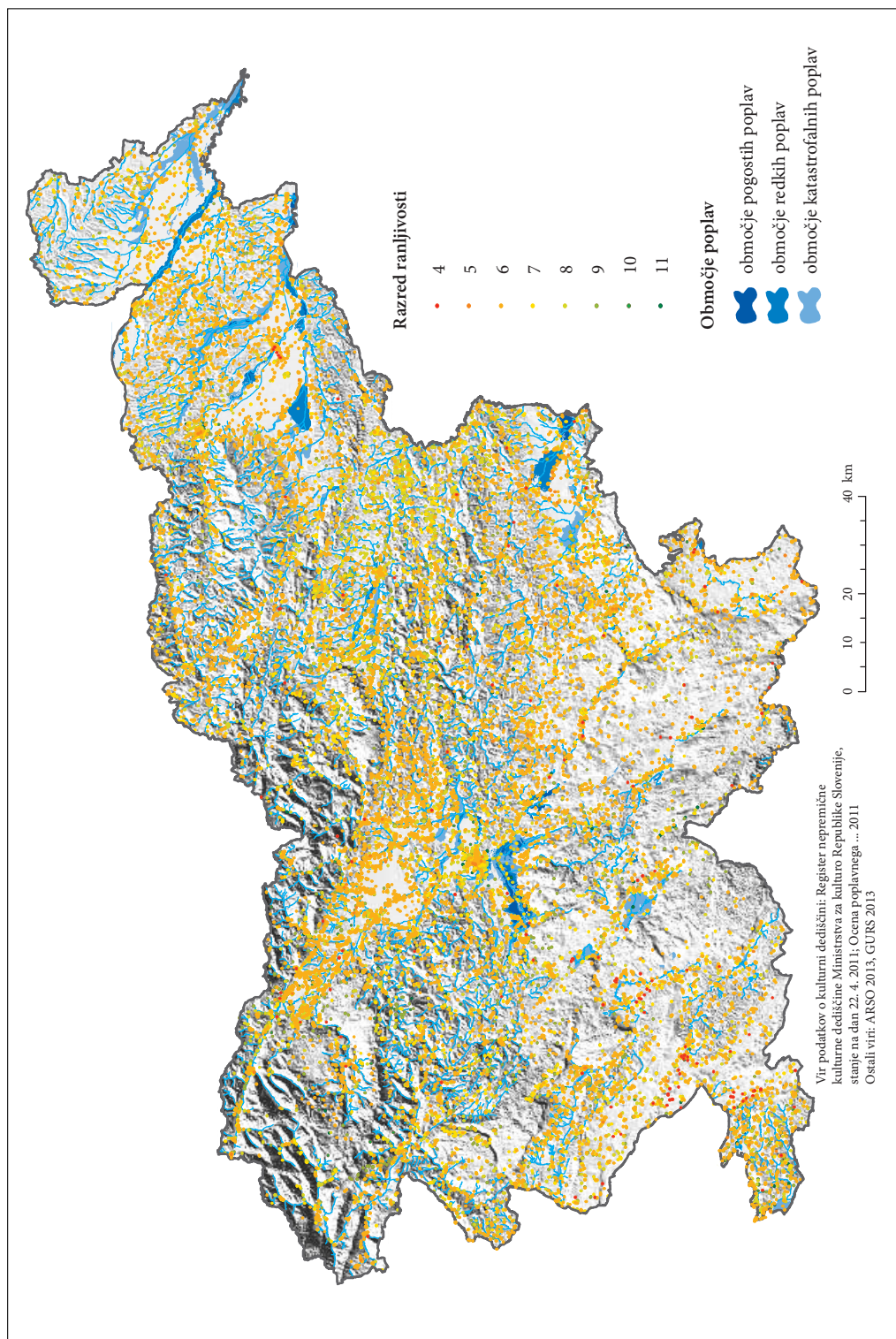
V Sloveniji je bila izdelana ocena poplavne ranljivosti nepremične kulturne dediščine (Ocena poplavnega ... 2011) na podlagi prek 28.000 enot registra nepremične kulturne dediščine (Register ... 2013) s predpostavko, da so tipološko sorodne enote dediščine enako poplavno ranljive. Določili so osem kategorij ranljivosti (sliki 10 in 11). To vrednotenje naj bi olajšalo izdelavo zemljevidov poplavne ogroženosti. Uporabljeno metodo pa bi bilo, kot pišejo avtorji, »... mogoče prilagoditi ... za določanje splošne in relativno objektivne ocene ranljivosti nepremične kulturne dediščine tudi za druge vrste naravnih nesreč ...« (Ocena poplavnega ... 2011, 22).

Ni pa ogrožena le nepremična kulturna dediščina, poplave močno ogrožajo tudi premično (na primer poplave v Firencah leta 1966 ali v Pragi leta 2002; Protecting ... 2007, 47–48). Za varovanje le-te obstaja v Sloveniji »... priročnik o materialnem varstvu arhivskega in knjižničnega gradiva ...« (Vodopivec 2005, 84), ki daje osnovna navodila, kako ravnati ob poplavah (IFLA ... 2005).

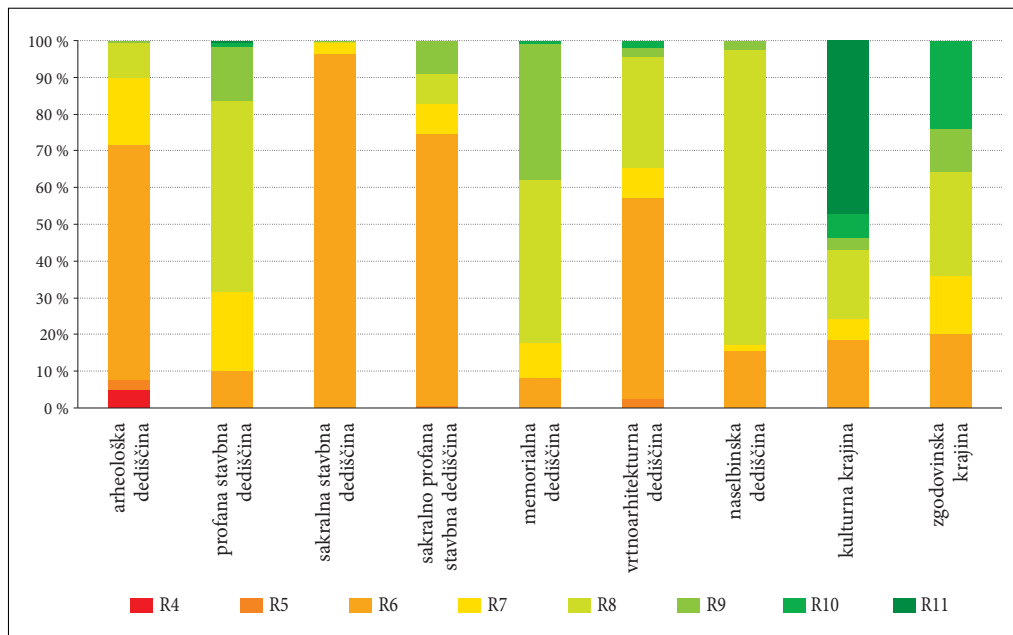
»... Visoke vode se v Sloveniji pojavljajo vsako leto in so za naše kraje običajne. Pojavljajo se lahko v vsakem letnem času. Najpogostejše so v jesenskem obdobju... V zadnjem stoletju ni bilo desetletja brez večjih povodnji. Pojavljale so se na celotnem ozemlju Slovenije ...« (Polajnar 2002, 247). Povzročajo veliko

Slika 10: Poplavna ranljivost nepremične kulturne dediščine v Sloveniji (nižja številka pomeni višjo kategorijo ranljivost) (Ocena poplavnega ... 2011, 21). ►

Naravne nesreče in kulturna dediščina

Slika 11: Delež enot nepremične kulturne dediščine po kategorijah ranljivosti in tipih dediščine (nižja številka pomeni višjo kategorijo ranljivost) (Ocena poplavnega ... 2011, 21).

škode in prizadenejo tudi kulturno dediščino. Največ škode so povzročile poplave leta 1990 v Savinjski dolini (Zorn in Komac 2011).

Z vodotokom so povezani »... najlepše ohranjeni spomeniki iz rimske dobe v Sloveniji.« Ostanke rimske nekropole pri Šempetru v Savinjski dolini, danes zavarovane kot spomenik državnega pomena (Odlok o razglasitvi arheološkega ... 2003; evidenčna številka nepremične kulturne dediščine: 1053), so našli zasute v strugi nekdanje Savinje (Lazar 2003, 9). Reka je grobnice spodkopala, da so popadale v strugo in kasneje, ob prestatitvi struge, zasula.

V nadaljevanju izpostavljam nekaj primerov poškodovanja kulturne dediščine v zadnjem desetletju v Sloveniji in zamejstvu.

Konec avgusta 2003 so hudourniške poplave prizadele Zgornjesavsko dolino in sosednjo italijansko Kanalsko dolino. Na območju je bilo najhujše prizadeto naselje Ukve/Ugovizza, v katerem je bilo razdejano vaško jedro, med drugim je odneslo zvonik vaške cerkve (sliki 12 in 13). Naselje je podobna usoda doletela tudi skoraj natanko sto let prej (Komac, Natek in Zorn 2008).

Septembra 2007 so Slovenijo zajele poplave, ki so prizadele 50 občin, najbolj je bila prizadeta Občina Železniki. Poškodovano je bilo tudi njeno občinsko središče (sliki 14 in 15). Poplave so bile pretežno hudourniškega tipa, kar pomeni, da so v ozkih dolinah Škofjeloškega in Cerkljanskega hribovja prizadele številna stara vaška jedra. Med številnimi poškodovanimi objekti kulturne dediščine je bila skoraj popolnoma uničena Partizanska bolnica Franja (evidenčna številka nepremične kulturne dediščine: 109), ki ima status spomenika državnega pomena (slika 16), vpisana pa je tudi na seznamu evropske dediščine (Kramberger 2012, 21, 23). 18. septembra je potok Čerinščica porušil enajst od trinajstih barak (Fotokronika ... 2007, 25), pa tudi dve, ki sta ostali, sta bili močno poškodovani. Odnoseni so bili vsi mostovi, z barakami pa je izginil tudi premični inventar: »... Najvrednejše muzealije iz operacijske sobe so za vedno izgubljene, večina lesenega originalnega inventarja enako.« (Obid 2007, 18–19). Kasneje je bilo na podlagi popisa predmetov iz Bolnice Franja ugotovljeno, da se »... iz inventarne knjige Zbirke Partizanska bolnica

MATIJA ZORN

MATIJA ZORN

Sliki 12 in 13: Vas Ukve/Ugovizza v Kanalski dolini je konec avgusta 2003 razdejala hudourniška poplava. Na zgornji sliki je poškodovana vaška cerkev, ki ji je ob ujmi odneslo zvonik. Na spodnji sliki sta obnovljena cerkev in zvonik ter preurejena struga.

BLAŽ KOMAC

MATIJA ZORN

Sliki 14 in 15: Železnike je septembra 2007 prizadela hudourniška poplava. Na zgornji sliki so vidne njene posledice v trškem delu naselja (evidenčna številka nepremične kulturne dediščine: 895), na spodnji sliki pa so s lesenim plavjem zasute rake (evidenčna številka nepremične kulturne dediščine: 28.968).

ARHIV CERKLJANSKEGA MUZEJA

Slika 16: Partizanska bolnica Franja po vodni ujmi septembra 2007.

Franja ... izbriše 386 predmetov, ki so dejansko izginili oziroma njihovih delov ni mogoče prepoznati ... (Magajna 2012, 79). Partizansko bolnico Franja so do maja 2010 popolnoma obnovili (Leskovec 2012, 31).

Niso pa poplave edina naravna nevarnost, ki ogroža Partizansko bolnico Franja. Ker stoji v soteski, jo ogrožajo podori. Večji je nastal januarja 1989, ko je 8000 m³ podornega gradiva uničilo tri barake (Bevk 1989).

Septembra 2010 so Slovenijo zopet zajela obsežne poplave, ki so bile ena večjih naravnih nesreč v zadnjih desetletjih. Prizadele so kar 137 občin, škoda pa je bila večja kot ob poplavah leta 2007. Prepletalo se je več tipov poplav (hudourniške, nižinske, kraške in mestne). Predvsem nižinske in kraške, ki trajajo dlje kot hudourniške, je bilo mogoče posneti s pomočjo daljinskega zaznavanja (Veljanovski in sodelavci 2011; Triglav Čekada in Zorn 2012). V času poplav 19. in 20. septembra 2010 je bilo izvedeno letalsko snemanje poplav v severovzhodni in jugovzhodni Sloveniji, v okviru katerega je bila posneta tudi poplava na reki Krki s poplavljenjo Kostanjevico na Krki (slika 17), katere mestno jedro je razglašeno za kulturni in zgodovinski spomenik (Odlok o razglasitvi mesta Kostanjevice na Krki ... 1997).

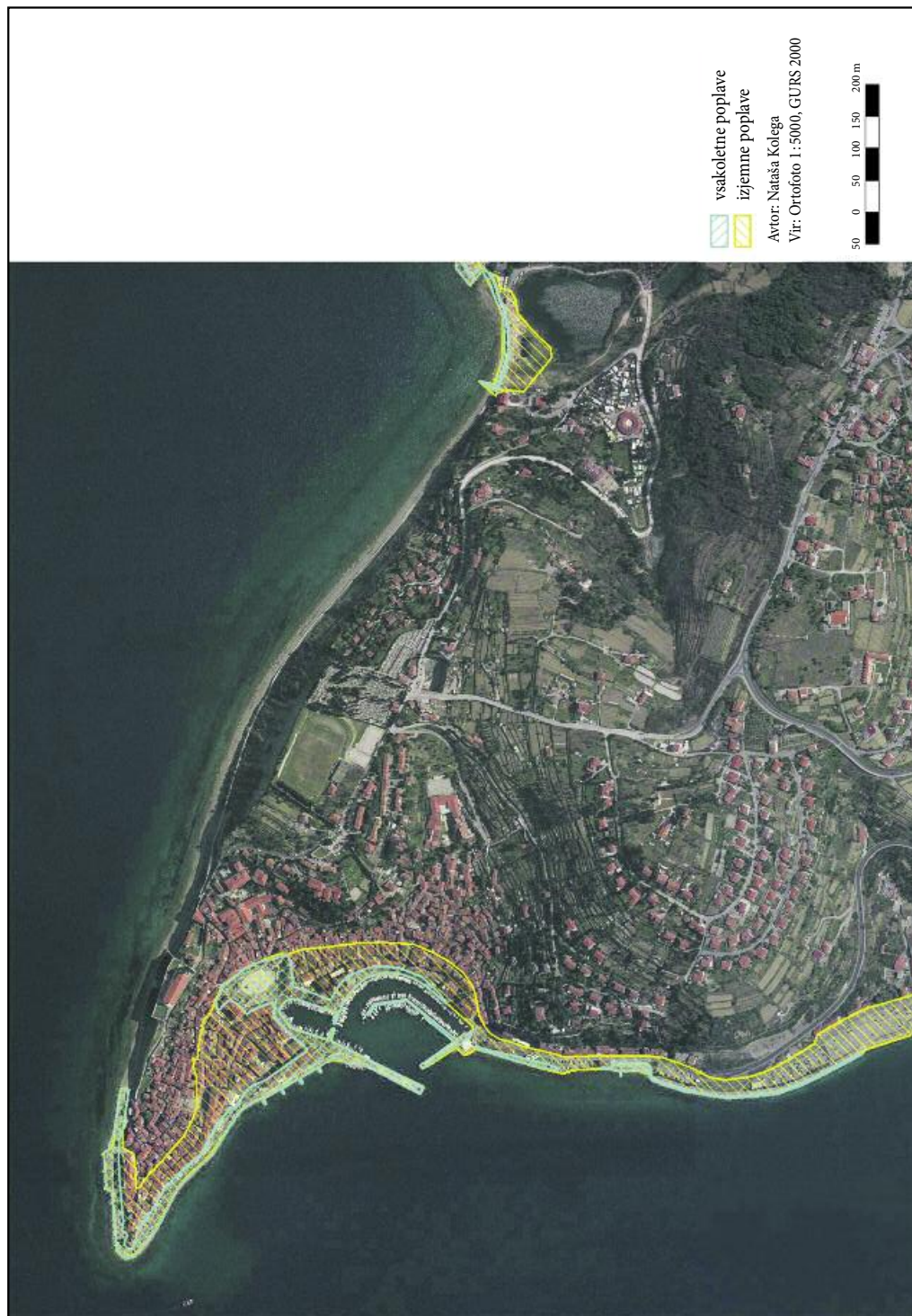
Kulturno dediščino v Sloveniji ogrožajo tudi poplave morja. Izmed obalnih mest je najbolj ogrožen Piran, saj je ob izrednih poplavah lahko ogrožen večji del starega mestnega jedra (slika 18). Predvsem osrednji Tartinijev trg (evidenčna številka nepremične kulturne dediščine: 521) ter še nekaj ulic pa poplavlajo vsakoletne poplave. Med bolj ogroženo kulturno dediščino sodijo še Sečoveljske soline (evidenčna številka nepremične kulturne dediščine: 7868 in 7869), ki so v pretežnem delu poplavljene že ob vsakoletnih poplavah, ob izjemnih pa so v celoti pod vodo (Kolega 2006, 164–165).

Slika 17: Poplavljenja Kostanjevica na Krki (zgoraj) ob septembrskih poplavah 2010. Na podlagi slike 10 sodi »mestno jedro«, vpisano v register nepremične kulturne dediščine (evidenčna številka: 262), v šesto stopnjo poplavne ranljivosti. ► (str. 194)

Slika 18: Obalne poplave ogrožajo staro mestno jedro Pirana (evidenčna številka nepremične kulturne dediščine: 513) (Kolega 2006, 152). ► (str. 195)

5 Sklep

Poškodovanje kulturne dediščine se ob naravnih nesrečah težko prepreči, saj se nepremične kulturne dediščine ne da enostavno prestaviti na varnejša območja. Mnogo zgodovinskih mest je nastalo na potresno aktivnih območjih (na primer Carigrad, Atene, Ciudad de México, Kjoto, Cuzco, Katmandu) ali ob obalah, ki jih ogrožajo cunamiji (na primer jugovzhodna Azija, Japonska, Čile). Številna so nastala na plazovitih območjih (na primer inkovsko mesto Machu Picchu; Sassa in sodelavci 2005) ali na območjih poplav. Posledice naravnih nesreč sicer lahko blažimo z ojačitvami poslopij v primeru potresov, s stabilizacijo nestabilnih pobočij v primeru plazenja ali s sanacijo brežin, urejanjem vodotokov ter graditvijo nasipov v primeru poplav, a uničenja ne moremo povsem preprečiti (Migoň 2013, 139–140). Zavedati se tudi moramo, da se v prihodnje zaradi podnebnih sprememb pričakuje povečanje števila ter intenzivnost vremensko pogojenih naravnih nesreč (Will in Meier 2007, 9).

V prispevku smo izpostavili predvsem poškodbe kulturne dediščine zaradi potresov in poplav, delujejo pa uničujoče na kulturno dediščino tudi ostale naravne nesreče (slike 19–21).

BLAŽ KOMAC

Slika 19: Plazenje je prizadelo pokopališče – primer iz porečja Belice iz osrednji Srbiji.

MARKO MILOŠEVIĆ

Slika 20: Opozorilo, da je prazgodovinsko arheološko najdišče Vinča (Srbija) zaprto zaradi plazenja.

МАТЈА ЗОРН

Slika 21: Pastirske stanove v Triglavskem narodnem parku ogrožajo snežni plazovi – primer s Planine Kuhinja spomladi 2006. Planine v Triglavskem narodnem parku med drugim varuje Zakon o Triglavskem narodnem parku, ki varujejo tako kulturno pokrajino kot stavbno dediščino.

6 Viri in literatura

- Beach, T., Dunning, N., Luzzadder-Beach, S., Cook, D. E., Lohse, J. 2006: Impacts of the ancient Maya on soils and soil erosion in the central Maya Lowlands. *Catena* 65-2. Amsterdam.
- Bevk, S. 1989: Plaz ogrozil bolnico Franjo. *Ujma* 3. Ljubljana.
- Bizjak, R. 2011: Idrija na prelomu 16. stoletja. *Idrijski razgledi* 56-1. Idrija.
- Bognar, A., Šaler, A. 1979: Uzroci i posljedice potresa u Crnoj Gori 1979. godine. *Geografski horizont* 25, 1-2. Ljubljana.
- Bromhead, E. N., Ibsen, M. L. 2006: A review of landsliding and coastal erosion to historic fortifications in South East England. *Landslides* 3-4. Berlin.
- Bumbaru, D. 2008: Initiatives of ICOMOS to improve the protection and conservation of heritage sites facing natural disasters and climate change. *Heritage at Risk: Cultural Heritage and Natural Disasters Risk Preparedness and the Limits of Prevention*. Dresden.
- Cecić, I. 2011: Idrijski potres 26. marca 1511. *Geografski obzornik* 58-1. Ljubljana.
- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Pariz, 1972. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf> (18. 9. 2013).
- Diamond, J. 2007: Propad civilizacij: Kako družbe izberejo pot do uspeha ali propada. Tržič.
- Fister, P. 1983: Dokumentacija, provizorne zaščitne mere in pravočasno odločanje o vlogi kulturnih spomenikov kot nujni postopki v varovanju pred potresi ali v reševanju poškodovane arhitekturne dediščine. *Kulturna baština Balkana i seizmički problemi*. Titograd.
- Fotokronika Franja. *Idrijski razgledi* 52-2. Idrija, 2007.
- Haddingham, E. 2008: Did a tsunami wipe out a cradle of western civilization? *Discover Magazine* (4. 1. 2008). Medmrežje: http://discovermagazine.com/2008/jan/did-a-tsunami-wipe-out-a-cradle-of-western-civilization_.UfGGIW1oXQs (25. 7. 2013).
- Hanazato, T. 2011: Tohoku Pacific Earthquake on 11 March 2011: Reports by ICOMOS Japan. Medmrežje: http://www.icomos.org/risk/2011/ICOMOS_Japan_%20201103_earthquake_reports_20110331.pdf (18. 9. 2013).
- IFLA načela za hrambo knjižničnega gradiva in za ravnanje z njim. Ljubljana, 2005. Medmrežje: <http://www.arhiv.gov.si/fileadmin/arhiv.gov.si/pageuploads/KONSERVACIJA/publikacije/IFLA.pdf> (18. 9. 2013).
- International Workshop on Impact of Climate Change on Cultural Heritage: Resolution. New Delhi, 2007. Medmrežje: http://nidm.gov.in/ICOMOS_NIDM/NIDM-ICOMOS-Resolution.pdf (18. 9. 2013).
- Ivanović, S. 1991: Zemljotresi fenomeni prirode. Titograd.
- Kolega, N. 2006: Slovenian coast sea floods risk. *Acta geographica Slovenica* 46-2. Ljubljana.
- Komac, B., Natek, K., Zorn, M. 2008: Geografski vidiki poplav v Sloveniji. *Geografija Slovenije* 20. Ljubljana.
- Košir, M., Cecić, I. 2011: Potres 26. marca 1511 v luči novih raziskav. *Idrijski razgledi* 56-1. Idrija.
- Kramberger, D. 2102: Bolnica Franja na seznam evropske dediščine. *Idrijski razgledi* 57-2. Idrija.
- Kyoto Declaration 2005 on Protection of Cultural Properties, Historic Areas and their Settings from Loss in Disasters. Kijoto, 2005: Medmrežje: <http://www.international.icomos.org/xian2005/kyoto-declaration.pdf> (18. 9. 2013).
- Lazar, I. 2003: Rimska nekropola Šempeter v Savinjski dolini. *Gea* 13-2. Ljubljana.
- Leskovec, I. 2012: Obnova Partizanske bolnice Franja. *Idrijski razgledi* 57-2. Idrija.
- Magajna, M. 2012: Zbirka predmetov v Partizanski bolnici Franja – premična dediščina spomenika. *Idrijski razgledi* 57-2. Idrija.
- Managing Disaster Risks. Pariz, 2010. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-630-1.pdf> (25. 7. 2013).
- Medmrežje 1: <http://rkd.situla.org/> (18. 9. 2013)
- Meier, H.-R., Petzet, M., Will, T. (ur.) 2008: *Heritage at Risk: Cultural Heritage and Natural Disasters Risk Preparedness and the Limits of Prevention*. Dresden.

- Migoň, P. 2013: Cultural heritage and natural hazards. Encyclopedia of Natural Hazards. Dordrecht. Milošević, M., Pasinivič, M., Martinovič, J., Vučenovič, S., Šain, V., Brajkovič, G., Sbutega, B., Ribnikar, S., Vardjan, B. 1981: Štete na spomenicima kulture na zaštićenom području Kotora izazvane zemljotresom od 15. aprila 1979. godine. Kotor.
- Obid, R. 2007: Začasno poročilo o stanju v Bolnici Franja. Idrijski razgledi 52-2. Idrija.
- Ocena poplavnega škodnega potenciala nepremične kulturne dediščine. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ministrstvo za kulturo, Inštitut za vode Republike Slovenije. Ljubljana, 2011. Medmrežje: http://www.arhiv.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/dediscina/poplavna_ogrozenost_elaborat_2011-06-09_kpl.pdf (18. 9. 2013).
- Odluk o razglasitvi arheološkega najdišča Šempeter v Savinjski dolini – Antična nekropola za kulturni spomenik državnega pomena. Uradni list Republike Slovenije 115/2003. Ljubljana.
- Odluk o razglasitvi mesta Kostanjevica na Krki za kulturni in zgodovinski spomenik. Uradni list Republike Slovenije 69/1997. Ljubljana.
- Odluk o razglasitvi Spominske cerkve sv. Duha na Javorci za kulturni spomenik državnega pomena. Uradni list Republike Slovenije 81/1999, 46/2005. Ljubljana.
- Odredba o dimenzioniranju in izvedbi gradbenih objektov v potresnih območjih. Uradni list SR Slovenije 18/1963. Ljubljana.
- Ogrin, G. 1935: Ljubljana pred potresom in po potresu. Kronika slovenskih mest 2-2. Ljubljana.
- Orožen Adamič, M. 1980: Učinki potresa leta 1976 v Posočju. Potresni zbornik. Tolmin.
- Pichard, P. 1979: Za očuvanje kulturne baštine Crne Gore opustošene zemljotresom. Strokovno poročilo, UNESCO. Pariz. Medmrežje: <http://unesdoc.unesco.org/images/0003/000383/038324hbsb.pdf> (25. 7. 2013).
- Pipan, P. 2011a: Primerjava popotresne obnove v Italiji in Sloveniji po potresih v Zgornjem Posočju in Furlaniji. Doktorsko delo, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem. Koper.
- Pipan, P. 2011b: Sodelovanje javnosti v obnovi po naravnih nesrečah na primeru potresov v Furlaniji in Zgornjem Posočju v letih 1976, 1998 in 2004. Neodgovorna odgovornost, Naravne nesreče 2. Ljubljana.
- Platon 2004: Zbrana dela, I. Celje.
- Polajnar, J. 2002: Visoke vode. Nesreče in varstvo pred njimi. Ljubljana.
- Posočje 13 let po potresu skoraj obnovljeno. Planet Siol.Net (12. 4. 2011). Medmrežje: http://www.siol.net/novice/slovenija/2011/04/posocje_potres_13_let.aspx (18. 9. 2013).
- Pravilnik o začasnih tehničnih predpisih za gradnjo na seizmičnih področjih. Uradni list SFRJ 39/1964. Ljubljana.
- Protecting the Cultural Heritage from Natural Disasters. Bruselj, 2007. Medmrežje: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2007/369029/IPOL-CULT_ET\(2007\)369029_XL.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2007/369029/IPOL-CULT_ET(2007)369029_XL.pdf) (25. 7. 2013).
- Recommendation No. R (93) 9 of the Committee of Ministers to Member States on the Protection of the Architectural Heritage against Natural Disasters. 1993. Medmrežje: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=622765> (18. 9. 2013).
- Register nepremične kulturne dediščine. Ministrstvo za kulturo. Ljubljana. Medmrežje: http://www.arhiv.mk.gov.si/si/storitve/razvidi_evidence_in_registri/register_nepremicne_kulturne_dediscine/ (18. 9. 2013).
- Ribarič, V. 1994: Potresi v Sloveniji. Ljubljana.
- Sandstorms Eating Away at China's Great Wall. The Associated Press (29. 8. 2007). Medmrežje: http://www.nbcnews.com/id/20492488/_.UsViT9GA2Ag (1. 2. 2014).
- Sassa, K., Fukuoka, H., Wang, G., Wang, F., Benavente, E., Ugarte, D., Astete, F. V. 2005: Landslide investigation in Machu Picchu world heritage, Cusco, Peru. Landslides: Risk Analysis and Sustainable Disaster Management. Berlin.

- Štulc, J. 2007: The 2002 Floods in the Czech Republic and their impact on built heritage. *Heritage at Risk: Cultural Heritage and Natural Disasters Risk Preparedness and the Limits of Prevention*. Dresden.
- Taboroff, J. 2000: Cultural heritage and natural disasters: Incentives for risk management. *Managing Disaster Risk in Emerging Economies. Disaster Risk Management Series 2*. Washington.
- Taboroff, J. 2003: Natural disasters and urban cultural heritage: A reassessment. *Safer Cities: The Future of Disaster Risk. Disaster Risk Management Series 3*. Washington.
- The Radenci Declaration on the Protection of Cultural Heritage in Emergencies and Exceptional Situations. Radenci, 1998. Medmrežje: <http://www.ancbs.org/cms/images/The%201998%20Radenci%20Declaration.pdf> (18. 9. 2013).
- The Rising Tide: an examination of Holocene relative sea-level changes and the impact on the prehistoric human population of Orkney. Medmrežje: http://www.st-andrews.ac.uk/tzp/rising_tides.html (18. 9. 2013).
- Triglav Čekada, M., Zorn, M. 2012: Uporabnost nemerskih fotografij za preučevanje poplav – primer poplav na Dobropolju septembra 2010. *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 2011–2012*. Ljubljana.
- Tschoegl, N. 1972: Atlantis: Cradle of western civilization. *Engineering and Science* 35-7.
- Vatandoust, A., Mokhtari Taleqani, E., Nejati, M. 2007: Risk management for the recovery project of Bam's cultural heritage. *Heritage at Risk: Cultural Heritage and Natural Disasters Risk Preparedness and the Limits of Prevention*. Dresden.
- Veljanovski, T., Pehani, P., Kokalj, Ž., Oštir, K. 2011: Zaznavanje poplav s časovno vrsto radarskih satelitskih posnetkov ENVISAT in RADARSAT-2. *Neodgovorna odgovornost, Naravne nesreče 2*. Ljubljana.
- Vidrih, R. 2008: Potresna dejavnost Zgornjega Posočja. Ljubljana.
- Vodopivec, J. 2005: Reševanje poplavljenega arhivskega in knjižničnega gradiva. *Mesto v objemu voda: poplave v Celju v 20. stoletju*. Celje.
- Will, T., Meier, H. R. 2008: Cultural heritage and natural disasters: risk preparedness and the limits of prevention. *Heritage at Risk: Cultural Heritage and Natural Disasters Risk Preparedness and the Limits of Prevention*. Dresden.
- World Heritage, WHC-06/30.COM/7.2. Pariz, 26. 6. 2006. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/archive/2006/whc06-30com-07.2e.pdf> (18. 9. 2013).
- Zorn, M. 2002: Podori na Dobraču. *Geografski vestnik* 74-2. Ljubljana.
- Zorn, M., Komac, B. 2007: Naravni procesi v svetih knjigah. *Geografski vestnik* 79-2. Ljubljana.
- Zorn, M., Komac, B. 2011: Naravne nesreče v Sloveniji. *Idrijski razgledi* 56-1. Idrija.
- Zupančič, P. 2005: Mednarodna konferenca Potres v Skopju – 40 let evropskega potresnega inženirstva. *Ujma* 19. Ljubljana.

SPREMLJANJE IN VREDNOTENJE PRI UPRAVLJANJU KULTURNE DEDIŠČINE

dr. Janez Nared

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
janez.nared@zrc-sazu.si

UDK: 91:719:005

IZVLEČEK

Spremljanje in vrednotenje pri upravljanju kulturne dediščine

Spremljanje in vrednotenje sta pomembni sestavini pri upravljanju s kulturno dediščino, saj sta instrumenta za nadzor nad izvajanjem upravljalških načrtov in mehanizma, na podlagi katerih lahko ugotavljamo, ali je zagotovljeno primerno varstvo kulturne dediščine z vidika varovanja njenih bistvenih sestavin, avtentičnosti in celovitosti. Spremljanje in vrednotenje sta učinkovita le, če ju dobro zastavimo, oblikujemo jasne cilje, izberemo ustrezne kazalnike in vzpostavimo zanesljivo zbiranje podatkov. Prav tako je pomembno, da ju vzamemo resno in se zavedamo njunega potenciala pri oblikovanju in izvajanju ukrepov.

KLJUČNE BESEDE

spremljanje, vrednotenje, kulturna dediščina

ABSTRACT

Monitoring and evaluation in cultural heritage management

Monitoring and evaluation are important components of cultural heritage management because they are tools that can be used to supervise the implementation of management plans and mechanisms, based on which it can be determined whether suitable cultural heritage protection is provided in terms of protecting the essential elements of this heritage: authenticity and integrity. Monitoring and evaluation are effective only if they are designed well and if clear objectives are formulated, suitable indicators are selected, and a reliable data collection is established. In addition, it is also important to take them seriously and be aware of their potential in developing and implementing measures.

KEYWORDS

monitoring, evaluation, cultural heritage

1 Uvod

Spremljanje in vrednotenje upravljanja z območji, kulturno dediščino ali katerokoli drugo dejavnostjo sta pomemben del programskega cikla, ki v grobem vsebuje načrtovanje, izvedbo, spremljanje in vrednotenje. Spremljanje lahko opredelimo kot stalni proces rednega zbiranja podatkov s ciljem znavanja vseh odstopanj od zastavljenih ciljev. Z njim pridobivamo potrebne podatke, ki nas usmerjajo pri nadaljnjem izvajanju aktivnosti, nujno pa je tudi za izvedbo vrednotenja. Na primeru upravljanja kulturne dediščine je namen spremljanja oceniti, kako se upravlja z območjem kulturne dediščine, in meriti, ali so cilji načrta upravljanja za to območje doseženi. Sledenje napredku in izvedenim aktivnostim je ključnega pomena za sposobnost prilagajanja in izboljšave pri upravljanju, prav tako pomaga pri presojanju prioritete v luči doseženega napredka in spremenjenih razmer (Managing Cultural World Heritage 2013; Nared in Ravbar 2003).

Sistem spremljanja je sestavljen iz zbiranja in analiziranja finančnih, statističnih in projektnih podatkov, pri čemer se uporabljajo ustrezni kazalniki, ki so sredstvo za merjenje uspešnosti izvajanja aktivnosti oziroma ukrepov, vzpostavitve in delovanja ustreznih nadzornih organov in vseh oblik poročanja.

Na področju spremljanja svetovne dediščine bi lahko opredelili naslednja področja spremljanja:

- spremljanje kontekstnih kazalnikov, ki prikazujejo dediščino v navezavi s širšim območjem upravljanja, svetovnimi, nacionalnimi in panožnimi trendi;
- spremljanje dediščine, kjer na podlagi izbranih kazalnikov sledimo stanju elementov dediščine ter ocenjujemo razvoj z vidika varovanja in ohranjanja njene celovitosti in pristnosti;
- spremljanje načrta upravljanja, ki je tesno povezano z rezultati in posledicami načrtovanih in izvedenih aktivnosti s področja upravljanja in aktivnega varstva dediščine;
- posebne oblike spremljanja, kot so spremljanje ogroženosti pred naravnimi nesrečami in podobno.

Zaradi pomembnosti spremljanja je le-to skladno z Operativnimi smernicami (Operational Guidelines ... 2013) obvezna sestavina ključnih dokumentov v postopku nominacije, vpisa in kasneje rednega poročanja o stanju kulturne dediščine. Tako morajo države že v postopku nominacije pripraviti ključne kazalnike za merjenje in ocenjevanje stanja na področju ohranjanja dediščine, dejavnikov, ki nanjo vplivajo, zaščitnih ukrepov ter določiti pogostost merjenja in za to odgovorno ustanovo.

Sistem zbiranja podatkov mora biti vključen v sistem upravljanja, s čimer omogočimo redno spremljanje. Pri tem se po možnosti opremo na podatke, ki se že zbirajo, vendar moramo ob tem zagotoviti, da le-ti odgovarjajo svojemu namenu.

Področje spremljanja svetovne dediščine se je močno okrepilo leta 1999, saj je treba od takrat v postopku prijave in vpisa zagotoviti veliko kakovostnejše vstopne podatke, ki služijo kot pomembna osnova kasnejšemu spremljanju in vrednotenju. To je še dodatno podprla »izjava o izjemni univerzalni vrednosti« (Statement of Outstanding Universal Value). Ta jasno opredeli, zakaj je bila posamezna enota vpisana na Seznam, katere kriterije izpolnjuje in zahteve glede pristnosti, celovitosti, varstva in upravljanja. S tem je izjava tudi pomemben referenčni dokument za izvajanje spremljanja, periodično poročanje, odzivno spremljanje (*reactive monitoring*), vpis na Seznam ogrožene dediščine ali morebiten izbris s seznama (Preparing World Heritage ... 2011).

Izjemnega pomena je tudi vrednotenje vseh aktivnosti na področju upravljanja s kulturno dediščino, kjer v stalnem interaktivnem procesu prav na podlagi spremljanja ugotavljamo, ali načrtovane ukrepe ustrezno izvajamo in kako lahko le-te prilagodimo spreminjajočim se razmeram in potrebam.

2 Sistem spremljanja (prirejeno po: Nared in Kavaš 2009, 18–21)

Sistem spremljanja temelji na naboru kazalnikov, ki so sredstvo za merjenje sprememb. Te so odraz splošnih razvojnih težej in zavestnega vplivanja na razvoj prek različnih razvojnih ukrepov in instrumentov. Če torej pride do spremembe v določeni strukturi, je to lahko posledica samogibnih procesov ali pa načr-

tovanih razvojnih aktivnosti, ki naj bi privedle do zelenega stanja v območju s kulturno dediščino ali pri sami kulturni dediščini. Dober kazalnik naj bi tako zaznal uspeh vsake aktivnosti in omogočal analizo, ki bi pokazala, do kakšne meje so bili zastavljeni cilji uresničeni. Da bi to omogočili, se je treba pred izvajanjem kakršnekoli aktivnosti dodobra seznaniti s posameznim problemskim območjem, ugotoviti njegove šibkosti in na njih usmeriti vsa razvojna prizadevanja. Oblikovati je treba program in strategijo za izboljšanje stanja. Program mora imeti jasne, in če je le mogoče, številčno izražene cilje, ki jih želimo s posameznimi projekti doseči. Vsakemu posameznemu cilju priredimo enega ali več kazalnikov, ki naj bi zaznali spremembe, ki jih povzročijo izvedeni ukrepi. Merjenje je možno, če se vsakemu kazalniku določi izhodiščno stanje (vrednost) ob začetku izvajanja, pozneje pa se periodično spremlja spreminjanje njegove vrednosti.

Kot je pokazala praksa, je sistem kazalnikov kljub številnim pomanjkljivostim najprimernejše sredstvo pri spremljanju in vrednotenju razvojnih ukrepov. Omogoča ugotavljanje temeljnih strukturnih pomanjkljivosti določenega območja in na tej podlagi nadaljnjo opredelitev aktivnosti, ki bodo vodile k odpravi zaznanih šibkosti. Zagotavlja tudi vzvode za sprotno zaznavanje morebitnih odstopanj od zastavljenih ciljev pri izvajanju projektov in programov, kot tudi podlago za vrednotenje njihove izvedbe.

Kazalnik lahko opredelimo kot mero za uresničenost načrtovanih ciljev, mero za mobilizirane vire in mero za učinke, ki jih želimo doseči, pri čemer daje količinsko izražene informacije z namenom pomoči akterjem pri načrtovanju aktivnosti in odločanju ter pri usmerjanju odgovornih ob izvedbi (Selection... 1999). Predstavlja skupek meritev določene spremenljivke v prostoru in času.

Razlikujemo več vrst kazalnikov. Glavna je delitev na kontekstne (*context indicators*) in programske kazalnike. Kazalniki konteksta večinoma temeljijo na statističnih virih, zato lahko opisujejo le celokupne razvojne smernice, manj primerni pa so za spremljanje programov, saj podatki (Indicators... 1999, 11–12):

- pogosto niso dostopni na zeleni teritorialni ravni,
- so objavljeni z zamikom,
- niso dovolj podrobni, da bi omogočali spremljanje posamezne aktivnosti,
- niso razčlenjeni po sektorjih.

V nasprotju s temi so programski kazalniki popolnoma prilagojeni potrebam programa, a jih je treba zbirati ločeno ob izvajanju. Zaradi posebnosti aktivnosti so si medsebojno zelo različni, to pa otežuje njihovo medsebojno primerljivost in združevanje.

Kazalniki morajo biti metodološko dobro zasnovani in temeljiti na naslednjih zelenih značilnostih:

- specifičnost: izbrani kazalniki morajo biti prilagojeni aktivnosti in obenem ustrezati namenu, za katerega so bili izbrani;
  - merljivost: omogočati morajo merjenje, kar je najlažje doseči, če so količinsko izraženi; za zadostno mero merljivosti je treba poskrbeti tudi pri kvalitativnih kazalnikih;
  - dosegljivost: dosegljivi morajo biti bodisi ob določenem času, bodisi za določeno teritorialno enoto;
  - realnost: temeljiti morajo na realnih predpostavkah tako z vidika ustreznosti zastavljenega cilja kot z vidika ustreznosti kazalnika; odražajo naj dolgoročne spremembe, ne morebitna kratkoročna ali krajevno omejena nihanja;
  - jasnost: razumljivi morajo biti vsem uporabnikom, pri čemer je nujno, da so nedvoumno opredeljeni, jasno morata biti opredeljena tudi načina izračuna in pridobivanja podatkov;
  - zanesljivost: njihovo merjenje mora biti zanesljivo;
  - časovna opredeljenost: odražati morajo dogajanje v točno določenem obdobju;
  - cenovna ugodnost: biti morajo lahko dostopni in, če je le mogoče, del rednih statistik.
- Poleg naštetega morajo kazalniki izpolnjevati še naslednje specifične zahteve:
- ustreznost glede na politiko oziroma strategijo javnega sektorja (resorja):
    - jasnost povezave med kazalnikom ter cilji in/ali smernicami politike oziroma strategije,
    - reprezentativnost kazalnika glede na enega ali več elementov politike oziroma strategije,
    - primernost sistema kazalnikov za izpostavitve prioritete aktivnosti izvajanja strategije;
  - analitična trdnost:
    - dobra teoretska utemeljenost kazalnika v tehničnem in znanstvenem pogledu,

- utemeljenost kazalnika v metodologiji izdelave politike oziroma strategije, predvsem pa njenem konceptu,
- možnost preveritve uporabe druge ustrezne metodologije, v kolikor je metodologija izdelave politike oziroma njene strategije ali njenega koncepta pomanjkljiva;
- dostopnost podatkov:
  - podpora kazalnika z želenimi podatki na ustrezni prostorski ravni,
  - izpostavitve časovnega okvirja pridobitve ustreznega podatka, v kolikor ta trenutno ni na voljo (Nared in Ravbar 2003; Managing Natural World Heritage 2012).

Kazalniki morajo tako omogočati merjenje in oceno stanja na področju varstva kulturne dediščine, dejavnikov, ki nanjo vplivajo, in varstvenih ukrepov za ohranjanje pristnosti in celovitosti (Managing Cultural World Heritage 2013).

3 Spremljanje kulturne dediščine

Priročnik Managing Cultural World Heritage (2013) spremljanje kulturne dediščine opredeljuje kot **splošno spremljanje uspešnosti sistema upravljanja**, kjer so v središču pozornosti doseganje administrativnih ciljev, uspešnost izvajanja procesov, cenovna ustreznost in podobno, ter **spremljanje rezultatov sistema upravljanja**, kjer se spremlja stanje dediščine, ali je ta primerno varovana, ali prihaja do sprememb, relevantnih za pristnost in celovitost, okoljske razmere, stopnjo fizičnega poslabšanja dediščine, stopnjo socialne vključenosti ... Tako je spremljanje osredotočeno na to, ali sistem upravljanja deluje in ali se stanje kulturne dediščine poslabšuje ali izboljšuje, končni cilj spremljanja pa je, ali je izjemna univerzalna vrednost kulturne dediščine ustrezno varovana.

Opredeljeno spremljanje na eni strani kaže na proces upravljanja, na drugi pa meri učinke izvajanja. Na oba načina prispeva k učinkovitejši rabi sredstev, pripravi in izboljšanju sistema dokumentiranja in zbiranja podatkov, boljšemu odzivu na spremenjene razmere ... Ob tem mora spremljanje vzeti v zakup različne pristope pri varstvu dediščine in različni regionalni in kulturni kontekst. Kjer je možno, naj spremljanje temelji na sistematični metodologiji, s čimer se izključi subjektivnost in omogoča periodično ponavljanje spremljanja. Podatki so lahko v obliki fotografij, video posnetkov, natančnih načrtov, intervjujev, poročil, pri čemer mora biti dobro dokumentirano izhodiščno stanje (*baseline data*), ki omogoča vse naknadne primerjave (Managing Cultural World Heritage 2013).

Kazalniki, ki služijo spremljanju, morajo poleg predhodno omenjenih lastnosti (glej poglavje 2) zajeti različne oblike vplivov na kulturno dediščino, vključno z družbenimi, kulturnimi, gospodarskimi, okoljskimi in političnimi trendi. Prav tako morajo biti rahločutni pri zaznavanju novih razvojnih procesov in imeti vgrajene mejne vrednosti, ko je v primeru njihovega preseganja nujen takojšen odziv (Operational Guidelines ... 2013).

Čeprav se spremljanje nanaša zlasti na upravljanje in varstvo kulturne dediščine, je smiselno v njem zaradi vpetosti kulturne dediščine v širše okoljske in družbenoekonomske procese zajeti tudi ta, nekoliko širši vidik. Poleg tega postopke spremljanja vključujemo tudi v posamezne preventivne ukrepe, na primer varstvo pred naravnimi nesrečami, s čimer spremljanje le še pridobi na pomenu.

Za boljše razumevanje bomo v nadaljevanju predstavili spremljanje konteksta, spremljanje dediščine, spremljanje načrta upravljanja in posebne oblike spremljanja.

3.1 Spremljanje konteksta

Kulturna dediščina se glede na pojavne oblike zelo razlikuje – na eni strani celotna mestna jedra, na drugi strani drobni predmeti ali nesnovna dediščina. Ne glede na velikost je kulturna dediščina vpeta v širše okolje, nanjo pa vplivajo številni procesi, ki z njo niso neposredno povezani. Zato je treba na upravljanje kulturne dediščine gledati celovito, upoštevaje različne dejavnike, ki medsebojno součin-

kujejo, prav tako celovito pa je treba dediščino tudi spremljati. Tako je treba spremljati tudi na primer statistične kazalnike, ki s kulturno dediščino niso neposredno povezani, širše cilje upravljanja območij, trende, politične in družbenoekonomske razmere, saj le na tak način dobimo celovito sliko in potrebne podatke za učinkovito odločanje. Poznavanje turističnih trendov po svetu nam bo pomagalo pri oblikovanju trženjske strategije, poznavanje podnebnih sprememb bo v pomoč pri izboru pravih oblik varstva, širše poznavanje razmer pa nam bo v pomoč pri vključevanju dediščine v razvoj celotnih območij. Načrt upravljanja kulturne dediščine mora namreč zaradi prostorskega, gospodarskega in socialnega konteksta kulturne dediščine poleg varovanja zagotavljati tudi cilje in ukrepe, pomembne za razvoj celotnega območja in skupnosti (Ringbeck 2008) in biti tesno povezan s planskimi in razvojnimi dokumenti območja, še zlasti, če želi slediti trajnostnemu razvoju, ki je v središču zanimanja mednarodne skupnosti že vse od sprejetja Konvencije o varovanju svetovne kulturne in naravne dediščine leta 1972 (Operational Guidelines ... 2013; Nared, Erhartič in Razpotnik Visković 2013).

Spremljanje konteksta nam pri tem zagotavlja ustrezno orodje za vrednotenje vpetosti kulturne dediščine v širše razvojne procese in pomoč pri sprejemanju ključnih razvojnih rešitev, vključno z iskanjem ravnovesja med varovanjem in razvojem kulturne dediščine.

3.2 Spremljanje dediščine

Ključno pri spremljanju dediščine je, da vzpostavimo učinkovit nadzor nad njenim stanjem, kakšna je in kakšna želimo, da bo. S tega vidika je izrednega pomena natančen popis dediščine, kar se praviloma naredi že v postopku nominacije. Kasneje naj spremljanje kulturne dediščine temelji na tem popisu, v primeru svetovne dediščine pa sta pomembni izhodišči zlasti izjava o izjemni univerzalni vrednosti ter opredelitev celovitosti in pristnosti (Preparing World Heritage ... 2011).

Ključni kazalniki za spremljanje kulturne dediščine naj bodo oblikovani že v samem začetku procesa nominacije ali načrtnega vključevanja dediščine v razvojne aktivnosti, ko je sistem spremljanja vzpostavljen, pa ga je treba redno in dosledno izvajati. Pogostost spremljanja je odvisna od vsake enote kulturne dediščine posebej, in sicer skladno z verjetnostjo sprememb posamezne enote kulturne dediščine; pri pogostejših spremembah mora biti spremljanje pogostejše (Preparing World Heritage ... 2011).

V primeru svetovne dediščine so ključni trije tipi poročanja o stanju kulturne dediščine (Managing Natural World Heritage 2012, 77–78; Operational Guidelines ... 2013):

- Odzivno poročilo je odziv na določeno grožnjo dediščini, ki lahko vpliva na njeno izjemno univerzalno vrednost, pristnost ali celovitost. Vsebovalo naj bi opis groženj ali napredka pri varovanju dediščine v obdobju od zadnjega poročanja, opis nadgradnje predhodno opredeljenih aktivnosti, informacije o vsakršni grožnji, škodi ali izgubi izjemne univerzalne vrednosti, celovitosti ali pristnosti, zaradi katerih je bila enota vpisana na Seznam svetovne dediščine.
- Periodično poročanje je namenjeno dolgotrajnemu varstvu dediščine, izvaja pa se vsakih šest let. V njem se oceni izvajanje konvencije o svetovni dediščini v državi članici, preveri, ali so izjemne univerzalne vrednote ustrezno obravnavane, prisrubi informacije o svetovni dediščini in morebitnih spremenjenih razmerah za njeno varstvo ter zagotovi mehanizme za regionalno sodelovanje in izmenjavo informacij med državami članicami. Njegov ključen del je podrobna analiza stanja dediščine na podlagi ključnih kazalnikov, opredeljenih v postopku nominacije. V primeru njihove neustreznosti je treba pripraviti ustrežnejši nabor.
- Dodatno spremljanje (*reinforced monitoring*) je namenjeno pogostejšemu spremljanju izvajanja sprejetih odločitev, zlasti takrat, ko celovitost in pristnost zahtevata posebno pozornost.

3.3 Spremljanje upravljanja

Za upravljanje s kulturno dediščino je smiselno pripraviti načrt upravljanja, ki naj zagotavlja koordinacijo aktivnosti na področju upravljanja celotne dediščine in doseganja skupno zastavljenih ciljev,

opredeli grožnje kulturni dediščini in rešitve zanje ter vzpostavi sistem spremljanja in poročanja (Preparing World Heritage ... 2011). Tako zastavljen sistem spremljanja mora biti v prvi vrsti osredotočen na kulturno dediščino, kar smo opisali v predhodnem poglavju, pomemben poudarek pa mora dati tudi izvajanju ukrepov upravljanja oziroma osvetliti njegov operativni, procesni vidik. Z ustreznim vrednotenjem zagotavlja informacije o tem, ali načrt upravljanja nudi ustrezne rešitve in če je njegovo izvajanje skladno z zastavljenim vsebinskim, časovnim in finančnim načrtom (Managing Cultural World Heritage 2013). Zanima nas, ali je upravljanje s kulturno dediščino uspešno (ali so zastavljeni cilji doseženi) in učinkovito (ali smo vložena sredstva smotrno porabljena). Prav tako nas zanima, ali sistem upravljanja dobro deluje ter kakšne prilagoditve bi bile potrebne. Dobljeni rezultati so pomemben napotek pri nadaljnjem izvajanju aktivnosti, saj zvemo, kje izvedene aktivnosti niso dosegle svojega namena in kako bi lahko le-te izboljšali. Prav tako na podlagi spremljanja ocenimo, do katere stopnje smo dosegli zastavljene cilje in kakšne prioritete naj si zastavimo za naprej (Managing Cultural World Heritage 2013). Zato je spremljanje izvajanih aktivnosti pomembna sestavina učinkovitega upravljanja, saj omogoča sproti odziv na morebitne odklone oziroma spremenjene razmere.

3.4 Posebne oblike spremljanja

Pri upravljanju s kulturno dediščino se večkrat pojavi potreba tudi po posebnih oblikah spremljanja, kot so na primer občasna spremljanja posameznih zelo specifičnih procesov, ki omogočajo boljše poznavanje razmer in iskanje najprimernejših rešitev, na primer ugotavljanje povezanosti med kakovostjo zraka in korozivnimi procesi, ali pa stalno spremljanje, ki je zlasti pogosto v primeru ogroženosti z vidika naravnih nesreč. Tovrstni primeri so merjenje premikov tal ali višine vode, ter z njim povezani alarmni sistemi, ki omogočajo pravočasno ukrepanje v primeru, da je mejna vrednost presežena.

4 Vrednotenje (prirejeno po: Nared in Kavaš 2009, 24–25)

Da bi zbiranje podatkov tekom spremljanja doseglo svoj namen, je treba te ustrezno analizirati, s čimer postanejo pomembna informacija za odločanje ter kot taki podlaga za vredenotenje izvedenih aktivnosti in procesov. Vrednotenje je stalen interaktiven proces, ki omogoča premišljeno načrtovanje aktivnosti ter njihovo prilagajanje spreminjajočim se razmeram in potrebam. Koncept vrednotenja mora sloneti na strukturi načrta upravljanja, ki v opredeljevanju nujno potrebnih razvojnih nalog izhaja iz zaznanih problemov posameznega območja ali kulturne dediščine. Na podlagi teh problemov je treba zasnovati natančne, po možnosti kvantificirane cilje in strategijo za njihovo uresničitev. Vsakemu od ciljev moramo najti ustrezen kazalnik, na podlagi katerega lahko preverjamo uspešnost izvajanja. Uresničevanje ciljev dosežemo s številnimi aktivnostmi, ki so v razvojnem programu natančno opredeljene in tudi finančno ovrednotene. Vedeti je treba, ali je zastavljena pot edina oziroma najučinkovitejša za doseg postavljenega cilja in kakšni so stroški te poti v primerjavi z alternativnimi. Zato je smiselno preučiti, kakšne učinke imajo posamezni ukrepi in izbrati najprimernejše (Armstrong in Taylor 2000).

Namen vrednotenja je zagotoviti učinkovito porabo javnih sredstev, preveriti razloge za javne intervencije, osvetliti uspešne zgodbe in preprečiti napačne odločitve v prihodnje (Evaluation Design ... 1999). Z vrednotenjem prav tako ugotavljamo razloge za uspeh ali neuspeh določenega programa ali politike, s čimer poskrbimo za okoliščinam prilagojeno izbiro ukrepov in instrumentov.

Pri upravljanju s kulturno dediščino je smiselno predhodno vredenotenje, ko preučimo, ali pripravljene načrt upravljanja ustrezno odgovarja na izzive območja oziroma kulturne dediščine, sproti vrednotenje, ko med izvajanjem analiziramo potek aktivnosti in oblikujemo usmeritve za delovanje v naprej, ter končno vrednotenje, ki ga izvedemo po zaključku posameznega obdobja upravljanja in v katerem preučimo vse dosežene rezultate v odnosu do vnaprej zastavljenih ciljev. V navezavi na kazalnike konteksta je končno vredenotenje tudi priložnost za opredelitev novih ciljev in strategij za njihovo doseganje.

Pri vrednotenju je večja pozornost namenjena zlasti:

- relevantnosti načrta upravljanja, ki pove, ali so postavljeni cilji dejanski odraz potreb in prioritet varovanja kulturne dediščine,
- učinkovitosti načrta upravljanja, ki odraža njegovo finančno uspešnost v smislu razmerja med stroški in dobičkom oziroma razkrije, kako se vnosi spremenijo v učinke,
- uspešnosti načrta upravljanja pri doseganju zastavljenih ciljev,
- koristnosti načrta upravljanja, ki razkriva, kako je načrt vplival na ciljno skupino oziroma populacijo glede na njene potrebe, in
- trajnosti načrta upravljanja, pri čemer analiziramo, kako dolgo lahko pričakujemo, da bodo trajali učinki izvedenih aktivnosti (Indicators ... 1999).

Glavni poudarek mora biti namenjen uspešnosti in učinkovitosti, saj sta obe primerni za presek stanja na katerikoli stopnji izvajanih aktivnosti. Dajeta tudi koristne informacije upravljavcem in njihovim ocenjevalcem pri oblikovanju čim boljših odločitev (Indicators ... 1999).

5 Sklep

Spremljanje in vrednotenje sta pomembni sestavini projektnega cikla, velik pomen pa se jima pripisuje tudi pri varstvu kulturne dediščine. Vzpostavljata namreč koordinatni sistem, s pomočjo katerega ocenjujemo, ali je varstvo izjemne univerzalne vrednosti, pristnosti in celovitosti posamezne kulturne dediščine ustrezno, oziroma na katerih področjih je treba izvajane aktivnosti spremeniti ali prilagoditi.

Zavedati se moramo, da sta spremljanje in vrednotenje učinkovita le, če ju dobro zastavimo, oblikujemo jasne cilje, izberemo ustrezne kazalnike in vzpostavimo zanesljivo zbiranje podatkov. Prav tako je pomembno, da ju vzamemo resno in se zavedamo njunega potenciala pri oblikovanju in izvajanju ukrepov. Spremljanje in vrednotenje sta v sklopu programskega cikla namreč glavni vodili za usmerjanje in doseganje kakovosti izvedenih aktivnosti, saj nadzorujeta njihov predvideni potek in omogočata sprotne prilagajanje danim razmeram. Še več, izkušnje ob izvajanju projektov in spoznanja, pridobljena ob podrobni preučitvi izvajanja, nudijo veliko zalogo znanj, s katerimi lahko pri novih projektih načrtovane aktivnosti še bolje opravimo.

6 Viri in literatura

- Armstrong, H., Taylor, J. 2000: *Regional Economics and Policy*. Oxford.
- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, 1972.
- Evaluation Design and Management. *Evaluating Socio-economic Programmes: Volume 1*. Luxembourg, 1999.
- Indicators for Monitoring and Evaluation: An Indicative Methodology. *The New Programming Period 2000–2006: Methodological Working Papers. Working Paper 3*. Brussels, 1999.
- Managing Cultural World Heritage. *World heritage resource manual*. UNESCO. Paris, 2013. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/document/125839> (1. 4. 2014).
- Managing Disaster Risks. Paris, 2010. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-630-1.pdf> (25. 7. 2013).
- Managing natural world heritage. *World heritage resource manual*. UNESCO. Paris, 2012. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/document/117412> (1. 4. 2014).
- Nared, J., Erhartič, B., Razpotnik Visković, N. 2013: Including development topics in a cultural heritage management plan: Mercury heritage in Idrija. *Acta geographica Slovenica* 53-2. Ljubljana. DOI: 10.3986/AGS53404

- Nared, J., Kavaš, D. 2009: Spremljanje in vrednotenje regionalne politike v Sloveniji. Ljubljana.
- Nared, J., Ravbar, M. 2003: Izhodišča za spremljanje in vrednotenje regionalne politike v Sloveniji. Acta geographica Slovenica 43-1, Ljubljana.
- Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. 2013. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/en/guidelines/> (24. 4. 2013).
- Preparing world heritage nominations, Second edition. World heritage resource Manual. UNESCO. 2011. Medmrežje: <http://whc.unesco.org/document/116069> (1. 4. 2014).
- Ringbeck, B. 2008: Management Plans for World Heritage Sites. A Practical Guide. Bonn.
- Selection and Use of Indicators for Monitoring and Evaluation. Evaluating Socio-economic Programmes: Volume 2. Luxembourg, 1999.

ISBN 978-961-254-708-0

9 789612 547080